ئیفلاسی سیاسی و قاتی سیاسەتوان

حەمە کەریم عارف

پێرست

١- حەمە کەریم عارف پیاوێک لە....
٢- مەرگی زمان=مەرگی نەتەوە
٣- ناسنامەی نەتەوەیی
٤- ناسنامەی نەتەوەیی و ناسنامەی کەلتوری
٥- دەربارەی نیشتمانپەرەوەری و نەتەوەپەروەری
٦- لە پەراوێزی دیموکراسیەتتدا
٧- ئیفلاسی سیاسی وقاتی سیاسەتوان
٨- کوردێنی و.. نەعلەتی حیزب
٩- سیاسەت دەسەڵات
١٠- مشتێک لە خەرواری مێژووی ئیسلامی سیاسی
١١- سایکۆلۆجیای دەسەڵات و جەماوەر
١٢- ژیینامەی نووسەر
١٣- فەرهەنگۆک

حەمە کەریم عارف

پیاوێک لە بارانی وشەی بەردەوام!

شێرکۆ بێکەس

ئەو وەختەی بە عەشقەوە ئەنووسیت و ئەبیتە هاودەمی زمانی بەخشین و داهێنان. ئەو کاتەی هەموو ژیانت ئەدەیتە دەست قەڵەم و ئەبیت بە پەروانەی دەوری وشە و چرای کتێب و ڕستەیەکی جوان. تۆ ئیتر لەوە دەرئەچی بە تەنیا بۆ خۆت بژیت و تۆ ئیتر تەمەنت ئەبێ بە تەمەنی گەڵاوگوڵی خۆشەویستی و ژیانت بە ژیانی میللەتێک و تێکەڵ بە ئایندە ئەبێ و لە گەڵ باراندا ئەباریت و لە گەڵ هەتاودا هەتاو!

حەمە کەریم عارف

پیاوێک لە شەونخونی و

لە ڕێژنەی وشە و

خۆشنەکردنەی قەڵەم و

پەنجەرەیەک بۆ خەمی کەسک و

گزنگی بەیان.

حەمە کەریم عارف

ژێ یەک بۆ خۆشەویستی ئەبەدی

ئەدەب و چاوی مرۆڤایەتی و

گۆانیی هەمیشە پاراوی

گەرووی ژیان!

هەشتا ئەستێرەی کتێب لەو تەمەنەدا

هەشتا جۆگەی ڕوون لەو دارستانەدا.

هەشتا فڕین لەو ئاسمانە زیوینەدا.

هەشتا ماچی منیش لەم نووسینەدا!

ئەمشەو بەتەنها خۆم لە سەر مێزەکەم

ئەم مۆمی ڕێزلێنانەم بۆ ئەو عاشقە داگیرسان!

بە تەنها خۆم و چەند دێڕە شیعرێکی جاویدان.

بە تەنها خۆم و پەپوولەیەکی غەمگین و

چەند کاغەزێکی سپی چاوەڕوان.

بە تەنها خۆم کەوتمە هەڵدانەوەی

لاپەڕەی چاو بە شەونمی ئەو مێرگە و

خوێندنەوەی هەناسەکانی ئەو گۆمە و

گێڕانەوەی حیکایەتی باڵندەیەکی

دەنگ زامدار!

بە تەنها خۆم، نە حەمە کەریم خۆی زانی و

نە ڕۆژنامەیەک و نە گۆڤارێک و

نە شەقامێکی کەرکوک و نە مەقامێکی

عەلی مەردان، تەنها هەر خۆم و مێزەکەم

کەسی تر نا.

کەرکوکییەک

پڕ پڕ لە کوردستان و

لێوانلێو لە جیهان!

کەرکوکییەک

هەموو دنیا دێنێتە ناو ئەم پەیڤەوە و

پەیڤیش ئەبێ بە گوڵی سان.

لە دنیاوە

چەندین دەریاچەی ڕۆمانی

ڕژانە ناو ئەم وڵاتی زمانەوە.

چەندین نزاری چیرۆکی

هێنایە ناو ئەم ڕووبەری زمانەوە.

چەند ئاوێنەی دیرۆکی

بە دەروونماندا هەڵواسی.

کەرکوکییەک

باخی نووسی و

کێڵگەی نووسی و ڕانەوەستا!

کەرکوکییەک..

خۆرەتاوی ناو جیهانی بۆ وەرگێڕاین

مانگە شەوی بۆ وەرگێڕاین

عەشقی گەورەی ئەفراندنی بۆ وەرگێڕاین

ئەلبێر کامۆ، ئەلکساندەر فەیداف، هیرب میدۆ، قاسمۆف، کازانتزاکیس، چیخۆف، گوینتەردیشنەر، فنسنت ڤان گۆگ، مالرۆ، شەکسپیر، م.گۆرکی. هۆمیرۆس. چیرنیشفسکی. چایکۆفسکی. ئیدگار ئالن پۆ. جاک لەندەن.گۆگۆل. سیرۆس پرهام، بلیخانۆف، کریس کۆچرا، مەهدی حسێن، سابت ڕەحمان، ئەحمەد مەحموود، سەمەدی بیهرەنگی، عەزیز شەریف، نەجەف قولی پسیان، ئەشرەفی دیهقانی، مەسعوود ئەحمەد

زادە، گەوهەر مراد، یەڵماز گونای... چەندین و چەندین کەژ و دەریاچە و دەشت و ڕووباری تریش...

لە سی و پێنج ساڵیدا هەشتا چراوگی

بە ژوورەکانی ئەم زمانەدا هەڵواسی.

لە سی و پێنج ساڵیدا... هەشتا ڕێگای تازەی

لەم نەخشەیەدا کردەوە

هەشتا تۆوی گوڵی شەست پەڕ

هەشتا پەیژە، هەشتا شەبەنگ و

هەشتا تابلۆ

لەم زمانەدا... ئەم گەرووی چریکانە دەگمەنن.

لەم ڕەنگانەدا... ئەم تۆنی دەنگانە دەگمەنن.

لەم هەورانەدا... ئەم بارینانە دەگمەنن.

لەم دەغڵانەدا.. ئەم گوڵە گەنمانە دەگمەنن

من ئەمشەو تەنیا هەر خۆم و چەند شیعرێ

ئەم چرای ڕێزلێنانە لە سەر مێزەکەم دائەگیرسێنم.

بۆ کەرکوکییەک کە سەر ڕێژە لە وشە و

کە لێوانلێوە لە خۆرەتاو... سڵاو ئەی بارانە

جوانەکەی زمانی کوردی. سڵاو ئەی

کەرکوکی خۆشەویست! سڵاو!

سلەیمانی ٢٠٠٩/٧/١٥

ئەدەب و هونەر/ ژمارە (٦٤٣) پێنجشەممە ٢٠٠٩/٧/٢٣

کورتەیەکی کورتی ژیانم

حەمە کەریم عارف (محەمەد عەبدولکەریم عارف) لە ساڵی ١٩٥١ دا، لە گوندی حەساری گەورەی ١٠ – ١٥ کیلۆمەتری باکووری کەرکووک، لە بنەماڵەیەکی هەژاری نەخوێندەواری گوندنشین لە دایک بووم... داک و بابم دوو کەسی بە شەخسیەت و نەفس بەرز بوون و هەرم بە قەدر و هەم قەدرگر بوون... بابم لە وەرزی داچاندن و داس و درەودا، کاری وەرزێری دەکرد و لە وەرزەکانی دیدا لە گەڵ خەڵکانی هاوچینی خۆیدا دەچووە کەرکووک، ڕۆژە کرێکاری و عەمەلەیی دەکرد، لەو ڕۆژگارەدا، بەو کەسانەی بە ڕۆژە کرێکاری بژێوی ماڵ و منداڵیان پەیدا دەکرد، دەگوترا عەمەلە.

گوندی حەسار عەوام نشین بوو، شێخ و ئاغای نەبوو، زۆربەی ڕۆنیشڤانانی گوند فەلاح بوون، هەر ماڵە و بەشی خۆی زەوی و زاری کشتوکاڵی هەبوو، هەموو زەوییەکانیش تاپۆ بوو، جووتیارکان دێمچێن و دێمە کارکێڵ بوون، زیاتر گەنم و جۆ و دانەوێڵەی وەکو نیسک و نۆک و پاقڵە و ئەو شتانەیان دادەچاند و چاو لە ئاسمان، چاوەڕوانی بارانیان دەکرد، لە ئاژەڵداریش دا، پەز و چێل و پەلەوەری وەکو مریشک و قاز و سۆنەیان بەخێو دەکرد.. گوندەکە لە چاو خۆیا ئەو گەورەیەش نەبوو، هەر سی – چل ماڵێک دەبوو، بەڵام لە گوندەکانی دەوروبەری گەورەتر بوو، هەر بە ڕیزی حەساری گەورەوە، کۆمەڵێک گوندی دی بە ناوی حەسارەوە هەبوو، وەک: حسار ژوروو، حەسار تەها، حەساری کوێخا ڕەزا... ئاوی سەرەکی گوند، جۆگایەک بوو، لە ڕۆژهەڵاتەوە، لە پاپیلانەوە بە سەر چوند گوندێکا دەهات و لە حەساری گەورەدا دەگیرسایەوە، ئیدی ئەم ئاوە بۆ خواردنەوە و ئاودانی مەڕ و ماڵات و کوڵ و کانی و بە ڕێژەیەکی زۆر کەم بۆ ئاودێری زەرعات و بێستان بەکار دەهێنرا... ساڵی جارێ دووان بە هەرەوەزی جۆماڵ و خاوێن دەکرایەوە..

خەڵکی گوند هەموو سەر بە عەشیرەتی بیبانی و سوننە مەزەب بوون. مزگەوت لە گوندا هەبوو، نوێژ و جەماعەتی تیا دەکرا... لە نیوەی دووەمی پەنجایەکانی سەدەی بیستدا بیری ئیرتیوازی بۆ لێدراو کێشەی ئاو بە تەواوەتی کەم بووەوە..

پێدەچوو گوندەکە کۆن بێ، هی سەردەمی عوسمانیەکان بێ، - گوایەماڵباتی ئێمە یەکێک بوون لە دامەزرێنەرانی گوند – چونکە لە تۆماری فەرمی بەر لە کودەتای چواردەی تەمووز، ناوی بیوک حەسار بوو... گوندەکە کەوتبووە سەر دوو ڕیانی کەرکووک – هەولێر، و کەرکووک – شوان و شێخ بزێنی و کۆیە... ڕێگای کەرکووک – هەولێر، هێڵی شەمەندەفەر بوو، لە حەسار وێستگەیەکی هەبوو، ڕێگەی کەرکووک – شوان، جادەی قیر بوو.. بە حوکمی ئەم دوو شا ڕێگایە و نزیکی گوند لە شارەوە، خەڵکەکەی هەندێ زندووتر و چاوکراوەتر بوون لە خەڵکی گوندە تەریک و دوورە دەستەکانی دی.. چونکە لە باری چینایەتیەوە نیمچە یەکسان و لێکدی نزیک بوون و پەیوەندی خوێن و خزمایەتی لە ئارادا بوو، جۆرە تەباییەکی کۆمەڵایەتیان لە بەینا هەبوو، دژمنایەتی تیا نەبوو..

بەهەرحاڵ، بابم لەساڵی ١٩٥٩دا، بە پاسەوان لە وێستگەی حەساری قیتاری نێوان کەرکووک – هەولێر دامەزرا و لە عەمەلەیی خەلەسی و بڕۆکەیەک ژیان و گوزەرانمان گۆڕا.. ئێمە خێزانێکی گەورە بووین؛ دە کچ و کوڕ، کیژەکان: ڕەحیمە، نەعیمە، فەهیمە، نەدیمە. کوڕەکان: بەندە کە نۆبەرە بووم، ئەحمەد، یوسف، لەتیف، ڕەووف، خەبات..

لە بیرمە لە نیوەی پەنجایەکاندا، کابرایەکی غەوارەی قاشقونج پەنای هێنابووە بەر حەسار، دیاربوو کادیری حیزبی شیوعی عێراقی بوو، خۆی لە حکومەتی عێراق شاردبووەوە، دەیانگوت گوایە خەڵکی کۆیەیە، نازانم ناوی ڕاستەقینەی چ بوو، بەڵام پێیان دەگوت "حەمە زرپە "... وادیار بوو، ئەو ژێراوژێر تۆوی شیوعیەتی لە ناو خەڵکی حەساردا داچاندبوو، جگە لە بنەماڵەی ئێمە ویەک دوو بنەماڵەی دی، ئیدی خەڵکی حەسار، بە چاولێکەری و بە هۆی پەیوەندی خوێن و خزمایەتیەوە، هەموو شیوعی بوون!

لە نیوەی دووەمی پەنجایەکاندا، لێم بە درۆ نەبێ، ساڵی ١٩٥٨ قوتابخانە لە گوند کرایەوە، هەندێ کەس بە دڵیان بوو و هەندێکی دی دژی بوون؛ گوایە قوتابخانە مەڵبەندی فێرکردن و بڵاوکردنەوەی دەرسی شەیتانیە و دژی دینە و دەگەڵ ئیسلامدا تێک ناکاتەوە!

بە هەرحاڵ من و هاوتەمەنانی من یەکەم دەورەی ئەو قوتابخانەیە بووین.. پێدەچێت بنەماڵەی ئێمەش وەکو هەندێ بنەماڵەی دی، زۆر کەیفیان بەوە نەهاتبێ بمنێرنە قوتابخانە، چونکە لە بیرمە دەگریام و ڕژد بووم لە سەر ئەوەی بخرێمە بەر خوێندن،

دوای گریانێکی زۆر برام بۆ قوتابخانە و ناونووس کرام. بەو جۆرە بووم بە یەکەم خوێنەواری ماڵبات و بنەماڵەکەی خۆمان و من و چەند کەسێکی زۆر کەمی یەکەم دەورەی قوتابخانەی ناڤبری زانکۆمان تەواو کرد..

ئەو سەردەمانە، لە قوتابخانە شیر و نۆکاو و حەبی ڕۆن ماسی و هەندێجار قوماشی جل و بەرگیش بە قوتابیان دەدرا، پێموایە زیاتر بۆ هاندانی خەڵکی بوو کە منداڵەکانیان بخەنە بەر خوێندن و پروپاگەندەی دەرسی شەیتانی و ئەو جۆرە بانگەشانە پووچەڵ بکرێتەوە؛ بەهەرحاڵ ئێمە هەرچەندە هەژار بووین، بەڵام چونکە دایکم کەسێکی خۆشخوو و بە تەبیعەت بوو، هەمیشە بایەخی بە ڕواڵەت و جل و بەرگمان دەدا، هەرچەندە جل وبەرگمان سادە بوو، بەڵام زۆر خاوێن و پاک بوو، بۆیە زۆرجار کە قوماش دابەش دەکرا، بە ئێمەیان (من و ئەحمەدی برام کە دەورەی دوای من بوو) نەدەدا، بە هەندێ لە هاوپۆلەکانمانیان دەدا، بەڕاستی لە چاو بنەماڵەی ئێمەدا دەوڵەمەند بوون.. بە ڕاستی ئەمەمان لەبەر گران بوو، ئەو لیژنەیەی کە قوماشەکانیان دابەش دەکرد، خەڵکی گوندەکەشی تیابوو، کە گوایە شیوعی بوون؛ جا تەفسیری ئێمە بۆ حاڵەتەکە ئەوە بوو، بۆیە هاودێر دەکراین، چونکە بنەماڵەی ئێمە شیوعی نەبووین.. بەهەرحاڵ ڕۆژگارمان هێنا ، لە نیوەی یەکەمی شەستەکاندا، بارگەمان تێکنا و بارمان کرد بۆ شار.. بووین بە خاوەنی خانووی خۆمان، لە شار، چوومە قوتابخانەی ناوەندی ئیمام قاسم، کە زۆربەی هەرە زۆری هەم مامۆستاکان و هەم قوتابییەکان کورد بوون. هەموو قۆناغەکانی خوێندنم، بەبێ مانەوە تەواو کرد، وێڕای ئەوەی لە ماڵبات و بنەماڵەیەکی نەخوێنەوار بووم و کەسێک نەبوو ڕێنوێنیم بکات، قوتابییەکی زیرەک و باش بووم..

لە پۆلی دووی ناوەندی بووم، لە گەرمەی دەرسا بووین، فەڕاشی قوتابخانەکە، مام فەتح الله، کە پیاوێکی بە تەمەن و بە شەخسیەت بوو، هات و لە دەرگای دا، دەرسی عەرەبیمان هەبوو، دەرسی مامۆستا ئەحمەدی مەلا کەریم بوو.. بە مامۆستای گوت کە بەڕێوەبەر قوتابی (محەمەد عەبدولکەریم عارف) ی دەوێ، بەگەڵی کەوتم بۆ لای بەڕێوەبەر، لە خۆڕا هەستم بە جۆرە نیگەرانیەک دەکرد؛ بەڕێوەبەر منی بۆ چییە؟ بەدەم ڕێوە ئەو پرسیارەم لە مام فەتحوڵلا کرد، گوتی: نازانم..

گەییمە لای بەڕێوەبەر، کۆمەڵێک خەڵکی سمێڵ بابڕی دەمانچە لە قەد لای دانیشتبوون. بەڕێوەبەر، بە شێوازێکی باوکانە، تێی گەیاندم کە ئەوانە پیاوی ئەمن و

ئاسایشن، هاتن بە دووی تۆدا، لە گەڵیاندا دەچی بۆ دایەرەی ئەمن، یەک دوو پرسیارت لێدەکەن و مەرەخەست دەکەن، هیچ نیگەران مەبە، مەترسە، شتەکە هیچ نییە، دەنا خۆم دەگەڵت دەهاتم... لە جیبێکیان پەستاوتم و دوو ئەمن، لە بەینی خۆیان دا دایاننام، لە تۆ وایە خولە پیزەیان گرتووە!.. بەهەرحاڵ بردیانمە لای بەڕێوەبەری ئەمن، پیاوێکی میانساڵی هەندێک مەند بوو، قەدەرێ لە قەد و قەلافەتم ڕاما، جۆرە نەباوەڕییەک بە سیمایەوە، هەڵدەبوو و دەکوژایەوە، بە ئەمنەکەی، کە بردمیە ژوورەوە و بە ئامادەباشی و ڕەق ڕاوەستابوو، گوت: ئەمەیە!!، بەڵێ ئەزبەنی.. ئەم منداڵە چیە، هێشتا بۆنی شیری خاوی لە دەم دێت، خۆ کە ئەمە بوو هەر لەوێ نەتان هێنابا.. ئەوسا ئەمنەکەی مەرەخەس کرد کە بچێتە دەرەوە.. ئەوسا کەوتە داپشکنینم و شێرێک لەوێ و ڕێویەک لێرە، کەوتە باسی یەکێتی قوتابیانی کوردستان و کاری نهێنی ئەو ڕێکخراوە دژی دەسەلات و تۆ کوڕێکی باشی و منداڵیت، دەترسم لە خشتەیان بردبی و بەگەڵیان کەوتبی، ئەگەر شتی وەها هەیە، پێمان بڵێ، بەڵێنت دەدەمێ نەیەڵم هیچت بەسەر بێ و کەس لە گوڵ کاڵترت پێ بڵێ.. بەهەرحاڵ هیچمان لە یەکدی هەڵنەکڕاند، دوو سێ سەعاتێ لەوێندەریان گل دامەوە و پاشان مەرەخەسیان کردم.. لەوێوە یەکێتی قوتابیانی کوردستانم لەلا بوو بە مەراق..

***

هەر لە منداڵییەوە، هەستم بە جۆرە مەسئولیەتێکی خانەوادەیی دەکرد و دەمویست، جۆرە ئەرکێکی خانەوادەیی لە ئەستۆ بگرم، بۆیە لە پۆلی دووی ناوەندییەوە، هاوینان و لە پشووی سەری ساڵانی قوتابخانە، شانم دایەبەر کرێکاری، کرێکاری قورس، بیناسازی و گەچ و بەرد و بلۆک و چیمەنتۆ و ئەو کارە قورسانە، ئیدی دایکم پارەکانی ڕۆژانەکانمی بۆ کۆ دەکردمەوە و کە زستانان مەکتەب دەستی پێدەکردەوە، لە پارە کۆکراوەکەی خۆم مەسرەفی پێداویستیەکانی قوتابخانەیان بۆ دەکردم، لە جل و بەرگ و پێڵاو و دەفتەر و قەڵەم و پێویستیانی دی.. خۆشبەختانە تووشم بوو بە تووش کۆمەڵێک وەستای زۆر چاک و کوردپەروەرەوە : لەوانە وەستا سەدرەدین، وەستا حەسەن و وەستا فەخرەدین، زۆر باوکانە مامەڵەیان لە تەکما دەکرد و چونکە دەیانزانی هەر سێ مانگەکەی هاوینم بەدەستەوەیە مەگەر هیچ ئیشێکیان نەبوایە، دەنا قەت بێ ئیشیان نەدەکردم..

هەندێجار کە لە ماڵانا ئیشمان دەکرد، بۆ نیوەڕۆ نانیان بۆ دەکردین، وەستاکان لە سەر نانخواردن، لە گەڵ خۆیاندا دایان دەنام و لە کرێکارانی دی جیایان دەکردمەوە.. ئەمە وای لێ کردبووم، گەورانەتر لە خۆم ڕەفتار بکەم.. زانکۆم تەواو کرد، دامەزرابووم، هێشتا پارەم لای وەستاکانم هەبوو.. سەری هەفتە و هەفتە ڕۆژانەکانمان وەردەگرت، بیرمە سەری هەفتەیەک کە ڕۆژانەکانمان وەرگرت، پارەکەم وەرگرت، لە گیرفانی شەڕواڵەکەم نا و سواری پاسکیلەکەم بووم و بەرەو ماڵ کەوتمەڕێ، زۆر نەڕۆیشتبووم، لە خۆمەوە وەستام، پارەکەم ژمارد، دینار و نیوێکی زیاتر بوو، لە هی هەفتەکانی پێشوو. بەپەلە گەڕامەوە بۆ چاخانەی سەر چیمەن کە لە خوار پردەکەی کۆشکلییەوە بوو، کە ئەوێ مەکۆ و پاتۆقمان بوو.. بە وەستا سەدرەدینم گوت : دینار و نیوێکت زیاد داومەتێ! هەڵوەستەیەکی کرد و بە ڕووخۆشییەوە گوتی: زیاد نییە. ڕۆژانەکەم بۆ زیاد کردووی. نا مادام زوو پێت نەوتووم نامەوێ. وتی: باوەڕ بکە بیرم چوو پێتی بڵێم.. بەهەرحاڵ چەندی هەوڵدا وەرم نەگرت و نەگرت... ئیدی پێکهاتین لە هەفتەی ئایندەوە، زیادکردنی ڕۆژانەکەم بۆ حیساب بکات..

بەهەرحاڵ بە سەرکەوتوویی ناوەندیم تەواو کرد و گەییمە قۆناغی ئامادەیی، ئێمە یەکەم وەجبە بووین کە بەر شەشی ئامادەیی کەوتین، پێشتر ئامادەیی تا پۆلی پێنجەم بوو. بەشی وێژەییم هەڵبژارد، چوومە ئامادەیی موسەڵلا، کە لە نێوان شوریجە و گەڕەکی موسەڵلادا بوو، گەڕەکەکە زیاتر تورکمان نشین بوو.. زۆربەی قوتابیان و مامۆستاکان تورکمان بوون.. هەستمان بە جۆرە تۆرانی چیەتیەک دەکرد، ئەمە مەراقە کۆنەکەی یەکێتی قوتابیانی کوردستانی لەلا دەمزەرد کردمەوە، ئەوە بوو لە ساڵی ١٩٦٩ دا گوم گەشتەکەی خۆم دۆزییەوە و هەم بوو بە ئەندامی یەکێتی قوتابیانی کوردستان و هەم ئەندامی پارتی دیموکراتی کوردستان.. و تا ساڵی ١٩٧٥ بەردەوام بووم.. لەوە بە دواوە، ئیدی لە هیچ ڕێکخراو و حیزبێکی سیاسیدا کارم نەکردووە.

***

بەهەرحاڵ، قۆناغی ئامادەییم بە سەرکەوتوویی بڕی، کە ڕێکەوتی ساڵی خوێندنی ١٩٦٩ – ١٩٧٠ بوو، واتە لە گەرمی ڕێکەوتنی یازدەی ئازار و هەڵکشانی باری سیاسی کوردا بوو، ئەوەی لە بیر و بەرنامەی مندا نەبوو، بەشی زمان و ئەدەبی کوردی بوو، هەموو حەز و ئاواتێکم بەشی زمانی ئینگلیزی بوو، تێکڕای نمرەکانم حەفتا و حەوت بوو، لە زۆربەی هەرە زۆری زانستە مرۆڤانیەکان وەردەگیرام، ئەوسا لیژنەی مقابەلە

هەبوو، کە چوومە لیژنەکە و داوای بەشی ئینگلیزیم کرد، گوتیان بەشی ئینگلیزی لە حەفتا و حەوت وەستاوە، ئەگەری زۆرە دابەزێت ودەتوانی لە هەفتەی ئیعترازدا داوای بەشی ئینگلیزی بکەیتەوە، بەڵام بۆ ئێستا دەبێ داوای بەشێکی دی بکەی، یەکێک لە ئەندامانی لیژنەکە گوتی: بۆ نموونە بەشی کوردی.. ئیدی جۆش و خرۆش و حەماسی ڕێکەوتنی یازدەی ئازار، کردیە کارێ کە بەشی کوردی هەڵبژێرم، کە لە لیژنەکە هاتمە دەرێ، چواردە کەسی هاودەورە و هاوشاریم، کە نمرەیان بە دەرەجەو دوو دەرەجە و سێ دەرەجە و ... لە خوار نمرەکەی منەوە بوو، ئەوانیش بەشی کوردییان هەڵبژارد، هەڵبەتە بەشی ئینگلیزیش دابەزی بۆ هەفتا و چوار، ئیدی خۆیشم نازانم بۆ نەچوومە بەشی ئینگلیزی.

بەهەرحاڵ، ڕۆژگار بووری، گەیشتمە قۆناغی چوارەم، تاقی کردنەوەی نیوەی ساڵمان کرد، بەدەمی خۆم نەبێ قوتابییەکی باش بووم... دان و سانی شۆڕشی کورد وڕژێمی بەغدا گەییە بنبەست و نیشانەکانی هەڵگیرسانەوەی شۆڕش بەدیار کەوت.. لەبەر کاری سیاسی، وەکو زۆر کەسی دی ناچار بووم پەیوەندی بە شۆڕشەوە بکەم و بچمە چیا، لە یازدەی ئازاری ١٩٧٤ دا، گەییمە شاری هەڵەبجە و پەیوەندیم بە ناوچەی مامۆستایانی هەڵەبجەوە کرد و وەکو ئەندام ناوچە دەست بەکار بووم... شار، ئامادەیی کوڕان و کچان و ناوەندی شارەزووری تیابوو، بە حوکمی هەڵگیرسانەوەی شۆڕش، زۆرێک لە مامۆستایانی ئەو قوتابخانانە گەڕابوونەوە بۆ ناو حکومەت و مەکتەبەکان مامۆستایان کەم بوو، لە سەر داوای ناوچەی مامۆستایانی هەڵەبجە، لە هەر سێ مەکتەبەکە دەرسم دەگوتەوە.. ئەمە جگە لەوەی کۆمەڵێک مەفرەزەی بەرگری شارستانیمان لە قوتابیانی ئامادەیی کوڕان و هەر مەفرەزەیەک بە سەرپەرشتی مامۆستایەک دروست کرد، بۆ حاڵەتێن ئاوارتە و لە ناکاو... کە بەندە سەرپەرشتی یەکێک لەو مەفرەزانەم دەکرد.. بەهەرحاڵ ڕۆژگارمان هێنا، تا ئەوە بوو لە ١٩٧٤/٤/٢٦ دا، ڕژێمی بەعس، دەوروبەری سەعات چوار و بیست خولەکی عەسر، بە فڕۆکەێن سۆڤیاتی و بە بێ هیچ دەست پارستانێک، کەوتە بوردومانی شار و وێڕای هەموو ئەو ئامادەکاریانەی کە مەفرەزەکانی بەرگری شارستانی لە سەرانسەری شاردا کردبوومان، ئەوەندەی بیرم مابێ پتر لە سەد و بیست کەس شەهید و بریندار بوون.. خەڵکی شار بە خانەخوێ و میوانەوە جێ لەق و ئاوارە بوون و خەڵکێکی زۆر چوونە ئوردوگاکانی ناو ئێرانەوە.. قوتابخانەکانی هەڵەبجە داخران.. شۆڕش ناچار بوو خەمی خەڵکی بخوات... لەو ماوەیەدا شەفیق ئاغا کە بەرپرسی ئیداری هەموو دەڤەرەکە بوو و

بارەگای لە تەوێڵە بوو ناردی بە شوێنما، کە چووم لێی پرسیم بە نیازی چیت؟ گوتم قوربان بە تەمام وەکو پێشمەرگە پەیوەندی بە هێزی خەباتەوە بکەم. گوتی: نا، پێشمەرگەمان زۆرە، تۆ گەنجێکی پازدە شازدەساڵت بە خوێندن بردۆتە سەر، هیچ ئەزموونێکی شەڕ و پارتیزانیت نییە، سبەی دەچیتە شەڕەوە و، دەکوژرێیت و هەم لە کیسی کەسوکاری خۆت و هەم لە کیسی ئێمەش دەچێت، دەبێ شازدە ساڵ چاوەڕوان بکەین، تا یەکێکی دیکەمان خوێندن تەواو بکات. نا پێشمەرگەمان زۆرە، پەکمان لە سەر پێشمەرگە نەکەوتووە، پەکمان لە سەر مامۆستا کەوتووە، کە ئەگەر لە پێشمەرگایەتی زیاتر نەبێ، هیچی کەمتر نییە، هەر ئێستا بەرگەت بۆ دەکەم و دەبێ بچی بۆ ئوردوگای سەریاس، لەوێ قوتابخانەمان کردووەتەوە و بۆ مامۆستایەک دەچین بە ئاسماندا، ئێستا کە تۆمان لە سەر ئەرز دەستکەوتووە، دەستبەردارت نابین. قەناعەتم بە قسەکانی کرد، لە دڵی خۆدا گوتم: شۆڕش هەر یەک سەنگەر نییە، جوانییەکەی لە فرە سەنگەرییەکەیدایە، لە سەریاس ئاشنایەتیم لەگەڵ کۆمەڵێک مامۆستای دڵسۆز و گەنجدا پەیدا کرد، لەوانە: ڕەفیق ساڵح، حەمە عەلی حارس، ، ئەنوەر حسێن، ئەحمەد فەرەج، مەجید کەریم (غاندی) و بابە عەلی و هەندێکی دی بە داوای بوردنەوە ناوەکانیانم بیر نەماوە؛ پیری و هەزار عەیب!.. بەهەرحاڵ زۆر بە دڵسۆزی قوتابخانەکانمان بەڕێوە دەبرد و یەک لە باری خۆم وام هەست دەکرد، شۆڕش بە نەفەسی دەوڵەتڕانییەوە بەڕێوە دەبرێ و زۆر دڵم بەوە خۆش بوو، بەهەرحاڵ ٣/٦/ ١٩٧٥ ڕێکەوتنی نێوان شای ئێران و سەدام حوسێنی عێراق، بە دەلالی جەزایر و تەنازولی سەدام لە برێکی باشی خاک و ئاوی عێراق ڕاگەیەنرا و خەونە جوان و ڕەواکانی ئێمە زندە بەچاڵ کران..

***

بە سیفەتی عائدون وەکو زۆر کەسی دی بۆ عێراق گەڕامەوە، چوومە کولیژی ئەدەبیات، دوا تاقیکردنەوەی قۆناغی چوارەمم دا و شادەتنامەی بەکالوریۆسم لە زمان و ئەدەبی کوردی وەرگرت و گەڕامەوە بۆ کەرکووک و بەدەم کرێکاریەوە چاوەڕوانی ئەوەم دەکرد دەرگای دامەزراندن بکرێتەوە و ئەنکێتی دامەزراندن پڕ بکەمەوە. ئەو زەمانە ئەنجوومەنی خزمەتگوزاری هەبوو و خەڵکی لەوێوە دادەمەزران.. دەرگای دامەزراندن کرایەوە، داوام پێشکەش کرد؛ لەبەر ئەوەی عائدون بووم، بۆم نەبوو لە کەرکووک دابمەزرێم!! حەزم لە مامۆستایەتی بوو، بەڵام لەبەر ئەوەی عائدون بووم،

بەبیانووی سەلامەی فیکرییەوە، ڕێگای مامۆستایەتیان نەدام!! بە هەرحاڵ بە عینوانی (م. ملاحظ) لە بەڕێوبەرێتی پەروەردەی دهۆک دامەزرام.. و لە ١٩٧٥/١٠/٢٧ دەستبەکار بووم، پەروەردەی ئەوسای دهۆک بچووک بوو، ژمارەی فەرمانبەران و کارمەندانی نەدەگەییە سەد کەس... لە کۆی ئەو ژمارەیە تەنیا من سۆرانی بووم، و لە بەشی قەڵەمی سەرەتایی (شوعبەی زاتیەی ئیبتیدایی) بووم. بەڵام لەو شارە ئازیزەدا و لە ناو خەڵکە مەند و بە هەڵوێستەکەیدا هەستم بە هیچ غوربەتێک نەکرد، ئەمە جگە لەوەی زۆر مامۆستای ئافرەت و پیاویش، لە شارانی خانەقین و کەرکووک و سلێمانی و هەولێرەوە، وەکو نەفی کردن بۆ ئەوێندەر نەقڵ کرابوون، هەر کارێکی وەزیفیان هەبووایە، پەیوەندی بە منەوە هەبوایە یان نا یەکسەر دەهاتن بۆ لای من و ڕوویان لە من دەنا و منیش دریغیم بۆ نەدەکردن، ئێستاش خۆشەویستی ئەو شارە و خەڵکەکەیم هەر لە دڵە.. ئیدی دوو ساڵ و دوو مانگ و سێ ڕۆژم بەو ئاوایە لە دهۆکی دەلال بە سەر برد..

لە ناکاوا محەمەد پیرۆز ڕوستەم، بە عینوانی بەڕێوەبەری گشتی پەروەردەی دهۆک، هاتە دهۆک، پیاوێکی هەلپەرست و خۆپەرست بوو، نزیکەی مانگێ لە دهۆک مایەوە و ئیدی نەقڵ بوو، ڕۆژێ ناردی بە شوێنما، لە ژوورەکەی خۆی دایناو، چای بۆ بانگ کردم، لە دڵی خۆدا گوتم ئەم ماستە موویەکی تیایە ئاگات لە خۆ بێ. بەهەرحاڵ شێرێک لێرە و ڕێوییەک لەوێ، گرێی دڵی کردەوە و گوتی: تۆ فەرمانبەرێکی زیرەک و بە توانای، هەموو فەرمانبەر و موراجیعەکان زۆر لێت ڕازین، من وەکو کەرکووکییەک لە بەر خۆتمە وەرە ببە بە بەعسی و زۆر ڕێگەت لەبەردەم دەکرێتەوە، بۆ نموونە سەیری من بکە، گوتم مامۆستا ببورە: من یەکەم عائدوونم، دووەم نەفی کراوم، شار و زێدی خۆم لێ قەدەغەیە، حەزم لە مامۆستایەتیە و بە بیانووی سەلامەی فیکریەوە لێم قەدەغەیە، کەی خۆت و حیزبەکەت ئەو هەموو قەدەغانەتان لە سەرم ڕاکرد، ڕەنگە هەقی ئەو تەکلیفەت هەبێ، جا بەعسیاتی وەکو جل و بەرگ وایە لە هەندێ کەس دێت، لە هەندێ کەسی دی نایەت، من لەو کەسانەم کە لێم نایەت، بەڵام با ئەوەش بڵێم، کە هیچ کاردانەوەیەکی نەرێنی و تۆڵە ئەستێنی بەرانبەرم نەنواند.. دوای ماوەیەکی کەم نەقڵ بوو..

تووشی هەڵوێستێکی دیکە بووم، کە کاتی خۆی زۆرم لەبەر گران بوو، بۆیە تا نهۆژی لە یادگەم ماوە. کە لە دهۆک فەرمانبەر بووم، لە ئەنجوومەنی تەشریعی

هەولێرەوە، نووسراوێکمان بۆ هات کە موڕاسەلاتی فەرمی لە دەڤەری حوکمی زاتیدا، بە زمانی کوردی ڕێگەپێدراوە، ئەمەم پێخۆش بوو، هەستام یەکەم نووسراوی فەرمیم بە زمانی کوردی نووسی، ئەوکاتە بەڕێوەبەری گشتیمان نەبوو، یاریدەدەرێکی بەڕێوەبەری گشتیمان هەبوو، بەناوی عادل یونس عەبۆ، کە خەڵکی دهۆک بوو؛ بەشی زمانی کوردی تەواو کردبوو، بە وەکالەت پەروەردەی دهۆکی بەڕێوە دەبرد، نووسراوەکەم بە پێشخزمەتەکەدا بۆی نارد تا واژۆی بکات، دوای تۆزێک ناردی بە شوێنما، گوتی:- ئەمە چییە؟ گوتم ئەزبەنی نووسراوی فەرمییە و بە کوردیە، گوتی:- قەدەغە نییە؟ گوتم: قەراری ئەنجوومەنی تەشریعی دەڵێت، موڕاسەلاتی فەرمی بە زمانی کوردی لە دەڤەری ئوتونومیدا ڕێگە پێدراوە..

هەندێک ڕاما و گوتی من لەمە تێناگەم، یەکسەر ناوەڕۆکی نووسراوەکەم بۆ کرد بە عەرەبی. بەهەرحاڵ، نووسراوەکەی ئیمزا نەکرد و، لە گەڵ خۆما هێنامەوە بۆ قەڵەم (زاتیە) و لە لای خۆم هێشتمەوە، خوا و ڕاستان دوای چەند ڕۆژێکی کەم بەڕێوەبەرێکی گشتیمان بۆ هات، عەرەب بوو، ناوی ئیبراهیم الشواف بوو، نووسراوە کوردیەکەم بۆی نارد، ناردی بە شوێنما و پرسیاری کرد و وەڵامم دایەوە کە نووسراوی فەرمیە و بە کوردیە و بە قەراری ئەنجوومەنی تەشریعی بۆمان هەیە، موراسەلاتی فەرمی لە دەڤەری حوکمی زاتی بە کوردی بنووسین و، یەکسەر ناوەڕۆکی نووسراوەکەم بۆ کرد بە عەرەبی و بێ چەند و چوون و بە متمانەوە واژۆی کرد..

بەهەرحاڵ، چەند جارێک داوام کرد بۆ کەرکووک نەقڵ بکرێم بەڵام بە بیانووی ئەوەوە کە عائدون بووم، هەموو جارێ ڕەفزم بۆ دەهاتەوە... ئیدی لە ساڵی ١٩٧٧ دا بۆ شاری سلێمانی نەقڵ بووم، ڕۆژگار هات و چوو، لە ساڵی ١٩٨٠ دا، ئاگری شەڕی کارەساتباری نێوان ئێران و عێراق هەڵگیرسا، کە تەڕ و وشکی پێوە دەسووتا، کەوتمە سەر دوو ڕیانێک، یەکێکیان ئەوە بوو بە بەندەنێ بکەوم و دووەمیان ئەوە بوو ببمە سەرباز و بەشداری شەڕی قادسیەی سەدام بکەم، کە ئەمەیان نە لە هەڵوێستی من دەوەشایەوە و نە لە گەڵ بیرکردنەوەی مندا تێکی دەکردەوە.. ئیدی بڕیارم دا بچمە چیا، لە سەرەتاکانی ساڵی ١٩٨١ دا وە بەندەنێ کەوتم. نزیکترین و گونجاوترین شوێن بۆ من، ئەو ناوچە ڕزگارکراوانە بوو کە لە ژێر کۆنترۆڵی (ی.ن.ک) دا بوون، وەکو کەسێکی بێ لایەن و دوور لە هەر وابەستەگیەکی حیزبی، پەیوەندیم لە گەڵ هەموو

گروپ و لایەن و حیزبە کوردستانیەکان و ئوپوزیسیونی ئێرانیدا، باش و ئاسایی بوو، هەڵبەتە پەیوەندی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی، نەک پەیوەندی سیاسی وحیزبی.

ئیدی لە چوارچێوەی یەکێتی نووسەرانی کوردستاندا، هەرچەندە لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی (ی.ن.ک)دا بوو، بەڵام ڕێکخراوێکی سەربەخۆ بوو، یارمەتی بێ مەرجمان لە هەموو لایەک قەبووڵ دەکرد، درێژەم بە چالاکییە ئەدەبی و ڕۆشنبیرییەکانی خۆم دا... سەرپەرشتیاری گۆڤاری گرنگی لقی کەرکووکی نووسەرانی کوردستان و ئەندامی دەستەی نووسەرانی گۆڤاری نووسەری کوردستان و سکرتێری نووسینی گۆڤاری کەلتوور بووم. دەیان کتێبی باشمان چاپ و بڵاوکردەوە، کە بەشێکی باشیان لە نووسین و ئامادەکردن و پاچڤەی بەندە بوون.. کە ژمارە شەشی گۆڤاری گزنگمان بڵاوکردەوە، هەڵبەتە دەزگای ڕاگەیاندنی (ی.ن.ک) چاپیان کردبوو، ئەوکاتە ئەرسەلان بایز بەرپرسی ڕاگەیاندن بوو. نامەیەکی تووڕە لە بەرپرسێکی گەورەی یەکێتییەوە، بۆ نووسەران هات کە ئێمە چیتر گزنگ چاپ ناکەین... سەبەب؟! لە ژمارەی ناوبراودا، چیرۆکێکمان بڵاو کردبووەوە، کە هی برادەرێکی ناو شار بوو، بەناوی خوازراوی ڕێبوار بۆی ناردبووین، لە چیرۆکەکەدا دیالۆگێک هەبوو بەم دەقە: " سەرکردەکانی کورد هەموو هی جڕت و چەقەنەن. " من بۆ ئەوەی هەندێک لەزەقی ڕستەکە کەم بکەمەوە، سووکە دەسکارییەکی ڕستەکەم کرد و بەم دەقە لە گۆڤارەکەدا دامگرت: " سەرکردەکانی کورد هەندێکیان هی جڕت و چەقەنەن ". ئیدی ئەو ڕستەیە بووبە تەوقی نەعلەت و چووە ملی گزنگ و چیتر لە لایەن ڕاگەیاندنی (ی.ن.ک) وە بڵاو نەکرایەوە، چ قەیدییە خۆ کەڵەشێریش نەبێ، هەر ڕۆژ دەبێتەوە، گزنگ لە شوێنانی دی چاپ دەکرا، پازدە ژمارەی لێدەرچوو لە گەڵ سێ ژمارەی تایبەت بە منداڵان بەناوی " گزنگی بچووکان).

بە هەرحاڵ ڕۆژگارمان بەڕێکرد، ساڵمان گەیاندە ١٩٨٦ دقێکم نووسی بە نێوی (کۆچی سوور) پێش ئەوەی بە کوردی بڵاو بکرێتەوە، برادەرێکی ئێرانی، کە پێشمەرگەی گروپی هستە رزم کۆمۆنیستی بوو، بەناوی ن: شایگان لە ساڵی ١٩٨٧ دا، کردی بە فارسی و بڵاوی کردەوە، دوو نوسخەم بۆ نەوشیروان مستەفا نارد، هیچ کاردانەوەیەکی نەبوو.. ئیدی ساڵی ١٩٨٨، یەکەم هێرشی ئەنفال کرایە سەر دۆڵی جافایەتی و یاخسەمەر و سەرگەڵوو و بەر گەڵو، کە سەرکردایەتی (ی.ن.ک) لەوێ بوو، لە ١٩٨٨/٣/١٩ ناچار بووین، ڕابکەین و بەرەو ئێران دەڤەرەکە چۆڵ بکەین، من

لامدایە گوندی کاولان، کە بارەگای ڕاگەیاندن و سەرکردایەتی حسکی لێبوو، ئەوکات عادڵ مراد بەرپرسی ڕاگەیاندنیان بوو، ڕووم لێنا کە (کۆچی سوور) م بۆ چاپ بکەن و لە فەوتان ڕزگار بێ. دیار بوو، کەرەستە و تفاقی چاپکردنیان وەکو کاغەز و ستێنسڵ و ئەو شتانەیان کەم بوو، بە هەرحاڵ چل – پەنجا نوسخەیەکیان بۆ چاپکردم، هەرکە بڵاو بوویەوە دەنگدانەوەیەکی وەهای پەیدا کرد، وەکو ئەوەی ئاگر بێ و بکەوێتە پووشەوە، وەکو ئەوەی حەمە کەریم عارف، سەبەبکاری ئەو شکستە مەعنەوی و عەسکەرییە گەورەیە بووبێ، هەڵۆکانی سەرکردایەتی (ی.م.ک) کە لە سەقز ئاکنجی بوون، گڕیان گرت. بە ئەمری نەوشیروان، (کۆچی سوور) لە قاسمە ڕەشی مەرزی سەردەشت کۆکرایەوە و سووتێنرا!!. بەڵام جەماعەتی (ئاش) نازانم لە ڕازان بوون یان لە کوێ بوون، ژمارەیەکی زۆریان لەبەر گرتبووەوەو بڵاویان کردبووەوە...کار بە سووتاندنەوە نەوەستا و فەرمانی کوشتنی بەندەشیان دەرکرد، بەناو پێشمەرگەش هەبوو کە ئامادە بوو بۆ جێبەجێکردنی ئەو فەرمانە!!

تەواو ترسی ئەوەم لێنیشت، لە پەنایەکەوە بێکەسکوژ بکرێم، وەکو ئەمە لە گەڵ کۆمەڵێک پێشمەرگەدا کرا!! بە هەرحاڵ بە ناچاری کەوتمە بیرکردنەوە لەوەی هەر چۆنێ بووە خۆم ڕادەستی عێراق بکەمەوە، ڕادەست بوون هەر ڕادەستبوونە چ بە ئێران بێ چ بە عێراق! دژمن بتکوژێ نەک دۆست بتشکێنێ، درەنگانێکی ساڵی ١٩٨٩ بوو، کادرێکی پاسۆک کە دەمێ بوو لە ئێران دەژیا – بە داخەوە ناوەکەیم بیر نەماوە، لە گەڵ کادیرێکی پارتیدا بەناوی (تایەرە سوور) ڕێگای گەڕانەوە بۆ عێراقیان، بۆ زامن کردم. بەیانیەک لە گەڵ محەمەد موکری و حاجی سەمەدی حەمە پەری و ناهیدە خانی خێزانی و سوعاد خانی خێزانی فارۆق جەمیل و خەڵکانی دیدا وەڕێکەوتین، عێراق خۆت بگرە واهاتین! ڕادەستبوون، ڕادەستبوونە چ بە ئێران بێ و چ بە عێراق بێ... بەندە لە عەربەت لەوانی دی جیاکرامەوە، خۆم لە شوعبەی پێنجی بەغدایا بینییەوە، لەوێ بە دیداری کۆمەڵێک دۆست و پێشمەرگە شاد بوومەوە.. بە ڕاستی جێگەیەکی سامناک و ناخۆش بوو، دڵمان پڕ بوو لە ژان، لە ململانێی نێوان مەرگ و ژیان، واقیعی زندان ئەوەی بۆ ساغکردمەوە کە ترس، بەشەر لێکدی نزیک دەکاتەوە، زۆر یەکترمان خۆش دەویست و گوێمان لێکدی دەگرت، بە زۆری لە دەوری بەندە خڕ دەبوونەوە، منیش بۆ ئەوەی کەس نائومێد نەبێ، بەردەوام ختوکەی کبریای پێشمەرگایەتیانم دەدا، ورەم بەرز دەکردنەوە و هەمیشە دەمگوت: سەنگەر بۆ پێشمەرگە قاتی نییە، سەنگەر هەر سەنگەرە، چ لە چیا بێ چ لە زیندان.. بەهەرحاڵ دوای ماوەیەک گوازراینەوە بۆ

زندانی ژماره یەک.. دوای ماوەیەک، بە پاسێکی گەورە بۆ سلێمانی گوازراینەوە و ئازاد کراین.. شەو بوو، دەگەڵ خزمێکا بە ناوی هەمزە محەمەد کەریم چووین بۆ ماڵی خەزوورم لە برایم پاشا کە سەرگوڵی خێزانم و گۆڤەندی کیژم لای ئەوان بوون، کە من بە بەندەنێ کەوتم گۆڤەند زۆر منداڵ بوو، کە هاتمەوە قوتابی دوو و سێی سەرەتایی بوو، کە لە گەڵ هەمزەدا لە دەرگامان دا گۆڤەند هاتە بەر دەرگا، نەیناسیمەوە، گوتی فەرموو خاڵە ماڵی کێتان دەوێ!! گوتم: تۆ گۆڤەندی؟ گوتی: بەڵێ... گوتم بچۆ دایکت بانگ بکە... ئیدی بەیەک شاد و شوکر بووینەوە.. بەو ئاوایە هەشت نۆ ساڵم لە پێشمەرگایەتیدا بەبێ وابەستەگی حیزبی بەسەر برد کە وەکو بەشدارییەکی مەیدانی و ویژدانی لە خەباتی ڕەوای نەتەوەیی کوردا شانازی پێوە دەکەم و منەت بەسەر کەسدا ناکەم، چونکە باوەڕم وایە کە ڕۆڵەێ میللەتی مەزڵووم مەحکوومە بە پێشمەرگایەتی.. هەڵبەتە کەم وزۆر لەو پێشمەرگایەتییە سوود مەند نەبووم.. باشتر!!..

**

ئیدی بە هەر خۆ پەنادان و خۆشاردنەوەیەک بوو ڕۆژگارمان گەیاندە ساڵی ١٩٩١ و سەرهەڵدان و ڕاپەڕین بەرپا بوو، کورد ئاهێکی وەبەر هاتەوە، پێشمەرگە و بەرپرسان لە دەربەدەری و پەناهەندەیی دەرباز بوون، ڕەوشەکە بەرە بەرە ئاسایی بووەوە. دوای هەوڵێکی زۆر گەڕامەوە سەر وەزیفەکەی خۆم و لە قەڵەمی زاتیەی سەرەتایی لە پەروەردەی سلێمانی دایان نامەوە.. ئەوسا ویستم ساڵانی پێشمەرگایەتیەکەم بخەمە سەر خزمەتی وەزیفەکەم، دەبوایە پشتگیریم هەبوایە، زۆر بە ڕاپەڕموونەوە چووم بۆ مەڵبەندی (ی.ن.ک) پشتگیریان بۆ نەکردم: تۆ پێشمەرگەی ئێمە نەبووی، ئەگەر پێشمەرگەش بووبی، پێشمەرگەی خۆت بووی... لە دڵی خۆدا زۆر کەیفم بەوە هات کە پێشمەرگەی خۆم بووم... بە هەرحاڵ، بە ڕێکەوت ئەو حاڵ و حیکایەتەم لە سیری تا پیازی بۆ شادڕەوان ملازم کەریمی پاسۆک گێڕایەوە، زۆری پێناخۆش بوو، گوتی بە دڵی خۆت پشتیگرییەک بنووسە، من بە دە پەنجە بۆتی مۆر دەکەم. وامکرد و پتر لە نۆ ساڵ خزمەتم بۆ گەڕایەوە... ئەوسا مەراقە دێرینەکەم، مەراقی مامۆستایەتی سەری هەڵدایەوە، داوای نەقلی خەدەماتم، لە فەرمانبەرییەوە بۆ مامۆستایەتی کرد، هەنگێ دکتۆر ناسیح غەفوور وەزیری پەروەردە بوو، زوو بە زوویی ڕەزامەندیم بۆ هاتەوە. لە پەروەردە هەڵبڕام و لە ناوەندی ئەحمەدی خانی دەستبەکار بووم، دوای ماوەیەکی زۆر کەم نەقڵ بووم بۆ ئامادەیی ڕۆشنبیر، کە هەم قوتابخانەکە بەنێوبانگ بوو و هەم

تووشی کۆمەڵێک مامۆستای بەڕێز بووم، لەوانە مامۆستا مەهدی بابان کە بەڕێوەبەر بوو. مامۆستا عەبدوڵڵا قەرەداغی، مامۆستا ئیبراهیم نامیق، عوسمان عەبدولکەریم، ئەوڕەحمانی کوردی، نوری عارف، حەمە عەلی مەعروف، ئاسۆ، چیمەن، بەسۆز، حەمە عەلی فەرەج و سالار... دەی باشە، ئێرە ئەو شوێنەیە من بۆی دەگەڕام..

لە پیشەی مامۆستایەتیدا قەناعەتم وابوو، کە ئەرکی مامۆستا ئەوە نییە، ڕێگە بە قوتابی نیشانبدات، بەرنامەی کاری بۆ دابنێ، بەڵکو ئەوەیە بەهرەی قوتابی کەشف بکات، فێری چۆنیەتی تێگەیشتنی بکات، کە کەوتە سەر ڕاستە ڕێگای تێگەیشتن، ئیدی ڕێگەی خۆی دەدۆزێتەوە و خۆی بەرنامەی کار بۆ خۆی دادەنێ... بایەخی زۆرم بە دەرسی داڕشتن دەدا ؛ قەناعەتم وابوو داڕشتن لە لایەکەوە جورئەتی قەڵەمڕانی بە قوتابی دەدات و لە لایەکی دیکەوە، هەر قوتابیەک دەرەقەتی ئینشانووسی و داڕشتن بێت، مانای وایە هەم بەهرەی ئەدەبی هەیە و هەم سەلیقەی زمانزانی و ڕێزمانی تیایە. هەرگیز داڕشتنم نەدەدایە قوتابی لەماڵەوە بینووسن، هەر لە پۆلا دەیاننووسی.. داڕشتنێکم دەدانێ کە خەیاڵیان بێدار بکاتەوە، ناوی یەک دوو داڕشتنم لە بیر ماون لەوانە : ئەگەر ڕۆژنامەنووس بیت، بۆت هەبێ تەنیا یەک پرسیار لە بەرپرسێکی کورد بکەی، چی لێدەپرسیت و بە تەسەوری تۆ چ وەڵامێکت دەداتەوە؟ یان: ئەگەر ببی بە یەکەم سەرۆکی دەوڵەتێکی کوردی، یەکەم وتارت بۆ کورد چ دەبێ؟... هتد. بە شانازییەوە لەو ماوە کورتەی مامۆستایەتیەمدا، چوار پێنج قوتابیم، خستە سەر ڕێگەی نووسین و نووسەرایەتی..

لێ مخابن دەسەڵاتی حیزبی! لە گەرمەی ململانێی بەناو سیاسی و بە حەقیقەت حیزبی و شەڕی نەنگینی براکوژی نەیهێشت، مامۆستایەتیەکەم بە دڵەوە بنووسێت، هەر ڕۆژەی بیانوویەکیان پێدەگرتم، ڕۆژێک عیماد ئەحمەد بانگی کردم و کۆمەڵێک گلەیی لێکردم، کە گوایە دژایەتیان دەکەم.. پێمگوت کاک عیماد هەموو ئێوارەیەک جەماعەتێ عەرەقخۆر، بە پارەی ئێوە، دەخۆنەوە و بەیانی بە ڕاپۆرتێکی پڕ لە درۆ و بۆختانەوە لە سەر من، دێن بۆ بارەگاکەی تۆ، وەرە پیاوی چا بە با من و تۆ ڕێکەوتنێک بکەین و بەبێ وەسیت و دەڵاڵ مامەڵە لەگەڵ یەکدا بکەین.. گوتی وەکو؟ گوتم تەسجیلێک و کاسێتێکم بدەیە، لە بەیانیەوە تا ئێوارێ، هەرچیەکم گوت، هەر جنێوێکم دا، ئێوارە بۆتی دێنم و نە پارەت لێ داوا دەکەم، نە دەعەوتی عەرەق..

***

له گەرمەی ساڵانی شەڕی براکوژیدا، هاتوچۆی نێوان هەولێر و سلێمانی زۆر ئەستەم بوو.. له هەولێر گۆڤارێکی ڕۆشنبیری ئەدەبی بەنێوی (ڕامان) دەردەچوو، ڕاستە ئەم گۆڤارە پارتی سپۆنسەری دەکرد، بەڵام لە هەر سیاسەتبازی و حیزبێتییەک بەدوور بوو. ئێمە کۆمەڵێک نووسەر بووین لەوانە : ڕەوف حەسەن، حەمید ڕێبوار، فوئاد سەراج و ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی و بەندە و حەمە فەریق حەسەن، له سلێمانییەوە بابەت و بەرهەمی ئەدەبیمان بۆ گۆڤاری ناڤبری دەنارد و زۆرجاریش بەشداری ئەو چالاکییە ئەدەبی و ڕۆشبیریانەمان دەکرد کە له هەولێر ئەنجام دەدران.. ئێمە قەناعەتمان وابوو کە خەباتی نەتەوەیی کورد له بنەڕەتدا، خەباتی یەکگرتنەوەی خەڵک و خاکی کوردستانە و کەم و زۆر بەم تەقسیمبەندییە حیزبیە قاییل نەبووین، ئەو هەڵوێستەشمان له ڕووی ڕۆشنبیریی و نەتەوەییەوە زیاتر بۆ سڕینەوەی ئەو لەمپەڕە تەقسیم ئامێزە بوو، کە حیزبەکان بێهودە دەیانویست له واقیع و له دڵ و دەروونی خەڵکیدا ڕیشاژووی بکەن.. هەڵبەتە حیزبێن کوردی بە ئێستاشەوە قەناعەتیان وایە هیچ ڕەنگێکی دی له نێوان ڕەش و سپیدا نییە، یان له گەڵمی یان دژمی، بۆیە (ی.ن.ک) ئەم هەڵوێستەی ئێمەیان پێ قووت نەدەچوو! کەوتنە هەڕەشە و ترساندنی ئێمەمانان، دیار بوو حیکمەت محەمەد کەریم (مەلا بەختیار)یان بۆ ئەم کارە ڕاسپاردبوو!... کە ئەلهەق دڵسۆزانە ئەنجامی دەدا!!. ئەم برادەرە، قارەمانی ئینشیقاقە ناکامەکەی ساڵی ١٩٨٦ ی ئاڵای شۆڕش بوو کە یەکێتییەکان پێیان دەگوت (ئاش) کە له چیا گیران و چەک کران، کۆمەڵەی ڕەنجدەران بە زۆرینەی هەرە زۆری دەنگان، داوای ئیعدام کردنی ئەم مەلا بەختیارەیان کرد! برادەرێکی نووسەر هاتە بارەگای نووسەران، پێشنیازی کرد کە نووسەرانیش بەیانێک دژی گرووپی ئاش دەربکەن. بەندە هەڵمدایە، کاک فلان، کێشەی مەلا بەختیار و هاوڕێکانی، کێشەیەکی سیاسیە، لایەنە سیاسیەکە لێگەڕێ بۆ خۆیان، بەڵام ئەرک و ئەخلاق و هەڵوێستی ڕۆشنبیریی وادەخوازێ نووسەران داوای سەلامەتی و ئازادکردنیان بکەن، چونکە دۆزی سەرەکی ئەدەب ئینسان و ئازادی ئینسانە، ئیدی ئەوە بوو، بەیاننامەیەکمان ئاراستەی مەکتەبی سیاسی هەموو حیزبە کوردستانیەکان کرد و داوای سەلامەتی و ئازادی مەلا بەختیار و هاوڕێکانیمان کرد.. کە مەلا بەختیار له زنداندا بوو من یەکەم کەس بووم کە کتێبم بۆ دەنارد، ئیدی پێی دەگەیی یان نا، نازانم.

کە مەلا بەختیاریان بۆ ڕاوەدونانی ئێمەمانان ڕاسپاردبوو، ئەلهەقی بە باشی ئەنجامی دەدا، له باری دەروونییەوە، بۆ ئەوە بوو بیسەلمێنێ کە بە ڕاستی تۆبەی کردووە و

یەکێتییەکی عەیارە بیست و چوارە و کورد گوتەنی هەزار گوناح و یەک تۆبە و کەس ئینشیقاقە ناکامەکەی بە چاودا نەداتەوە. کار گەییە ئەوەی لە یەک لە ژمارەکانی ڕۆژنامەی هەرێمدا بە ڕاشکاوی بڵێ: ئێمە نەخوێنەوارێک دوای بەرزانیەکان بکەوێ دەیکوژین چ جای ڕۆشنبیر... هەر لەو سەردەمەدا مەلا بەختیار و یەک دوو کەسی دی، لە لایەن ڕۆژنامەوانێکەوە ناونران (قتلة سويدون يحكمون كوردستان)...بەهەرحاڵ پاشان (محەمەد موکری) بۆ لای من ڕاسپارد بەو حیسابەی دۆستی نزیکی یەکدی بووین، کە من پێمگوت من کارم بە مەلا بەختیار نییە تا بچم بۆ لای، ئەگەر ئەو کاری بە منە لە بەر خاتری تۆ ئامادەم پێشوازی بکەم، بەڵام من قەت لەو باوەڕەدا نەبووم تۆ ئەم دەڵاڵییە قەبووڵ بکەیت! ئیدی لەوە بە دواوە دۆستایەتیەکەمان تەواو سارد و کاڵ بووەوە.. بەهەرحاڵ لە سەرەتا و لە گەرمەی ئەو شەڕ فرۆشییەی (ی.ن.ک) بە ئێمە، ڕەوف حەسەن پەیوەندی بە منەوە کرد کە (ی.ن.ک) نیازی زۆر خراپە و ئیعلانی شەڕیان لە گەڵدا کردووین، گوتم کاک ڕەوف نە ئێمە ئەهلی شەڕین و نە شەڕی (ی.ن.ک) مان پێدەکرێ، بزانە هەوڵبدەن پەیوەندی بە نووسەرانی کوردی دیاسپۆراوە بکەن، با هەوڵێکمان بۆ بدەن و کارێ بکەن لێرە، لە شاری (هەڵمەت و قوربانیدا!!) بێکەس کوژ نەکرێین، ئەو پێشنیازی خۆپارێزییە سەری گرت، کەمپەینی گەورە لەلایەن نووسەرانی کوردی دیاسپۆراوە ساز درا، بەیاننامە دەرکرا و واژۆ کۆکرایەوە و کێشەکەمان ڕەهەندێکی دەرەکی وەرگرت، بوو بە نووچە و هەواڵی ڕۆژنامەی القبس و شرق الاوسط و هی دی، کەچی تاقە یەک نووسەری سلێمانی (پایتەختی ڕۆشنبیریی!) بە وشەیەکیش بەرگری لێنەکردین، قسەیەکی خێری بۆ نەکردین، نەهەقیان نەبوو، لە هەر شوێنێ ئازادی سیاسی نەبێ، هەموو شتێک سیاسەتاوی دەبێت، خۆ لەلای مە، شتەکان نەک سیاسەتاوی بوون، بەڵکو حیزباوی بوون! لە کاتێکا حیزبی کوردی وەکو هێلکەی پیس وان، چەندیش لە سەری کڕ بکەوی هیچ هەڵنایەنێت!!.

ئەمە کردیە کارێک (ی.ن.ک) هەندێ دەست سووک بکەن، هەڵبەتە کەناڵە میدیاییەکانی پارتیش... قسوریان نەکرد و ڕاستە زۆریان داکۆکی لە ئێمەنان کرد، بەڵام لە ڕووی سیاسیەوە قازانجی خۆیانیشی تیابوو... بەهەرحاڵ (ی.ن.ک) ئیدی سلێمانیان لێ تەنگ کردین، ئیدی بەندە بە ناچاری لە ساڵی ١٩٩٧ دا پەنام بردەبەر هەولێر، هەرچەندە کەسێکی بێلایەن بووم، بەڵام بەڕێوەبەری نووسین و پاشان سەرنووسەریی گۆڤاری گوڵانی عەرەبیم پێ سپێردرا، لە گۆڤاری ناڤبریدا جگە لە نووسین، گۆشەیەکم هەبوو بەناوی وقفە، کە پاشان لە کتێبێکدا بەناوی (وقفات فی رحاب الثقافة الكردية) وە

کۆمکردنەوە و دووجار چاپکراوە. (محەمەد فەریق حەسەن) ش هەر لە ڕێگەی هەولێرەوە گەییە دانیمارک و پێموایە یەکێک لەو بەڵگەنامانەی بووە مایەی ئەوەی پەناهەندەیی سیاسی پێبدرێ، وتە پرشنگدارەکەی!! مەلا بەختیار بوو: ئێمە نەخوێنەوارێک دوای بەرزانیەکان دەکەوی دەیکوژین، چ جای ڕۆشنبیر... بۆیە حەز دەکەم گوتەیەکی نووسەری گەورەی یۆنانی نیکوس کازانتزاکیس دووبارە بکەمەوە: " کاتێک گوێم لە سیاسەتمەدارێک دەبێ کە دەم لە نیشتمانپەروەری و شانازی و عەدالەت دەکوتێ، دڵم تێک هەڵدێ. "

***

ڕۆژێک، نازانم دەقاودەق چ ساڵێک بوو، بەڵام ٨/١٣ بوو، دەچووین بۆ هەولێر بۆ بەشداری لە چالاکییەکی ئەدەبی – ڕۆشنبیریی، هێندەی بیرم مابێ: (ڕەوف حەسەن، حەمید ڕێبوار، فوئاد سەراج و بەندە بووین)، لە گەراج پۆلیسێکی چەکدارمان لێپەیدا بوو؛ دەبێ لە گەڵما بێن بۆ ئاسایش... بۆ کاکە؟ ئەمرە.. دەی باشە فەرموو با بڕۆین.. دەی تاکسییەک بگرن. ئێمە تاکسی ناگرین، بە پێیان دەڕۆین.. بە ڕاستی دەمانویست بە بەرچاوی خەڵکەوە، پۆلیسێک ڕاپێچمان بکات و حاڵەکەتە لەلای خەڵکی ببێت بە پرسیار و زۆرترین خەڵک بە مەسەلەکە بزانن... پۆلیسەکە ناچار بوو تەکسی بە کرێ بگرێ... لە نێو تەکسیەکەدا کەوتە خوتە خوت و بۆڵە بۆڵ، دەیویست دەسەڵاتداری خۆیمان بە سەردا بنوێنێ! بەندە پێمگوت: کاکە تۆ تەنیا ئەوەندەت لە سەرە بە ڕێزەوە داوامان لێبکەی لە گەڵتا بێین، ئیدی هیچ شتێکی دیکەت بۆ نییە، وەختێ من پێشمەرگە بووم، مەگەر خوا بزانێ تۆ چ بووی؟ دەتوانی لای بەرپرسەکەت دوو هەزار بوختانمان بۆ بکەی!

بەهەرحاڵ گەیشتینە ئاسایش، پێموایە حەمە حسێن ناوێک بەرپرس بوو، سین و جیم دەستی پێکرد، تۆمەتبار کراین، کە گوایە بە بۆنەی یادی سی و یەکی ئابەوە دەچن بۆ هەولێر. بەندە هەڵمدایە برادەر ئەمڕۆ سیازدەی ئابە، وادیارە ژمارەکەتان پێچەوانە کردووەتەوە، جێگۆڕکێتان بە سێ یەکە و بە یەکەکە کردووە! گوتی ئێمە تۆ باش دەناسین، تۆ مامۆستای ئینگلیزیت و لە پۆلا جنێومان پێدەدەی. گوتم یەکەم مامۆستای ئینگلیزی نیم، دووەم نامەوێ پاکانە بۆ خۆم بکەم کە جنێو نادەم، بەڵام باوەڕم پێبکە هەرگیز لە پۆلا جنێو نادەم، چونکە پۆل موڵکی هیچ حیزب و لایەنێکی سیاسی نییە، بەڵکو موڵکی میللەتە و کوڕی میللەت بە جیاوازی بیر و بۆچوونیانەوە لەوێندەر

دەخوێنن و نە من و نە هیچ مامۆستایەک بۆی نییە لە پۆلا حیزبایەتی بکات... من نۆ ساڵ لە چیا بووم و هیچ وابەستەگیەکی حیزبیم نەبوو... بۆیە ئەگەر لە جنێودان بم، شوێنی جنێودان قاتی نییە تا ناچار بم لە پۆلدا جنێو بدەم، چی زۆرە چاخانە و مەیخانە زۆرن بۆ جنێودان، ئەوساش من جنێو بە (ی.ن.ک) نادەم. ڕەنگە جارجارێک لە دەرێی پۆلدا جنێوێک بە (...) بدەم، خۆ کەسیش بە جنێو نەمردووە، جوابی جنێوش چەند تووند بێ هەر جنێوە نەک هەڕەشەی کوشتن وزندانی کردن! هیچ کاردانەوەیەکی نەبوو، نازانم بۆ؟ ... بەرهەرحاڵ برادەرانی دیکەش هەرکەسە و قسەی خۆیان کرد، لە ئاخر و ئۆخردا، نازانم کێهەیان مندالی بووبوو، داوای ناوی کوڕیان لێکردین، من هەڵمدایە وگوتم : ناوی بنەن پۆلیس... پرسیان بۆ؟ گوتم: ئایندەی ئەم وڵاتە پۆلیسخانەیە، بۆ پۆلیسانە.

بەهەرحاڵ، دڵیان نەرم بوو، ئیزنیان داین، بەڵام بەندە گوتم : قوربان، بۆ ئەوەی درۆزنی لای ئێوە نەبین، هەر ئێستا و لە بەر دەرگا تەکسییەک دەگرین و ڕاستەوخۆ بۆ هەولێر دەڕۆین، دوایی نەڵێن هەڵیان خەڵەتاندین...

***

جارێکی دی، بیرم نەماوە چ ڕۆژ و چ ساڵێک بوو، بەڵام لە گەرمەی شەڕی نەنگینی براکوژیدا بوو، لە هەولێرەوە دەهاتمەوە بۆ سلێمانی، دنیایەک بڵاڤۆک و چاپەمەنی هەولێرم پێ بوو، لە سەندووقی تاکسیەکەم دانابوون، کە گەیشتینە زاڵگەکەی سەر دووڕیانی تەق تەق – کۆیە، ڕایانگرتین، داوای ناسنامەیان لێکردین... سەندووقی ئوتومبیلیان بە شوفێرەکە کردەوە، بڵاڤۆک و چاپەمەنیەکانی من کەوتنە ئەو گوڕەی، کابرای عەسکەر وەکو ئەوەی مادەی هۆشبەری کەشف کردبێ، بە دەنگێکی دلێر و تووڕە ؛ ئەمانە هی کێن؟ منیش، زۆر بە هێمنی دابەزیم و گوتم: هی منن. وتی کو، ئەمانە قەدەغەن! زۆر بە متمانەوە گوتم : تۆ ڕاست دەکەی قەدەغەن... ئیدی درۆ زادەی نەبووبی ئازادیە، هەر وڵاتێ ئازادی تیا نەبێ درۆزنی زۆرە، بۆ ئەوەی خۆم دەرباز بکەم، ناچار درۆیەکم ڕێکخست و گوتم : کاکی برا من فلانم ناوە و ئەم بڵاوکراوانەم بۆ شەخسی مام جەلال هێناوە، ئەگەر باوەڕ بە من ناکەی، فەرموو جیهاز بۆ مام جەلال بکەن و بڵێن فلانی کوڕی فیسار دنیایەک بڵاوکراوەی دەڤەری پارتی پێیە و دەڵێ بۆ جەنابتی هێناوە، ئەگەر گوتی: وانییە، لێرە بە دەستی خۆت گوللە بارانم بکە...

ئیدی کابرای عەسکەر، نازانم لە ترسا بوو یان لەبەر ئەوە بوو درۆیەکەی منی بە باوەڕکردەنی زانی، دەستبەردار بوو و ئەمجارەش دەرباز بووین..

جارێکی دی لە سەرەتاکانی سالانی نەوەتەکانی سەدەی ڕابردوو، مام جەلال کۆمەڵێک ڕۆشنبیر و نووسەری بۆ قەڵاچوالان دەعوەت کرد، کە یەکێک لەوانە ڕەوف بێگەرد بوو وەکو سەرۆکی لقی سلێمانی نووسەرانی کورد و بەندەش وەکو سەرۆکی لقی کەرکووکی نووسەرانی کورد... بەهەرحاڵ مام جەلال و ڕەوف بێگەرد و بەندە لە سەر ستەیج بووین، ڕەوف بێگەرد بە بۆنەکەی دەزانی و وتارێکی ئینشائامێزی ئامادە کردبوو، بەندەش هیچ شتێکم ئامادە نەکردبوو، ڕەوف هەستا و وتارەکەی خۆی خوێندەوە. مام جەلال ڕوویکردە بەندە : ئەدی تۆ هیچت نییە؟ گوتم با. هەر بە دانیشتنەوە، لاقی ڕاستم لە سەر لاقی چەپ دانابوو، ئیرتیجالی کەوتەمە قسان و بەم ڕستەیە دەستم پێکرد: مام جەلال ئێمەی کەرکووکی عادەتێکی خراپمان هەیە ، زۆرجار زەرەرمان لێکردووە، ئەویش ئەوەیە کە نازانین ماستاو بکەین، ئەویش گوتی: دۆ باشە.

بەهەرحاڵ، لە خوارەوە، خەڵکەکە هەر ئاماژەیان بۆ دەکردم، منیش بەدەم قسەکردنەوە نەمدەزانی مەبەستیان چییە، دوایی زانیم دەڵێن لاقت لە سەر لاق لابدە. منیش ڕێک لاقم گۆڕیّ و ئەمجارەیان لاقی چەپم خستە سەر لاقی ڕاست و لە سەر قسەی خۆم بەردەوام بووم، کە تەواو بووین و هاتینە خوارەوە، ڕۆشنبیرەکان کەوتنە گلەیی بۆ لاقت لە سەر لاق دانابوو، عەیبە... گوتم هیچ عەیب نییە و زۆر ئاساییە، عەیب بۆ ئێوەیە کە بە هەمووتان بە قەد ئەو پیاوە دیموکراتیەت لە مەزەب و بیرکردنەوەتاندا نییە! ڕاستە من هەرگیز هاوفکری مام جەلال نەبووم، بەڵام ڕۆژگار بۆ ماوەیەکی زۆر کردنی بە هاوسەنگەر، هاوسەنگەران ئەوەندەیان بە سەر یەکەوە هەیە کە دیموکراتیانە مامەڵە لە تەک یەکدیدا بکەن... کە من و ئەو هاوسەنگەر بووین ئێوە لە کویّ بوون، ئەو بەو هەموو دەسەڵاتەوە کە هەیەتی و دەتوانیّ بە ئاماژەیەک هەرچیەکی بویّ بیکات، ئەم دانیشتنە بەمن ڕەوا دەبینیّ، کەچی ئێوەی ڕۆشنبیر! پێمی ڕەوا نابینن! ئافەرین بۆ خۆتان و ڕووداریتان!! ئیدی لەو ڕۆژەوە گەییمە قەناعەت، کە یەکێک لە کێماسیە کوشندەکانی تەڤگەری کوردایەتی غیابی گوتاری ڕۆشنبیرییە، کە تا ئێستاش بەردەوامە!

***

بەهەرحاڵ پتر لە چوار ساڵێک لە هەولێر مامەوە، لە ساڵی ٢٠٠٣ دا لە سەر پێشنیازی فەلەکەدین کاکەیی و بەندە، دەزگای ڕۆشنبیریی شەفەق، لە کەرکووک دامەزرا، کە

فەلەکەدین کاکەیی کرا بە خاوەن ئیمتیازی دەزگاکە و بەدران ئەحمەد کرا بە بەرپرسی دارایی دەزگاکە، لە دەزگای ناڤبریدا هەفتەنامەی باسەرەو گۆڤاری نەوشەفەقمان دەردەکرد، کە زۆر مایەی دڵخۆشی خەڵکی کەرکووک بوو، نێچیرڤان بارزانی بەخۆی هاتە ئاهەنگی کردنەوەی دەزگاکە و بەخۆی کردیەوە.. هەڵبەتە یەکەمین دەزگای ئەدەبی – ڕۆشنبیریی کوردی بوو کە لە دوای ڕاپەڕین لە کەرکووک کرایەوە.. بەندە سەرنووسەری گۆڤاری نەوشەفەق بووم و تا ژمارە چل بەردەوام بووم... فەلەکەدین کاکەیی هەرچەندە پیاوێکی خۆشخوو و خۆش مەعشەر و خوێنەوار و ڕۆشنبیر بوو، بەڵام زۆر نائیداری بوو، لە پڕێکا داخویانێکی بڵاو کردەوە، کە دەستبەرداری خۆی لە هەموو ئەو بڵاوکراوانەی کە ئیمتیازیان بەناوی ئەوەوە بوو ڕاگەیاند.. بەدران ئەحمەد، بلەز ئەو واقیعەی قۆزتەوە و خۆی کرد بە خاوەن ئیمتیازی دەزگاکە و لە هەولێرەوە حوکمی دەزگای ڕۆشنبیریی شەفەقی دەکرد، زۆربەی کارمەندانی دەزگای نێوبراوی کرد بە دژمنی یەکدی و لە ئەنجامداو لەگەڵ هەندێ لەو کادیرە بیرتەسک وهەلپەرست و خۆپەرستانەی لە دەزگای ناڤبریدا کاریان دەکرد، بووە هۆی لەناوبردن و زندەبەچاڵ کردنی دەزگای ڕۆشنبیریی شەفەق لە کەرکووک!.. جا کە باس هاتووەتە سەر دەزگای شەفەق، با ئەم حەقیقەتە کە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە ژیانی ئاسایی و ڕۆشنبیریی منەوە هەیە، دووبارە بیگێڕمەوە:

لە پێناوی ڕاستیدا

ئەوەی گیزە گیز بچێنێ، نابووتی دەدورێتەوە

ڕۆژی ٢٠٠٦/٨/٢٩ بوو، چوومە دەوام بۆ دەزگای ڕۆشنبیریی شەفەق لە کەرکووک، لە ژووری خۆم دانیشتبووم، سەعات دە و بیست و یەک دەقیقە بوو، ژمێریار مووچەکەی بۆ هێنام، تەمەشای لیستی مووچەکەم کرد، سەیرم کرد کرابوو بە شەش سەد و پەنجا هەزار دینار، لە کاتێکا مووچەی بەندە حەوت سەد و پەنجا هەزار دینار بوو (بە نەسریەوە کە پەنجا هەزار دینار بوو.) واتە مووچەکەم کەم کرابووەوە (لە کاتێکا پەیمانێکی چەند خاڵی لە بەینی بەندە و بەدران ئەحمەدا هەبوو، کە خاڵێکیان ئەوە بوو مووچەکەم بە هیچ جۆرێ کەم ناکرێتەوە...) بەهەرحاڵ لیستەکەم ئیمزا کرد و لە ئاستی ناوەکەمدا نووسیم: (ئافەرین بۆ خۆتان). دوای نیو سەعاتێک هەستام، بچم بۆ ماڵی خوشکم لە گەڕەکی کوردستانی کەرکووک کە هەندێک نانیان بۆ کردبووین تا بیبەمەوە، سواری ئۆتومبیل بووم و چوومە ئەوێندەر، دوای چاک و خۆشی و

هەواڵپرسین، سواری ئوتومبیلەکەم بووم و بەناو جەرگەی کەرکووکدا بۆ سلێمانی وەڕێکەوتم، بە سەیتەرەکانی کەرکووک، قەرەهەنجیر، چەمچەماڵ، تەکیەدا ڕەت بووم هیچ نەبوو، گەییمە کانی شەیتان، مەفرەزەیەکی مروور ڕایانگرتم : بێ زەحمەت کوا ڕەقەمەکەت؟

دابەزیم سەیری پاش و پێشی ئوتومبیلەکەم کرد ژمارەی پێوە نەمابوو، خۆ بەیانی تابلۆی ژمارەکانی پێوە بوو! خۆ ئوتومبیل جگە لە دەزگای شەفەق لە چ شوێنێکی دیکە ڕانەگیراوە، پێمگوتن: من حەمە کەریم عارفم لە دەزگای ڕۆشنبیریی شەفەقی کەرکووک کاردەکەم. ئیجرائاتی یاسایی ئاسانم لە گەڵ بکەن و ئیشەکەم لێ قورس مەکەن، ئیدی بەدەم پسووڵە نووسینەوە کەوتنە قسەکردن :- مامۆستا تۆ شانست هەیە، چۆن بەبێ ژمارە بە ناو کەرکووکدا هاتوویت و تووشی مەفرەزەی ئەمریکیەکان نەبووی، باوەڕ بکە بیانگرتبای بە ئیرهابیان لە قەڵەم دەدایت و تیا دەچووی، ئێستاش هیچ عاجز مەبە خۆت و سەیارەکە دەبێ حیجز بکرێن، ڕەنگە چاوپۆشی لە حیجز کردنی خۆت بکرێت، بەڵام ئوتومبیلەکە مەحاڵە، تا ئەو تابلۆی ژمارانە نەیەتەوە بەربوونی نییە، بەم شێوەیە لە بەرواری ٢٠٠٦/٨/٢٩ بە ژمارەی ت/٢٠٠٦ نووسراویان بۆ کردم و پۆلیسێکیان لەگەڵ ناردم بۆ گەراجی دەستبەسەرا گرتنی ئوتومبیل، ئوتومبیلم تەسلیم کرد و بۆ ماڵ هاتمەوە، بیرم کردەوە ناکرێ ئەم ژمارانە مروور لەبەر موخالەفەیەک لێیکردبنەوە، ئەگەر بە ڕێکەوت کەوتبێ ماقوول نییە هەردووکی بە جارێ بکەوێ، کەواتە دەبێ کەسێک ئەم کارەی کردبێ بۆ تووشکردنی من. ئوتومبیلم تەنیا لە دەزگای شەفەق ڕاگرتووە و نەمبردۆتە شوێنێکی دی و خۆ ماڵی خوشکم کاری وا لە گەڵ مندا ناکەن.. بەبێ تاقەتی کەوتمە تەمەشاکردنی دەفتەری تەلەفۆناتەکەم، لە پڕ چاوم بە ژمارەی تەلەفۆنی کاک دکتۆر نووری کەوت کە هاوکاری نزیکی جەنابی نێچیرڤان بارزانییە، تەلەفۆنم بۆ کرد و ڕوخسەتم لێخواست کە یەک دوو دەققەیەک گوێم لێبگرێ. بە حەقیقەت دڵسۆزانە گوێی لێگرتم و بەندەش حاڵ و حیکایەتەکەم لە نووکەوە بۆ گێڕایەوە.. وتی:

- کاک حەمە، تۆ تەلەفۆنەکەت داخە من تۆزێکی دی جوابت لێدەگێڕمەوە. دوای تۆزێک بە لوتفی خۆی قەرزارباری کردم و تەلەفۆنی کردەوە:

- کاک حەمە تەلەفۆن بۆ شاخەوانە، کێیە بکە با هەر ئێستا تابلۆی ژمارەکانت بۆ بگێڕێتەوە...

شاخەوان کەرکووکی (کە ناوی عوف عبدالرحمن) بوو، تایپیست و هەڵەچنی دەزگای ئاراس بوو، بەدران ماوەیەک بوو ناردبووی بۆ دەزگای شەفەق و کردبووی بە جێگری خۆی لەوێ! (تەیری گول عاشق بە داری زەقنەبووتە!) بە هەرحاڵ تەلەفۆنم بۆ کرد و هیچ حاشای لێنەکرد و بە نەبەدڵییەوە گوتی:- باشە وەرە بۆی.

گوتم:- بابە گیانە من خۆم و ئوتومبیلەکە لە حیجزداین چی بێم بۆی! چۆنت ڕەقەمەکانت دزیوە ئاوا بینێرەوە ئەمە ئەمری سەرەوەیە و حەتمەن بەدرانی ئاغات تەلەفۆنی بۆ کردوویت..

ئیدی بەپەلە سایەقەکانی بانگ کردبوو: کێ ماڵی حەمە کەریم عارف دەزانێ؟

ئیدی پرسیاریان کردبوو بۆ چی، ئەویش بەناچاری باسی ناردنەوەی ڕەقەمەکانی کردبوو، تومەز کە بە دزییەوە ڕەقەمەکانی کردبووەوە لە دەزگا داینەنابوو، بەڵکو ناردبوویەوە بۆ ماڵی خۆیان!... بەهەرحاڵ تەماحی نابووە بەر سایەقەکان هەرکەسێ ڕەقەمەکان بەرێتەوە بۆ سلێمانی بەنزینی ئەم سەر و ئەوسەری بۆ دەکڕێت، نان خواردنی ڕێگەشی لە سەر ئەو... بەو جۆرە سڕەکە هەڵماڵرا و سیحر و بەتاڵبوونەوەی سیحرەکە کەشف بوو! سیحری قەڵب سەری ساحێبی!... سایەقەکان ملیان نەدابوو، یەکێکیانی بردبوو بۆ ماڵی خۆیان (کە ئێستا بەبێ هیچ هۆیەک دەرکراوە!) ڕەقەمەکانی دابووێ، ئەویش ڕەقەمەکانی بە برایەکی مندا کە پەیوەندی بە شەفەقەوە نەبوو، ناردبووەوە بۆ سلێمانی، بە هەرحاڵ دوای دوو ڕۆژ ئەمسەر و ئەوسەر و موراجەعەی دایەرەکانی سلێمانی و سی هەزار دینار غەرامە، ئوتومبیلەکە لە حیجز بەردرا..

دیارە من ئەم ڕووداوەم بۆ زۆر کەسی دیکەش گێڕاوەتەوە و بە نووسین و دەستخەتی من لەلای هەندێکەس پارێزراوە و وەکو خەبەریش لە سەرەتاکانی مانگی ٢٠٠٦/٩ دا لە ڕۆژنامەی (کەرکووکی ئەمڕۆ) ئاماژەیەکی خێرای پێدراوە..

هەڵبەتە من لە ٢٠٠٦/٨/٣٠ وە نەچوومەوە بۆ دەزگای شەفەق، چونکە قەناعەتم وایە بەرپرسێک ئەو ڕێگە پێچاوپێچە بگرێتە بەر و زەرەیەک ویژدانی نەبزوێ و ئەو هەموو ناهەقییە بکات و لە پێناوی تێرکردنی مازوخیەتی خۆی بگاتە ئەو ئاستە سادییەتەی بە مەبەستی تووشکردنی من، تابلۆی سەیارەکە بە دزییەوە لێبکاتەوە، دەشتوانێ لە شارێکی پڕ ئاژاوەی بێ خاوەنی وەکو کەرکووکدا، بۆمبێک بخاتە ژێر ئوتومبیلەکەم و تیا بچم و کەسیش گومان لەو نەکات!.. بەمەش خزمەتی خۆی بکات!! هەڵبەتە ئەمەش

شێوەیەک بوو لە شێوەکانی دەرکردن و دەرکردنیش لەوە ئاشکراتر نابێ.. بەڕاستی مەسئولیەت هەروا دەبێ! بژی مەسئولیەت!

هەڵبەتە لە ٢٠٠٦/٨/٢٣ دا، شاخەوان کەرکووکی (عوف عبدالرحمن!!) لە کۆبوونەوەیەکی ڕەسمیدا و بە ئامادەبوونی کۆمەڵێک کارمەندی دەزگا، بە تایبەتی ستافی ئەوسای گۆڤاری نەو شەفەق کە هەموویان ماون، پێی ڕاگەیاندم کە (کاک بەدران) گوتوویەتی گۆڤارەکە زۆر بێ مستەوایە و دایدەخەم. من پێمگوت: کەیفی خۆیەتی، ئەمە بیانووە، دەنا بە درێژایی مێژووی شاری کەرکووک ، لە پێش زاینەوە تاکو ئەمڕۆ بە هیچ زمانێک گۆڤاری لەو مستەوایە لە کەرکووک دەرنەچووە. هەڵبەتە من باوەڕ ناکەم عوف عبدالرحمن نە کاری دزینی ڕەقەمی سەیارەکەی بە بێ پرس کردبێ و نە ئەو قسەیەشی (داخستنی نەو شەفەق)ی لە گیرفانی خۆی دەرهێنابێ، چونکە یەکەم نوێنەرێکی ئەڵقە لە گوێی بەدرانە و بابایەکی مەئموورە و مەئمووریش مەعزوورە، بەتایبەتی ئەگەر خزمەت و پێگەیشتنی خۆی (هەڵبەتە بەپێی تێگەیشتنی خۆی لە پێگەیشتن) بە لاوە گرینگ بێ با لە سەر حیسابی خەڵکیش بێ، دووەم هەر ماوەیەکی زۆر کەم لە دوای دەوام نەکردنی بەندە، گۆڤارێک لە دەزگای شەفەق بەناوی (کانیاو) دەرچوو. دیارە ئەمە بەو نیازە بوو کە (کانیاو) جێی نەوشەفەق بگرێتەوە، کە ئەو خەیاڵ پڵاوەی بەدارن کەڕووی هەڵێنا و کانیاو، نە خۆی بوو بە کانیاو و نە جێگەی نەوشەفەقی گرتەوە... لە لایەکی دیکەشەوە درێژە بە نەوشەفەق نەدرا چونکە بەندە سەرنووسەری بووم و مۆڵەتی گۆڤارەکە بەناوی کاک فەلەکەدین و بەندەوە بوو کە بە نووسراوی ٢٢٩ لە ٢٠٠٣/٤/٣٠ مۆڵەتی ژمارە (١٤١) ی وەزارەتی ڕۆشنبیریی هەرێمی کوردستانی عێراقی پێدراوە.. دیارە ئێمە ئەو هەنگاوە یاساییەمان نا، لەو باوەڕەوە بوو کە جۆرە بەستنەوەیەکی کەرکووک بوو، لە ڕووی ڕۆشنبیرییەوە بە هەرێمی کوردستانەوە و بەشدارییەکی ڕۆشنبیرانە بوو لە خەباتی گەڕاندنەوەی کەرکووک بۆ سەر هەرێمی کوردستان، بۆیە ئەو مۆڵەتەمان زۆر مەبەست بوو، بەبێ ئەو مۆڵەتەش ئیشمان نەدەکرد..

جا ئەگەر بە ناهەق ناوی بەندە وەکو سەرنووسەر لە سەر گۆڤاری نەوشەفەق لاببرایە و ناوی کەسێکی دی دابنرایە ئەوا ئەو پرسیارە دروست دەبوو: ئەدی حەمە کەریم عارف!... نەخێر داخستنی گۆڤارەکە لە هەمووی مەسڵەحەت ترە! هەم ناوی حەمە کەریم عارف لادەبرێ، هەم ئەو سین و جیمەش بەرۆکان ناگرێ... (ڕێگاکەش

ڕێگایەکی پێچاوپێچە و هەموو کەس پەی پێنابات، ئافەرین نەخشەی دۆزەخین، هەی ئافەرین ڕووداری!) ئەگەر مەسەلەکە ناو و ناوبانگ بێ خۆ بەندە پێشتر سەرنووسەری گولانی عەرەبی بووم کە بەربلاوترین گۆڤاری کوردستان بوو و، بەڕای گەلێک لە گەورە نووسەران و هزرڤانانی عەرەب یەکێک بوو لە گۆڤارە هەرە باشەکانی کوردستان، و بەلکو سەرانسەری عێراقش. هەندێک لەو ڕاوبۆچوونانە و هەڵسەنگاندنناماانە لە یەکێک لە ژمارەکانی گولانی عەرەبیدا بلاو کراونەتەوە، پێموایە ژمارە هەفتا و چوارە، بۆیە سەرنووسەری من بۆ گۆڤاری نەوشەفەق جۆرە کەرکووکچیاتییەک بوو بۆ ئەم قۆناغەی ئێستای کەرکووک، دەنا نە ئیمتیاز بوو نە خێرێک بوو پێم کرابێ، نە خزمەتکردنی خۆم (کەس دەتوانێ بە حەوت سەد و پەنجا هەزار دیناری ڕووت و قووت خزمەتی خۆی بکات!) واتە شەفەق و دەزگای شەفەق پێویستیان بە من بوو، نەک بە پێچەوانەوە، ئەوان خۆیان بە من خزمەتکرد نەک بە پێچەوانەوە.. جا گەلۆ ئەوە حەوت مانگی ڕەبەقە من لە ماڵی خۆم دانیشتووم و، تاقە عانەیەکم وەرنەگرتووە، ئەگەر هەر پارەیەک بەناوی منەوە وەرگیرابێ ئەوا بەدران و پۆلیسەکەی، شاخەوان کەرکووکی (عوف عەبدولڕەحمان) لێی بەرپرسن..

بەداخەوە نەوشەفەق حەوت مانگە دەرنەچووە، جا لەم مانگەدا (مانگی سێ) چونکە (کانیاو) نەبوو بەو ئەسپە ڕەسەنەی گرەوی لە سەر بکرێ و خەمخۆرانی ڕۆشنبیریی وەئاگا هاتنەوە و هەستیانکرد غیابی نەوشەفەق بۆشاییەکی دروستکردووە، هەرکەسە و بە شێوازی خۆی کەوتە پرسیار و کارکردن بۆ گەڕاندنەوەی نەوشەفەق.. بۆیە بە پەلە پروزێ لەم مانگی سێیەدا برادەران بایان دایەوە سەر گۆڤارە (بێ مستەوایەکەی نەو شەفەق!) لە دوای ژمارە چل و یەکەوە کە من سەرنووسەری بووم، ژمارە چل و دوویان دەرکردەوە.. بەڕاستی مەگەر حیکاتی شووتی و فەقێکان پاکانە بۆ ئەمە بکات!..

بەهەرحاڵ دەرکراوەتەوە، لە چ ئاستێکدایە، چ دەبێ ئەمە پەیوەندی بە خۆیانەوە هەیە، چ پاکانەیەک بۆ خۆیان و هەڵوێستی خۆیان دێننەوە، ئەمە کەیفی خۆیانە.. بەڵام ڕوونکردنەوەیەکیان نووسیوە کە بە گەلە کۆمەکێ نووسراوە، چونکە لە هەندێ شوێندا بە ڕاناوی لکاوی یەکەم کەسی تاک دەدوێن و لە هەندێ شوێندا بە ڕاناوی لکاوی یەکەم کەسی کۆ دەدوێن.. بەهەرحاڵ لەو ڕوونکردنەوەیەدا جگە لەوەی هەندێ بوختانی زەقیان بۆ کردووم، کۆمەڵێک منەتی خۆڕاییشیان بە سەردا کردووم، کە بە پێویستی دەزانم هەڵوەستەیەکی خێرایان لە سەر بکەم و خەمخۆرانی ڕاستییان لێ

ئاگادار بکەمەوە، هەڵبەتە لە توێی ئەم وەڵامنامەیەدا بەشی یەک دوو چیرۆکی دیکەم هێشتووەتەوە، تەمەننا دەکەم ناچار نەکرێم بیانگێڕمەوە..

بەهەرحاڵ لە ڕوونکردنەوەکەدا دەڵێن: "... کاک حەمە کەریم عارف کە سەرنووسەری گۆڤارەکە بوو لە ڕۆژی ٢٠٠٦/٨/٣٠ وە بەبێ هۆیەکی دیار لە دەزگاکەمان و کارەکەی دابڕا و سەری نەکردەوە بە دەزگاکەماندا، ئێمە لە دەزگای شەفەق هەرچەندە تێبینی زۆرمان هەبوو لە سەر شێوازی کار و جۆری مامەڵەکردنی ئەو برادەرە لە گەڵ نووسەران ورۆشنبیرانی شاری کەرکووک، بەڵام ئەو ماوەیە هەر چاوەڕوان بووین کە ڕوونکردنەوەیەکی هەبێت بۆ ئەو دابڕانە، کە بە داخەوە نەیبوو و، بە پێچەوانەوە ڕێگەی پێچاوپێچی گرتەبەر بۆ ئەوەی تەنها خزمەتی خۆی بکات وەکو چۆن لە کاتی کارکردنی لە دەزگا هەر بەو شێوەیە ڕەفتاری دەکرد، ئەمە وایکرد دەزگا بڕیار بدات بەبێ ئەو کۆوارەکە دەربکاتەوە و خوا یاربێ بەم شێوەیەی ئێستای بەردەوام دەبێت.. "

خوێنەرانی ئازیز:

بەندە لە سەرێ ڕا شێوازی مامەڵە و ڕەفتاری بەدران و پۆلیسەکەی و برادەرانی دەزگای شەفەقم ڕوونکردەوە، بە ویژدانتان ئەوە دەرکردن نەبێ چییە؟ ئەگەر ئەوە هۆیەکی دیار نەبێ بۆ دەوام نەکردنەکەی من، پێموایە ڕۆژیش بەدیار نازانرێ، ئەرێ ئێوە لە جێی من بن سەر بە شوێنی وادا دەکەنەوە!... دەوام نەکردنی من شێوازێکی شارستانیانەی بەرەڤانییە لە خۆم، دیارە ئەو برادەرانە حەز ناکەن کەس بەرەڤانی لە خۆی بکات، تا بوودەڵەیی ئەوان دەرنەکەوێ، جا من قەناعەتم وایە هەر کەسێک هەوڵنەدات فێر ببێ چۆن بەرەڤانی لە خۆی بکات، بۆ ئەوە باشە وەکو کۆیلە مامەڵەی لە تەکدا بکرێ، کە بە درێژایی مێژووی بەشەریەتیش هەر وا کراوە... هەڵبەتە من نە یەکەم کەسم و نە دوا کەسیش دەبم ئا بەو شێوەیە لە دەزگای ناوبراو ڕاوەدوو نراوم، خۆ لە سەرەتاوە کۆمەڵێک ڕۆشنبیر و نووسەری دیکەش لەو دەزگایە کاریان دەکرد و هەریەکەیان بە شێوازێکی بەدرانیانە دەرکران، بێگومان هەر یەکێک لەوانە لە واری خۆیدا سیمایەک بوو، سەنگێکی ڕۆشنبیریی هەبوو، واجیهەیەکی جوان بوون بۆ دەزگاکە... ئەو ڕۆشنبیرانە بریتی بوون لە : ئەحمەد تاقانە، جەلیل کاکەوەیس، هیمەت کاکەیی، جەلال زەنگابادی و تاریق کارێزی.. هەڵبەتە یەک و دووەمی ئەو زاتانە بەیاننامەشیان دەرکرد و بەڕاشکاوی خاڵیان خستبووە سەر حەرفان و خەتابارییان دەست نیشانکردبوو کە مامۆستا بەدرانە!! ئەو دوو بەیاننامەیە ماون، هەندێکی

دیکەشیان شوێنی بەرزیان ئاگادار کردووەتەوە، دەڵێم کە ئەو ڕۆشنبیرانە کە هەر یەکێکیان بە شێوەیەکی بەدرانیانە تەرە کران، بۆچی برادەرانی! شەفەق بسکەی سمێڵیان دەهات و بە دڵ و بە گیان ئەمری وەهمیان دەرهەقیان جێبەجێ دەکرد؟!

برادەرانی شەفەق!! تێبینیان زۆرە.. غافڵن لەوەی کە ئەگەر ئەوان تێبینی یەکی نەهەق و هەڵبەستراویان لە سەر خەڵکێک هەبێ، ئەوا خەڵکی دەیان تێبینی بەڵگەداریان لە سەر وان هەیە.. من یەکێم لەوانەی قایل نیم بەوەی کەسێک بە دڵی هەموو کەس بێ، هەموو کەس ڕازی بکات، چونکە ئەوە دیاردەیەکی سەلبییە و دەکاتە ڕووبینی و نیفاق و مرۆڤ لە سیفەت و خەسڵەتە مرۆڤانیەکانی خۆی دادەماڵێت و دووچاری خیانەت لە ئینسانیەتی خۆی دەبێت.. من لە دەزگای شەفەق کارم دەکرد، کاریش، بە تایبەتی کاری جدی دەرهاوێشتەی خۆی هەیە، من سەرنووسەر بووم، هەر سەرنووسەرێک داینەمۆ و فیلتەری بڵاوکراوەکەی خۆیەتی، جا ئەگەر من لە بەر هۆیەکی ڕۆشنبیری یان هونەریی بابەتێکم ڕەفز کردبێ یان دوام خستبێ و خاوەنەکەی گلەییەکی لێکردبم، با ئێستاش بیکات، من مومارەسەی سەلاحیەتی خۆم کردووە و ئەمە یەکێکە لەو ڕاستە ڕێگایانەی کە من باوەڕم پێی هەبووە و بە گوێرەی دەرفەتیش گرتوومەتەبەر.. من بە خەیاڵی ڕەحەت و ویژدانی ئاسوودەوە دەڵێم کە بەرانبەر بە هیچ نووسەر یان ڕۆشنبیرێکی شاری کەرکووک نە غەڵەتم کردووە، نە غەدرم کردووە، نە نانی کەسم بڕیوە. خەڵکی دیکە هەموو ئەوانەشی کردووە و لە خێڵڕوانی و کەودەنی برادەرانی شەفەقەوە!! لێی جوانە و باریکەڵای بۆ دەکرێ! هەڵبەتە خوێنەران ئاگادارن کە گۆڤاری نەوشەفەق ناوی دەستەیەکی ڕاوێژکارانی بە سەرەوەیە، ئەوانە لە هەر چوار نکاڵی دنیاوە کۆکراونەتەوە، دیارە بەندە پرسم بە یەک بە یەکیان کردووە ئەوجا ناوم داناون، زۆربەیان زەحمەتیان کێشاوە و نامەیان بۆ ناردووم، نامەی زۆریانم لە یەکێک لە ژمارەکانی نەوشەفەقدا بڵاوکردووەتەوە، دەتوانن ئەو نامانە بەسەر بکەنەوە و بە خۆتان بزانن ئەو نامانە بە چ لوتف و دۆستایەتیەکەوە نووسراون، (هەڵبەتە ئەگەر ئەو هەموو تێبینی یەی برادەرانی!! شەفەق گوایە لە سەر منیان هەبووە دروست بوایە، ئەو برایانە بەو گەرمییە بە دەنگ منەوە نەدەهاتن) چونکە هیچ یەکێک لەو برایانە پێویستیان بە ناو نییە، بۆ خۆیان ناودارن و لە ئاستێکی ڕۆشنبیریی وەهادان لە هەر مەجلیسکی ڕۆشنبیریدا بە سەفیری ڕاستەقینەی کورد و کەرکووک بزانرێن، تۆ بڵێی ئەمە نیشانەی مامەڵەی خراپی بەندە بێ!!

جا گەلۆ من لە ٢٠٠٦/٨/٣٠ وە لە ماڵی خۆم دانیشتووم و ئەمە بە شێوازێکی دروست و شارستانی بەرەڤانی لە خۆم دەزانم، کەچی کەچروانانی شەفەق تۆمەتبارم دەکەن کە گوایە ڕێگەی پێچاوپێچی گرتووەتە بەر، خزمەتی خۆی کردووە و، خزمەتی خۆی دەکات... کەس نەزانێ دەڵێ ڕەنگە حەمە کەریم عارف کلکی کەری قازیی بڕی بێت! بە خودا کاری وام نەکردووە، بەڵام لە برادەرانی ! شەفەق وایە هەر کەسێک وەکو خۆیان نەبێ ئەوا ئیدی ڕێگای پێچاوپێچی گرتووەتەبەر و خزمەتی خۆی کردووە، کە من بەغیلی نە بە ڕابردوو و نە بە ئێستای شتاقیان نابەم... دیارە ئەوەی من بناسێت دەزانێ من لەوەتەی فامم کردووەتەوە هەمیشە کوڕی ڕاستە ڕێگایان بووم و پێچاوپێچم نەناسیوە و بەرەڤانی کردنیش لە خۆ بە ڕێگەی پێچاوپێچ نازانم... بۆ مەسەلەی خزمەتکردنی خۆ... پێموایە هەر خزمەتکردنێک لە سەر حەساوی خەڵکی دیکە نەبێت کارێکی باش و حەڵاڵە، کە من لە ژیانمدا لە سەر حیسابی هیچ کەسێک خزمەتی خۆم نەکردووە... لە هەرەتی پارە زۆری دەزگای شەفەقدا، بە هەموو ئیمتیازاتێکەوە تەنیا حەوت سەد و پەنجا هەزار دینارم وەرگرتووە، کە هەموو کەس دەزانێ ئەمە وەکو هەق، نیوەی هەقی من نەبووە چ وەک ڕەنج و ماندووبوون و چ وەک بواری کاریش... بەڵام بۆ کەرکووکە و بە خەسار ناچێت.. ئەو خەڵکانەی من دەناسن، شایەدن لە سەردەمی منداڵیمەوە تاوەکو ئێستا هەر بە هەژاری ئەمما سەربەرزانە وەکو پیرەمەگرون ژیاوم و دەژیم و دەژیم، خوا شاهیدە پاروویەکی حەرامم نەخواردووە! لە سێبەرێکی حەرامدا دانەنیشتووم، ڕەنگە بەغیلی ئەوەم پێببەن بۆیە کەوتوونەتە حەماقەتگۆیی و نەهەقی کردن و بوختان هەڵبەستن.. خۆ هەموو موڵک و ماڵی دونیای من قەڵەمێکی موتەوازیعە و ئەویش بە ئیعترافی دژمن بەر لە دۆست لە پەڕەی گوڵ پاکترە و من تا ئێستا پتر لە هەفتا کتێبم هەیە کە ئەگەر کۆسپ و تەگەرەی لابەلا و بەغیلی نەهەق نەبوایە ئێستا لە سەرووی سەد کتێبم دەبوو.. جا ڕەنگە برادەرانی! شەفەق بەغیلی ئەوەم پێببەن، لە جیاتی ئەوەی بڵێن دەست و چاوت خۆش بێ و خەرمان بەرەکەت... بەڵام دەڵێی چی مرۆڤ شیری خاوی خواردووە.. خودا هیدایەتیان بدات! .

جا برادەرانی عازیزی شەفەق سەرێ هەڵبڕن و خوا بە هەق بناسن، بزانن خەڵکی گەییوەتە کوێ و ئێوە لە کوێ چەقێنراون و چۆن لە شوێنی خۆتاندا پاگێرەتان پێدەکرێت و، چ گیزە گیزێکتان پێ نراوەتەوە! براینۆ وریا بن ئەوەی گیزە گیز بچێنێ نابووتی دەدورێتەوە..

دەرچوونەوەی گۆڤارەکەش، بڕیاری ئێوە نەبوو، فەزڵی منە، خۆتان مەخەڵەتێنن، چونکە ئەمەش چیرۆکێکی هەیە، ئەگەر جارێ منیش نەیگرێمەوە ڕۆژگار دەیگێڕێتەوە. ئەرێ بۆچی لە خۆتان ناپرسن بۆچی گۆڤاری نەوشەفەق بەناوی کەرکووکەوە لە هەولێر دەردەکرێت. تۆ بڵێی ئەم ماستە گوریسێکی تیا نەبێ..

ڕێ بە ڕاست بەد بە خوا

حەمە کەریم عارف، کەرکووک ٢٠٠٧/٤/٨

***

خێروبێری پێشمەرگایەتی ئێمە (من و ئەحمەدی برام) ئەوە بوو خانوویەکی دووسەد مەتریمان لە کەرکووک – گەڕەکی ڕەحیماوا هەبوو، کە بە هەزار گیانە هاری و کوێرەوەری دروستمان کردبوو، لە ساڵی ١٩٨٦ دا، حکومەتی بەعس، بە هەموو کەل و پەل و ناوماڵەکەمانەوە دەستی بەسەردا گرت و تالآن فرۆشی کرد، هەرچی کەس و کارمان هەبوو، کە سیازدە سەر خێزان بووین، بە سەڵتە خێزانی لە ماڵی خۆ وەدەرنراین، ئیدی لەو سیازدە سەر خێزانە کەس نییە، ماوەیەکی ژیانی، لە چەند مانگێکەوە بۆ ساڵان و بیست ساڵی لە زیندانە زۆر و زەبەندەکانی زۆربەی زندانەکانی شارە جیاوازەکانی عێراقدا بەسەر نەبردبێت . ئیدی پێشمەرگایەتی و کوردێنی ئەو باجانەشی هەیە!... کە ئێمە بەبێدەنگی داومانە و منەتی پێشمەرگایەتی و کوردێنیمان بە سەر کەسدا نەکردووە و کوردپەروەریمان بە کەس نەفرۆشتووەتەوە، ئیدی وایە لە وڵاتی قەزا و قەدەر و بێ خودان و ناکۆکییاندا، کا لە بەر سەگە و ئێسقان لە بەر ئەسپان..

بە هەرحاڵ دوای ڕاپەڕین، بە هەوڵ و تەقەلای خۆمان، بە تایبەتی (یوسف)ی برامان، بێ پشتیوانی و کۆمەکی مەعنەوی یان مادی هیچ کەس و گرووپ و لایەن و حیزبێک، خانووەکەمان وەرگرتەوە.. بۆیە جگە لە خۆمان منەتباری هیچ کەسێکی دیکە نین، بەڵام بۆ مێژوو بوەدوور لە هەر ڕووبینی و ڕیاگۆییەک، پێویستە ئەوەش بڵێم، لە هەستیارترین قۆناغی ژیانمدا قەرزارباری هەڵوێست و پشتیوانی مەردانەی سەرگوڵ محەمەد ئەمینی هاوژینم بووم.

شانازی بە هەڵوێستی خۆمانەوە دەکەین و هەرگیز هەڵوێست فرۆشیمان نەکردووە، چونکە هەڵوێست بەرلە هەموو شتێک بۆ خۆتە، بۆ فرۆشتنەوە نییە!

***

سەبارەت بە هەوڵە قەڵەمڕانیەکانی بەندە، لە قۆناغی سێیەمی کولیژی ئەدەبیاتی بەغدا، بەشی کوردی بووم، لە ناو جەرگەی سەردەمی زێڕینی ڕێکەوتننامەی یازدەی ئازاردا دەژیاین، ڕۆژێ شتێکم بە خەیاڵی شیعرەوە بە ناونیشانی (هەڵبەستێکی هەتیو کەوتوو) نووسی، بە پۆستەدا، لە ناو بەغداوە بۆ هەفتەنامەی هاوکاری – م نارد، هاوکاری بۆ ئەو ڕۆژە ڕۆژنامەیەک بوو، سەنگ و ئیحتوباری خۆی هەبوو. ئەوەی ڕاستی بێ بۆیەم بە پۆستەدا نارد، چونکە شەرمم دەکرد بە دەستی بیبەم و لە نزیکەوە کارمەند و کادیرەکانی ڕۆژنامەکە ڕووبەڕوو بدینم؛ هێندە بە گەورەم دەزانین… بە هەرحاڵ دوای هەفتەیەک شیعری ناقبری لە ژمارە (١٧٠) ی ڕۆژی ١٩٧٣/٦/٨ بڵاو بووەوە، مەگەر هەر خوا بزانێ چەند دڵم پێی خۆشبوو، خەریک بوو لە خۆشیا باڵم دەگرت… دوای نیوەڕۆ بوو، لە بەشی ناوخۆ بووین لە گەڕەکی وەزیرییە، لە ژوورەکەی خۆمان پاڵکەوتبووم، ژوورەکەی بەرانبەرمان چەند برادەرێکی خەڵکی سلێمانی لێبوو، دیاربوو ژمارەی تازەی هاوکاریان پێبوو، گوێم لێبوو لە بەینی خۆیاندا باسی ئەوەیان دەکرد کە محەمەدی مەلا کەریم شیعرێکی جوانی لەو ژمارەیەدا بڵاو کردووەتەوە… بەندە شیعرەکەی خۆم بەناوی محەمەد کەریم- وە بۆ ڕۆژنامەکە ناردبوو، ئیدی فزوڵیەت و کونجکاوی هەڵی گرتم و چووم بۆ ژوورەکەی ئەو برادەرانە، بەینمان خۆشبوو؛ هەموو هاوتەمەن و هاو دەورە بووین… ڕۆژنامەکەم لێوەرگرتن و بە دیداری شیعرە نۆبەرەکەی خۆم شادبوومەوە.. دوای تۆزێک گوتم: باشە براینۆ ئەگەر ئەمە شیعری محەمەدی مەلا کەریمیش نەبێ، هەر هەمان بۆچوونتان دەربارەی هەیە؟!

هەندێکیان کەمێک سڵەمینەوە و هەندێکیان سوور بوون لە سەر ئەوەی هەر هی ئەوە و بە شێواز و زمانەکەیدا دیارە کە هی ئەوە، ئیدی گوتم: کە ئەمە شیعری منە و یەکەم نۆبەرەی نووسینی بەندەیە و..

ئیدی لە ساڵی ١٩٧٥ وە بە تەواوەتی سەروکارم لە گەڵ دنیای نووسیندا، چ وەکو نووسین، ئامادەکردن و، وەرگێڕان پەیدا کرد و تا ئێستاش بەردەوامم… ئێستا (٢٠٢٣/٤/٢٢) خاوەنی سەد و هەفتا (١٧٠) کتێبی چاپکراوم.

سەرنووسەر یان بەڕێوەبەری نووسین یان سکرتێری نووسین یان ئەندامی دەستەی نووسەرانی ئەم گۆڤار و بڵاوکراوانە بووم: گۆڤاری گزنگی لقی کەرکووکی نووسەرانی

کورد تا ژماره (٨٤) نووسەری کوردستان، کەلتوور، نووسەر کورد، گوڵانی عەرەبی، ڕۆژنامەی ئاڵای ئازادی تا ژمارە (٢٢٢) و گۆڤاری نەوشەفەق تا ژمارە (٤١). جگە لە ناوی خۆم بە ناوی خوازراوی: گۆڤەند، زنار، سیپان، پاکزاد، محەمەدی حاجی، سیروان عەلی، دیدار هەمەوەندی، هێژا، ع.ع، هاموون زێباری، بازەوان عەبدۆلکەریم، قەرە میرزا، ڕەندی عارفزادە، حەمۆکە، بەرهەمم بڵاوکردووەتەوە..

لە هەشتایەکانی سەدەی ڕابردووەوە تا ٢٠١٠/٨/٢٠ ڕاستەوخۆ سەرپەرشتی و سەرۆکایەتی لقی کەرکووکی نووسەرانی کوردم کردووە.

لە ساڵی ١٩٧٤ – ١٩٧٥ دا پێشمەرگەی شۆڕشی ئەیلوول بووم.

لە سەرەتاکانی هەشتایەکانی سەدەی ڕابردوودا، بۆ ماوەی نۆ ساڵ، بەبێ هیچ وابەستەگیەکی حیزبی پێشمەرگە بووم، وەکو بەشدارییەکی مەیدانی و ویژدانی لە خەباتی نەتەوەیی کوردا شانازی پێوە دەکەم... چونکە باوەڕم وایە ڕۆڵەی میللەتی مەزڵووم مەحکوومە بە پێشمەرگایەتی... ڕاستە من لە باری جوگرافیاوە زیاتر لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی (ی.ن.ک) دا بووم، بەڵام هەرگیز هاوفیکریان نەبووم و ئیدی ڕۆژگار کردبووینی بە هاوسەنگەری کاتی...

ئێستاش مامۆستای خانەنشینم، هەموو ژیانی مامۆستایەتیم بخەیتە سەر یەک، لە پێنج ساڵ تێناپەڕێ، نەفرەت لە هەر هەموو ئەوانەی نەیانهێشت بەکامی دڵ، مامۆستایەتی؛ ئەو پیشە جوانە، بکەم.

حەمە کەریم عارف

٢٠٢٣/٤/٢٢

سلێمانی

مەرگی زمان = مەرگی نەتەوە

((١))

زمان، فاکتەرێکی هەرە گرینگی یەکخستن و پێکەوە گرێدانی ئەندامانی هەر کۆمەڵێکە و لە ئەنجامی ئەمەوە یەکەیەکی کۆمەڵایەتی دێتە ئاراوە... واتە زمان بنەمایەکی سەرەکی پێکهاتەی بوونی نەتەوەیی وەکو قەوارەیەکی کۆمەڵایەتی پێکدێنێت.

ساطعالحصری لە کتێبی (چەند وانەیەک لەمەڕ سەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی)دا دەڵێ: (زمان روح و ژیانی نەتەوەیە، زمان لە بڕی تەوەری نەتەوەیی و بڕبڕەی پشتییەتی)ل٢٦ دیارە کە ئەمە بایەخی زمان

بێ لە پێکهاتەی بونیادی کۆمەڵایەتیدا، مانای وایە بایەخ دان بە زمان، بەتایبەتی بۆ نەتەوەی بندەست نەک هەر ئەرکێکی ئاساییە بەڵکو دەچێتە خانەی خەباتی هەرە جددییەوە و فەرامۆش کردنی یەکجار خەتەرە.چونکە هەر نەتەوەیەک زمانەکەی بمرێ بە خۆیشی دەمرێ. هەر لەم پێودانگەوە، گەلێک لەو گەل و میللەتانەی کە چەپۆکی ڕۆژگار، یان هەر هۆیەکی دی دەربەدەر و مشەختی کردوون بە مەبەستی پاراستنی بوونی نەتەوەیی خۆیان و پابەندی بە هەستی نەتەوەییانەوە، دەستبەرداری زمانی خۆیان نابن و لە جاران پتر خۆیانی پێوە خەریک دەکەن. دەیکەن بە سەنگەری بەرەڤانی و مانەوەی نەتەوەیی.

دیارە لێرەدا هیچ هاندەرێکی ناسیونالیستانەی کۆنەپەرستانە ڕێنوێنی ئەم وتانەی نەکردوم، چونکە پێم وایە ناسیونالیستی بندەست و نەتەوەی بندەست، بە حوکمی جەوهەر و کرۆکی پێشکەوتووانەی دۆزەکەی ناتوانێ کۆنەپەرست و بەرچاوتەنگ بێ.

ڕاستە ئەمرۆ دنیا زۆر بچووک بۆتەوەو مرۆڤی ئەم سەر زەمینە، وەکو ئەوە وان لە یەک ماڵدا بژین، بەڵام پێوەندی کردن بە جیهانەوە و بوون بە ئەندام لەم جیهانەدا، لە ڕێگەی گەلێکی دیاریکراوو خاکێکی نەتەوەیی دیاری کراوەوە دروست دەبێ. بەمەش جارێکی دی بایەخی زمان بە دیار دەکەوێتەوە و بێگومان زمانی نەتەوەییش(زمانی خوێندن و نووسین) ئەهلی ئەدەب و قەڵەم جڵەوداری دەکەن، ئەهلی ئەدەب و قەڵەمیش، کە بابەتی بەر و دوایان، مرۆڤ و ئازادی مرۆڤە، وێرای ئەوەی کە لە سەریانە خۆ لە قەرەی ماڵیجەی گرفتە جیهانی و کەونی و ئینسانییەکان بدەن، دەبێ ئەوەشیان لە بیر نەچێت کە جەماوەرێکی تایبەتی و دیاریکراو بە زمانێکی تایبەتی و دیاریکراو دەدوێنن و ئەم دوو تایبەتمەندییە دەلالەتی کارە ئەدەبی و ڕۆشنبیرییەکانیان دیاری دەکات، بەر لەوەی نێوەرۆکی جیهانی دیاری بکات(بروانە الادب من الداخل، جورج طرابیشی.)

((٢))

هەر میللەتێک، زمانی نەتەوەیی(زمانی خوێندن و نووسینی یەکگرتووی نەبێ، بە تایبەتی کە بندەست بێ و دەوڵەتی سیاسی نەبێ، ئەوا یەکێک لە فاکتەرە هەرە گرنگەکانی مقاوەمەت و بەرەڤانی لە خۆ، لەدەست دەدات و ئەگەری پارچە پارچە کردن و بە چەند نەتەوە کردنی زۆر زیاد دەبێ. ئەگەری مەرگی نەتەوەی دایک و لە دایکبوونی چەند وردە نەتەوەیەکی بێ شەخسیەت و لاواز دێتە ئاراوە. ڕەنگە هەندێ لەو وردە نەتەوانەش بە تێپەڕبوونی ڕۆژگار بە یەکجارەکی زمانی زکماکی خۆی تەرک بکا و زمانی نەتەوەیەکی دی وەربگرێ و بەمەش خۆی دەدۆڕێنێ و لە نێو ئەو نەتەوەیەدا دەتوێتەوە کە پێشتر زمانەکەی وەرگرتووە...هەموو دەزانین کە پرۆسەی تواندنەوەی نەتەوەی کورد چ لەباری فیزیایی و چ لە باری مەعنەوییەوە ژمێژە لە گەڕدایە و لێرە و لەوێش، کەم و زۆر سەری گرتووە، دیارە ئەم هەوڵ و پرۆسانەی دوژمنان و داگیرکەرانی کورد خۆی لە خۆیدا ئەوە دەگەیەنێ کە بایەخ و گرنگی

زمانی نەتەوەیی (زمانی خوێندن و نووسینی یەکگرتووی کوردی) بە ئەندازەی بایەخی قەوارەی سیاسی گرینگەو هەندێ جار گرینگتریشە... واتا رەنگە هەندێ جار نەبوونی قەوارەی سیاسی وەکو ئەمری واقیع بە تۆبزی بسەپێنرێ و ئاسایی بنوێنێ، بەڵام نەبوونی قەوارەی زمانەوانی (لغوی) ئاسایی نییە و ئەگەر خۆمان، خۆمان بین و خاوەنمان هەبێ، وەکو ئەمری واقیع نایەتە سەپاندن. هەر بۆیە پابەند بوون و خۆبەستنەوە بە زمانی نەتەوەییەوە، خۆی لە خۆیدا سەنگەرێکە بۆ بە گژا چوونی پرۆسەی تواندنەوەی نەتەوەی کورد، بۆیە هەر هەوڵدانێکی نووسین بۆ ئەوەی زمانی ناوچەیی لە ناوچەیەکی تەسکدا بمێنێ کارێکی گەلێک نابەجێیە و ئاوەو لە ئاشی دوژمن دەکرێ... پێویستە زاراوەکانی زمانی نووسینمان یەک بخەین و گیروگرفتی زمانەوانی ناپێویست بۆ خۆمان دروست نەکەین و لە مەنهەجییەت دوور نەکەوینەوە و ئەنارشیزمی حیزبایەتی تەسک بۆ نێو زمانەکەمان نەهێنین و با هاوسەنگی زمانەکەشمان لە دەست نەچێ.

((٣))

بێگومان، زمانی کوردی لە هەر هەموو ئەو وڵاتانەدا کە بەناهەق کوردیان پێوە لکێنراوە، سەرکوت کراوە و دەکرێ و بە دەیان پرۆسەی تووانەوە و شێواندن و گەشە نەکردنی یەکجار خەتەری بۆ وەگەڕ خراوەو نەک هەر ناهێڵرێ رەواج پەیدا بکات، بەڵکو زۆر بە وردی هەوڵ دەدرێ لەبەر چاوی رۆڵەکانی نەتەوەی کورد بخرێ و وابێتە بەرچاو کە زمانی کوردی زمانێک نییە بتوانێ گوزارشت لە بابەتە ئینسانی و زانستییەکان بکات!. بۆ وێنە بەرنامەی خوێندنی کوردی لە قوتابخانەکانی باشووری بە عێراقەوە لکێنراوە هێندە سەقەت و نا کوردییە مەگەر هەر بڵێین شا بە تاقەتی قوتابی داماو.

برۆ سەیری وەرگێرانی کیمیا و فیزیا و بیرکاری و تەنانەت دەرسە ئەدەبیەکانیش بکە. ئەوجا تێدەگەین لە دیوەخانان چ باسە.ئەمە جگە لە خودی دەرسی زمان و ئەدەبی کوردی کە لە تۆ وایە ئەمە زمانێکی بێگانەی بێکەڵکە و بە پلەی سێیەم و چوارەم لە رووی بایەخی مەنهەجی قوتابخانەکانەوە دێ.. ئەویش هێندە بە بێ سەر و بەری دەوترێتەوە، لەبری ئەوەی قوتابی رموودەی ببن و هەوەسیان بچێتە سەر،لێی تەوەللا دەبن و لە شانیان قورسە...دیارە ئەمە زۆر ناخایەنێ تا لەبەر چاوی قوتابی دەکەوێ.. لە لایەکی دییەوە، زمانی کوردی لەو وڵاتانەدا نە زمانی نان پەیدا کردنە نە زمانی ژیانە، نە زمانی کارو کاسبییە نە زمانی رۆشنبیرییەو نە لە قوتابخانەکاندا دەخوێنرێ...لە کاتێکدا ئەم واقیعە بە چاوی خۆمان دەبینین و زۆر چاک دەزانین کە زمان کۆڵەکەیەکی هەرە سەرەکی پێکهاتەی بوونی نەتەوەییەو وەکو قەوارەیەکی کۆمەڵایەتی، دەبێ حیکمەت و فەلسەفە چی بێ لەوەی کە١٧ ساڵە دەستەوەستان دانیشتووین و هیچمان لەم بارەیەوە نەکردووە؟!

بێگومان، ئەوانەی کە خۆ لە مەسئولییەت دەدزنەوە ئۆباڵی ئەمەش دەخەنە ئەستۆی فاکتەری ناوخۆو دەرەکی ناواقیعی! هەر میللەتێک خاوەنی دڵسۆزی هەبێ، بە هەڤدە ساڵ زۆر شت دەکرێ.

((٤))

(١٧) ساڵە!.. گلەیی لە کێ بکەین، بە گژ کێدا بچین، کێ خەتابارە، خەتای کێ بگرین کێ گوێ دەگرێ کێ بە تەنگەوە دێ؟!.. ئەوە حاڵی زمانی نەتەوەییمانە و لەم باشورە حەیاتەدا، ئۆرگانی حزبە سەرەکییەکان بە زمانی عەرەبی دەردەچن لە رۆژنامە کوردییەکان پتر بایەخیان پێدەدرێ و بودجەیان بۆ تەرخان دەکرێ، بۆ؟! ئاخر ئێمە چ پێویستمان بەوەیە بە زمانی عەرەبی رۆژنامە دەربکەین! یا کار گەیوەتە رادەیەک هەندێ جار شانازی بەوەوە بکرێ، کە یارۆ زمانی عەرەبی لە زمانی کوردی باشتر دەزانێ!.. لە کاتێکدا زۆر ئاساییە کوردێک لە هەر پلەو پایەیەکدا بێت عەرەبی باش نەزانێ، وەکو چۆن عەرەبێک کوردی نەزانێ یان باش نەیزانێ...ئەگەر لە سەردەمی خۆیدا ناچار کرابین و دەسەڵاتی مەرکەزی عێراق بۆ وەی لێمان حاڵی ببێ کە چی دەڵێین و چی دەکەین، داوایان لێکردبین بە زمانی عەرەبی بنووسین، ئەوا بۆ ئەو قۆناغە ئەو داوا نابەجێیەی حکومەتی مەرکەزی رەنگە پاکانەی خۆی هەبووبێ، چ قەیدییە، دۆزی نەتەوەکەمان بە برایانی عەرەبیش دەناسێنین... ئەوا بۆ ئێستا قۆناغی ئەمرۆی ئێمە ئاشکرایە رۆژنامە ئاراستەی خەڵکی خوێندەوار دەکرێ وخوێندەواری عەرەبی ئەمرۆ گیروگرفت و خەمەکانی خۆی هێندە کەم نین و هێندەش دەست بەتاڵ نییە، بێ لەم رۆژگارە تیژ تێپەرەدا، کاتی خۆی بە خوێندنەوەی شرە رۆژنامەی عەرەبی، بەسەرپەرشتی کوردان بەفیرۆ بدات و لەوێندەرەوە دۆزی کورد بناسێت. کەواتە ئێمە دەمانەوێ بەم کارەمان کێ بدوێنین؟! چی بڵێین خۆ لە رێگەی بەرنامەیەکی یەک سەعاتی رۆژانەی ئاراستەی کراوی رادیۆوەیان تەلەفزێۆنەوە ئەم کارە دەکرێ و جەماوەرێکی زۆر بەرینتر لە جەماوەری رۆژنامەش دێنە دوواندن. خۆ ئەگەر مەسەلە ناساندنی دۆزی کورد بە عەرەب بێ و ئەم کارە زۆر زەروری بێ، ئەوا بە هەمان ئەندازە و بگرە پتریش زەرورییە کە دۆزی کورد. بۆ وێنە بە ئینگلیز و فەرەنسی و ئەڵمانی و ئەمریکی و...هتد بێتە ناساندن..

((٥))

بە نیسبەت زمانی کوردییەوە مەخابن تا نهوژی زمانی نەتەوەییمان نییە، واتا نووسینی کوردێکی باشووری کوردستان لە زێی گەورە هێوەتر ناچێ، دیارە نووسینی کوردێکی باکووری کوردستانیش لە زێی گەورە هێروەتر نایەت! کەواتە قەوارەیەکی زمانی نەتەوەیی یەکگرتوومان نییە کە کورد لەهەر شوێنێ بێ یەکیان بخات.هەموو دەزانین زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی ئاڵۆزە و هەموو گەشەکردنێکی کۆمەڵایەتیش هەندێک سست و خاوەو ماوەیەکی تا رادەیەک زۆری گەرەکە تا ئەنجام بە دەستەوە دەدات، ئێمە ناڵێین زمانی نەتەوەیی یەکگرتوو بە قەرار دروست دەبێ.. نەخێر بەڵکو بەجۆرێکی

خۆرسک و له ئەنجامی پەرەسەندنی ئاسایی خۆیەوەو بە پشتیوانی و ئاراستەکاری گەلەک فاکتەری رامیاری و ئابووری و رۆشنبیری و پەروەردە و فێرکردنەوە ئەو قەوارەیە بەرە بەرە چێدەبێ. پێم وایە ئەم قەوارەیە بۆ کورد ئەگەر لە قەوارەی سیاسی گرنگتر نەبێ ئەوا هاوتای قەوارەی سیاسییە، چونکە ئەگەری دروست بوون و دروست کردنی چەند وردە قەوارەیەکی سیاسی بۆ کورد، زۆر دوور نییە، جا ئەم وردە قەوارە سیاسیانە گەر قەوارەی زمانی نەتەوەیی یەکگرتوو بەیەکەوەیان گرێ نەدا، ئەوا ئەگەری ئەوە پەیدا دەبێ کە کورد بکرێ بە چەند وردە نەتەوەیەکی وەک: گەرمیانی، سۆرانی، هەورامانی، بادینانی..هتد.

((٦))

یەکێتی زمانی نەتەوەیی فاکتەرێکی گەورەیە بۆ هاریکاری نێوان رۆڵەکانی نەتەوە، هەڵبەتە ئەم دەورە لە چوارچێوەی مەرجە مێژووییەکاندا دەبینێ، بۆیە لەسەرمانە مەودای نەتەوەیی زمان کەشف بکەین و لەناو مێژوودا وەگەری بخەین و لەوەی پتر فەرامۆشی نەکەین. دەبێ بایەخی رۆشنبیری و سیاسی فاکتەری زمان، لەپاڵ فاکتەرە پێکهێنەرەکانی تری بوونی نەتەوەییدا وەگەر بخەین.ئەوەی لێرەدا مەبەستمە زمانی قسەکردن نییە، چونکە زمانی قسە کردن،لە هەڵسوکەوت و مامەڵەی رۆژانەدا بەکار دێت و هۆیەکە لە هۆیەکانی لێکدی گەیشتن، بەڵکو مەبەست زمانی خوێندن و نووسینە کە دەوری هەرە سەرەکی و قورس لە رێکخستنی فیکر و هۆشدا دەبینێ. بۆیە کاتی ئەوە هاتووە سڵ لە بەکارهێنانی زمانی کوردی نەکەینەوە و دەبێ لە هەموو بوارە رۆشنبیری و زانستی و ئەدەبی و هونەرییەکاندا زۆر جدیانە بەکاری بهێنین و چالاکانە وەگەڕی بخەین و بکەوێتە سەر سکەی ئاسایی خۆی و رۆڵی مێژوویی خۆی لە چوارچێوەی هەر قۆناغێکی مێژووییدا بگێرێ، دەبێ هەوڵی ئەوە بدرێ خۆ لە بەکارهێنانی وشەی ناوچەیی دوور بگرین و ئەو وشە و زاراوانە بەکاربهێنین کەلە تێگەیشتنی زۆربەی هەرە زۆری کوردەوە نزیکن و پێویستە زۆر جدیانە کار بۆ ئەوە بکرێ کە ئەو دوو هێڵە هاوتەرییەی کە ئێستا بە هەردوو شێوەی کرمانجی سەروو،و خواروو بەرهەمیان پێ دێتە نووسین، تەواو لەیەک دی نزیک بخرێنەوەو تا لە ئەنجامدا دەبن بە یەک هێڵ و زمانی نەتەوەییمان پێکدەهێنن.

((٧))

گوتمان زمان رۆڵێکی مەزن لە یەکخستنی نەتەوەییدا دەبینێ و فەرامۆشکردنی ئەم فاکتەرە، دوژمنانی کورد رژدتر دەکات لەسەر بەگژدا چوونمان و نابێ ئەم سەنگەرە بە چۆڵی بمێنێتەوە. هەڵبەتە هەر نەتەوەیەک زمانی نەتەوەیی یەکگرتووی نەبێ، کەلتووری یەکگرتووی نابێ و ئاسانتر داگیر دەکرێ و بەرەبەرە زمانەکەی دێتە کوشتن و جۆگەلەی هزر و بیر و بەهرەی زانا و دانا و نووسەر و هونەرمەندانی

دەخرێتە سەر باخی رۆشنبیری داگیرکەر و بە زمانی داگیرکەر، مەرگی زمانی زکماکی خۆی رادەگەیەنێت، دیارە مەرگی زمانیش دەکاتە مەرگی نەتەوە.

((٨))

خەڵکی کورد هەقی خۆیەتی هەر رێگەیەکی بەرەڤانی لە بوونی بەشەری و سیاسی و رۆشنبیری ومێژوویی و جوگرافیایی خۆی بگرێتە بەر، شارستانیانەو واقیعبینانە مامەڵەی لە تەکدا بکات و لە ناوجەرگەی مێژووودا دەوری خۆی بدینێ وهەرگیز بەوە قاییل نەبێ بخرێتە دەرێی بازنەی مێژوو یا لە پەراوێزان بخرێ. یەکێک لەو رێگایانە نووسین و بەکارهێنانی زمانە.

نووسین و بەکارهێنانی لە بوارە مەعریفییەکاندا، لە بنەڕەتدا، بەتایبەتی بۆ خەڵکی چەوساوەو بن دەستی وەکو کورد، کە سیاسیانە مامەڵە لەگەڵ زمانەکەشیدا دەکرێت، هاوتای ژیانە. کە تیرەی بەشەر کەوتە بەکارهێنانی زمان و گێڕانەوەی سەربردەکانی خۆی، بەمە درێژەی بەشەری پەیدا کرد. خۆی و دەورو بەری خۆی و دیاردەو رووداوەکانی تۆمار کرد.ئیدی لەوێندەرەوە کەڵکەڵەی ئەوەی کەوتە سەر کە بەزەبری زمان خۆی و مرۆڤایەتی خۆی تۆمار بکات و بکاتەوە، بەردەوامی بە پەیوەندییە زەمەنی و شوێنییەکانی خۆی ببەخشێت.دیارە زمان کاتێک لەوە دەردەچێت کە تەنیا هۆیەک لە هۆیەکانی لێکدی گەییشتن بێ و دەبێت بە کەرەستەو ئەوزاری بەرهەمهێنانی مەعریفەت ودەرککردن کە پێی بنووسرێت. هەڵبەتە لەو حاڵەتەدا نووسین دەبیت بە پارسەنگی بوونی هەرگەل و نەتەوەیەک، دەبێ ئەوەش لەبیر نەکەین کە زۆرجار نووسین و بەرهەمی قەڵەم بەڕادەیەک چڕو خەست دەبێتەوە، بەتایبەتی لە دەقە داهێنراوەکاندا، هەر بەوە قاییل نابێت لە بازنەی کەرەستەی مەعریفەت و دەرک کردنا بمێنێتەوەو قەتیس بمێنێ، بەڵکو بۆخۆی دەبێت بە بابەتی مەعریفەت و ئیدراک.

دیارە زمان پەیوەندی بە چاپ و بڵاوکردنەوەشەوە هەیە، هەموو دەزانین بزاڤی چاپ و بڵاوکردنەوەی کوردی لە باشوری کوردستانا ولە پاش ڕاپەڕینەوە گورو تینێکی چەندی و چۆنی وەهای بەخۆوە بینیوە کە لە هیچ قۆناغێکی مێژووی بزاڤی رۆشنبیری کوردیدا وێنەی نەبووە، دیارە هەر بزاڤێکی وەها لە جۆرە پاشاگەردانییەک بەدەر نابێ، کە ماکی سروشتی خودی بزاڤەکەیە و درەنگ یا زوو بندەنێتەوەو دەنیشێتەوە... بەهەرحاڵ ئێمەی کورد زۆر بەکەمی خودانی خۆمان بووین و تەنانەت لەو قۆناغانەشدا کە خودانی خۆ بووبین، بەجۆرێ گوشارمان خراوەتە سەرو لە هەموو روویەکەوە گەمارۆ دراوین، کە نەپەرژاوینەتە سەر ئەوەی لە رێگەی نووسینەوەو بە بەرنامە گەشە بە زمانەکەمان بدەین و نووسین بکەینە فاکتەرێکی کاراو گرنگی سەلماندنی لایەنێکی هەرە گرنگی بوونی بەشەریمان.

داگیرکەرانیش لە پێودانگی سیاسییەوەو لە روانگەی گرنگیی ئەم مەسەلەیەوە، خێرا پەلاماری زمانیان داوین و بە تۆبزی لێیان قەدەغە کردووین و زمانی خۆیان، ئیملاو رێنووسی خۆیان بەسەرا سەپاندووین و تا بۆیان کراوە بوونی نەتەوەیی و مرۆڤایەتیان شێواندووین و مەسخیان کردووین. کارێکی وەهایان کردووە کە ئەگەر نووسەرو هزرڤان و رۆشنبیرانمان تێدا هەڵکەوتبن بەزمانی ئەوان کار بکەن، بەرهەمە فیکری و ئەدەبی و رۆشنبیرییەکانیان هەر هیچ نەبێ لە رووی شێوەوە- کە لێرەدا مەبەست زمانە- ببێت بەموڵکی داگیر کەرانمان و زمان و فەرهەنگ و کتێبخانەی ئەوان دەوڵەمەند بکات.هەڵبەتە ئەم دیاردەیە لە هەندێ پارچەی کوردستانا زۆر زەق ودیارەو لە هەندێ پارچەی دیدا کەمتر دیارە. هەڵبەت ئەم حاڵەتە ئەگەر هەندێکی بۆ خەمساردی و بێ موبالاتی خۆمان بگەڕێتەوە ئەوا خەتاو تاوانە هەرە گەورەکەی لە ئەستۆی داگیرکەرانماندایە و ئەمە پێشێلکردنێکی زۆر زەقی سەرەتایی ترین مافی مرۆڤانی ئێمەیە لەلایەن ئەوانەوە.

نەزانینی زمانی کوردی لەلایەن هەندێک نووسەری کوردەوەو لە هەندێ پارچەی کوردستاندا بەو ڕادەیەی کە نەتوانێ بابەتی هزری و هونەری و فەلسەفی و زانستی پێ بەرهەم بێنێ ئەگەرچی لە روویەکەوە نیشانەی مەزڵومیەتی مرۆڤی کوردە کە ڕێگەی زمانی زکماکی خۆی پێنەدراوە، لە روویەکی ترەوە کە بەزمانانی دیکەش کاری رۆشنبیریی کردبێ، ئەوا لە باشترین حاڵەتدا وەکو کوردێکی عەربی زمان یا فارسی زمان یا تورک زمان مەعەڕەفی کراوە.

بەهەرحاڵ ئەمڕۆ لە بەشی باشوری کوردستاناو لە ئەنجامی خەباتی بێ پسانەوەی رۆڵەکانی کوردەوە، خودانی جۆرە سەروەرییەکین، لە زۆربەی بوارەکانی ژیاندا خۆمان تاقیدەکەینەوەو دەمانەوێت رێگاکان قەدبڕبکەین و لە کاروانی ژیارو شارستانییەت دانەبڕێین.یەکێک لەو مەیدانانە، مەیدانی چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێبانە. ئەگەرچی ئەمە کارێکی فرە گرنگەو کاریگەریی رۆشنبیری و بایەخی مێژوویی زۆر مەزنی هەیە، بەڵام لە سەرووی باری سەرنج و رەخنەوە نییە. بەخۆمان دەبینین زۆر کتێبی بە ناوەرۆک و بە بابەت کوردی، بەشێوەی عەرەبی واتە بە زمانی عەرەبی چاپ و بڵاو دەکرێتەوە کە بە قەناعەتی بەندە هەڵوەستەیەک هەڵدەگرێت. ئەگەر چاپکردنی ئەو کتێبانە بۆ ناردنە دەرەوە بێت و بەو مەبەستە بێ دۆزی کورد بە عەرەب بناسرێنرێ ، ئەمەیان رەنگە پاکانەیەکی بۆ بکرێ، بەڵام ئەگەر بۆ ناو کوردستان بێ ئەوا بێگومان لەرووی شێوەوە- مەبەست زمانە- لەسەر حەساوی زمانی کوردییە.. خۆئەگەر وابێ ئەوا دەبێ بە زمانانی دیکەش هەمان ئەو کارە بکرێ!! بەتایبەتی زمانانی دەوڵەمەندترو بەربڵاوتر لە عەرەبی و کاریگەرتر لەرووی سیاسییەوە کە ئێمە تا ئەمڕۆ زورمان پێویست پێیەتی. من لێرەدا رووی گلەییم زۆر لە نووسەرەکە نییە کە کوردی نازانێ، یان بە هەرمەبەستێکی دیکە بە عەرەبی دەنووسێت، بەڵکو گلەیی لە دەزگاکانی پەخش و بڵاوکردنەوەیە کە دەتوانن هەمان ئەو کتێبانە بکەن

به کوردی و بڵاوی بکەنەوەو بەمەش هەزاران وشەو زاراوە دەڕژێتە نا زمانەکەمان و ئیدی دەبێت بە زمانی نووسین و بەرهەمهێنانی مەعریفە لە بوارە جیاجیاکانی ژیاندا... خۆ ئەگەر قەراربێ بە بیانوی مێژووی هاوبەش و کۆمەڵێک پەیوەندی و نیمچە پەیوەندی هاوبەش وهەندێک جار پەیوەندی ناچاری و بەتۆبزی، ئەم نەتەوە یا ئەو نەتەوەی سەردەست، بە زمانی خۆیان بدوێنین، ئەوا بەهیچ کلۆجێک نامانپەرژێتە سەرزمانی کوردی و دەبێت لەبەر خاتری ئەوان ئارەزوومەندانە زمانی خۆمان تەرک بکەین.

خۆ ئەگەر کاریش بگاتە سەر ئەوەی زمانی خۆمان ترک بکەین، ئەوا باشتر وایە خوو بدەینە زمانی دەوڵەمەندتر و پڕ بەخششتر و بەرینتر لە زمانی داگیرکەرەڕاستەو خۆکانمان، هەنگینێ دۆزەکەمان بە خەڵکانێکی زۆرترو بەدەسەلاتترو قەرارسازتر دەناسێنین.. وگومانیش لەوەدا نییە کە مێژووی هاوبەش و پەیوەندی و نیمچە پەیوەندی هاوبەش لە نێوان سەرلەبەری تیرەی بەشەردا هەبووەو هەیە. .

جارەکی دی دەیڵێمەوە کە ئەگەر بمانەوێت زمانی کوردی وەکو زمانێکی زندوو ببێت بەکەرەستەو ئەوزاری بەرهەمهێنانی مەعریفەو ئیدراک، دەبێت لە هەموو بوارەکانی ژیاندا بێتە جەڕباندن و پێی بنووسین.

((٩))

زمان یەکێکە لە تایبەتمەندییە کۆمەڵایەتییەکان و هەرچی شارستانیەت و مەدەنییەت و دەسکەوتی مرۆڤایەتی هەیە قەرزاربارى زمانن. چونکە زمان و بیرکردنەوە، دوو رووی یەک دراون و هەرگیز لێکدی جودا ناکرێنەوە و هەرکە جیاکرانەوە ئیدی بایەخ و کاریگەری خۆیان لەدەست دەدەن، ئەو دراوە دەبێ بە پارچە دراوێکی قەڵب و لە هیچ بازاڕێکدا ناچێت...ئەگەر رۆڵەی میللەت و نەتەوەی پێ گەیشتوو و تێگەیشتوو بێتە سەر حازرەکی و لە نێو زمانی دەوڵەمەند و خزمەتکراو و گەشەکردوودا چاو بکاتەوە و باب و باپیرانی، لە نووسەرو ئەدیب و شاعیر و هزرڤان و زمانەوان و فەیلەسوفان، رێگەیان بۆ تەخت کردبێ و کۆسپە سەرەکییەکانیان لابردبێ، کەرەستەی تەواوی دەربرین و گوزارشتکردنیان بۆ فەراهەمکردبێ و تەنیا ئەوەی لەسەربێ ئاڵاکەی دەستی ئەوان هەڵگرێ و بە پێی واقیعی کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری وەخت، بەشداری خۆی وەکو نوێنەری قۆناغ و رۆژگارو سەردەمی خۆی لە مێژوودا تۆمار بکات، ئەوا بۆ رۆڵەی نەتەوەی بێخودان و پێنەگەیشتوو و سانسۆرزەدە و زمان لێ قەدەغە کراوی بێ دەوڵەتی وەکوکورد، کادیرانی هەموو بوارانی نووسین، ئەرکی بەشداری کردن لە بونیادنانی زمانەکەشیان دەستۆ دەکەوێت. ئەمەش گەر نەخرێتە چوارچێوەی جۆرە بەرنامەدارییەکەوە، ئەوا چەشنە پاشاگەردانییەکی زمانەوانی لێدەکەوێتەوە، بە تایبەتی لە رووی زاراوەسازییەوە، کە رەنگە کەسمان دەفتەری کەسمان نەخوێنینەوە، بە هەرحاڵ نووسەر و هزرڤان کە دەست بۆ نووسین دەبات، بە بێ زمان هیچی پێناکرێ و ناچارە ئەو وشەو زاراوە و چەمکانە دابتاشێت کە بۆ نووسینەکەی

پێویستی پێیانه. بێگومان زمانی کوردی ئەمرۆکە بە قۆناغێکی وەهادا تێدەپەڕێ و لە هەموو کاتێ پتر پێویستی بە هەوڵ و کۆششی دڵسۆزانەی کادیرانی گشت بوارەکانی نووسینە، چونکە بە راستی لە قۆناغی دروست بوونی تەواوەتی دایە.

جا چ بکرێ تا ببین بە خودانی زمانی ستانداردی یەکگرتووی خوێندن و نووسین؟! رەنگە زۆر بیروبۆچوونی جیاواز هەبن. بەڵام بەرای من پێویستە لە رای ئەمەدا پشتیوانی لە دام و دەزگای رۆشنبیری و چاپەمەنی ودامەزراندنی چاپخانانی مەدەنی و رەسمی بکرێ وهانبدرێن، نرخی فرۆشتنی چاپەمەنییەکان، بە تایبەتی هی دام و دەزگا رۆشنبیرییە رەسمییەکان زۆر هەرزان بکرێ. لەو وەزارەتخانانەی کە پەیوەندییان بە چالاکییە رۆشنبیرییەکانەوە هەیە، لیژنەی تایبەتی زمان هەبێ بۆ بژارکردنی زمانەکەو یەکخستنی زاراوەکان... ئەهلی نووسین خووبدەنە بەکارهێنانی ئەو وشەو زاراوە و چەمکانەی کە لە تێگەیشتنی زۆربەی هەرەزۆری رۆڵەکانی کوردستانی گەورەوە نزیکن و بەمەش بازنەی جەماوەری خوێنەریان زیاد دەکات و نێو و شۆرەتیان پتر دەروات و بیانەوێ و نەیانەوێ لە رووی زمانەوە ئەرکێکی نەتەوەیی گرنگ ئەنجام دەدەن. کتێبە دەرسییەکانی خوێندنی قوتابخانەکان، پێویستە لە روحی کوردەوە نزیک بێ و بە زمانێک بنووسرێن کە بۆ خەڵکی سەرتاسەری کوردستانی گەورە دەست بدات... دانان و نووسینی فەرهەنگ و قاموسانی جۆراوجۆر هانبدرێ و خوێنەوار و رۆشنبیری کورد سوودیان لێوەربگرێ، بەمجۆرە زمانی کوردی دەبێ بە زمانی بژێوی و نان پەیدا کردن و کار و کاسبی و هەموو بوارە رۆشنبیری و زانستی و هونەرییەکان .. بەرە بەرە شێوەزارەکان لاواز دەبن و دەرژێنە نێو زمانی ستانداردەوە و قەوارەیەکی زمانەوانی یەکگرتووی یەکخەرمان بۆ دروست دەبێ، کە خۆی لە خۆیدا بایەخێکی یەکجار گەورەی هەیەو زەمینە بۆ قەوارەی سیاسیش خۆش دەکات... دیارە نابێ لێرەدا یەکخستنی ئەلفبێی نووسینیش فەرامۆش بکەین، هەڵبەتە بە پێی توانا ،مرۆڤ وەختێ دێتە ناو زانستە تازە و هاوچەرخەکانەوە، هەنگێنی پێ دحەسێت، کە زمانی کوردی لە رووی زاراوەی زانستی و تەنانەت هونەری و ئەدەبی و سیاسییەوە چەند هەژارە... دەوڵەمەندی و هەژاری زمان بەوەدا دەردەکەوێ کە تاچ ئەندازەیەک زمانی بەخششە، بەخشش لە هەموو ڕویەکی زانستی و ئەدەبی و هونەری و شارستانی و رۆشنبیرییەوە. تا چ ئەندازەیەک وەڵامدانەوەی پرسیار و پێداویستییە روحی و مادییەکانمانی پێیە و تا چەند توانای گوزارشت کردنی هەیە لەو ماناو مەبەست و کەڵکەڵەو ئارەزوو و چەمکانەی بە هزرو بیروهۆش و ویژدانمانا دێن و دەچن. گومان لەوەدانییە زمانی کوردی لەم رووەوە لە گرۆگاڵدایە و بە ئاشکرا هەژاری و کەم خوێنی پێوە دیارە و ئەمەش زۆر هۆی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و مێژوویی هەیە.

پێ ناچێت ئەم زمانە رۆژێک لە رۆژان زمانی بەخششی زانستی و فیکری، بە مانای تەواوی بەخشش، بوو بێ... هەڵبەتە داگیرکەر و ناحەزانی کوردیش هەستیان بە گرینگی رۆڵی زمان کردوە و پەیان بەوە بردوە کە میللەتان تەنیا لە رێگەی زمانەوە دەکەونە سەر راستەرێگەی بیرکردنەوە و بە زمان بیری خۆیان تۆمار دەکەن و هەر میللەتێکیش گەییە ئەم ئاستە ئیدی کۆیلاندن و چەوساندنەوە و داگیرکردنی ئەگەر مەحاڵ نەبێ، ئەوا زۆر زەحمەت دەبێت... ئەگەر زمانی کوردی رۆژێک لە رۆژان زمانی بەخششی زانستی و هونەری بوایە، بێگومان وەکو چۆن دەیان کورد بە زمانانی غەیرە بەرهەمی فیکری و هونەری و زانستیان بەرهەم هێناوە، ئەوا بێگانانێکیش پەیدا دەبوون کە ئارەزوومەندانە فێری زمانی کوردی بوایەن و بەرهەمیان پێ تۆمار بکردایە و بنووسیایە. ئەگەر زمانی بەخشش بوایە، زانستگە گەورەکانی دنیا بەمەمنونیەوە دەیانکرد بە زمانی خوێندن و کەناڵێک بۆ تێگەیشتن لەو زانست و هونەرەی کە بەم زمانە بەرهەم هاتووە. دەیان زاراوەی دەبوون بە زاراوەی جیهانی و میللەتانی جیهان بەکاریان دەهێنان وەکو چۆن ئێمە ئێستا ئەوە دەکەین و دەیان نێوداری دنیای چالاکی رۆشنبیری و هونەری و ئەدەبیمان بە زمانانی غەیرە هەن.

بەڵام بەم حاڵەشەوە، ئەو کارو بەرهەمە کەمانەی لە بواری چالاکی رۆشنبیریدا هەمانن، خۆیان لە خۆیاندا، نیشانەی زندوێتی ئەم زمانەن وئەوە دەسەلمێنن کە ئەم زمانە تەژی توانای شاراوە و پەنامەکییە و چاوەروانی ئەوەیە لەلایەن زانا و ئەدیب و هونەرمەندانەوە بتەقێنرێتەوە و بخرێتە سەر راستە رێگەی گەشەکردن و پەرەسەندن تا لەگەڵ پێداویستییەکانی رۆژگاری ئەمرۆدا خۆی بسازێنێ... و روو بکاتە هەموو مەیدانەکانی چالاکییە زانستی و هونەری و رۆشنبیرییەکان و لە هەر بوارێکدا پسپۆری تایبەتی هەڵبکەون و پێداویستییە زمانییەکانی خۆیان دابین بکەن و ئەو زاراوانە بدۆزنەوەو دابهێنن کە پێداویستیەکانیان دابین دەکات. بەڵام دەبێ ئەم کارە بە بەرنامەی تایبەتی ئاراستە بکرێ و لە پاشاگەردانی دوور بخرێتەوەو بەرپرسیارێتی ئەمەش دەکەوێتە ئەستۆی دەزگا رۆشنبیری و زانستییە پەیوەندداره‌کان... هەڵبەتە ئەم چەشنە پاشاگەردانییەش تا رادەیەک ئاساییە و جێگەی ئەو ترس نیگەرانییە گەورەیە نییە کە لە مالیجەکردن نەیات: چونکە بمانەوێ و نەمانەوێ رۆژگار داوەرێکی گەورەیە وئەم زاراوانە لە بێژنگ دەدات و تەتەڵەی دەکات و ئەوەی هەوێنی ژیان و مانی تێدابێ دەمێنێ و جێگیر دەبێت و پێچەوانەش پێچەوانەیە... بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە، کە ئێمە پشتی لێ بکەینەوە و چاوەروان بین رۆژگار خۆبەخۆ ئەمە بۆ ئێمە بکات، بەڵکو بە پێچەوانەوە تا زووتر بکەوینە خۆو، هەوڵ و کۆششمان زوتر یەک بخەین، هێشتا بۆ ئێمەی قرەی میللەتانی دنیا درەنگە.

بە هەر حاڵ وشەی زمان لە هەموو کات و قۆناغێکدا لەوە کەمترە کە پێداویستییەکانی دەربڕینی بیر و بیرکردنەوەی مرۆڤ دابین بکات، بۆیە زمان چەند ئاوس بێ بە وشە و زاراوە و لە زاوزێی بەردەوامیش

دا بێ، هەر ناتوانێ هەموو واتا و چەمکە ئەقڵییەکانی مرۆڤ بگرێتە خۆ، بۆیە بە ناچاری دەبێ پەنا وەبەر وەرگرتن و داتاشینی وشە و چەمک و زاراوان ببرێ و ئەم کارەش دەبێ بە بەرنامە و بە جۆرێک ئەنجامبدرێ کە لەگەڵ تەبیعەتی خودی زمانەکەدا بگونجێت و دەوڵەمەندی بکات و لە هەرسێ باری پانی و درێژی و قوڵیدا ریشاژۆی بکات ، بەمەش کەمتر پەنا وەبەر بەکارهێنانی وشەو زاراوەی زمانانی بێگانە دەبەین، کە ئەگەر بە وریایی نەکرێ،زمانەکەمان دەشێوێنێ، بە تایبەتی کە زمانی ئێمە تاکو نهو زمانی بەخششی زانستی و هونەری گەورە نییە... هەڵبەتە وشە داتاشین تا کورت و ریتمدار بێ، مانا و مەبەستەکەی بنجبڕ و یەک مانا بێ، زووتر و ئاسانتر دەکەوێتە ناو ناوان و سەرزاران و دنیای نووسین.

دەبێ ئەو راستییەش بگوترێ کە ناکرێ بە تەواوەتی رێ لە وشەو زاراوەی غەیرە بگیرێ، چونکە تا پەیوەندی هەبێ، ئەم دیاردەیەش دەبێ و ئەمەش بەندە بە جۆر و چۆنیەتی و چەندێتی ئەو پەیوەندییە بازرگانی و دەسەڵاتە زانستی و داگیرکارییە سیاسییانەوە کە لە نێو خاوەنانی دوو زمان یان چەند زمانێکدا هەن.

بە هەرحاڵ لەم بۆچوونانەوە دەگەینە ئەو ئەنجامگیرییەی کە ئەرکی سەرشانی ئەهلی قەڵەم و هونەر و زانست، بەتایبەتی ئەوانەی کە راستەوخۆ سەروساختیان لەگەڵ زماندایە، ئەرکێکی یەکجار قورس و گەورەیە... بیانەوێ و نەیانەوێ ئەو زمانەی پێی دەنووسن، تا دەوڵەمەندتر و زیندووتر بێ، مەودای برکردنی بەرهەمەکانیان پتر دەکات و بەهەر زمانێک بنووسن، راستەوخۆ و بەر لە هەر کەسێکی دی، خەڵکانی سەر بەو زمانە دەدوێن، جا لەم پێودانگەوە ئەهلی نووسین بەر لە خەڵکی دی هەست بە پێداویستی زمانێکی یەکگرتووی یەکخەری نەتەوەیی دەکەن و پەی بە زەرەر و زیانی ناوچە گەرێتی دەبەن... بۆیە لەم روەوە و لە چوارچێوەی پرۆسەی زمانێکی ستانداردی یەکگرتووی یەکخەردا، لە هەموو کەسێک نەتەوەیی ترن و لە سەریانە هەموو بەهرەوتواناکانیان بۆ یەکخستنی نەتەوەی کورد وەگەڕ بخەن..

((١٠))

زمان لەناو دەقی ئەدەبیدا، یان دەقی ئەدەبی لە چوارچێوەی زماندا، بەجۆرێ ئاوێتەی یەکدی دەبن و لەبۆتەی یەکدیدا قاڵدەبنەوەو گەشە دەکەن و لە یەکەیەکی یەکپارچەی هونەریدا بەرجەستە دەبن مەگەرهەر زاراوەی دەق پڕ بەپێستی بێت. جا بۆگەییشتن بەو ئاستە هونەرییە باڵایە، واتە لە پرۆسەی بەدەقبووندا، دەق نەک هەرخۆی بەڵکو زمانیش لەگەڵ خۆیدا بەرهەمدێنێ. دیارە ئەم حاڵەتە بۆ رۆمان و لە دنیای رۆماندا یەجگار فراوانترو بەرینتر دەبێتەوە. جا ئەو رۆماننووسە کوردنەژادانەی کە بەزمانی غەیرە کوردی دەنووسن، دیارە لە بنچینەدا خەڵکانێکی بەهرەمەندن، بەهرەش کە تافی هات ئیدی خۆی پێناگیرێت و دەبێت خۆی بنوێنێ، ئەگەرچی هەندێ لەو رۆماننووسانە رەمزی مەزڵومییەتی نەتەوەیین و

کۆنەپەرستیەتی سیاسی و ڕەگەزپەرستی نەژادی، زمانی زکماکی خۆیانی لێحەرام کردوون، بەڵام بەهرەدارن و کە بەهرەیان سەریکرد ناچار دەبن بە زمانی داگیرکەر، کە بەتۆبزی فێری کراون و بەسەریاندا سەپێنراوە، ئەو بەهرەیەیان بهونەرێنن و وەکو زمان خزمەت بەداگیرکەری خۆیان بکەن- هەڵبەتە ئەم بابەتە گفتوگۆی زیاتر هەڵدەگرێت- زۆر جاریش بۆ سەلماندنی توانا و بەهرەی خۆیان، هەندێک لە کەلەپوری کەلتووری نەتەوەیی خۆیان دەرێژنە ناو دەقەکەوەو بەمەش هەڤرکیی ڕۆڵەکانی نەتەوەی سەردەست دەکەن، دیارە بەمەش بەشێوەیەکی ئارەزوومەندانە پاژێک لە کەلتوری خۆیان دەخەنە سەردەفری هونەرو پێشکەش بە داگیرکەری خۆیانی دەکەن و.. بەرەبەرە ئاوێتەی کەلتووری عەرەبی و فارسی و تورکی دەبێت و بەئاسانی بۆمان وەرناگیرێتەوە، وەکو هەموو ئەو ئاوازە کوردییە رەسەنانەی کە هونەرمەندێکی وەکو ئیبراهیم تاتڵیساز، ئارەزوومەندانە پیشکەش بە دنیای گۆرانی و ئاوازی تورکی کردووە. هەڵبەتە زمان و کەلتوری کوردی لەلایەن داگیرکەرانی کوردەوە مامەڵەیەکی سیاسی کۆنەپەرستانەی لەگەڵدا کراوە، بۆیە بوژاندنەوەوبەکارهێنانی ئەم زمانە بووە بەلایەنێکی گرنگی ئەرکیخەباتی ڕۆڵەکانی کورد،وهونەراندنی زمانی کوردی لەلایەن ڕۆڵەکانییەوە شێوازێکی هەرەپەسەندی خەبتینە لە پێناوی ئازادیدا،کە خەڵکی کۆیلە ڕەنگە لەباری مەبدەئی ئەخلاقییەوە بەمرۆڤ حەساو نەکرێت!

.. جا بەندە پێموایە چەند ڕۆمانی نامۆی ئەلبێرکامۆی ئەدیبی فەرەنسیلە ڕووی زمانەوە بە بەشێک لە کەلەپوری ئەدەبی عەرەبی دەژمێردرێ، دەقی ئەو ڕۆماننووسە کوردانەش بەزمانانی تورکی و عەرەبی و فارسی، هەر ئەوەندە بە ئەدەبی کوردی حەساو دەکرێت..بۆ نموونە ئەگەر منی کورد بمەوێ قاموسێک بە زمانی کوردی دابنەم، هەرگیز ناتوانم پشت بەرۆمانە عەرەبی زمانەکانی سەلیم بەرەکاتی کورد یان رۆمانە تورکییەکانی یەشار کەمال ببەستم. بەڵام عەرەب و تورک بێ چەندوچوون دەتوانن ئەمە بکەن.

بەندە وێڕای رێزم بۆ ئەو کوردانەی چ وەکو خەڵکانی مەزلومی مەحرومکراو لە زمانی زکماکی خۆیان و چ وەکو بەهرەمەندانێک کە ناچارن توانا و بەهرەی خۆیان بنوێنن و بۆ ئەمەش تەنیا زمانی داگیرکەری خۆیان شک دەبەن.. بەڵام دەبێ ئەو حەقیقەتەش بگوترێ کە وەکو چۆن داگیرکەرانی کورد مامەڵەیەکی سیاسی رەگەزپەرستانەیان لەگەڵ زمانی کوردیدا کردووە، زمانی کوردیش بۆ کورد نیشتمانێکی مەعنەوییەو لە پاڵ بایەخە ڕۆشنبیریی و هونەری و ئەدەبییەکەیدا بایەخێکی سیاسی گەورەی هەبووەو هەیەو تا ئێستاش ئامرازێکی گرینگی داکۆکییە لە بوونی نەتەوەیی وسیاسی وتەنانەت کۆمەڵایەتیشمان...بۆیە کاری ئەو ڕۆماننووسە کوردانە، وەکو هونەر موڵکی هەموو مرۆڤایەتییە بە کوردیشەوە، بەڵام وەکو زمان خزمەتی زمانی بێگانەیەو خەسارەتێکی گەورەیە بۆ زمانی کوردی، لاشموایە هیچ شتێک لە دەرێی زماندا نییە..

ناسنامەی نەتەوەیی

((١))

هەڵبەتە ناسنامەی نەتەوەیی شتێک نییە لە ئەزەڵەوە بە باڵای ئەم یا ئەو نەتەوەدا بڕابێ‌و لە دەرێی واقیعدا چێ بووبێ و پشتاو پشت بە میرات هاتبێ، بەڵکو شتێکی رێژەییەو لە نێو پرۆسەی مێژوودا چێ بووەو چێ دەبێت.وەکو چۆن هیچ دیاردەو رووداوێک لە مێژووییەت بەدەر نییەو لە دەرێی مێژوودا نییە، ناسنامەی نەتەوەییش لە دەرێی مێژوودا نییە، بەڵکو بۆ خۆی ناسنامەیەکی رێژەیی مێژووکردەو هەر نەتەوەیەک لە رێگەی کارلێکی خۆی‌و پەیوەندییە دیالیکتیکیەکانیەوە دەگەڵ مێژووداو لە ناو مێژوودا بە دەستی دێنێ‌و هەرگیزو لە هیچ سەرچاوەو جەوهەرێکەوە بە میرات بۆی نەماوەتەوەو شتێکی جێگیرو نەگۆڕ نیە.بەڵکو وەکو هەر دیاردەو واقیعێکی دی پابەندی گۆڕانەو بە گوێرەی گۆڕانی بارو دۆخی کۆمەڵایەتی مێژوویی دەگۆڕێت..کە دەڵێین مێژوو تەنیا رابردوومان مەبەست نییە،بەڵکو ئیستاو داهاتووشمان مەبەستە. ئەو زەمەنانە بە جۆرێ ئاوێتە بوون‌و لە حاڵی کارلێکدان، ئەگەر جیاکردنەوەیان مەحاڵ نەبێت، ئەوا یەکجار ئەستەمە،چونکە مێژوو پرۆسەیەکی بەردەوامەو لە گەشەکردن‌و گۆڕانی هەمیشەییدایەو زندوویەتی لە رووداوودیاردە زندووەکانی شوێن‌و زەمەنانەوە وەردەگرێت‌و تاریخییەتی پێدەبەخشێت..هەڵبەتە چەمکی ناسنامەی نەتەوەیی یەجگار بەربڵاوە، راستەوخۆوناراستەوخۆ لە کاری هەموو ئەهلی مێژوو، فەلسەفە، ئەدەب، کۆمەڵناسی،و دەروونناسی‌و...هتد دەبینرێ،بۆیە دەشێت بگوترێ دیاریکردنی ناسنامەی نەتەوەیی هەر گەلێک بە شێوەیەکی بابەتی‌و بە میتۆدێکی زانستیانە، رەنگە بکاتە هاوتای خوێندنەوەیەکی واقیعی مێژووی ئەو گەل‌و میللەتە..چونکە نەتەوە لە رۆژگاری ئەمڕۆدا وەکو سیستەمێکی کۆمەڵایەتی زۆر بەهێزو کارا، لە رێگەی سیاسەت‌و چالاکییەکانی خۆیەوە رەوتی مێژوو دیاری‌و ئاراستە دەکات..کەواتە ناسنامەی نەتەوەییش لە حاڵی گۆڕاندایە، هەرنەتەوەیەکیش ماکو تۆوی گۆڕانی لە خۆیدا هەڵگرتووەو زۆر جار کە لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر دەڕوات بە ناچاری دووچاری جۆرە پەشێوی‌و ئەنارشیزمێک دەبێت، چونکە بە قۆناغێکی گۆرانکاری رەوتەنی‌و ڕاگوزاری ڕیشەییدا دەروات. هەڵبەتە ئەنارشیزم زادەو بەرەنجامی هەر گۆڕانێکی ریشەیی‌و رەسەنە،ئەم قۆناغە قۆناغی گوێزانەوەیە لە کۆمەڵگەیەکی تەقلیدییەوە، کە لە هەموو ئاستە ئایدۆلۆجی‌و ئابوری‌و کۆمەڵایەتیەکانەوە داوەشیوەو لە بەر یەک هەڵوەشاتەوەو لە حاڵی پاشەکشەو ڕاگەیاندنی بەزینی یەکجارەکی خۆی و چۆڵکردنی مەیدانە بۆ کۆمەڵگەیەکی تازەی ئەوتۆ کە دەگەڵ هەلومەرجە تازەکاندا بگونجێت جا لەم حاڵەتانەدا ناسنامەی نەتەوەییش دەبێ بگۆرێ‌و شەقڵ‌و مۆرکی هەلومەرج‌و

کۆمەڵگە تازەکە وەربگرێ..بەڵام دەبێ ئەوەش بزانرێ کە ناسنامە رەنگە فاکتەرێکی یاریدەدەری جۆرە یەکێتییەکی فشەڵ بێ، بەڵام بە تەنێ هەموو شتێک نییە، چونکە سیما هاوبەشەکانی ئەم ناسنامەیە سنووردارو رێژەییە لە حاڵی گۆڕاندایە..بۆیە دەورەکەشی سنووردارو رێژەیی‌و لە حاڵی گۆڕاندا دەبێت.لە چوارچێوەی بارودۆخی کۆمەڵایەتی، ئابوری، مێژوویی، هزری‌و کەلتووری بەدەر نابێ. بۆیە لە گۆشەنیگای سۆسیۆ مێژووییەوە ناسنامەی نەتەوەیی دەکاتە کۆی شێوازی هزرین‌و هەستو رەفتاری هاوشێوەو تا رادەیەک زاڵ،و دەگەڵ بزاوتی مێژووو گۆڕانە ریشەییەکاندا دەگۆڕێت.کەواتە ناسنامەی نەتەوەیی وەکو ئاماژەمان کردێ ،ناسنامەیەکی رێژەییەو بەرەنجام‌و زادەی کارلێکو مامەڵەی دیالێکتیکی هەر گەلێکە دەگەڵ مێژووداو شتێک نییە بە میراتو پشتاوپشت مابێتەوەو هاتبێ.چونکە خەسڵەتو تایبەتمەندی هەر گەلێک بەرەنجامی فاکتەرە مێژووییە دینامیکیەکانی وەکو تەماسی کەلتوری‌و شەڕوشۆڕ،کۆچ‌و کۆچبەری،داهێنان، قەیران‌و ئاستەنگان، کێشەێن کۆمەڵایەتی، هەورازو نشێوی سیاسی، سەرکەوتن‌و نوشستی و هەورازو نشێوییەکانی ژیان‌و چۆنیەتی هزرین..هتد.ئەم فاکتەرانە ناسنامەی نەتەوەو کەلتورو شارستانیەتی نەتەوە دیاری دەکەن، نەک هەندێ فاکتەری جێگیرو نەگۆڕی وەک جوگرافیاو سروشتی مرۆڤانی‌و رەگەزو نەژاد. جا مادامێکی ئەم فاکتەرە دینامیکیانە دەگەڵ رەورەوەی چەرخی مێژوودا دەگۆڕێن، کەواتە ناسنامەی نەتەوەییش لە حاڵی گۆڕاندایە، لە کارلێکی بەردەوامدایە لە ناو پرۆسەی گۆڕان‌و گۆڕیندا..بۆیە بۆ دیاریکردن‌و ناسین‌و دەست نیشان کردنی ناسنامەی هەر میللەتو گەل‌و نەتەوەیەک پێویستە بە گوێرەی میتۆدێکی زانستی تەواو، سیستەم‌و بەهاو کەلەپورو دابو نەریتی ئەو کۆمەڵگەیە بخرێتە بەر وردەبینی شیکردنەوەو تۆژینەوەو پۆلێن بکرێ، تا لەبەر رۆشنایی ئەوە، نەک ناسنامەیەکی جێگیری نەگۆڕی ئەو گەلە دیاری بکرێ، بەڵکو ئەو ئاراستەو خەسڵەتە گشتی‌و هاوشێوانە دیاری بکرێ کە لە خەڵکانی تری جیا دەکاتەوەوکەسایەتی قۆناغێک لە قۆناغەکانی پەرەسەندنی مێژوویی بنوێنێ‌و نیشان بدات..هەڵبەتە ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە زۆربەی ئەو خەسڵەتانەی میللەتێک پێکەوە گرێ دەدەن، خەسڵەتی رێژەیین‌و مەرج نییە ئەوەی میللەتێک لە قۆناغێکی مێژووییدا لە میللەتانی دی جیا دەکاتەوە، لە قۆناغانی تردا جیای بکاتەوە یان هەمان دەوری جیاکەرەوە بدێنێ‌وبگێڕێ..چونکە ناسنامەی نەتەوەیی، ناسنامەیەکی مێژووییەو مێژوو گەڵاڵەی دەکات و لە بۆتەی مێژوودا قاڵ دەبێتەوە. هەڵبەتە هەندێ وێناو هەستی هاوبەشی دەستەجەمی هەن لە چوارچێوەی زمان، سیستەم‌و دابو نەریتو بەهاو کەلتوردا دەگیرسێنەوەو دەشێت لە دیاریکردنی ناسنامەی گەلاندا پەنای بۆ ببرێ‌و سوودی لێوەربگیرێ، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە نەگۆڕن‌و لە قالوبەلاوە واهاتووەو وابووەو هەر وا دەمێنێ...

دەشێت ناسنامەی نەتەوەیی لە گۆشەنیگای سۆسیۆلۆجییەوە بەمجۆرە پێناسەبکرێ کە بریتییە لەو خەسڵەتو تایبەتمەندییە گشتیانەی کە گەلێک یان نەتەوەیەک لە قۆناغێکی مێژووییدا جیا دەکاتەوە..بەڵام هەرکاتێ ئەو خەسڵەتو تایبەتمەندیانە بەو چاوە سەیر کرا کە لە قالوبەلاوە هاتووەو هەروابووەو هیچ گۆڕانێکی بەسەردا نەهاتووەو لە پێکهاتەی ئەقڵی —سایکۆلۆجیدا رەگی داکوتاو چەسپیو کەوتە سەرووی پرۆسەی گۆڕانەوە، ئەوا ماناو چەمکێکی میتافیزیکی وەردەگرێتو لە عیلمییەت دەکەوێ...چونکە ناسنامەی نەتەوەیی خەسڵەتو چەمکێکی سەیرورەویە نەک ئەنتۆلۆجیو کەینونەوی..واتە ناسنامەی نەتەوەیی لە تاریخیەت بەدەر نییەو مێژووکردە.ئاشکراشە کە نێوەرۆکی مێژوو یان تیمەو بابەتو کەرەستەی مێژوو لەو شتانە پێکدێ کە روودەدەن، نەک لە شتی چەسپاوو نەگۆڕ..جا قاییل بوون بە چەمکی میتافیزیکی سەبارەت بە ناسنامەی نەتەوەیی، بمانەوێو نەمانەوێ، بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ دەکاتە رەفزکردنی کۆمەڵگە یان نەتەوە وەکو بوونێکی مێژوویی..ئەمەش خۆی لە خۆیدا جۆرە نکوڵی کردنێکە لە زەمان یان کەمکردنەوەیەکی زەقاو زەقی رۆڵی زەمانە.. ئەمەش بۆ خۆی دژایەتی مێژووە، چونکە هیچ کۆمەڵگەیەک لە ئیستایەکی بێ زەماندا ناژی..هەڵبەتە سەردەمی نوێ ئەم تەرزە هزرینە رەتدەکاتەوەو بە زەبری زانستو میتۆدی زانستی ئەو شرۆڤەو لێکدانەوە وردو تایبەتیانە پەسند دەکات کە پەیوەندییەکانی نێوان هۆو ئەنجام کەشف دەکات.. جا ناسنامەی نەتەوەییش بابەتێکی مێژووییە نەک بابەتێکی میتافیزیکی، بۆیە دەبێ وەکو بەشێک لە مێژوو وبارودۆخی ئەو کۆمەڵگەیە وردبکرێتەوەو شیبکرێتەوە کە دەمانەوێ ناسنامەکەی دەست نیشان بکەین. هەموو کۆمەڵگەیەک بریتییە لە دنیایەک پەیوەندی کە لە حاڵی گۆرانی بەردەوامدایەو هیچ شتێکی چەسپاوو نەگۆڕ لە ئارادا نییە. دیارە ژیانی کۆمەڵایەتی بەبێ کۆمەڵێک بەهاو رێساو دابو نەریتو رەفتاری هاوبەش نابێت، کۆی ئەوانە شەقڵو مۆرکێکی تایبەتی ئەوتۆی دەداتێ کە لە قۆناغێکی مێژووییدا پێی بناسرێو جیا بکرێتەوە..دیارە هیچ میللەتێک بەو خەسڵەتو تایبەتمەندیانەی ئیستایەوە لە دایک نەبووەو دروست نەبووە، ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کە ناسنامەی نەتەوەیی بەرەنجامو زادەی مێژووە، بەدەم سەیرورەتێکی هەمیشەییەوە لە حاڵی گۆڕاندایە، دیارە بەهاو رێساو دابو رەفتاری هاوبەشی کۆمەڵایەتی هەر میللەتێکیش نە لە پڕو نە لە خۆڕاو نە لە دەرێی دیاردەو رووداوەکانی ژیاندا هەڵدەتۆقێو نە لە کوتوپڕێکدا لە ناو دەچێتو شوێنەواری نامێنێ..پرۆسەی گۆڕان پرۆسەیەکی سستو خاوە، خەسڵەتو تایبەتمەندییەکانیش چوون یەک نین، هەندێکیان خێراتر لە هەندێکیان دەگۆڕێنو نامێنن..جا هەرچەندە ناسنامەیەکی جێگیرو گونجاوی تەواو نییە، بەڵام زۆربەی ئەندامانی نەتەوەیەکی دیاریکراو لەباری دەروونی، هزری، و کۆمەڵایەتییەوە بە رادەیەک لە یەک دەچن کە بشێت بکرێ بە بەڵگەی ناسنامەیەکی نەتەوەیی گشتی لە چوارچێوەی قۆناغێکی مێژوویی دیاریکراودا..هەڵبەتە ناسنامەی نەتەوەیی بە درێژایی رۆژگارانو لە ئەنجامی کارلێکی بەردەوامی تاکو کۆدا دروست دەبێت..

کەواتە نابێ بە تەمای ناسنامەیەکی نەتەوەیی تۆکمەو یەک دەست بین کە بە درێژایی مێژوو بە نەگۆڕی بمێنێتەوە، چونکە ئەمە وامان لێدەکات دوای کڵاوی بابردوو بکەوینو نەتوانین بە شێوەیەکی ئەکتیڤو کارا، بە جۆرێکی داهێنەرانە لەگەڵ مێژووی تازەدا بکەوینە کارلێکەوە... گومانی تیا نییە میللەتان بە درێژایی رۆژگارو مێژوو راستەوخۆو ناراستەوخۆ بەشدارییان لە بەرهەمهێنانی ژیارو شارستانیەتانی تیرەی بەشەردا کردووەو ئەمەش شەقڵێکی جیهانیو ئینسانی، کاڵ یان تۆخی، بە گوێرەی بەشداری هەر میللەتێک، بە ناسنامەی ئەو میللەتە بەخشیوە. بۆیە دەبێ میللەتان ، بە تایبەتی لەم رۆژگارە لەزوبەزو گلۆبالیزەیەدا، کە تەواو دنیا بچووک بووەتەوەو میللەتان نەک هەر لە یەکتر نزیک بوونەتەوە، بەڵکو لە زۆر شتدا بوون بە شەریک، دەبێ خۆ لە هەر جۆرە تەعەسوبێکی نەتەوەیی دوور بگرن ، بە تایبەتی بۆ ئەو نەتەوانەی کە دەوڵەتی نەتەوەیی خۆیان دامەزراندووەو کەڵکەڵە نەتەوەییەکانیان هاتووەتە دیو پێویستیان بەوە نەماوە لە رای دامەزراندنی دەوڵەتێکی یەکگرتوودا بخەبتن کە گوزارشت لە بوونی نەتەوەیی یەکگرتوویان بکات. چونکە ناسنامەی نەتەوەیی بەرەنجامی دوو فاکتەری ناوخۆو دەرەکیە، فاکتەرە ناوخۆکان ئەو دابو نەریتو رەفتارە هاوبەشانەن کە لە چوارچێوەی مێژوودا دروست بوونو گۆڕانیان بەسەردا هاتووەو بگرە هەندێکیان هەر نەماون، فاکتەرە دەرەکیەکەش بریتییە لە تەماسو کارلێکی هەر میللەتێک دەگەڵ ئەو بارودۆخو هەلو مەرجە جیهانییە پڕ گۆڕانانەی کە شەپۆلانی کەلتوریو نموونەی شارستانیەتو ژیاریی یەک لە دووی یەک دەگەڵ خۆدا دێنێ، و جۆرە کاردانەوەیەکی ناوخۆ چێدەکات کە خۆ لە دابو نەریتە کۆنەکان رزگار بکەن یان بیگۆڕن..جا لێرەدا هەردووک ناسنامەی نەتەوەییو مرۆڤانی تێکدەکەنەوە..واتە هەر ناسنامەیەکی نەتەوەیی دەکاتە نموونەیەکی بچووککراوەی ناسنامەی مرۆڤانیو لێکچوونێکی زۆریان دەکەوێتە نێوان..کەواتە هەر ناسنامەیەکی نەتەوەیی بەرەنجامی فاکتەرە ناوخۆییەکانو فاکتەرە جیهانییەکانیشە. ئەم پێکهاتە ئەنتۆلۆجییەی ئیستای بە تەنیا بەرەنجامی ئەو رووداوانە نییە کە لە وڵاتەکەی خۆیدا، لە کۆمەڵگەکەی خۆیدا روویان داوە بەڵکو بەرەنجامی ئەو رووداوانەشە کە لە وڵاتو ژیارو شارستانیەتو کەلتوری نەتەوەو میللەتانی دیکەشدا روویان داوە.. ئەمەش کرانەوەیەکی مرۆڤانییە لە نێوان گەلانی جیهانو کەلتورو شارستانییەتی گەلانی جیهاندا، کە رەنگە خۆی لە خۆیدا مەرجو پێویست بێ بۆ بەردەوامی مانی مرۆڤانی...

((٣))

زۆرجار دەبینین میتۆدی میتافیزیکی بۆ دیاریکردنی ناسنامەی نەتەوەیی نەتەوە جیاوازەکان بەکار دەبرێتو خەڵکانێکی زۆری پێ چەواشە دەکرێت، ئیدی ئەو پۆلێنە میتافیزیکیە یان لە رووی نەزانینەوەیە یان بە ئانقەستەو غەرەزو مەبەستی خۆی لە پشتەوەیە. بۆ نموونە لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەدا راوبۆچوونێکی وا هەبوو کە مەحاڵە ئەڵمانیا ببێ بە دەوڵەتێکی پیشەسازی، چونکە

ڕۆحوتەبیعەتی ئەڵمانی زیاتر بە فەلسەفەو ئەدەبیاتو هونەر گوزارشت لە خۆی دەکاتو دەگەڵ زانستو تەکنۆلۆجیادا نایکرێ یا کەمتر دەسازێ.کەچی دوای چەند ساڵێک ئەڵمانیا بوو بە یەکێک لە دەوڵەتە پیشەسازییە پێشەنگەکان.یا لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەما واباو بوو کە عارەب ئەهلی غیرەتو قارەمنیەتیو جەنگاوەرینو وڵاتگیریو خۆراگریوسەرکەوتن لە ڕۆحیاندا ڕەگی داکوتاوەو بەزینیان لە مەزەبدا نییە و جولەکە ترسنۆکو بودەڵەو سەرکزوخاکەسەرن، کەچی لە شەڕی شەش ڕۆژەدا ئەم هاوکێشەیە بە جۆرێ ئاوەژوو بووەوە و داغێکی وای بە عارەبەوە نا کە ئیستاش پێوەی دەناڵن..

ئەم دوو نموونەیە ئەوە نیشان دەدەن کە هیچ دیاردەو واقیعێک قەدەرو چارەنووس نییە کە لە قالوبەلاوە بە باڵای ئەم کۆمەڵگە یان ئەو میللەت یا ئەو نەتەوەدا بڕابێ و بە ئامانو زامان لێی نەبێتەوە.هەردیاردەو ڕوواوواقیعێک زادەو بەرەنجامی ژینگەی کۆمەڵایەتیو ئابوریوئایدۆلۆجیو..قۆناغی مێژوویی خۆیەتیو مێژووش لە گۆڕانی بەردەوامدایەوسەرلەبەری ژیانی شەخسیو گشتیو ژینگەی کۆمەڵایەتیو ئایدۆلۆژیو کەلتوریو مێژوویی لەگەڵ خۆیدا دەگۆڕێتو چۆنیەتی کارلێکە ئەرێتیو نەرێتیەکان دەگۆڕێت، ئیدی گۆڕان ریشەی بوونەو هیچ دیاردەو ڕووداوو واقیعێک لێی ناخەلەسێت، بۆیە لەباری سەرنجی زانستییەوە هەرگیز ناشێت قۆناغێکی دیاریکراوی مێژووی کۆمەلگەیەک یان نەتەوەو میللەتێ وەربگرینو بە باڵای سەر لەبەری مێژووی ئەو کۆمەڵگە یا میللەتەیدا ببڕین .هیچ شتێکی جێگیرونەگۆڕ لە بووندا نییە، تەنانەت سروشتو تەبیعەتی بەشەریش دەگەڵ گۆڕانی بارودۆخو هەلومەرجی مێژووییدا دەگۆڕێت..بۆ نمونە تاوەکو ناوەڕاستی سەدەی بیستەمیش لە هزری ڕۆژاواییدا وا باوبوو کە گەلی ژاپۆنی بە تەبیعەتو لە جەوهەردا گەلێکی لاسایی کەرەوەیەو توانایەکی گەورەی لاسایی کردنەوەی هەیە، بەڵام بەهرەی ئەفراندنو داهێنانی نییە، ئایا کێ دەتوانێ ئیستا قسەی وەها بکات؟ژاپۆن ئیستا نموونەی زاکونیو تەناهیو نیزامە..کەواتە هیچ ناسنامەیەک نەهەمیشەییو جێگیرەو نە لەسەرووی ئەو فاکتەرە کۆمەڵایەتییەوەیە کە تیایا دەرسکێو بەرجەستە دەبێت .لێرەدا فاکتەری کۆمەڵایەتی لە هەمان کاتدا هەموو فاکتەرە ئابوریو ڕامیاریو ڕۆشنبیریو ئایدۆلۆجیو مێژووییەکان دەگرێتەوە..بۆ نموونە عارەب هەر عارەبە، بەڵام عارەبی سەردەمی زێڕینی بەغداو دیمەشقو ئەسپانیا لە کوێو عارەبی ئەمرۆ لە کوێ؟! هەروەها یونانو ڕۆمانیش...

"٤"

مێژووی تیرەی بەشەر پڕە لە نموونەی ئەو میللەتو گەلو کۆمەڵگانەی کە بە دەیان ساڵو پتریش لە سایەی ملکەچیوگوێڕایەڵی ناچاریو چەوسانەوەو سەرکوتکاریدا ژیاون،دیارە ئەمە هەرگیز نیشانەی ئەوە نییە کە ئەو میللەتانە بە تەبیعەت حەز لە چەوسانەوە دەکەنو میللەتی مازۆخین و لەزەت لە ئازاری خۆیان دەبینن، بەڵکو ئەمە زادەی بارودۆخو هەلومەرجە کۆمەڵایەتیو ئابوریو ئایدۆلۆجیو سیاسییەکانە

که ڕژێمو سیستەمێکی سەرکوتکاری لە قۆناغێکی مێژوویی دیاریکراودا لێدەکەوێتەوە، جا تا گۆڕانی بنەڕەتی لەو بارودۆخو هەلومەرجانەدا روو نەدات وزەمینە بۆ یاخی بوونو شۆڕش خۆش نەبێت، تەسەورو وێنای ژیانێکی ترو لەبارتر لە لای گەل پەیدا نەبێت، بارگرژی کۆمەڵایەتی بە تەواوەتی نەخەملێ شۆڕش بەرپا نابێت، خۆ ئەگەر شتێکیش چێ ببێ، زیاتر کاردانەویەکی بێ ئاکام دەبێت تا پرۆسەیەکی کارامەی بەرنامەداری زادەی تەخەمورێکی فەلسەفی دەروونیو پشوودرێژی درێژخایەنی ئەنجام روون.

**

هەڵبەتە دەسەڵاتی ئاینیو زاڵی وێنای ئاینی بەسەر هزرینی گەلاندا کردوویەتیە کارێک بۆ ماوەیەکی زۆر لە عیلمیەتو واقیعبینی دوور بکەونەوە .بۆ نموونە لە سەدەکانی ناڤیندا زیاتر چەمکی غەیبانیو رۆحی بەسەر ئەقڵیەتی ئەوروپیدا زاڵ بووە، خەڵکی باوەڕیان وابووە کە هەموو دیاردە سروشتیو کۆمەڵایەتییەکان، وەکو گرانیو قاتو قڕی، لافاوو گڕکانو بوومە لەرزە، رۆژومانگ گیرانو...زادەی هێزە روحانیو غەیبانییەکان بووە، نەک زادەی یاساکانی تەبیعەتو سروشت ،ئەمە کردویەتیە کارێک کە بێ چەندوچوون چارەنووسی خۆیان بەو هێزە غەیبانیانە بسپێرنوئەم دنیا بە پرۆڤەیەک بۆ ئەو دنیا بزاننو دژی هەر ئەقڵیەتو راوبۆچوونێکی زانستانەو پێچەوانەی ئەمە بوەستن، بۆیە مرۆڤی نموونەیی کەسێک بووە خۆی لە هەموو هەستو پەیوەندییەکی دنیایی دوور بگرێ.هەر بۆیەش مێژووی باڵادەستی کاتۆلیکییەت، بە قاقڕترین قۆناغی مێژووی مەسیحییەت دادەنرێ، کۆمەڵگەی ئەوروپی ئەو کاتە دەستی بە پێشکەوتن کرد کە خۆی لە ئەقڵییەتو هزرینی ئاینی رزگار کرد، ئەمەش زەمینەی بۆ ئەقڵییەتو هزرینی زانستی خۆشکردوپێشکەوتنی نەتەوەییو ئابوریو بازرگانیو ئیکتیشافاتی لێکەوتەوە. واتە جیاکردنەوەی ئەقڵی ئاسایی لە ئەقڵی ئاینی، وەرچەرخانێکی گەورەی لە مێژووی ئەوروپا بە تایبەتیو جیهان بە گشتی دروستکرد.چونکە کاتێ کە ئاین دەبێ بە فەلسەفەی ژیانو دەستور بۆ دیاریکردنی پەیوەندی مرۆڤ بە گەردوونەوەوبۆ ئاراستەکردنی مێژوو وکۆمەڵگەورێکخستنی هەموو چەلەنگییەکانی کۆمەڵگە، ئیدی لاهوت جێی فەلسەفە وەکو چالاکییەکی هزری سەربەخۆ دەگرێتەوە، ئیدی هزرینی فەلسەفی دەبێتە ئالەتێک بە دەستی لاهوتەوە. جا مەندیو بێ جوڵەیی یان کەم جوڵەیی ئەوروپای سەدەکانی ناڤین، لە سەرێکییەوە دەگەرێتەوە بۆ زاڵی جیهانبینی ئاینی، هەموو شتێک لە ژێر کۆنترۆڵی باوەڕی کاتۆلیکیەتدا بوو،ودەبوایە گوزارشت لە کاتۆلیکیەت بکاتو فەلسەفە لە ئارادا نەبوو، چونکە بەشێک بوو لە لاهوت یان ئالەتی دەستی لاهوت بوو، بە کورتیو کرمانجی جیهابینی ئاینی، لاوازیو سستی هزری، شەقڵی گشتی ناسنامەی ئەو قۆناغە بوو. بەڵام لە قۆناغی پاشتردا دوای ئەوەی ئەوروپی ئەوەیان کەشف کرد کە لە دایکبوونوگەشەکردنو مردنی هەر دیاردەو رووداوێک، کۆمەڵێک هۆکارو

سۆنگەو فاکتەری کۆمەڵایەتی‌و مێژوویی بابەتی لە پشتەوەیە، ئیدی بەرەبەرە خۆی لە جیهانبینی‌و هزرینی ئاینی رزگار کردو چەمکە میتافیزیکییەکانی لەلا ڕەوییەوەو هزرینی ئەقڵی‌و زانستی لا چێبوو،و بۆی دەرکەوت کە هیچ ماهیەتێکی نەگۆڕو جێگیرو میتافیزیکی لە ئارادا نییەو هیچ دیاردەو ئەقڵییەتو هزرینێک لە بارودۆخو هەلومەرجو ژینگەی کۆمەڵایەتی‌و ئابوری، جوگرافی، رۆشنبیری‌و مێژوویی...سەردەمی خۆی بەدەر نییەو هیچ ناسنامەیەکی نەتەوەیی یان رۆشنبیری لە مۆرکی ئەو بارو دۆخو ژینگەو سەردەمە مێژووییە ناخەلەسێت، هیچ ناسنامەیەکی نەگۆڕ لە ئارادا نییەو لەگەڵ گۆڕانی ژینگەو قۆناغە مێژووییەکەدا دەگۆڕێت. بۆ نموونە کاتێ کۆمەڵگە دەچێتە قۆناغی پیشەسازی-تەکنۆلۆژییەوە، هەر هەموو ئەو خەسڵەتو تایبەتمەندییە کەلتوری‌و نەتەوەییانەی کە وادەهاتە بەرچاو جێگیرو نەگۆڕن، لە رەگو ریشەوە دەگۆڕێن. مادیەت بەسەر رۆحیەتدا،بەرژەوەندخوازی بەسەر قارەمانیەتی، جیهانبینی عەلمانی بەسەر جیهانبینی ئاینی، پراگماتیکیەت بەسەر ئایدۆلۆژیەتداو ئەقڵیەتو هزرینی زانستی بەسەر ئەقڵیەتو هزرینی میتافیزیکی غەیبیانیدا زاڵ دەبێتو شەقڵی ناسنامەی قۆناغەکە دیاری دەکەن. کەواتە هیچ خەسڵەتو شەقڵو تایبەتمەندییەکی جێگیرو نەگۆڕو هەمیشەیی نییە کە حەتمیەتێکی دیاریکراو، چ سەلبی‌و چ ئیجابی، بەسەر میللەت یان نەتەوەیەکدا بسەپێنێ،وئەم خەسڵەتو تایبەتمەندی‌و مۆرکانە هەمیشە زادەو بەرەنجامی بارودۆخو هەلومەرجی مێژوویی، رۆشنبیری، رامیاری‌و ئابوری...ن‌و لەگەڵ گۆڕانی ئەو بارودۆخو هەلومەرجانەدا دەگۆڕێن.

"٥"

بێگومان جیاوازی‌و ناکۆکی‌و هەڤدژی لە نێوان کەلتوران‌و لە مابێنی قۆناغە جیاوازەکانی خودی مێژووشدا هەیە، وەکو چۆن ئەمە لە مێژووی هەموو کەلتورو گشت گەلێکیشدا هەیە..ئەمەش وا دەخوازێ لە گۆشەنیگاو جیهانبینی جیاوازەوە تاوتوێ بکرێ‌و هەڵسەنگێنرێ‌و هێڵە گشتییەکانی دیاری بکرێ،وئەوەش لەبەرچاو بگیرێ کە هیچ نەتەوەو کۆمەڵگەیەک،تایبەتمەندی‌و خەسڵەتی نەگۆڕو جێگیری ئەوتۆی نیە کە حەتمیەتێکی دیاریکراوی، چ سەلبی‌و چ ئیجابی بەسەرا بسەپێنێ .خۆ ئەگەر تایبەتمەندی‌و خەسڵەتانی لەوجۆرە- ئەگەر هەبێ- ئەوا بەرەنجام‌و زادەی بارودۆخو هەلومەرجێن مێژوویی، ئایدۆلۆژی، کەلتوری، ئابوری ناجێگیرەو پێ بە پێی گۆڕانی ئەو هەلومەرجو بارودۆخانە دەگۆڕێت..بۆیە لە باری سەنجی زانستییەوە باشترودروستتر وایە لە لایەنە دینامیکییەکەوە ناسنامەی نەتەوەیی شرۆڤە بکرێ نەک لە لایەنە میتافیزیکیە وەستاوەکەوە، کە بە هەڵەمان دەباتو وامان لێدەکات حاڵەتێکی دەروونی‌و ئەقڵی رێژەیی‌و مێژوویی، بە حاڵەتێکی نەگۆڕو چەسپاو بزانین‌و لەو پێودانگەوە مامەڵەی لە تەکدا بکەین. لە کاتێکا ناسنامەی نەتەوەیی دەکاتە کۆمەڵە شێوازێکی هزرین‌و

هەستو رەفتاری چوونیەکی رێژەیی، کە لە قۆناغێکی مێژوویی دیاریکراودا مۆرکی خۆی بە رادیەکی سنووورداری رێژەیی بە قۆناغەکەوە دەنێ.

کەواتە جیاوازی نێوان کۆمەڵگە بەشەرییەکان دەگەرێتەوە بۆ جیاوازی رووداو دیاردەو بارە کۆمەڵایەتیو ژیاریو شارستانیەکانو پەیوەندی بە بارو لایەنی بایۆلۆژییەوە نییە..چونکە ئادەمیزاد بە ئەقڵییەت یان سایکۆلۆژیایەکی تایبەتیو دیاری کراوەوە لە دایک نابێ، بەڵکو بە کۆمەڵە ئیمکاناتو ئەگەرێکی کراوەوە لە دایک دەبێت کە وەدیهاتنیان بەندە بەو بارو دۆخو ژینگە دەرەکییەوە کە کارلێکی لەگەڵدا دەکات. بۆیە زیاتر گوزارشت لە مەیلو کەڵکەڵە گشتیەکانی ئەو کۆمەڵگەیە دەکات کە تیایدا پەروەردە دەبێت، بە تایبەتی ئەگەر ئەو کۆمەڵگەیە لە ئەنجامی سۆنگەو هۆی ناوخۆ یان دەرەکییەوە دووچاری ئاستەنگوگوشارو قەیرانی ئەوتۆ نەیەت کە لە راستە رێی رەوتی ئاسایی پێشڤەچوونی خۆی دەری نەکات. چونکە تاک ئافەریدەی دابو نەریتەو لاسایی ژینگەو ناوەندەکەی خۆی دەکاتەوە، یان هەر لە منالیەوە ناچار دەکرێتو رادەهێنرێ لەسەر ئەوەی لاسایی ژینگەو ناوەندەکەی خۆی بکاتەوە. ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێ کە مرۆڤ بە هیچ حەتمیەتێکی دەروونی — ئەقڵیەوە لە دایک نابێت، بەڵکو سروشتی ئینسانی بریتیە لە کۆمەڵێک ئەگەرو ئیمکانات، کەشف بوونو هاتنەدی ئەم ئەگەرو ئیمکاناتە پەیوەستە بەو بارودۆخە کۆمەڵایەتیو رۆشنبیریو ژیارییو شارستانیانەی کە تەفاعولی لە گەڵدا دەکات. جا بۆیە ئەگەر تاک یان کۆمەڵ لە ناسنامەدا لە یەکتر جیاواز بن ئەمە دەگەرێتەوە بۆ جیاوازی پاشخانی مێژووییان نەک بۆ (جەوهەرو رۆحێک)یان (ئەقڵێکی) تایبەت بە رەگەزێک یان میللەتێک کە خۆی لەو ناسنامەیەدا بنوێنێ..کەواتە ناسنامەی نەتەوەیی یان هەر رەفتارێکی مرۆڤانی دەچێتەوە سەر دوو سەرچاوە، یەکەمیان تەبیعەتی ئینسانیە کە دەکاتە کۆمەڵێک ئەگەرو ئیمکاناتی گشتیو کراوە، دووەمیان ژینگەو بارودۆخی کۆمەڵایەتیو مێژووییە کە زەمینە بۆ کەشف بوونو وەدی هاتنی ئەو ئەگەرو ئیمکاناتە، ئەو ئاراستەو رەوتەی کە وەری دەگرێت، خۆشدەکات.مرۆڤ بە تەبیعەت ئافەریدەیەکی زەمانسازە، خۆی دەگەڵ شوێنو رۆژگاردا، بە گوێرەی پێداویستیە جۆراو جۆرەکانی ژیان، لە کۆمەڵگە جیاوازو جۆراوجۆرەکاندا خۆی دەگۆڕێو دەسازێنێ.

"٦"

مرۆڤ بە تەبیعەت پێویستی بە ئاسودەیی دەروونی هەیە، کە هاتووەتە ئەم گەردوونە تیژتێپەرو پڕ لە گۆڕانو گۆرانکاریەوەو بەرانبەر بە دیاردەو رووداوەکان دەستە وەستان بووە، دووچاری ترسو نیگەرانیەکی فرە بووە، ئیدی کەوتووەتە خولیای دۆزینەوەی سەرچاوەکانی ئەم دیاردەو رووداوانەو گەییشتن بە ئاسودەیی دەروونی، کە رەنگە ئەم خولیاو هەوڵە یەکێک بێ لە سەرچاوە هەرەگرینگەکانی سەرهەڵدانی فەلسەفەو ئاینو ئایدۆلۆژیاکان..چونکە ئەم پێداویستییە، واتە ئاسودەیی دەروونی، مرۆڤ

نەک هەر بۆ تێگەییشتن لە جیهان هاندەدا، بەڵکو هانی دەدا کە جیهان بگۆڕێت، مانای پێ ببەخشێت ،بە قازانجی خۆی ئاراسەی بکات، دەگەڵیدا بسازێو...واتە ئەو جیهانەی کە مرۆڤ روو بە رووی بووەتەوە، بریتیە لە بوونەوەرانو دیاردەو شتانی ناکامڵو نیوەچڵ، سنوردارو لە حاڵی گۆڕان، بوونی بەندە بە بوونی غەیری خۆیەوە..بۆیە مرۆڤ بە درێژایی رۆژگارو سەردەمان هەوڵی داوە لە رێگەی حەقیقەتانی کامڵو پوختە، رەهاو موتڵەق، نەگۆڕو نەمر، لە رێگەی حەقیقەتانێک کە بوونیان بەخودی خۆیانەوە بەند بێ مالیجەی بکەن..واتە بۆ ئەم مەبەستە رێک پەنای وەبەر هەڤدژەکەی جیهانی واقیعی خۆی بردووە. بۆیە دەشێت بگوترێ کە مێژووی فەلسەفیو ئایدۆلۆژی لە بناغەدا بەدەوری ئەم جووتە دژەدا سوڕاوەتەوە، کە لە زاراوەو چەمکێن کەینونەو سەیرورەدا خۆی نواندووە. جا مرۆڤ لە هەنبەر ئەو سەیرورەو گۆرانەدا کە سەرلەبەری ئەو بوونەوەرو شتو دیاردانەی کە جیهان پێکدێنن، دەگرێتەوە..لە ڕای ئاسودەیی دەروونی خۆیدا پەنای وەبەر شێوەیەک لە شێوەکانی کەینونە، واتە حەقیقەتی موتڵەق بردووە،کە بکەوێتە سەرووی بارودۆخە کۆمەڵایەتیە مێژووییە دینامیکیەکانەوە..جا ئەم واقیعە ئینسانیە مرۆڤی بۆ ئەم جۆرە داهێنانە ئایدۆلۆژیو ئەفراندنە هزریو فەلسەفیە هانداوە...

جا هەر کۆمەڵێک بۆ ئەوەی خۆی بناسێتو هەست بە خۆی بکات پێدەچێت پێویستی بە هەڤدژێک بێت، پێویستی بە ناسنامەیەکی نەتەوەیی هەڤدژە تا ناسنامەی نەتەوەیی خۆی بخاتە روو، کەو بەرانبەر کەو دەخوێنێ..بەبێ ئەم جۆرە هەڤدژە، یەکێتیی ناوخۆییو ناسنامە گشتیەکەی بەر هەڕەشەی هەڵوەشانەوەولەگرێژەنە دەرچوون دەکەوێ.ئەم پێویستیە لە کاتی هەڕەشەی دەرەکیدا زیاد دەبێتو رووبە رووبوونەوەی ئەو هەرەشەیەش پێویستی بە یەکێتییەکی ناوخۆی سایکۆلۆژیە..کاتێ مرۆڤ هەست بە وابەستەگی خۆی بە کۆمەڵێکی دیاریکراوەوە دەکات، وهەست دەکات ناسنامەکەی بەندە بە ناسنامەی ئەو کۆمەڵەوە، ئەو کۆمەڵە بەو ژینگەیە دەزانێ کە مومارەسەی خودی خۆی تیادا دەکات، هەنگێ لە باری دەروونیەوە تەیارو ئامادە دەبێت بۆ هەرجۆرە تەعەسوبو وابەستەگیەکی توندرەوانەی جڤاکیو دەستەجەمی،چونکە چەمکی ناسنامەی نەتەوەیی لە باری دەروونییەوە پەسندەو هەستی وابەستەگیو پشت ئەستوریو متمانە لای خەڵکی دروست دەکات..کە خەڵکیش زیاتر پابەندی کۆمەڵگەی خۆ دەبن، لەبەر ئەوەیە ئەندامیەتی لەو کۆمەڵگەیەدا جۆرە ئاسودەییەکی دەرونی پێدەبەخشێت کە یەکێکە لە پێداویسیە دەروونیەکانی خەڵک، هەر ئەمەش وا لە تاک دەکات خۆ بە خۆ جۆرە بەهایەک بە کۆمەڵگەکەی خۆ بدات، کە لە کۆمەڵگەکانی تری جیا بکاتەوەو بە زیاتری بزانێ،وهەر جۆرە هەرەشەیەک بۆ سەر کۆمەڵگەکەی بە هەڕەشەی راستەوخۆ بۆ سەر خۆی بزانێت، بۆیە بوونی کۆمەڵگەیەک یا چەند کۆمەڵگەیەکی جیاواز لە کۆمەڵگەکەی خۆی ، کافیە بۆ ئەوەی خۆبەخۆ جۆرە هەستێکی نیگەرانیو دڵە راوکێی لە لا دروست بکات، کە مەگەر هەر وابەستەگی جڤاکی کە خۆی لە ناسنامەی نەتەوەییدا دەنوێنێ، کەوی بکاتەوە.

وەکو دەردەکەوێ کاتێ کە گەل یان کۆمەڵگە دەبێت بەسەرچاوەی هێزو وابەستەگی تاک، ئامادەییەکی زیاتری بۆ دژایەتی کۆمەڵگە یان گەلانی تر لا دروست دەبێت، بۆ دەروویەک دەگەڕێ کە بەر بۆ هەستە متبووەکانی دژی کۆمەڵگەیەکی تر یان کەسێک کە نوێنەرایەتی ئەو کۆمەڵگەیە بکات، بەر بدات. جا کاتێ کۆمەڵگەیەک بە گشتی بەم حاڵەتە بارگاوی ببێ و ئامادە بێ بۆ ئاراستەکردنی هەستە متبووە شەڕانییەکانی خۆی دژی کۆمەڵگەیەکی دی ، ئەوا تەعەسوبی نەتەوەیی دەبێتە باشترین کەناڵ بۆ دەربڕینی ئەم جۆرە هەستانە،ئەم تەعەسوبو وابەستەگییە توندە رێگە بۆ چەمکی میتافیزیکی ناسنامەی نەتەوەیی خۆش دەکاتو برەوی پێدەدات..لە کاتێکا خویایە کە ئەم جۆە هەستە دژمنکاریە لە خوێنی هیچ کەسوکۆمەڵگەیەکدا نییەو خووی شیری نییە، بەڵکو زادەو بەرەنجامی کارلێکی کۆمەڵایەتیو ئەو ژینگەو قۆناغە مێژووییەیە کە تاک یان کۆمەڵی تیا دەژی..واتە دیاردەیەکی جێگیرو نەگۆڕ نیە، ئەمە جگە لەوەی جیاوازییەکی فرە هەیە لە نێوان وەلای نەتەوەییو تەعەسوبو توندرەوی نەتەوەییدا، مرۆڤی ژیرو پوختە نەک هەر توندرەوی نەتەوەیی پێ پەسند نیە ، بەڵکو هیچ جۆرە توندرەوییەک قەبوڵ ناکات..

"٧"

ئەگەر لە باری سەرنجی سۆسیۆلۆژییەوە سەرنجی پێکهاتەی ناسنامەی نەتەوەیی بدەین دەبینین گرینگترین رەگەزی پێکهاتەی ناسنامەی نێوبراو پاشخانی مێژووییە. جیاوازی رۆشنبیرییوناسنامەی نەتەوەیی لە نێوان کۆمەڵگەو میللەتاندا دەگەرێتەوە بۆ جیاوازی مێژوو و ئەزموونی هەر کۆمەڵگە یا نەتەوەیەک.. واتە هەڵسەنگاندنی رۆشنبیرییو ناسنامەێن نەتەوەیی دەبێ لە چوارچێوەی پاشخانە مێژووییەکەیدا ئەنجام بدرێت نەک لە بەر رۆشنایی کۆمەڵێک مەحەکو پێوەرو پێوانەی موتڵقو رەهادا. بیروبۆچوونو جیهانبینیو چەمکو بەهاو سیستەمان دەگەڵ رۆژگارو بەگوێرەی شوێنان دەگۆڕێ، بۆیە دەبێ لە کاتی هەڵسەنگاندنیاندا ئەو چوارچێوە مێژووییە رەچاو بکرێ کە تیایا رسکاوەو سەری هەڵداوە..هەرچەندە هەر پاشخانێکی مێژوویی بنەمای تایبەتیو دیالیکتیکی تایبەتی خۆی هەیە..بەڵام هەندێ خاڵی هاوبەش یان لێکچووش لە نێوانیاندا هەیە. بۆ نموونە گۆڕانو رەوتی ناسنامەی نەتەوەیی، لە هەموو شوێنێکدا دەکەوێتە ژێر کاریگەریی تەماسی رۆشنبیریی دەرەکیو ئەو کارلێکو گوشارەی ئەم تەماسە دروستی دەکات.بەبێ توێژینەوەو تاوتوێ کردنی مێژووی ئەم تەماسە ناتوانین بە ئاسانی پەی بە تەبیعەتو سروشتی ناسنامەی نەتەوەییو ئەو گۆڕانکاریانەی بەسەریدا دێت، بەرین..تەماسی دەرەکی یەکێکە لە فاکتەرە بنەرەتیەکانی گۆڕانو هیچ شارستانیەتێکی گەورەو ئاڵۆزو فرە لایەن بە بێ تەماسی دەرەکی دروست نەبووە..واتە هیچ شارستانیەتێکی گەورەو ئاڵۆز، بەری هەوڵو تەقەللای راستەوخۆی یەک میللەت یان کۆمەڵگە نیە، بەڵکو کۆمەڵگەو میللەتانی دیکەش راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ

بەشداریان لە بەرهەمهێنانیدا کردووە. چونکە هەر تەماسێکی شارستانی ئیجابی لە مێژوودا بگری، لە ئەنجامدا بووەتە مایەی داڕوخانو هەرەسهێنانی کۆمەڵێک سیستەمو چەمکی چەقبەستوو، چاوی خەڵکی کردووەتەوەو رێگەی گۆڕانی خۆشکردووە، بەم پێیە دەگەینە ئەم ئەنجامەی کە گۆڕان داینەمۆی بوونو ژیانەو هیچ شتێک لە دەرێی گۆڕاندا نییە، بۆیە دەبێ مێشکی خۆمان لە هەر بۆچوونو هزرینێکی میتافیزیکی رزگار بکەین...

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

١-حدود الهویە القومیە، د.ندیم البیطار- ٢٠٠٢

٢-الفکر الواقعی عند ابن خلدون، ناصیفنصار- ١٩٨١

٣-ساطعالحصری رائد المنحی العلمانی فی الفکر القومی العربی، تیخونوفا- ١٩٨٧

ناسنامەی نەتەوەیی وناسنامەی کەلتووری

دۆزینەوەی سەرەتای پەیدابوون و بەکارهێنانی ئەم زاراوانە کارێکی زۆر ئەستەمە و هەوڵی فەرهادانەی دەوێ..با جارێ لێرەدا هەڵوەستەیەک لە ئاستی زاراوەی ناسنامەی نەتەوەیی بکەین و، ئەگەر کراو دەرەقەت هاتین، سووکە شەن وکەوێکی بلەزی بکەین. هەڵبەتە ئەگەر لە روانگەی لۆژیکییەوە تەمەشا بکەین رەنگە بشێت بڵێین، دەبێ زاراوەی ناسنامەی نەتەوەیی لە سەردەم و رۆژگارێکدا پەیدا بووبێ و هاتبێتە بەکارهێنان کە میللەت بە مانای ڕاستەقینەی میللەت واتە nation پەیدا بووەو برەوی پەیدا کردووە..جا لێرەدا پرسیار ئەوەیە کە زاراوەی گۆرین بە چ مەبەست و چەمک و مانایەک بەکارهاتووە، بە چەمک و مانایەکی سیاسی و ئایدۆلۆژی بەکاربراوە یان بەمانا و چەمکی کەلتووری و رۆشنبیریی یان بە ماناو مەبەستێکی تێکەڵ لە هەردوو چەمکەکە ؟ دیارە ئەمە بابەتێکە گەنگەشەو موناقەشەی زۆر هەڵدەگرێت و کورد گوتەنی ئەم هەویرە ئاو زۆر دەکێشێت و ڕابۆچوونی جیاواز و هەڤدژ هەڵدەگرێت.. پێدەچێت تای تەرازووەکە بەولایەدا قورس بێت کە زاراوەی ناڤبری (ناسنامەی نەتەوەیی) لە سەرەتادا، زیاتر ماناو مەبەستی سیاسی و ئایدۆلۆژی هەبووبێت و دووریش نییە لە هەمان کاتدا مانای کەلتووری و شارستانیشی هەبووبێت. چونکە ئەو دوو چەمک و مانایە، ئەو هەڤدژە نین کە یەک نەگرنەوە..بەڵام کە دەگوترێ پێدەچێت تای تەرازووی ماناو چەمکە سیاسی و ئایدۆلۆژییەکە قورستر بێت، لەبەر ئەوەیە کە هەوڵدان بۆ وەدەستهێنانی ناسنامەی نەتەوەیی یەکگرتوو و یەکپارچە، گرینگترین هۆیە بۆ شەرعییەت بەخشین بە سیستەمی سیاسی و ڕامیاری، واتە سیستەمی سیاسی لە زەمینەو چوارچێوەی ناسنامەی نەتەوەییدا گەشە دەکات و پەرەدەسەنێت و شەرعییەتی خۆی وەردەگرێت..ناسنامەی نەتەوەیی بۆیە دروست کراوەو رەواجی پێدراوە، تا بگوترێ ئەمە ناسنامەی فلان نەتەوەیە، کەواتە میللەتێکی یەکگرتووە..چونکە ناسنامەی دیارو تایبەتی، فاکتەری یەکخستنی میللەتە، و تیرەو تایفەکانی میللەت لە سایەو سێبەری خۆیدا کۆدەکاتەوەو یەکدەخات و یەکێتیی و یەکپارچەیی بە ئەندامانی میللەت و نەتەوە دەبەخشێت، واتە فاکتەری یەکبوون و یەکخستنە..ئیدی لێرەوە زەروورەتی هەبوونی ناسنامەی کەلتووری و شارستانی سەر هەڵدەدات، چونکە ناسنامەی نەتەوەیی بە تەنیاو بەبێ پشتیوانەیەکی کاراو کاریگەریی ناسنامەی کەلتووری و شارستانی، خۆی لەبەر چەپۆک و هەوراز و نشێوی رۆژگار ناگرێت..بۆیە ناسنامەی نەتەوەیی ئەگەر چەمک و مانای کەلتووری و شارستانیش لە خۆیدا هەڵبگرێت، ئەوا لە بنچینەدا، زیاتر سیاسی و ئایدۆلۆژییە،و لە چەمک و مانای رێکخراوی سیاسی دەوڵەتەوە نزیکە، رێکخراوی سیاسیش هەرچەندە لافی دامەزراندنی میللەت و نەتەوەیەکی یەکگرتووی یەکپارچە لێبدات،

ناتوانێت بە ئاسانی ناسنامەیەکی یەکگرتووی یەکخەری نەتەوەیی بە دەست بێنێ، بۆیە بە ناچاری پەنا وەبەر ئایدۆلۆژیا دەبات و کۆمەک لە ئایدۆلۆژیاوە وەردەگرێت. چونکە ئایدۆلۆژیا، لە باری هەست و هۆشی دەروونی و ویژدانییەوە، پەیوەندی زۆر نزیکی بەکاری سیاسییەوە هەیە و لۆژیکێکە پەیوەست بە کارو چالاکی سیاسییەوە هەیە و کرۆک و جەوهەری سیاسەتیش زادەو بەرەنجامی کێشماکێش و ململانێیە.چونکە شەڕی سیاسی، لەسەر وەرگرتنی دەسەلات و دەسەلاتڕانیە. بۆیە ئایدۆلۆژیا بۆ بەرقەراری و پاراستن و یەکخستنی کۆمەڵگە پێویستە. بە تایبەتی بۆ کۆمەڵگەیەک کە پەیوەندی و تەبایی کۆمەلایەتی تیا نەبێت یان سست و لاواز بێت، کێشماکێش و ململانێی سیاسی تیادا توند بێت، شەڕ و دژمنایەتی سیاسی تیا لە برەودا بێت..

بەلام ئەگەر ناسنامەی نەتەوەیی لەسەر بنەمای کەلتووری و شارستانی لێکبدرێتەوە، بۆ نموونە بگوترێ فلان نەتەوە، ئاینییە، غەیبانی باوەڕە، یان جوانپەرستە، یان دوالیستیە،ئەمە دەکاتە ناسنامەی کەلتووری ئەو نەتەوەیە.لێرەدا ناسنامەی نەتەوەیی لە ناسنامەی کەلتووریەوە هەڵدەهێنجرێ و هەردوو ناسنامەکە ئاوێتە دەبن و یەک چەمک و مانا دەگەیەنن..جا ئەگەر دیرۆک و مێژووی زاراوەی ناسنامەی نەتەوەیی بگەڕێتەوە بۆ سەردەم و رۆژگاری پەیدابوونی ناسیونالیزم، و یەکێک بووبێ لە دەرهاویشتەکانی کەڵکەڵەو ئەڵهای یەکخستنی نەتەوەیی، ئەدی پێشتر ناسنامە چ ماناو چەمکێکی هەبووە، دامەزرێنەران و بونیاتنەرانی یەکێتیی نەتەوەیی، چۆن کاریان لەسەر کردووە، چۆنیان پێناسە کردووە، بە چ چەمک و مانایەک بەکاریان هێناوە، ئایا سوودیان لە کەلتوور وەکو نیمچە ئایدۆلۆژیایەک وەرگرتووە، بۆ گەییشتن بە مەرام و ئامانجی سیاسی خۆیان؟

دیارە لە کۆندا و بەر لە سەردەمی رینیسانس مەسەلەی ناسنامەی ئینسان لە ئاراد بووە نەک ناسنامەی نەتەوە. بۆ نموونە لە مەسیحیەتدا و پاشان لە ئیسلامدا،رووی دەمی بانگەوازو گوتاران لە گشت تیرەی بەشەر بووە نەک لە کۆمەڵگەیەکی نەتەوەیی دیاریکراو وفاکتەری یەکێتیش باوەڕ بووەو ناسنامەی ئومەت لە جیاتی ناسنامەی نەتەوە بەکاربراوە، بۆ نموونە گوتراوە: ئومەتی مەسیحی و ئومەتی ئیسلامی..ولەسەردەمی ئاین سالاریدا، زمانی باوی خەڵکی، زمانی ئاین بووەو هەموو پرس و کێشە دینی و دنیاییەکان، لە قاڵب و چوارچێوەی ماناو چەمکە ئاینییەکاندا بە زمانی ئاین و ئۆل هاتووەتە دەربڕین و تاوتوێکردن و چارەسەرکردن. بەلام کاتێ چەمک و ماناو پێوەرو پێوانە ئاینییەکان کەوتنە بەر گومان و دوودڵی و ڕامان و وردکردنەوەو وەکو مەسەلەیەکی شەخسی و تایبەتی و ڕۆحی هاتە ژماردن و حیسابکردن و هێزو تواناو دەسەلاتی یەکخستنی کۆمەڵگەی لە دەست داو، لەوە دەرچوو کە وەلامدەرەوەی هەموو پێویستیە مەعنەوی و مادیەکانی تیرەی بەشەر بێت، کەوتە پاشەکشە، ئیدی مەسەلەی سیکولاریزم وجیاکردنەوەی دین لە دەوڵەت سەری هەڵدا و سیستەمێن ئایدۆلۆژی گەشەی کرد و پەرەی سەند، واتە سەردەمی نوێبوونەوە دەستی پێکرد، نوێبوونەوەش لە جەوهەر و کرۆکدا هاوتای

فرەییە pluralisme هاوتای هەمەجۆری و فرە حزبی و فرە مەرام و ئامانجی ڕامیارییە.بە کورتی و بە کوردی هەمەجۆری و فرەیی لەگشت بوارەکانی ژیاندا، یەکێکە لە دەرهاویشتە و تایبەتمەندییەکانی سەردەمی نوێبوونەوەو رینیسانس..ئیدی لێرەوە ئاین وەکو لە سەرێ ڕا ئاماژەمان کردێ دەکەوێتە پاشەکشێ، مەسەلەی جیاکردنەوەی ئاین و دەوڵەت، واتە سیکۆلاریزم دێتە پێشێ کە لە دەرهاویشتەو تایبەتمەندییەکانی دیکەی سەردەمی ڕاپەرین و رینیسانسە و، ئیدی لێرەوە ئاین لە سەنتەرەوە بۆ پەراوێز پاشەکشەی کرد و بوو بە مەسەلەیەکی ڕۆحی شەخسی و، ئیدی پیرۆزی و پیرۆزاندن وەکو دیاردەی جڤاکی و ئەوزاری حوکمڕانی، سەردەمی بەسەرچوو، تاک ئازادی خۆی وەرگرت و هیچ دیاردەو ڕووداوێک لە سەرووی ڕەخنەوە نەما. مرۆڤ لەوە دەرچوو خێرو چاکە یان شەڕو خراپەی ڕەها بێت، بەڵکو هەڵگری هەردوو لایەنە هەڤدژەکەیە...

بەڵام خۆ بەر لەم مێژووەش و پێش پەیدابوون و سەرهەڵدانی مەسیحیەت و ئیسلامیش کە ئومەتی مەسیحی و ئومەتی موسوڵمانانیان بەرهەم هێناوە، میللەت و کۆمەڵگەو نیشتمان هەبووە، ئاخۆ ئەو سەردەمە یەکێتیی نەتەوەیی و ناسنامەی نەتەوەیی لە ئارادا نەبووە، ئەگەر لە ئارادا بووبێ، بە چ ماناو چەمکێک بەکاربراوە ؟بە بۆچوونی گەلێک لە شارەزایان، لەو سەردەم و ڕۆژگارانەدا بەلای کەمەوە کۆمەڵێک شانشین و ئیمپراتۆریەتی فرە ئیتنی و تیرەوقەوم و نەتەوە هەبوونە، بۆ پاراستنی یەکێتی و یەکپارچەیی قەڵەمڕەوی حکوومەت و مانەوەی دەسەڵات و دەسەڵاتڕانی خۆیان، ناچار بوون، ئەگەر بە ڕواڵەتیش بووبێ، ڕێزو حورمەتی داب و نەریت و بیرو باوەڕی نەتەوەو گەلە جیاوازەکانی سایەی دەسەڵاتی خۆیان بگرن و ڕێگەیان بدەن کە بە ئازادی مومارەسەی داب و نەریتی خۆیان بکەن، جەژن و بۆنە ئاینیەکانیان بگێڕن و ڕێورەسمی نەتەوەیی خۆیان بەڕێوە ببەن. دیارە ئەمە خۆی لە خۆیدا سیاسەتێکی لەبار و باش بووەو پێی گوتراوە سیاسەتی مداراو نەرمکێشی و جۆرە ئیعتراف کردنێکی ناچاری بووە بە ناسنامەی ئەو تیرەو تایفە ونەتەوەو گەلانەی لە سایەی ئەو ئیمپراتوریەت و شانشینانەدا ژیاون..هەرچەندە ئەم سیاسەتی مداراو نەرمکێشییە لەبەر خاتری چاوی کاڵی ئەو نەتەوانە نەبووەو زادەو بەرەنجامی کارلێکی جڤاکی و سیاسی ڕەسەن و ستراتیژی نەبووە، بەڵام تاکتیک و فاکتەرێکی زۆر گرینگ بووە نەک هەر بۆ پاراستن و درێژەدان بە تەمەن و مانەوەو بەردەوام بوونی ئەو ئیمپراتۆریەتانە بە درێژایی چەندین سەدە، بەڵکو هۆیەکیش بووە بۆ ریشاژۆکردنی هەڤبەندی جڤاکی نێوان تیرەو گەلانی جیاوازی سەر بە دەسەڵاتی ناوەندی، لە چوارچێوەی یەک ئیمپراتۆریەتدا.

جا با بگەڕێینەوە سەر ئەسڵی بابەت و مەبەستەکەمان کە ناسنامەی نەتەوەیی بوو. ناسنامەی نەتەوەیی وەکو زۆر زاراوەی دیکە، بە ئاسانی مل بۆ پێناسەیەکی بنجبڕی نەگۆڕ نادات، بە تایبەتی ئەگەر لەبەر ڕۆشنایی نۆڕین و جیهانبینی و هزرین و بەرژەوەندی سیاسیدا پێناسە بکرێت، چونکە

سیاسەت لە جەوهەردا پرۆسەی دەسەڵاتخوازییە، دەسەڵاتیش بە تەبیعەتی خۆی جێگیرو پایەدار نییەو، ڕەگی لە گۆڕاندایە و بە گوێرەی پێویستییەکانی زەمانە دەگۆڕێت. واتە لە ئەنجامدا ئەو کرۆک و جەوهەرەی کە بۆ هەوێن و ئامیانی مانا بەخشین بە ناسنامەی نەتەوەیی هاتووەتە هەڵبژاردن و بە ناوەرۆکی ناسنامەی نەتەوەیی دادەنرێت، بمانەوێ و نەمانەوێ دەبێ بگۆڕێت. بۆیە ناسنامەی نەتەوەیی ڕەنگە پێناسەی جۆراوجۆر هەڵبگرێت و لە قۆناغ و سەردەمێکەوە بۆ قۆناغ و سەردەمێکی دیکە بگۆڕێت و تەنانەت ئەگەر لە ناوەرۆکیشدا کەلتووری بێ و ڕەگی بچێتەوە سەر ناسنامەی کەلتووری، هەر شەقڵ و مۆرکی سیاسی وەردەگرێت وسەرچۆپیش بدرێتە دەست سیاسەت دیارە بۆ لای دەسەڵات و دەسەڵاتداریی ڕادەکێشێت و ڕەنگی ئایدۆلۆژیا دەگرێت و ئایدۆلۆژیاش، هزرو بیرێکی لە قاڵبدراوەو هەرگیز لە نیازو مەرامی سیاسی بە دەر نییە، بۆیە جێبەجێکردنی لە واقیعی پراکتیکیدا ئەوەندەش ئاسان و بێ سەریەشە نییە.چونکە ئایدۆلۆژیا چەندیش پوختە بێت بە دڵی هەموو کەس نابێت، لە گشت سەردەم و رۆژگارێکدا بە هەمان ئەندازە نابێت بە فاکتەری یەکێتیی و یەکخستنی ناسنامەی نەتەوەیی. دیارە ناسنامەی نەتەوەیی ، ئەگەر لە سەردەم و رۆژگارێکدا زۆر بە وردی و بەوپەڕی رۆشنبینی بە نێوەرۆکی رۆشنبیریی و کەلتووری موتوربە و ئارایشت بکرێت، لەوەیە لە سەردەم و رۆژگارێکی تردا، سیاسەت و بەرژەوەندی سیاسی بە رادەیەک بەسەریا زاڵ بێ کە بڕستی لەبەر ببڕێت و ئەگەری بەردەوامبوونی نەک هەر کەم بکاتەوە بەڵکو بیخاتە مەترسیشەوە. دیارە هیچ ئایدۆلۆژیایەک نیە وەکو مەسەلە و هاوکێشەیەکی بیرکاری مامەڵەی لە تەکدا بکرێت و بێتە سەلماندن، ناسنامەی نەتەوەییش بە زۆری نیازو مەرامی سیاسی لە پشتە و لە ئایدۆلۆژیای باوی رۆژ و وەختەوە نزیکە، بۆیە زۆر جێگیر و پایەدار نابێت، گۆڕانی بەسەردا دێت و تازە دەبێتەوە. جا لە هەنبەر ئەم چەمکی ناسنامەی نەتەوەییەدا چەمکی ناسنامەی کەلتووری و شارستانی هەیە، کە زۆرجار پێناسەی نەتەوەییشی لێوە هەڵدەهێنجرێ، ئەم چەمکی کەلتووریە ڕەگ و ریشەی بە جۆرێ لە قووڵایی رۆح و گیان و دڵ و دەروونی میللەتدا داکوتیوەو پایەداری و جێگیرییەکی ئەوتۆی پەیداکردووە کە بووە بە بەشێک لە داب و نەریت و خوو خدەی خەڵکی.. جا ئەگەر ڕووە ئایدۆلۆژییەکەی ناسنامەی نەتەوەیی هەندێجار وەکو چەکێک، وەکو ئەوزارێک بۆ بەرێوەبردنی کۆمەڵگە بەکار ببرێت و بە ڕواڵەت هەر جۆرە جیاوازی و ناکۆکیەک بسڕێتەوەو لە لایەن رژێمانی دکتاتۆر و ستەمکارەوە وەکو کۆت و زنجیر لە دەست و پێی هزرو بیر و زمانی خەڵکی بکرێت و ئەگەر بە شێوەیەکی کاتیش بووە ببێت بە ئەلتەرناتیفی بیرکردنەوەو رەخنەگرتن و پرسیارکردن،ئەوا ناسنامەی کەلتووری وەکو ژیلەمۆی ژێر خۆڵەمێشە و بە شنەبایەک دەگەشێتەوە.چونکە نیشانەو رەمزە، میللەتێکی پێ لە میللەتێکی دی دەناسرێتەوەو جیادەکرێتەوەو فاکتەری مان و بەردەوامبوونیەتی لە مێژوودا، بەشداری رۆشنبیریی و شارستانی ئەوە، لەبەرهەمهێنانی مێژوو و شارستانیەتی تیرەی بەشەردا. کەواتە ڕووە ئایدۆلۆژییەکەی ناسنامەی

نەتەوەیی، توێکڵەو ناسنامەی کەلتووری کاکڵە. یەکەمیان بە زۆری مەرام و ئامانج و بەرژەوەندی سیاسی لە پشتەوەیە و وەکو ئەوزارێک بە مەبەستی مکوم کردنی یەکێتیی سیاسی بەکار دەبرێت، بەڵام دووەمیان، ناسنامەی کەلتووری، کۆڵەکەیەکی گرینگە و فاکتەری مان و بەردەوامبوونی میللەت و نەتەوەیە. هەڵبەتە ئەم ناسنامەی کەلتووریە کە گرینگترین فاکتەری یەکێتیی دەروونی و سایکۆلۆژی میللەتە، زۆرجار لە نەستی جەماوەری خەڵکیدا ڕەگ و ڕیشەی داکوتاوەو بووە بە بەشێک لە پێکهاتەی دەروونیان و خۆبەخۆ شانازی پێوە دەکەن، وڕەنگینی و زەنگینی کەلتوورو شارستانیەتی تیرەی بەشەریش لەم هەمە جۆری و فرەییەوە سەرچاوە دەگرێت.. جا لێرەدا ئەم پرسیارە دێتە گۆڕێ کە ئایا فرەناسنامەیی، چ کەلتووری و چ نەتەوەیی، لە سایەی وڵاتانی فرە نەتەوەو تیرەو تایفەدا، نابێتە مایەی سستی و لاوازی یەکێتیی نیشتمانی ئەو جۆرە وڵاتانە ؟؟ هەڵبەتە قەومیەت و فرە نەتەوەیی ، ئەگەر کەلتوور و نەتەوەو لایەنێکی ئاینی و سیاسی و ئایدۆلۆژی و توێژو چینێکی کۆمەڵایەتی تایبەتی، بە تەنیا دەسەڵات قۆرخ نەکات و بە ملهوڕی و زۆردارەکی و ستەمکاری وخۆ داسەپاندن، ئازادی و هەستی هاوسۆزی و هەڤبەندی و هاوسێیەتی و هاوکاری و هەڤژینی لە نێوان خەڵکانی وڵاتدا نەسڕێتەوە، نەک نابێتە مایەی سستی و لاوازی یەکێتیی نیشتمانی بەڵکو بە پێچەوانەوە دەبێتە مایەی بتەوی یەکێتیی نیشتمانی. بۆیە یەکێتیی نیشتمانی و نەتەوەیی بە بێ ڕەچاوکردن و دابینکردنی بێ چەند چوونی ئازادی مەیسەر نابێت و چارەنووسی وڵات درەنگ یان زوو پارچەپارچە بوون و جیابوونەوەیە..

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

⁜- هویت ملی و هویت فرهنگی/ نوشتەو ترجمەی جلال ستاری/چاپ سوم١٣٨٧/نشر مركز

⁜- سفرەی فەقیران/ حەمەکەریم عارف/چاپی یەکەم ٢٠١٢/دەزگای سەردەم/ل١٨٢-١٩٨/ناسنامەی نەتەوەیی

دەربارەی

نیشتمانپەروەری و نەتەوەپەروری

"١"

مرۆڤ یەکێکە لەو بوونەوەرانەی کە لە دەریێی خولیاو کەڵکەڵە زۆر وزەبەندەکانی خۆیدا هەڵناکات. یەکێک لەو خولیاو کەڵکەلانەش وابەستەگی نیشتمانی ونەتەوەییە. واتە نیتشمانپەروەری و نەتەوەپەروەرییە،یانی وابەستەگی بە خاک و خەڵکەوە لە خولیا ڕەسەنەکانی مرۆڤە. ئەم خولیایەش یەکێکە لە فاکتەرەکانی چێکردنی وابەستەگی جفاکی، بەو ڕادەیەی کە مرۆڤ شانازی بە کۆمەڵی خۆیەوە بکات و لە کاتی پێویستدا فیداکاریشی لە پێناودا بکات.

نیشتمانپەروەری بە مانا ڕوون و ڕەوانەکەی، بە مانا سادەکەی ئەوەیە کە ئینسان نیشتمان و زێدی خۆی خۆشبوێت و لە ناخی خۆیدا هەست بەوە بکات کە بەو خاکەوە بەندو وابەستەیە. نەتەوەپەروەریش، دیوە جفاکییەکەی نیشتمانپەروەرییە، واتە تاک نەتەوەی خۆی خۆشدەوێت و لە ناخا هەست بەوە دەکات کە وابەستەی ئەو نەتەوەیەیە. نیشتمان لە بنەڕەتدا خاک وئاقارێکی دیاریکراوە، نەتەوەش کۆمەڵێک بەشەرە..بەم پێودانگە نیشتمانپەروەی و نەتەوە پەروەری بریتییە لە وابەستەگی تاک بە خاک و خەڵکەوە، خاکەکە دەکاتە نیشتمان و خەڵکەکە دەکاتە نەتەوە. هەڵبەتە ئەم دوو چەمکە زۆر لە یەکترەوە نزیکن و جیاوازییەکی ئەوتۆیان نییە.چونکە خۆشەویستی نیشتمان، خۆی لە خۆیدا، ئاوسە بە خۆشەویستی هاونیشمانانی ئەو خاکەوە، خۆشەویستی هاونیشتمانانیش بارگاویە بە خۆشەویستی ئەو خاکەوە کە لەسەری دەژین. دیارە ئەم دوو زاراوەیە پەیوەندییەکی نزیکان بە زاراوەو چەمکێکی دیکەشەوە هەیە کە ئەویش چەمکی دەوڵەتە.دەوڵەت بە گوێرەی بۆچوون و پێناسەی زانایانی مافناسی و جفاکی دەکاتە: "کۆمەڵە بەشەرێک، کە لەسەر خاکێکی دیاریکراوی هاوبەش دەژین و دام ودەزگایەکی سیاسی و سەربەخۆ و خودان سەروەری پێکدێنن."

بەم پێودانگە و لەبەر ڕۆشنایی ئەو بۆچوون و پێناسە زۆر سادەیەدا، ئەوە بە دیاردەکەوێ کە چەمکی دەوڵەت لەسەرێکەوە پەیوەندی بە نیشتمانەوە هەیە و لەسەرێکی ترەوە پەیوەندی بە نەتەوەوە هەیە. واتە هەم پەیوەندی بە خاکەوە (نیشتمان) و هەم پەیوەندی بە خەڵکەوە (نەتەوە) هەیە. دیارە ئەم پەیوەندییە لە هەموو قۆناغێک و لە هەموو وڵات و نەتەوەیەکدا وەکو یەک نییە، واتە بە گوێرەی هەلومەرجە کۆمەڵایەتی و قۆناغە مێژووییەکان دەگۆڕێت و دەشێت زۆر بەکورتی لەم شێوانەدا پۆلێن بکرێت:

١-هەندێجار نەتەوە لە چوارچێوەی یەک دەوڵەتی سەربەخۆی خاوەن ئاڵاو سەروەری و حکوومەت و سوپای تایبەتیدا کۆدەبێتەوە و تێکڕای ئەندامانی نەتەوەکە و هاوولاتیانی قەڵەمڕەوی دەوڵەتەکە، بەشداری لە خۆشەویستی و خزمەتی نیشتمانەکەیاندا دەکەن. لێرەدا نیشتمانپەروەری و نەتەوەپەروەری بە ڕادەیەک لێکدی نزیک دەبنەوە کە ڕەنگە لێکدی جیانەکرێنەوەو بە تەواوکەری یەکدی دابنرێن. لێرەدا نیشتمان دەکاتە ئەو خاک و قەڵەمڕەوەی تێکڕای نەتەوەیەک لەسەری دەژین و یەک دەوڵەت کاروباری سیاسی ئەو خاک و قەڵەمڕەوە بەڕێوە دەبات. بەڕێوەبردنی ئەمجۆرە دەوڵەتە ئاسانترە لە جۆرەکانی دی.

٢- جاری واهەیە نەتەوەیەک، لە چوارچێوەی چەند دەوڵەتێکی سەربەخۆدا کۆدەبێتەوە.لەم حاڵەدا هەریەکێک لەو دەوڵەتە سەربەخۆیانە، کار بۆ بەرهەمهێنانی نیشتمانپەروەری تایبەتی خۆی دەکات،بە هەموو شێوەیەک کار بۆ ئەم نیشتمانپەروەرییە تایبەتیە دەکات..دیارە نەتەوەپەروەری لە چوارچێوەی ئەم دەوڵەتە سەربەخۆیانەدا ناوەستێ، بەڵکو کار بۆ ئەوە دەکات، ئەگەر بە واقیعیش نەتوانێت یەکیان بخات ئەوا لە چوارچێوەیەکی مەعنەوی گشتیدا یەکیان بخات. لەم حاڵەتەدا جۆرە هەڤدژی و ناکۆکییەک دەکەوێتە نێوان نەتەوەپەروەری و نیشتمانپەروەرییەوە..نەتەوەپەروەری، کار بۆ ئەوە دەکات، ئەو دەوڵەتە جیاوازانە بەهەر شێوەیەک بووە یەکبخات و لە جیاتی ئەو نیشتمانپەروەریە تەسکانە، نیشتمانپەروەرییەکی گەورەتر بەرهەم بێنێت و برەوی پێبدات..یانی لەم حاڵەتەدا کەڵکەڵەی نەتەوەیی و نەتەوەپەروەری، بیرۆکەی نیشتمانێکی مەعنەوی و ئایدیالی فراوانتر وبەرزتر بەرهەم دێنێت کە تەنیا لە سنووری خۆزیاو ئاواتا قەتیس نامێنێت و بەڵکو کار بۆ وەدیهاتنی واقیعیانەی دەکات.لەم حاڵەدا نەتەوەپەرەری دەگەڵ ئەو جۆرە نیشتمانپەروەریە ناوچەیی و لۆکاڵیەدا یەک ناگرنەوە، چونکە لێرەدا نەتەوەپەروەری، وادەخوازێت کە بەرژەوەندی گشتی نەتەوەیی بخرێتە سەرووی بەرژەوەندی نیشتمانی ناوچەییەوە، کار بۆ نیشتمانێکی گشتی یەکگرتوو دەکرێت، کە ئەمانە دەبنە هۆی ئەوەی بەڕێوەبردنی سیاسی ئەو جۆرە نیشتمانە ناوچەییانە زۆر ئاسان و بێ کێشە نەبێت..

٣-جاری واهەیە نەتەوەیەک لەبەر هەر هۆیەک بێ ، لە دەوڵەتی تایبەتی خۆی مەحرووم دەبێت و دەخرێتە ژێر ڕکێفی دەوڵەتێک یان چەند دەوڵەتێکی بێگانەوە، وەکو کوردستانی لەمەڕ ئێمە.لەم حاڵەدا دەوڵەتی فەرمانڕەوا زیاتر بەلای جۆرە نیشتمانپەروەرییەکی گشتیدا دایدەشکێنێت و هەوڵدەدات بە هەر شێوەیەک بووە، بە خوایشت بێت یان بە تۆپزی ئەو جۆرە نیشتمانپەروەرییە بەسەر هەموو ئەندامانی نەتەوەو گەلانی ژێر دەستی خۆیدا بسەپێنێت. هەڵبەتە دەوڵەتی فەرمانڕەوا لەم حاڵەتەدا هەتا بۆی بکرێت، بە هەموو شێوەیەک، هەوڵدەدات هەست و نەستی نەتەوەیی ونەتەوەپەروەری لای نەتەوەو گەلانی بندەستی خۆی خەفەو کزبکات، چونکە هەستی نەتەوەپەروەری کەڵکەڵەی سەربەخۆیی و خۆیبوون لای ئەو گەل و نەتەوانە چێدەکات و بیر لەوە دەکەنەوە لە نەتەوەی سەردەست و فەرمانڕەوا جیا ببنەوەو وەکو هەموو گەلانی دنیا دەوڵەتی تایبەتی و نەتەوەیی خۆیان دروست بکەن.جا لە ئەنجامی ئەمەوە هەڤدژی و دژایەتی دەکەوێتە نێوان ئەو نیشتمتانپەروەریەی دەوڵەتی فەرمانڕەوا بە خۆرتی دەیسەپێنێت و ئەو نەتەوەپەروەرییەی کە ڕۆڵەکانی نەتەوەی بندەست هەستی پێدەکەن. لێرەدا نەتەوەی بندەست بەو نیشتمانپەروەرییە ڕازی نابێت کە دەوڵەتی فەرمانڕەوا دەیسەپێنێت..تەنیا ئەو بەشەی دەوڵەتی فەرمانڕەوا، بە نیشتمانی خۆی دەزانێت کە لە بنەڕەتدا خاک و نیشتمانی خۆیەتی، یانی نەتەوەی بندەست لەم حاڵەدا کار بۆ بەرهەمهێنانی نەتەوەپەروەرییەکی تایبەت بە خۆی دەکات. بۆ نموونە کورد لە عێراق و تورکیا و ئێران و سوریادا خۆی بە عێراقی یان تورکیایی یان ئێرانی یان سوریایی نازانێت ، بەڵکو زیاتر خۆ بە کورد و کوردستانی دەزانن..بەبێ پرس و خوایشتی خۆی، بە خۆرتی و لە ئەنجامی تەقسیمبەندی سیاسی ئیمپریالیستیەوە بە وڵاتانی ناڤبرییەوە لێکێنراون و کراون بە قارەمانی ناو غەدرنامەکانی جیهان..دەوڵەتانی داگیرکەری کوردستانیش هەستیان بەمە کردووەو هەمیشە کاریان بۆ گۆڕینی دیمۆگرافی کوردستان کردووەو بەنەفەسی کۆلۆنیالی مامەڵەیان دەگەڵ کورد و کوردستاندا کردووە..هەر بۆیەش بۆ نموونە کورد لە عێراقا بە درێژایی مێژووی سیاسی عێراق یەکێک بووە لە فاکتەرەکانی روخانی حکومەتە یەک لە دوای یەکەکانی عێراق . هەڵبەتە هەقی خۆیشی بووە، چونکە دەوڵەت و حکومەتێک ڕێگەی نەتەوەیەک نەدات بە ئەزموونی خۆی مومارەسەی ژیان بکات، ئەویش هەقی خۆیەتی ژیان لەو دەوڵەت و حکومەتە تاڵ بکات..جا کێشەو نەگبەتی کورد هەر ئەوە نییە کە لە دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی سەربەخۆی، خۆی بێبەش کرابێت و بە خورتی خرابێتە ژێر دەسەڵات و ڕکێفی یەک دەوڵەتی بێگانەوە، بەڵکو بە نەهەق بەسەر چەندین دەوڵەتی بێگانەدا دابەشکراوەو بەشێوەیەکی هێندە ئەهریمەنانە دابەشکراوە کە لە هەموو ئەو دەوڵەتانەدا کەمینیە و وەکو پێویست خێر لە سیستەمی دیموکراسیش-ئەگەر هەبێت- نابینێت. هەڵبەتە لەم حاڵەتەدا، هەر یەکێک لەو دەوڵەتە فەرمانڕەوایانە، هەوڵدەدات ئەو بەشە نەتەوەیەی بندەستی خۆی، لە قاڵبی ئەو نیشتمانپەروەریە بدات کە خۆی دەیەوێت. یانی نیشتمانپەروەرییەکی پێشوەختە دیاری کراوی بەسەردا

دەسەپێنێت ،کە مەسەلە نەتەوەییەکانی لەلا کزو لاوازو خەفە بکات.بەڵام گیانی نەتەوەیی ونەتەوەپەروەری ئەو نەتەوە دابەشکراوە، ئەمەی پێ قووت ناچێت، بە هەموو شێوەیەک بە گژیا دەچێتەوە، دیارە هەمان هەستی نەتەوەیی لای بەشەکانی دیکەی ئەم نەتەوە دابەشکراوە، جۆش دەسەنێت و بە گوێرەی هەلومەرجی خودی و بابەتی کار بۆ ئەوە دەکەن لە ژێر ڕکێفی دەوڵەتی داگیرکەر و فەرمانڕەوا بێنە دەرێ و یەک بگرنەوە و دەوڵەتی نەتەوەیی خۆ دامەزرێنن و هەموو بەشەکانی نەتەوەکەیان، لە چوارچێوەی خۆیدا کۆبکاتەوەو یەکبخات..کە ئەمە بە زەقی لە خەباتی ڕەوای نەتەوەی کوردا هەست پێدەکرێت و دیارە مەسەلەی کورد لە بنەڕەتدا مەسەلەی یەکگرتنەوەی سیاسی نەتەوەیەکە، کە قاییل نییە بە زەبری سنووری دەستکرد و جبەخانەی داگیرکەر لێکدی داببڕێت.

"٢"

بەم پێودانگە هەندێجار هەردوو چەمکی نەتەوەپەروەری و نیشتمانپەروەری تێکدەکەنەوەو بە ڕادەیەک ئاوێتە دەبن و دەکەونە کارلێکی ئەرێنییەوە کە نەتەوەپەروەرییەکە، هەستی نیشتمانپەروەرییەکە زیاتر لە دڵ و دەروون وبیرو هزرینی هاووڵاتیاندا ڕیشاژۆ دەکات.هەڵبەتە هەندێجاریش پێچەوانەیە، نەک هەر تێکناکەنەوە، بەڵکو دژی یەکتر دەوەستنەوە..بە هەرحاڵ نەتەوەپەروەری لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەیەمەوە یەکێک بووە لە فاکتەرە کاراو کاریگەرەکانی پەرەسەندنی دەوڵەتان و سەرهەڵدان و درستبوونی نیشتمانان..بەڵام پێشتر، بە تایبەتی لە سەدەکانی ناڤیندا، هەردوو چەمکی نیشتمان و دەوڵەت، بە یەک مانا و مەبەست بەکاربراوەو زۆرجاریش بەستراوەتەوە بە شەخسی پاشاوە.یانی پێوەرو پێوانەی نیشتمانپەروەری ڕاستەقینە ئەوە بووە کە هاووڵاتی چەند وابەستەی پاشا و مەملەکەتەکەی پاشا بووە، تا چەند ئامادە بووە خۆی و سەروەت و سامانی لە ڕای سەربەرزی پاشاو سام و هەیبەتی مەملەکەتەکەیدا بەخت بکات. یانی پاشا، بۆ خۆی کۆڵەکەی دەوڵەت و نیشتمانە، سێبەری خوایە و نیشتمانپەروەری و نەتەوەپەروەری بە دەوری ئەودا دەسوڕێنەوە.زۆرجار وڵات و شارێن گەورە، لە مەملەکەتێکەوە دەچووە سەر مەملەکەت و شانشینێکی دی، بۆ نموونە هەرێمێک بە هۆی سیاسی یان کۆمەڵایەتی وەک ژن و ژنخوازی و خزمایەتیکردنی تازەوە دەچووە سەر مەملەکەتێکی دی، ئیدی دەبوایە خەڵکی ئەو هەرێمە گوێڕایەڵی پاشای تازە ببن و پەیوەست ببن بە مەملەکەتی تازەوە، یانی دەبوایە خۆ دەگەڵ نیشتمانپەروەری تازەدا ڕابێنن، نیشتمانپەروەرییەکی جیاواز لەوەی پێشوویان، هۆی بنەڕەتی ئەم حاڵەتانەش ئەوەبوو کە بیرو باوەڕی ئەو سەردەم و ڕۆژگارانە، ئەوە بوو کە حوکمڕانی پاشا، مافێکی ڕەوای خوادادیە، پاشا سێبەری خوایە لەسەر زەوی و بە خواست و مەشیەتی خواوەند کارو باری دەوڵەت و ڕەعیەت دەبات بە ڕێوە.

دیارە هیچ دیاردەو ڕووداو و حاڵەت و ڕۆژو ڕۆژگارێک، هیچ بارودۆخێک، بە دەقی خۆیەوە نامێنێت و وەکو دەڵێن لە پێستی خۆیدا نامێنێت و لە یاسا و ڕێسای گۆران ناخەلەسێت و،بە گوێرەی هەل و مەرجێن کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و هزری و فەلسەفی و قۆناغی مێژوویی دەگۆڕێت و بارودۆخی تازە جێی دەگرێتەوەو تا ئەو ڕۆژەی وەڵامی پێداویستییە مەعنەوی و مادیەکانی تیرەی بەشەری پێبێت، بەدەم سووکە گۆڕانەوە بەردەوام دەبێت..جا کە بیروباوەڕی (پاشا ،سێبەری خوایە لەسەر زەوی) لەق بوو و بەرەبەرە بە یەکجارەکی ئاوا بوو، ئیدی ئەو سیستەمەش بە هەموو لایەنەکانییەوە ئاوابوو و بیرۆکەی نەتەوەو نەتەوەپەروەری برەوی سەندو ڕۆڵی گەورەی لە چێبوونی دەوڵەت و دیاریکردنی نیشتماندا بینی، ئیدی لەسایەی کەڵکەڵەو بیرۆکەی نەتەوەو نەتەوەپەروەریدا زۆر دەوڵەتان هەڵوەشانەوەو و زۆر نەتەوەێن دابەشکراو یەکیان گرتەوەو ئەو مافە دینی و دنیاییانەی جاران پەیوەندییان بە پاشاوە هەبوو، هەڵوەشانەوەو مافی نەتەوە زاڵ بوو بەسەر ئەو مافانەدا کە جاران دەدرایە پاشا.

دیارە نیشتمانپەروەری و نەتەوەپەروەری، لە کەڵکەڵە کۆمەڵایەتی و جفاکییەکانی تیرەی بەشەرن و وەکو هەر خولیاو کەڵکەڵەیەکی دیکەی سایکۆلۆژی، هەندێک سۆزو گودازو سۆزداری لێدەکەوێتەوەو دەبێتە مایەی هەندێ کار و هەڵوێستگیری،یانی بەشەر لە سایەی باندۆر و کاریگەریی نەتەوەپەروەریدا، نەتەوەی خۆی خۆشدەوێت، لە ناخی دڵەوە خۆی بە یەکێک لەو نەتەوەیە دەزانێت ،بە سەرکەوتن و دەسکەوتە مادی و مەعنەوییەکانی شاد دەبێت و شانازی پێوە دەکات. بە هەر شکستێکی نیگەران دەبێتو،ئامادەیە بە ڕۆح و بە گیان بەرگری لێبکات.دیارە لە سایەی خولیا و کەڵکەڵەی نیشتمانپەروەریدا، هەمان هەڵوێستی دەربارەی نیشتمانەکەشی دەبێت.خۆ ئەگەر بمانەوێ بگەڕێینەوە بۆ سەرچاوەی هەردوو کەڵکەڵەی نەتەوەو نیشتمانپەروەری، ئەوا دەتوانرێت بگوترێت لە بنەڕەتدا بریتی بووە لە خۆشەویستی زێدو کەسوکارو، پاشان لە ئاستێکی فراوان و فراوانتردا بەرجەستە بووە. یانی ئەو پەیوەندییە مەعنەوییەی لە دڵ و دەروونی منداڵدا سەبارەت بە کەسوکار و زاگە دروست دەبێت، بەرەبەرە فراژی دەبێت و پەل و پۆ بۆ گەڕەک و گوند و شارو هەرێم و نیشتمان و خەڵکی گەڕەک و گوند و شارو هەرێم و نیشتمان داوێت. ئەم پەیوەندییە مەعنەوی و سایکۆلۆژییەش زیاتر لە ئاوارەیی و غوربەتا دەردەکەوێت، بە ڕادەیەک هەندێجار خەڵکانێک لە دەرێی نیشتمان و لە دووری کەسوکار هەڵناکەن و تووشی جۆرە نۆستالیژایەک دەبن، هەرچەندە لەم سەردەمی گلۆبالیزەیەدا ئەم حاڵەتی نۆستالیژایە، بە هۆی تەکنۆلۆژیای پەیوەندی کردن و ئاسانبوونی پەیوەندی کردنەوە زۆر کەم بووەتەوە. بە کورتیەکەی خۆشەویستی نیشتمان هەمان خۆشەویستی زاگەیە لە بازنەیەکی زۆر بەرینتردا، خۆشەویستی نەتەوە هەمان خۆشەویستی کەسوکارە لە بازنەیەکی بەرینترا.. بە هەرحاڵ پەیوەندی مرۆڤ بە نیشتمان و نەتەوەی خۆیەوە تەنیا زادەی کارلێک و تەماسی مادی هەست پێکراو نییە، بەڵکو

زادەی کۆمەڵێک فاکتەرێن فیکری و مەعنەویشن. واتا ئەو فاکتەرانەی کە تاکی کۆمەڵ لێکدی نزیک دەکەنەوە و دەکەنە کارێک کە یەکیان خۆشبوێ و لەگەڵ یەکا هەڵبکەن و لە چوارچێوەی یەک نەتەوەدا کۆیان بکاتەوە زۆرن ، لەوانە باوەڕبوون بە یەکێتیی ڕەگ و ڕەچەڵەکی خۆیان، یەکێتیی زمان و مێژوو، کە بە ڕای هەندێ لە پسپۆران و شارەزایانی بواری کۆمەڵناسی، لە هەر پەیوەندییەکی مەعنەوی دیکە قووڵتر و کاریگەرترە.

وەکو پێشتر ئاماژەمان کردێ لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەدا خولیاو کەڵکەڵەی نەتەوەیی برەوی پەیدا کرد و بەرەبەرە پەرەی سەند و بەهێز بوو و خۆی بەسەر ڕەوت و ڕێبازە سیاسیەکاندا سەپاندو،زۆر کودەتای سیاسی لە سیستەمی باوی سیاسی ڕۆژگاری خۆیدا بەرپاکرد و بەسەر ڕێڕەوی مێژوودا زاڵ بوو. زۆر نەتەوەی چەوساوەو بەشخوراو، لە خەوی غەفڵەت بێداربوونەوەو کەوتنە سەر ڕاستە ڕێگای خۆ ناسین وهەستکردن بە بوونی قەوارەی تایبەتی خۆیان و کەوتنە خەبات و تێکۆشان بۆ ڕیشارژۆکردنی ئەم قەوارەو کیانە لە چوارچێوەی ئۆتۆنۆمی و خودموختاری لەسەرەتاداو، پاشان جیابوونەوە و سەربەخۆیی یەکجارەکی..دیارە ئەمە لەسەر حیسابی پاشەکشەی بەرەبەرەی شانشینەکانی پێشووتر بوو کە پاشان ئەستێرەیان بە یەکجارەکی ئاوا بوو و جێگەیان بۆ دەوڵەتانی نەتەوەیی چۆڵکرد..جا لێرەدا پێویستە بە چڕی باسێک لەو ڕەگەزو فاکتەرانە بکرێت کە دەکەنە سەرچاوەی دروستبوونی نەتەوە. یەکەم شتێک کە لەمبارەیەوە بە بیرو خەیاڵدا دێت، یەکێتیی ڕەگ و ڕەچەڵەکە.

ئەوەی باوە خەڵکی وادەزانن، هەر نەتەوەیەک بگریت، لە یەک ئەسڵەوە هاتووە، لە یەک ڕەگ و ڕەچەڵەکن، بۆیە ئەندامانی ئەو نەتەوەیە وەکو برای دایک و باوکی یەکترن. بۆیە زۆرجار گەلێک زاراوەی وەکو: (باب و باپیرانمان، برایانمان) کە ماناو چەمکی ئەو بۆچوونەی سەرێ دەگەیەنن، لە زۆر بۆنەدا دووبارە دەکرێنەوە..دیارە ئەم مەزەندەو بۆچوونە، هیچ بناغەیەکی دروستی نییە، چونکە لێکۆڵینەوە زانستییەکانی ئیتنۆلۆژی و بەشەرناسی ئەوەیان ساغکردووەتەوە کە هیچ نەتەوەیەکی خالیسە لەسەر ڕووی زەوی نییە کە لە یەک ڕەگ و ڕەچەڵک بێ ، بەڵکو هەر نەتەوەیەک بگریت، بە درێژایی مێژوو، لە ئەنجامی تێکەڵبوونی جۆرەها ڕەگەزو نەژادی جیاوازەوە پێکهاتووە، تەنانەت ئەو خەڵکانەش کە لە پێش مێژوودا ژیاون، لە یەک ڕەگ و ڕەچەڵەکی خالیسە نەبوون و تێکەڵەیەک بوون لە نەژادێن جیاواز. بۆیە یەکێتیی ڕەچەڵەک و خوێن، یەکێتیی ڕەگەزو نەژاد، لەو خەیاڵپڵاوە نابەجێ و بێ بنج و بناوانەن کە بە نەهەق ئەقڵ و زەینی بەشەری مژوول کردووە. یانی هیچ نەتەوەیەکی خالیسە، کە لە یەک ڕەگ و ڕەچەڵەکەوە هاتبێ، لەسەر ڕووی زەوی نیە، کام نەتەوە لە پێش هەموو نەتەوەکانی دیکەوە دروست بووە و لاف و گەزافی ئەوە لێدەدات کە لە یەک ڕەگ و ڕەچەڵەک و نەژادە، نەتەوەیەکی خالیسەیە، بوختان بە خۆیدا دەکات، نەک دوو ڕەگ بەڵکو فرە ڕەگەو لە ئەنجامی تێکەڵاوبوون و کارلێکی جفاکی

دەیان نەژادو ڕەچەڵەکی جیاوازەوە دروستبووە.مەگەر لە ڕووی پۆلێنی زمان و کەلتوور و کەلەپوورەوە، نەتەوە جیاوازەکان ببرێنەوە سەر فلان یان فیسار ڕەگەز، دەنا لە ڕووی ڕەچەڵەک و خوێنەوە، مەحاڵە کاری وابکرێت..

بە هەرحاڵ هەر نەتەوەیەک بگریت، بە تایبەتی نەتەوەی گەورە، وەکو چۆن ڕوبار لە دەیان سەرچاوەو جۆگەو جۆگەلەی جیاواز و فرە سەرچاوەوە دروست دەبێت، نەتەوەش بەو ئاوایە لە ئەنجامی تێکەڵاوبوون و کارلێکی جفاکی، نەژادانی جیاوازەوە دروست دەبێت و مەحاڵە ببرێتەوە سەر یەک ڕەگ و ڕەچەڵەک. وەکو چۆن زنەو زۆنگاوو کانی و جۆگەو جۆگەلە و سەرچاوە ئاویە جیاوازەکانی دی هەموو دەڕژێنە یەک ئاوەڕۆوەو شتێک دروست دەکەن کە پێی دەگوترێ ڕوبار و کەس لە بنج و بناوانە تایبەتییەکەی ناپرسێت، نەتەوەش بەو ئاوایە دروست دەبێت و لە ڕەگەزو نەژادو پێکهاتەی جیاواز پێکدێ و بنج و بناوان و ڕەگ و ڕەچەڵەک وەکو حەقیقەت و واقیع دەورێکی ئەوتۆی نامێنێت.. بۆ نموونە ڕۆشنبیرێکی فارس نازانێت ئاخۆ بە خوێن و خزمایەتی، بە ڕەگ و ڕەچەڵەک دەگاتەوە سەر خەییام و حافزو سەعدی و فیردەوسی یان نا! بەڵام وێڕای ئەوەش ئەوانە بە ئابادو ئەژداد و پێشینانی خۆی دەزانێت و ئەوەندەی شانازی بەوانەوە دەکات شانازی بە باپیرانی ڕاستەقینەی خۆیەوە ناکات. هەڵبەتە ڕۆشنبیرێکی روسیش سەبارەت بە پوشکینودۆستۆیفسکی وتۆلستۆی و چیخۆف..هتد..وابیردەکاتەوە، ئینگلیزێک دەربارەی شەکسپیر یان میڵتۆن وا دەهزرێت، فەرەنسییەک سەبارەت بە شارلمان یان فۆڵتیرو...هتد وابیردەکاتەوە و ئەوانە بە پێشینان و باوانی مەعنەوی خۆ دەزانن و زیاتر شانازی بە وانەوە دەکەن تا بەماڵبات و بنەماڵە ڕاستەقینەکانی خۆیانەوە.

جا لەبەر ڕۆشنایی ئەو بیروبۆچوونانەدا، ئەوەمان بۆ بە دیاردەکەوێت کە پەیوەندی خوێن و خزمایەتی خۆی لە خۆیدا گرینگ نییە، بەڵکو گرینگ باوەڕبوونە بەو پەیوەندی و خزمایەتییە،پەروەردەبوونە لەسەر ئەو پەیوەندی و خزمایەتییە، لە هەردوو ئاستی تاک و کۆمەڵدا، یانی باوەڕبوون بە یەکێتیی ڕەگ و ڕەچەڵەک و هەستی خزمایەتی هاوبەش، ئەگەر حەقیقەت بێت یان خەیاڵ، ڕۆڵێکی گرینگ لە چێبوونی نەتەوەدا دەبینێت،چونکە هەستی خزمایەتی و نزیکی و پەیوەندی نێوان تاکێن هەر نەتەوەیەک زیاتر خزمایەتی و پەیوەندییەکی سایکۆلۆژی مەعنەوییە، تا پەیوەندییەکی فیزیۆلۆژی مادی بێت..

"٣"

جا بابزانین ئەم پەیوەندی و خزمایەتییە مەعنەویە چۆن چێدەبێت، چ فاکتەرێکی لە پشتە؟ ئەگەر هەندێ بە وردی لەم خزمایەتییە مەعنەویە وردببینەوەو سووکە تاوتوێیەکی بکەین دەبینین فاکتەری سەرەکی چێبوونی بریتین لە زمان و مێژوو. یانی باوەڕبوون بە یەکێتیی ڕەگ و ڕەچەڵەک و ئەسڵ وفەسڵ ،لە بنج و بناواندا لە یەکێتیی زمان و هاوبەشی مێژووەوە چێدەبێت.

زمان: یەکێکە لەو فاکتەرە هەرە گرینگانەی کە ئەندامانی تیرەی بەشەر بەیەکەوە دەبەستێت، چونکە هۆیەکە لە هۆیەکانی تێگەیشتنی بەشەر لە یەکدی، ئامرازی هزرین و بیرکردنەوەیە، بە بۆچوونی هەندێ لە پسپۆڕان و شارەزایانی بوارەکە، بیرکردنەوە و هزرین دەکاتە قسەکردن و پەیڤین لە دڵی خۆدا، پەیڤین بەدەنگی نزم. قسەکردن و پەیڤینش دەکاتە جۆرە بیرکردنەوەیەک بە دەنگی بەرز. واتە هزرین، پەیڤینە بە دەنگی نزم یان بە بێدەنگی و، پەیڤین،هزرین و بیرکردنەوەیە بە دەنگەوە.یانی بەم پێیە زمان هۆیەکە بۆ گوێزانەوەی هزرین و دەسکەوتە هزرییەکانی باب و باپیران بۆ فرزەندو نەوەکانیان، لە پێشینانەوە بۆ پاشینان.

یانی دەشێت بگوترێ زمانی زکماکی مرۆڤ، چۆنیەتیەکی تایبەتی بە هزرین و بیرکردنەوەی دەبەخشێت، کار لە هەست و نەست و سۆزو خولیا و ئەڵهاکانی دەکات، یانی ئەو زمانەی مرۆڤ لە مندالّیەوە گوێی پێی ڕادێ، ئەو زمانەی دایکی لە هەوەڵ ڕۆژی لە دایکبوونیەوە پێی دەدوێنێت، زمانی لایلایە و گۆرانی، بمانەوێ و نەمانەوێ کار لە پێکهاتەی عاتیفی و سۆزداری ئەو کەسە دەکات. بۆیە سەیردەکەی یەکێتیی زمان، فاکتەرێکی هەرە گرینگی یەکخستن و پێکەوە گرێدانی هەر کۆمەڵێکەو لە ئەنجامی ئەمەوە یەکەیەکی کۆمەڵایەتی دێتە ئاراوە..واتە زمان بنەمایەکی هەرە گرینگی پێکهاتەی بوونی نەتەوەیی وەکو قەوارەیەکی کۆمەڵایەتی پێکدێنێت. یانی زمان و یەکێتیی زمان، جۆرە یەکێتییەکی لە بواری هزرین و هەستکردندا لێدەکەوێتەوەو ئەندامانی کۆمەڵ بە زنجیرە پەیوەندیەکی دوورو درێژ و ئاڵۆزی فیکری و عاتیفی پێکەوە دەبەستێتەوە. واتە زمان بە هێزترین پردی پەیوەندی نێوان تاک و کۆمەڵە. جا بە حوکمی ئەوەی زمان لە نەتەوەیەکەوە بۆ نەتەوەیەکی دی جیاوازە، هەر نەتەوەیەک زمانی تایبەتی خۆی هەیە، بۆیە سەیردەکەی ئەو خەڵکانەی یەک زمانی هاوبەشیان هەیە، زووترو زیاتر لە یەکدی نزیک دەبنەوەو لە بیرکردنەوەو سۆزداری و هاوسۆزیدا زیاتر لە یەکدی دەچن و بەمەش لە خەڵکانی دی جیادەکرێنەوە و نەتەوەیەکی جیا لە نەتەوەکانی دی چێدەکەن و پێکدەهێنن.

کەواتە زمان یەکێکە لە کۆڵەکە هەرە گرینگەکانی بوونی نەتەوە و، ژیانی نەتەوە ،بەر لە هەر شتێک بەندە بە زمانەکەیەوە، بۆیە هەرنەتەوەیەک زمانی خۆی تەرک بکات و،زمانی نەتەوەیەکی بێگانە وەربگرێت، بیەوێ و نەیەوێ لە ناو نەتەوە بێگانەکەدا دەتوێتەوەو بەمەش جاڕی مەرگی خۆی و زمانی خۆی دەدات.

زۆرجار لە مێژوودا ئەوە بووە کە نەتەوەیەک، نەتەوەیەکی دی داگیر کردووە،لە هەموو ڕوویەکەوە خستوویەتیە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، بە گوێرەی دڵی خۆی بەرێوەی بردووەو ڕەفتاری دەگەڵ کردووە. ڕاستە ئەم داگیرکاریە سەربەخۆیی لەو نەتەوەیە سەندووەتەوە، بەڵام ئەگەر نەتەوەی بندەست و داگیرکراو زمانە تایبەتیەکەی خۆی، ئەو زمانەی کە لە نەتەوەی سەردەست و داگیرکەری جیادەکاتەوە،

پاراستبێت وبپارێزێت، مەترسییەکی ئەوتۆ لەسەر قەوارەی نەتەوەیی ئەو نەتەوەیە دروست نابێت.سەبارەت بە گرینگی ڕۆڵی زمان یەکێک لە هزرڤانەکان گوتوویەتی:"هەر نەتەوەیەکی داگیرکراوی بندەست، ئەگەر بتوانێت زمانی نەتەوەیی خۆی بپارێزێت وەکو زندانییەک وایە کە کلیلی زندانەکەی بە دەستەوە بێت." واتە دەتوانێت ڕۆژێ لە ڕۆژان لە زندانەکەی هەڵێت و ئازادی و سەربەخۆیی خۆی وەربگرێتەوە، چونکە توانیویەتی لە ڕێگەی زمانەکەیەوە بمێنێت و پارێزگاری لە کیان و بوونی نەتەوەیی خۆی بکات، با کەسایەتی دەوڵەتداری خۆیشی لە دەست دابێت.بەڵام هەر نەتەوەیەکی بندەست، ئەگەر بە درێژایی ڕۆژگار زمانی زکماکی خۆی فەرامۆش بکات و زمانی داگیرکەرەکەی وەربگرێت، بەمە جارێ مەرگی یەکجارەکی خۆی دەدات و لە ناو نەتەوەی سەردەست و داگیرکەردا دەتوێتەوەو جارێکی دی ئازادی و سەربەخۆیی خۆی بە دەست نایەنێتەوە.یانی ساتیع ئەلحوسەری گوتەنی:"زمان گیان و ژیانی نەتەوەیە، کۆڵەکەی بوونی نەتەوەو بربڕەی پشتیەتی، دیارترین بنەماو ناسنامەیەتی.."

بەڵام مێژوو: دەکاتە هەست و زاکیرە و یادگەی نەتەوە، هەرنەتەوەیەک، لە ڕێگەی مێژووی تایبەتی خۆیەوە هەست بە بوونی خۆی و کەسایەتی و ناسنامەی نەتەوەیی خۆی دەکات. هەڵبەتە مەبەست لە مێژوو، لێرەدا زیاتر ئەو مێژووە زندووەیە کە لە دڵ و دەروونی ڕۆڵەکانی نەتەوەدا هەیە، ئەوەی لە هزرو بیری خەڵکیدا باوەو لە تێکڕای کەلتوورو کەلەپوور و داب و نەریت و ژیانی ڕۆژانەی ڕۆڵەکانی نەتەوەدا ئامادەگی کاراو کاریگەری هەیە.دیارە ئەم یەکێتیی مێژووە، جۆرێک لە نزیکبوونەوەی عاتیفی و ئەڵهاو کەڵکەڵەی ئەوتۆی لێدەکەوێتەوە کە ئەندامانی نەتەوە بە هەمان شێوە یادی ڕابردووی پێشینانی خۆ بکەنەوە، شانازی بە دەسکەوت و شانازییەکانیانەوە بکەن، بەڵاو شکستەکانیان دووبارە نەکەنەوەو تا ڕادەیەکی زۆر هیواو ئاوات و ئامانجەکانی ئایندەیان لێکدی بچێت. یانی یادەوەری مێژوویی جۆرە نزیکییەکی مەعنەوی گەورە، زۆر گەورەتر لە نزیکی و خزمایەتی مادی لە نێو ڕۆڵەکانی هەرنەتەوەیەکدا دروست دەکات. جا بەم پێودانگە نەتەوەی بندەست و داگیرکراو کە مێژووی خۆی فەرامۆش بکات، وەکو ئەوەیە زاکیرەوهۆشی خۆی لە دەست دابێت، تا ئەو مێژووەی بیر نەکەوێتەوەو نەگەرێتەوە سەری، زاکیرەو هۆشی بە دەست نایەنێتەوە.هەر بۆیەش سەیردەکەی نەتەوە داگیرکەرو فەرەمانڕەواکان، بەر لە هەر شتێک دەکەونە بەربەرەکانی و دژایەتی کردن و سڕینەوەی مێژووی نەتەوەی بندەست لە هزرو هزرینی ڕۆڵەکانی ئەو نەتەوەیەدا. هەوڵدەدات ئەو مێژووە، بشێوێنێت، لە هەر ناوەڕۆکێکی ئەرێنی بە تاڵی بکاتەوە،لەبەرچاوی ڕۆڵەکانی بخات، کەمترین ڕەونەق و کارایی پێوە نەیەڵێت و لە جیاتی ئەوە بە مێژووی خۆی و ئەرێنی و کارایی و گرینگی مێژووی سەردەستی خۆی تەلقینیان دابدات..

هەڵبەتە سەرەتای بێداربوونەوەی نەتەوەیی،چ لە کاتی بندەستیدا و چ لە دوای رزگاربوون لە حوکم و دەسەڵاتی بێگانە، بەوە دەست پێدەکات کە نەتەوەی بندەست، مێژووی خۆی وەبیردێنێتەوەو بایەخی پێدەدات.

بەم پێودانگە زمان و مێژوو دوو فاکتەرو مەرجی هەرە سەرەکی و گرینگی پێکهاتەی نەتەوەیین. هەر نەتەوەیەک مێژووی خۆی لە بیربکات، مانای وایە زاکیرەو هەست و هۆشی خۆی لە دەستداوە، ئەگەر نەشمردبێت، ئەوا چووەتە دەورەی متبوونەوە،جا لەم حاڵەتەدا تەنیا بەوە وەهۆش دێتەوە کە بۆ مێژووی نەتەوەیی خۆی بگەڕێتەوەو بەکردەوە بایەخی پێبدات، بەڵام ئەگەر زمانی خۆی لە دەس بدات، هەنگێ دەچێتە خانەی مردووانەوەو هێز نییە زندووی بکاتەوە. یانی لەم حاڵەدا مەرگی زمان دەکاتە مەرگی نەتەوە..

ڕاستە زمان و مێژوو، دوو فاکتەرو بنەماو مەرجی هەرە سەرەکی و گرینگی پێکهاتەی نەتەوەن، بەڵام زۆر فاکتەری دیکەش هەن کە دەورو ڕۆڵی زۆر گرینگیان هەیەو هەندێجار کارایی و کاریگەریی هەردوو فاکتەری ناڤبری بە هێزتر دەکەن و هەندێجاری دیکە بە پێچەوانەوە کاریگەرییان (کاریگەری زمان و مێژوو) لاوازدەکەن، لەوانە:

ئاین: بێگومان هەر ئاینێک جۆرە یەکێتیی و هاوسۆزی و هاوکارییەک لە نێو پەیڕەوانی خۆیدا چێدەکات،دیارە ئەم هاوئۆلییە (دین) لە کارو کردەوەو ڕەفتارو هەڵسوکەوتیانشدا ڕەنگدانەوەی دەبێت، بۆیە ئاین یەکێکە لە فاکتەرە گرینگەکانی یەکخستنی جفاکی ئەندامانی کۆمەڵ و کار لە ڕەوت و ڕێڕەوی سیاسەت و مێژووشیان..دەکات. هەڵبەتە کاریگەری و باندۆری ئۆل و ئاین بەسەر ڕێڕەوی سیاسەت و مێژوو و،پێکهاتەی نەتەوەیی و نیشتمانییەوە، هەمیشە و هەموو کاتێک هەر بە یەک شێواز نەبووەو نیە، بەڵکۆ بە گوێرەی جیاوازی ئاینەکان و بە پێی قۆناغ و سەردەمانی مێژوویی دەگۆڕێت..یانی پێش هەمووشتێک دەبێ ئەوەمان لەبەرچاو بێت کە ئۆل و ئاین لە ڕوانگەی جفاکییەوە دوو جۆری بنەرەتی هەیە، ئاینی نەتەوەیی و، ئاینی نێونەتەوەیی. ئاینی نەتەوەیی: ئاینی نەتەوەیی تایبەتە بە گەل،یان نەتەوە یان دەڤەرو ناوچەیەکی تایبەتییەوەو پەیڕەوانی ئەو ئاینە، سرووت و مومارەساتی ئاینی تایبەتی خۆیان هەیە و هەوڵی ئەوە نادەن ئاینەکەیان لە نێو خەڵکی بێگانەدا بڵاوبکەنەوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە دەرگای ئاینەکەیان لە هەرکەسێکی بێگانە دادەخەن..جا ئاین لەم حاڵەتەدا وەکو فاکتەرێکی یەکخستنی جفاکی دەچێتە پاڵ هەردوو فاکتەری زمان و مێژوو و کاریگەری و باندۆری یەکخستنی جفاکیان هێندەی دی زیترو کاراتر دەکات.بۆیە ئاین یان بە گوتەیەکی دی ژیانی ئاینی ئەو نەتەوانە ڕاستەوخۆ تێکەڵاوی ژیانی سیاسیان دەبێت و هەرگیز لێی جیانابێتەوەو هێندەی دی یەکێتیی و تەبایی نەتەوەییان لە هەردوو ئاستی مەعنەوی و مادیەوە بەهێزتر دەکات و دەکرێت پەیوەندی ئاینی لای ئەو نەتەوانە بە

بنەمایەکی سەرەکی نەتەوەپەروەری و پێکهاتەی نەتەوەیی دابنرێت. هەڵبەتە ئاینی جولەکەو گەلێک لە ئاینە زەمینی و بتپەرستییەکان لەم جۆرەن.

بەڵام شتەکان، لە سایەی ئاینە نێونەتەوییەکاندا زۆر جیاوازترن، چونکە ئەمجۆرە ئاینانە تایبەت نین بە یەک گەل یان نەتەوەوە. بەڵکو دەرگای بۆ هەموو کەسێک لە سەر گازی پشتە و داوا لە هەموو کەسێک، بە جیاوازی زمان و ڕەگەزو نەژادیانەوە دەکات کە باوەڕی پێ بێنن، یانی هەوڵی ئەوە دەدات لە نێو زۆرترین ژمارەی خەڵکا بە جیاوازی زمان و نەژادیانەوە بڵاو ببێتەوەو کەش و هەوایەکی ئینترناسیونالی فەراهەم بکات و کار بۆ پەیوەندییەکی فراوانتر و گەورەتر لە پەیوەندی زمان و مێژوو دەکات، دیارە ڕابەرانی ئەمجۆرە ئاینانە نەک کەیفیان بە بیری ناسیونالیستی نایەت، بەڵکو هێندەی بۆیان بکرێت دژایەتیشی دەکەن.هەردوو ئاینی مەسیحیەت و ئیسلامیەت، لە جوملەی ئەو جۆرە ئاینە ئەنترناسیونالانەن کە دەورێکی یەجگار گرینگیان لە کاروانی مێژوودا دیتووە.

وەکو ئاماژەمان کردێ ئەمجۆرە ئاینانە هەوڵی ئەوە دەدەن جۆرە کەش و هەوایەکی ئینتەرناسیونالی بخوڵقێنن و زۆرترین گەل و نەتەوەی جیاواز لە ژێر ڕکێفی خۆدا کۆبکەنەوە، بەڵام پرسیار ئەمەیە کە ئاخۆ ئەوەیان بۆ چووەتە سەر ؟ توانیویانە پەیوەندییەکی بەهێزتر لە پەیوەندییە نەتەوەییەکان دروست بکەن ؟..ڕەنگە لە سنوورێکی تەسک و بۆ ماوەیەکی دیاریکراو ئەمەیان بۆ چووبێتە سەر، بەڵام هەرگیز نەیان توانیوە، نەتەوە جیاوازەکان لە یەکدا بتوێننەوەو جیاوازییە نەتەوەییەکانی نێوانیان بسڕنەوە، مەگەر لە ڕێگەی سەپاندنی زمانێکەوە ئەمەیان بۆ چووبێتە سەر.

بۆ نموونە ئاینی مەسیحیەت هەوڵێکی زۆری دا ببێت بە ئاینی هەموو تیرەی بەشەر، بەڵام ئەم هەوڵە نەیتوانی ڕێگە لە ناکۆکی و دابەشبوونی خودی مەسیحیەکان بەسەر چەندین نەتەوەو دەوڵەتدا،بگرێت. نەیتوانی ڕێگە لە دژمنایەتی و دژایەتی و هەڵگیرسانی شەڕی نێوان ئەم نەتەوەو دەوڵەتە مەسیحیانە بگرێت.

هەڵبەتە ئە حاڵەتە سەبارەت بە ئیسلامیش وەکو ئاینێکی جیهانی دروستە. ئیسلام ویستی هەموو تیرەی بەشەر لە سایەی قورئاندا کۆبکاتەوەو یەکبخات، بەڵام بە شایەدی مێژوو، ئەم هەوڵە تەنیا بۆ ماوەیەکی کەم بەردەوام بوو و هەرگیز نەیتوانی ڕێگە لە ناکۆکی و دابەشبوونی موسوڵمانان بەسەر نەتەوەو دەوڵەتانی جیاوازدا،بگرێت، یان ڕێگە لە دژمنایەتی و دژایەتی و شەڕی نێوان دەوڵەتە ئیسلامییەکان بگرێت، یان ڕێگە لە دابەشبوونی ئیسلام بەسەر ئاینزاو وردە ئاینزایانی جیاوازدا بگرێت. چونکە بە ڕاستی پرەنسیپێن تێۆری شتێکەو، هەقیقەتی واقیع شتێکی دیکەیە. ئەوەی پرەنسیپە ئاینیەکان بانگەشەی بۆ دەکەن شتێکەو ئەوەی لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا دێتە دی شتێکی ترە..ئاینە جیهانی و نێونەتەوەییەکان، لە هەڕەتی دەسەڵات و برەوی خۆیاندا نەیان توانیوە نەتەوە جیاوازەکان

یەک بخەن. هەڵبەتە ئەمە ئاساییە، چونکە ئاینەکان زۆرجار بە خۆیان بەسەر ئاینزای جیاوازدا دابەشبوون. نەتەوە جیاوازەکان زۆرجار ئەم جیاوازی ئاینزایانەیان بۆ پاراستنی کیان و قەوارەی نەتەوەیی خۆ بەکاربردووە، یانی هاتوون لە نێو ئاینزاکاندا ئاینزایەکی تایبەتیان هەڵبژاردووەو هەندێ مۆرک و شەقڵی کۆمەڵایەتی خۆیان پێبەخشیوە، چونکە هەرچەندە ئاین لە بنەڕەتدا کارێکی رۆحانی باتینیە، بەڵام لە کاریگەریی یاساو ڕێسائێن ژیانی کۆمەڵایەتیش بەدەر نابێت. چونکە پەندو ئامۆژگارییە ئاینیەکان، عادەتەن لە کتێبێکەوە، لە کتێبێکی تایبەتیەوە هەڵدەهێنجرێت و ئەو کتێبەش بە زمانێک لە زمانان تۆمارکراوە، ئەم پەندو رێنمایی و ئامۆژگاری و پرەنسیپە ئاینیانەش هەندێ سرووت و نوێژو نزایان دەخوازێت کە ئەمەش بە زمانێک، دێتە پراکتیزە کردن، هەر ئاینێک چ ئاسمانی و چ زەمینی، وادەخوازێت پەرستگەو شوێنی عیبادەت و نوێژو نزای تایبەتی خۆی هەبێت تا مومارەسەی سرووتە ئاینییەکانی تیا بکرێت.خۆ دەبێت ئەم پەرستگایانە لە لایەن هەندێ کادرانی رۆحی و ئاینییەوە سەرپەرشتی بکرێت و بەڕێوە ببرێت، دیارە ئەم کادیرانش بە زمانێک لە زمانان قسان دەکەن و سەر بەنەتەوەیەکی تایبەتین.بەمەدا دەردەکەوێت کە ئاین پەیوەندییەکی بەتینی بە زمانەوە هەیە. واتە هەر ئاینێک بگریت، لە ڕێگەی زمانێکەوە خەڵکی دەدوێنێت و کار بۆ بڵاوبوونەوەی ئەو زمانە دەکات. بۆ نموونە زمانی لاتینی زیاتر بە هۆی ئاینی مەسیحیەتەوە بڵاوبووەوە تا بە هۆی فتوحات و هێرشێن داگیرکاری رۆمانیەوە، زمانی عەرەبی زیاتر بە هۆی ئاینی ئیسلامەوە بڵاوبووەوە تا بەهۆی سیاسەت و ئیدارەوە.ئەوەی زیتر پەیوەندی ئاین بە زمانەوە نیشان دەدات، ئەوەیە کاتێ کە ئەستێرەی زمانێک دەکەوێتە لێژی و زمانەکە بەرەو نەمان دەڕوات و جێگە بۆ شێوەزارێکی دیکەی خۆی یان بۆ زمانێکی بیانی داگیرکەر چۆڵ دەکات، پتر پەنا دەباتە بەر پەرستگاکان و ئەو نوێژو نزاو سرووتە ئاینیانە لە چوارچێوەی ئەو شوێنە تەنگ و سنووردارانەدا مومارەسە دەکرێت. بۆ نموونە زمانی لاتینی تا ئیستاش لە کڵێسا کاتۆلیکیەکاندا، لە بۆنەو ئاهەنگ و سرووتە ئاینییەکاندا، بەکار دەبرێت، هەرچەندە لە ژیانی رۆژانەی خەڵکیدا بەکار نایەت و چووەتە خانەی زمانە مردووەکانی دنیاوە، سەبارەت بە زمانی سریانیش هەر وایە.

کەواتە هەرکاتێک ئاین دەگەڵ زمانێکدا یەکی گرت، لە هەر فاکتەرێکی کۆمەڵایەتی دیکە، زیاتر ئەو زمانە پیشاژۆ دەکات و دەیپارێزێت. جا کە ئاینێک دابەش دەبێت بەسەر چەند ئاینزایەکدا، جاری وا هەیە هەندێ لەو ئاینزایانە دەگەڵ زمانێکدا تێکدەکەنەوەو ئیدی ئەو زمانە دەگەڵ بڵاوبوونەوەی ئاینزایەکەدا بڵاودەبێتەوەو ئیدی دەسەڵاتی ئەو نەتەوەیەی کە خاوەنی ئەسڵی زمانی ناوبراوە، فراوان و زاڵ دەبێت. بۆ نموونە کاتێ ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی دابەش بوو و،بوو بە ڕۆژاوایی و ڕۆژهەڵاتی، هەر بەشێکیان ئاینزایەکی مەسیحی تایبەتیان هەڵبژارد و هەر ئاینزایەکیان زمانێکی تایبەتی بۆ خۆی هەڵبژارد. ئیمپراتۆریەتی ڕۆژاوایی، کاتۆلیکیەتی هەڵبژارد و زمانی لاتینی کرد بە زمانی سیاسەت و

دیانەتی خۆی. بەڵام ئیمپراتۆریەتی ڕۆژهەڵاتی ئاینزای ئەرتەدۆکسی هەڵبژارد و زمانی یۆنانی کرد بە زمانی سیاسەت و دیانەتی خۆی. ئیدی پێگەو دەسەڵاتی زمانی لاتینی بە هۆی کاتۆلیکیەتەوە بە هێز بوو، زمانی یۆنانیش بە فەزڵی ئەرتەدۆکسیەتەوە بڵاوبووەوەو بە هێز بوو.

لە سەردەمی سەرهەڵدانی مەزەبی پرۆتستانیشدا شتێکی لەو بابەتە ڕووی دا. ئەو ریفۆرمە ئاینیەی کە لۆتەر داوای دەکرد،نەک هەر کودەتایەکی مەزەبی بەرپاکرد، بەڵکو کودەتایەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی گەورەشی بەگەڵ کەوت.چونکە بە گوێرەی مەزەبی کاتۆلیکیەت، زمانی ئینجیل و نوێژو نزا دەبوایە هەر زمانی لاتینی بێت، بەڵام لۆتەر کە لە کاتۆلیکیەت و سیستەمی پاپاویەت کە نوێنەرایەتی کاتۆلیکیەتی دەکرد، یاخی بوو، داوای کرد کە ئینجیل بۆ زمانە ناوچەیی و لۆکاڵیەکان پاچڤە بکرێت، تا خەڵکی بتوانن بیخوێننەوەو تێی بگەن. دیارە ئەم کودەتا ئاینییە خۆبەخۆ کودەتایەکی نەتەوەییشی بەگەڵ کەوت. چونکە لۆتەر بەمە سنوورێکی بۆ زاڵی زمانی لاتینی دانا کە لە سەرانسەری ئەوروپای ڕۆژاوادا بە هۆی ئینجیلەوە باو وزاڵ بوو.هەروەها دەسەڵاتی نەتەوە لاتینییەکانی، کە ئەو دەسەڵاتەیان لە زمانی سرووتە ئاینیەکانەوە وەرگرتبوو، بە یەکجارەکی لە ناوبرد، بەم کارە زەمینەی خۆشکرد بۆ ئەوەی هەموو ئاینزاو کڵێساکان شەقڵی نەتەوەیی وەربگرن و لە ئەنجامیشدا کڵێسا پرۆتستانتیەکان لە هەموو وڵاتە ئەوروپاییەکاندا شەقڵێکی تەواو نەتەوەیی وەرگرت..

جا بەم پێودانگە نەتەوەی سەردەست و داگیرکەر هەوڵدەدات زمانی خۆی لە نێو ئەندامانی نەتەوەی بندەست و داگیرکراودا بڵاوبکاتەوەو هەرکاتێ ئەمەی بۆ بچێتە سەر دەتوانێت بە ئاسانی نەتەوە بندەستەکە لە خۆیدا بتوێنێتەوە، دیارە ئاین لەمبارەیەوە دەورێکی گرینگ دەگێرێت، ئەگەر سەردەست و بندەست، یان داگیرکەر و داگیرکراو هاوئاین بن ئەوا کۆنترۆڵ کردنی نەتەوەی بندەست ئاسانتر دەبێت. بەڵام بە پێچەوانەوە ئەگەر هاوئاین نەبن و لە زمانیشدا جیاوازبن، ئەوا کۆنترۆڵ کردن و تواندنەوەی زۆر قورس و ئەستەم دەبێت و هەرگیز بەو ئاسانیە نابێت کە هاوئاین بن. بۆ نموونە ئەو تورک و تاتارانەی کە لە سایەی حوکمی ئیمپراتۆریەتی رووسیدا دەژیان بە هۆی جیاوازی ئاینیان دەگەڵ دەسەڵاتی حوکمڕاندا، زمان و نەژادی خۆیان پاراست، بەڵام ئەوانەی بوون بە مەسیحی، زۆری پێنەچوو تێکەڵاوی ڕووسەکان بوون و بەرەبەرە لە ناویاندا توانەوەو بوون بە ڕووس.

کەواتە پەیوەندییە ئاینییەکان بمانەوێ نەمانەوێ کاریگەریان بەسەر پەیوەندییە نەتەوەییەکانەوە هەیەو دەبێت، هەندێجار دەگەڵ هەردوو فاکتەری زمان و مێژوودا یەکانگیر دەبێت و پەیوەندییە نەتەوەییەکان بە هێزدەکات، دیارە پێچەوانەش پێچەوانەیە.

بە هەرحاڵ پەیوەندی یان فاکتەری ئاینی بە تەنیا بەس نییە بۆ دروستکردنی نەتەوە، هەروەها کاریگەرییەکەشی لە بواری بەڕێوەبردنی سیاسەتدا، لە کاریگەری زمان ومێژوو زیاتر نیە.. کەواتە ئەم

باندۆر و کاریگەرییە بەپێی پەرەسەندنی پەیوەندی ئاین بە زمانەوە، هەڵکشان و داکشان بە خۆوە دەبینێت و کاریگەری ئاین لە مەسەلەی پێکهاتەی نەتەوەدا لە چاو کاریگەری زمان و مێژوودا، فاکتەرێکی لاوەکیە. کەواتە زمان و مێژوو دوو مەرجی هەرە کاراو کاریگەری پێکهاتەو بوونی نەتەوەیە و هیچ فاکتەرێکی تری کۆمەڵایەتی و جفاکی لەمبارەیەوە ناگاتە فاکتەرێن زمان و مێژوو، مەگەر فاکتەری پەیوەندێن جوگرافی هاوتایان بکاتەوە.چونکە نەمانی پەیوەندی جوگرافی، رۆڵەکانی نەتەوە لە یەکدی دادەبڕێت، با لە ڕووی زمان و مێژووشەوە یەک بن. خۆ ئەم دابڕانە جوگرافییە ڕەنگە بە درێژایی ڕۆژگار ببێتە هۆی دوورکەوتنەوەو دابڕان و جیاوازی زمان و مێژووش..کە باشترین نموونە بۆ ئەم حاڵەتە نەتەوەی کوردە..بۆیە دۆزی سیاسی کوردی لە بنەڕەتدا، مەسەلەی یەکگرتنەوەی نەتەوەیەکە کە هەرگیز قاییل نییەو نەبووە بە زەبری سنووری دەستکرد و جبەخانەی داگیرکەر لێکدی دابڕێت، بە زەبری ئایدۆلۆژیای بە تۆبزی سەپێنراو ئەوەی لا بچەسپێنن کە یەکگرتنەوەی خەون و خەیاڵ و مەحاڵە..خۆ ئەگەر بیانوی ئەوە قوت بکرێتەوە کە گوایە کاودانی ناوچەیی و جیهانی لەبارنەبن بۆ وەدی هاتنی ئەو(حەقیقەتە خەونە) -دیارە کە کاری بۆ نەیەتە کردن هەرگیز لەبار نابێت- ئەوا کاتی ئەوە هاتووە کورد بە دەنگی بەرز وبێ ترس ئەو خەونە بگێڕێتەوەو کاری بۆ بکات، چونکە کورد ئەگەر خاتری دژمنەکەشی بگرێت و خەونەکەی نەگێڕێتەوە!!! ئەوا دژمنانی کورد پەی پێدەبەن و هەمیشەش لەو پێودانگەوە مامەڵەیان دەگەڵ کردووین ودەکەن..کەواتە با چیتر سنووری دەسکردمان لێنەکرێت بەو موقەدەساتەی کە قابیلی دەسکاری نەبێت، بەڵێ قابیلی دەسکارییەو ئەولاتریش، چونکە ئەم مەسەلە ڕەوایە لە هەست و نەستی هەرکوردێکدا هەیەو هەر هێندەمان زەحمەتە تا ئەم هەستە هەندێکی دی دەخەملێت و لە واری پراکتیکیدا وەکو واقیع و حەقیقەت بەکاردەبرێت. بۆیە هەستی نەتەوەیی فاکتەرێکی گرینگە و وەکو دژمنانی کورد هەوڵی سستکردن و پارچە پارچە کردنیان داوە، خۆیشمان بە داخەوە زۆر بە هەندمان وەرنەگرتووەو کارمان بۆ نەکردووە. بگرە هێندێ جار ئارەزوومەندانە وبە خۆڕایی ویستی ناڕەوای دژمنانمان بە جوانی جێبەجێکردووە، خەونی دژمنی خۆمان بەدی هێناوە!

بە هەرحاڵ خۆ ڕۆژگار لە یەک قاڵبا نامێنێت! ئەوەتا پاش کپی و بێدەنگییەکی زۆر، ڕووداوەکانی سەرەتاکانی سەدەی بیست و یەکەمی جیهان ئەوەیان سەلماندووە کە داگیرکەرانی کورد دەبێ بە پێوانەیەکی ئەخلاقی بە سیاسەتی خۆدا دەرهەق بە نەتەوەی کورد بچنەوە، چونکە سیاسەتی نا ئەخلاقی مەحکوم بە تێشکانە و داگیرکەرانی کوردیش لەوەی پتر بۆیان ناچێتە سەر کە بە پێچەوانەی دەستوورو قانوون ڕەفتار بکەن و پشت بە چەک و زانیاری عەوام خەڵەتێن ببەستن بۆ جێبەجێکردنی مەبەستی خۆ و قانوونیەت بەخشین بە پێخوستکردنی مافی میللەتان.

هەڵبەتە سەربەخۆیی مافێکی قانوونی هەر میللەتێکە و ئەمەش لە کەش و هەوای دیموکراسی و لە مەیدانی ریفراندۆمی ئازادا بەرجەستە دەبێت.گەر زۆربەی رۆڵەکانی میللەتێک داوای سەربەخۆیی کرد، ئەوا دەبێ رێزی خواستی ئەو میللەتە بگیرێت و مافی تەواوی بدرێتێ..دەنا باوی ئەوە نەماوە میللەتێک لە رووی بێدەسەڵاتی و بێ پەناییەوە بکرێت بە قوربانی بۆچوونێک کە لە بنەڕەتدا پێی قاییل نییە.. دیارە هیچ سیاسەتێک، چەند فێڵبازانەو پەنامەکیانە چنرابێت، یان چەند لە سایەی دروشمی بریقەداری بە ناو پێشکەوتووخوازانەدا خۆی وەشاردبێت، ناتوانێت ئەو دیوارانە بپارێزێت کە بە تۆبزی، میللەتێک یان وڵاتێک دەکەن بە دوو بەش و چەند بەشەوە، ئەو دیوارانە بە بەردی بتەوی هەر ئایدۆلۆژیایەک یان بە زەبری هەر چەکێک رۆنرابێت، لە بەردەم ویست و هەستی یەکبوونی میللەتدا خۆی ڕاناگرێت و ئاشکرایە جوانترین هەستی ئینسانی، هەستی بە یەکدی گەیشتن و یەکبوونەو هیچ کۆسپ و لەمپەرێکیش خۆی لەبەر ناگرێت و هەر سیاسەتێک ئەم حەقیقەتە فەرامۆش بکات مەحکوم بە نەمانە، چونکە ئایندەی شکۆداری مرۆڤ بەندە بە سەربەخۆیی و یەکگرتن و ئازادی و دیموکراسییەوە، خەونی کوردیش کە دەوڵەتی کوردییە درەنگ یان زوو هەر دێتە دی...

بۆ زانیاری زیاتر بروانە:

* ابوخلدون/ ساطعالحصری/ارا ء واحادیث فی الوطنیة والقومیه/ دارالعلم للملاین/بیروت/ط/١٩٥٧

* ساطعالحصری/محاضرات فی نشوء الفکره القومیه/ط٤/١٩٥٩/بیروت/ دارالعلم للملاین

* ابو خلدون/ساطعالحصری/فی اللغه والادب و علاقتهما بالقومیه/ مرکز دراسات الوحده العربیه/ طبعه خاصه/ ط٢/ ١٩٨٥

* ابوخلدون/ ساطعالحصری/ حول القومیه العربیه/ دارالعلم للملاین/ بیروت/ ط١/حزیران/١٩٦١

* تیخۆنۆفا/ ساطعالحصری/ رائد المنحی العلمانی فی الفکر العربی/ دارالتقدم/مۆسکۆ/١٩٨٧

* پەلکە ڕەنگینە/ حەمەکەریم عارف/چ١/هەولێر/ل٢٨٧-٢٨٨

* پەیڤستانی من/ حەمەکەریم عارف/چ١/٢٠٠٩/سلێمانی/ل١١-٣٩

* سفرەی فەقیران/ حەمەکەریم عارف/چ١/٢٠١٢/دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم/سلێمانی/ل ١٨٢-١٩٨

له پەراوێزی دیموكراسییەتدا

"١"

هەر كۆمەڵگەیەک پرساو فره پرسیار نەبێت، یان بۆ هەر پرسیارێک كۆمەڵێک وەڵامی ئامادەو پێشوەختەی هەبێت، كۆمەڵگەیەكی وەستاوه، مردووه، هیچ بزوتنەوەیەكی فیكری و هزری نابێت و هەرگیز ناتوانێت شان به شانی گۆڕانكارییەكانی دنیا خۆی تازه بكاتەوه و به بێ منەت بەگەڵ كاروانی ژیارو شارستانیەتی تیرەی بەشەر بكەوێت و ببێت به شەریكی بەرهەمهێنانی مێژووی تیرەی بەشەر، بەڵكو دەبێت به مێمڵ بەسەر ژیانەوەو، ژیان تا سەر ئەمەی لێ قبووڵ ناكات..

هەڵبەته پرسایی جگه لەوەی سیفەتێكی مرۆڤانییه، پەیوەندییەكی زۆریشی به دیموكراسی و ئۆتمۆسفیری دیموكراسییەوه هەیه. بەم پێودانگه پرسیار نەک هەر داینەمۆی دیموكراسیەته، بەڵكو داینەمۆی ژیانیشه. له نەبوونی پرسیاردا ژیان دەوەستێت، دیموكراسییەت زنده به چاڵ دەبێت، له بار دەچێت..دیاره ئەگەر سەرنجی مێژووی دیموكراسییەت بدەین، دەبینین زۆر هەورازو نشێوانی تەی كردووه، دژمنان و لایەنگرانی هەبووه، شكست و سەركەوتنی به خۆوه دیتووه، رێگایەكی دوورو درێژی بڕیوەو تا هەنووكەش، له دیموكراسیترین سیستەمی دیموكراسیدا بێ كەم و كوڕی و كێماسی نییه..ئەمەش ئاسیوی به پرۆسەی دیموكراسی له سەرانسەری جیهاندا گەیاندووەو دەگەیەنێت. بۆیه

ئەگەری ئەوە هەیە لە وڵاتێکا یاساو رێسای دیموکراتیک لەسەر کاغەز هەبێت، بەڵام دیموکراسی فەرمانڕەوا نەبێت..یان بە شێوەیەکی ئینتیقائی مامەڵەی لە تەکدا بکرێت و دێوانگۆڕ (مسخ) بکرێت.

بە هەرحاڵ دیموکراسی دەسکەوتێکی مرۆڤایەتییەو، لەوە دەرچووە تایبەت بێت بەم کیشوەر یان بەو کیشوەر، ئەمرۆکە بووە بە دیاردەیەکی جیهانی و خەڵکانێکی زۆر لە هەر کۆمەڵگەیەکی بەشەری و سەر بە هەر چین و توێژێکی کۆمەڵایەتی و ئابووری، لە هەر ئاستێکی خوێنەواری و رۆشنبیریی و سەر بە ئۆل و ئاین و مەزەبە ئاسمانی و زەمینییە جیاوازەکان لایەنگری لێدەکەن و بە سیستەمێکی لەبارو پەسندی حوکمڕانی و فەرمانڕەوایی دەزانن..کەواتە دیموکراسی وەکو دەسکەوتێکی تیرەی بەشەر، دەبێ بێتە پاراستن، هەڵبەتە باشترین چەکی پاراستنی هەر دەسکەوتێکی ئەرێنی، ئەقڵ و ئەقڵانییەتە..بۆیە پێویستە لە گۆشەنیگاو روانگەیەکی ئەقڵانییەوە مامەڵە لەتەک دیموکراسیەتدا بکرێت، کە مخابن، زۆربەی خەڵکی، بە تایبەتی لەو شوێنانەدا کە ئەزموونێکی کەمیان لە بواری حوکمڕانی دیموکراسیدا هەیە، یان هیچ ئەزموونێکیان لەو بوارەدا نییە، زیاتر بە شێوەیەکی سۆزداری و عاتیفی مامەڵە لەتەک دیمۆکراسیەتدا دەکەن تا بە شێوەیەکی ئەقڵانی کە ئەمە خۆی لە خۆیدا بە زەرەرو زیانی دیموکراسییەت دەشکێتەوە. هەڵبەتە سەربارى ئەوەی ئەمڕۆ دموکراسییەت، لە سەرانسەری دنیادا و لە کایەو بوارە جیاوازو جۆراوجۆرە فەرهەنگی و ڕۆشنبیریی و حەیاتییەکانی بەشەردا کەم تا زۆر ڕەنگی داوەتەوەو لە حاڵی خۆسەلماندندایەو هەڤڕکی سیستەمە حەیاتیەکانی دی دەکات، کەچی وێڕای ئەوەش ئەستەمە بتوانرێت پێناسەیەکی چڕوسخ و گشتگیرو بنجبڕی ئەکادیمیانەی دیمۆکراسییەت لە ڕووی چەمک و ماناوە بکرێت و، دیارە فرە لق و پۆپی دیموکراسییەت، بە خۆی یەکێکە لە فاکتەرو هۆکارەکانی ئەم پێناسە ناپەزێرییە.بۆیە پێناسەی دیموکراسییەت بە گوێرەی پرەنسیپە فەرهەنگییەکانی خۆی، بە پێی قۆناغی مێژوویی و بە گوێرەی جیهانبینی و تێڕینی شەخسی و چینایەتی و کۆمەڵایەتی و سیاسی دەگۆڕێت و پێناسەی جیاواز هەڵدەگرێت.. بەڵام وێڕای ئەم جیاوازی و گونگییەش، دەکرێت پرەنسیپ و بنەماو تایبەتمەندییە ڕیشەییەکانی سیستەمێن دیموکراتیک لە سیستەمێن نا دیموکراتیک جیابکەینەوە کە پسپۆڕان و شارەزایانی بوارەکە لە سێ خاڵی سەرەکیدا چڕیان کردووەتەوە: یەکەم: وەرگرتن و بە دەستهێنانی پۆستی دەوڵەتی لە رێگەی هەڤڕکی و موونافەسەوە دەبێت. دووەم: بۆ وەرگرتنی پۆست و پایە،دەبێ بە دوور لە هەر تەزویرو ساختەکاری و گوشارو ناچارکردنێک، بێئەوەی هیچ گروپێکی کۆمەڵگە کەنار بخرێت وفەرامۆش بکرێت، بۆ هەر قۆناغێکی دیاریکراو، هەڵبژاردنێکی شەفاف وتیوارو دادپەروەرانە بکرێت. سێیەم: دەبێت ئازادییە مەدەنی و رامیارییەکان بەرقەراربێت، تا ڕاستی و دروستی بەشداریی و هەڤڕکی رامیاری زامن بێت و بە دیاربکەوێت..

هەڵبەتە هزرو بیری سیاسی هەر کۆمەڵگەیەک کار لە ئابووری، بونیادی کۆمەڵایەتی، کەلتوور و ئۆل و ئاینی ئەو کۆمەڵگەیە دەکات و پێچەوانەش پێچەوانەیە، واتە هزرو بیری سیاسی هیچ کۆمەڵگەیەک لە کاریگەریی و باندۆری ئابووری، کۆمەڵایەتی، کەلتووری و ئاینی ئەو کۆمەڵگەیە بەدەر نابێت. بەم پێودانگە سەرهەڵدان و پەیدابوونی دیموکراسییەت، پەیوەندییەکی تەواوی بە هەلومەرجی ئابووری، کۆمەڵایەتی و رامیاریی کۆمەڵگەوە هەیە..و ماف و ئەرکی هاوولاتی، ئازادی بەیان و گوزارشت، ئازادی چاپەمەنی، ئازادی جڤاکی، بەشداریی خەڵکی لە قەرارێن سیاسی چارەنووسسازدا، داکۆکی یاسایی لە مافێن تاک و کۆمەڵ لە بەرانبەر سەرکوتکارییەکانی دەوڵەتدا، هەر هەموو ئەمانەو زۆر ئازادی دی لە پێشمەرجەکانی دیموکراسیەتن. بێگومان ئەو فاکتەرە کاریگەرانەی کە زەمینە بۆ سەرهەڵدان و گەشەکردنی دیموکراسییەت خۆش دەکەن، فاکتەرێن نەگۆڕو ئەبەدی نین، هەروەها کۆسپەکانی بەردەم سەرهەڵدان و گەشەکرنی دیموکراسییەتیش نەگۆڕو ئەبەدی نین. ئەگەر هەندێ ورد لە سەرهەڵدان و گەشەکردنی دیموکراسیەت بروانین، دەبینین بە درێژایی مێژووی خۆی، بە تایبەتی لە دوو سەدەی رابردوودا، بە زۆر هەورازو نشێواندا تێپەڕیوە. تازەترین شەپۆلی دیموکراسییەت، لە ناوەڕاستی ساڵانی هەفتایەکانی سەدەی بیستەمدا، کاتێ دەستی پێکرد کە رژێمە سەرکوتکارەکانی پورتوگال، ئەسپانیاو یۆنان، هەرەسیان هێناو رژێمێن دیموکراتیک جێگەی گرتنەوە. شەپۆلێکی دیکەی دیموکراسییەت، لە سەرەتایەکانی دەیەی هەشتایەکانی سەدەی رابردوودا، لە وڵاتانی ئەمریکای لاتین و لە ئاسیادا سەری هەڵدا، لەوانە کۆریای باشوور، تایلاندو، فلیپین. ئەو دەوڵەتانەی کە لە یەکێتیی سۆڤیەت و ئەوروپای رۆژهەڵاتی و هەندێک لە دەوڵەتانی باشووری بیابانی ئەفریقیا جیابوونەوەو سەربەخۆیی خۆیان وەرگرت، لە دەیەی هەشتایەکان و سەرەتای نەوەتەکاندا، رێگەیەکی دژوارو سەختیان بڕی تا لە دەسەڵات و رژێمی دکتاتۆرییەوە بەرەو دەسەڵات و رژێمی دیموکراسی بگوازنەوە. دیارە دیموکراسییەت تەنیا بە بڕیار بەرپا نابێت و رێگای دیموکراسییەت، رێگەیەکی هەموار و ئاسانیش نییە، دەستێ جلک نییە بچیت لە بازاڕ بە دروونی بدەیت و لەبەری بکەیت و دیموکراسی هەی دیموکراسی!!..بەڵکو پرۆسەیەکی ئاڵۆزو درێژخایەنەو لە کاریگەری کۆمەڵێک فاکتەری هەرە گرینگی وەک: ئابووری، کەلتووری، رامیاری و جڤاکی و، ئاینی بەدەر نابێت.

هەڵبەتە ڕاوبۆچوونی جیاوازو هەمەجۆر دەربارەی هەڤبەندی پەرەسەندنی ئابووری و ، ئۆرگان ودامەزراوە دیموکراتیکەکان هەبووەو هەیە.هەندێک لە پسپۆڕانی ئەو بوارە پێیان وایە ئازادی تاک و تاکگەرایی، بەدەر لە پێگەی ئابووری تاکەکان، رۆڵێکی یەجگار گەورەی هەیەو فاکتەرێکی گرینگی زەمینە خۆشکردنە بۆ سەرهەڵدان و ریشاژۆبوونی دیموکراسیەت. هەندێکی دیکە لە تێوریسێنانی سیاسی، هەڤبەندییەکی بتەو لە نێوان ئابووری بازاڕی ئازاد و دیموکراسییەتدا دەبینن و، دیموکراسییەتی مۆدێرن بە زادەو بەرووبوومی سەرمایەداری دەزانن، چونکە تا دیموکراسییەت زیاتر بێت

بازاڕی ئازاد گەرمترو بە ڕمێنتر دەبێت و، پێچەوانەش پێچەوانەیە..دیارە بەڵگەشیان بۆ ئەو بۆچوونەی سەرێ، ئەوروپای باکوور و ئەمریکای باکوورە، کە مافێن ڕامیاری لەو کۆمەڵگانەدا، لە هەوەڵین قۆناغەکانی سەرهەڵدان و پەرەسەندنی سەرمایەداریدا و لە ژێرگوشاری چینە چەوساوەو بێ نەواو نەدارەکانی کۆمەڵگەدا پەرەی سەند. لەگەڵ پەرەسەندنی ئابووری و خۆشگوزەرانی و ڕەفاهیەتی کۆمەڵگەدا، چینێکی مامناوەندی بۆرژوای سەربەخۆ پەیدا بوو. ئەم چینە بۆرژوایە، بە زەبری هێزی ئابووری خۆی، کۆمەڵگەیەکی مەدەنی ئەوتۆی هێنایە ئاراوە کە ئۆرگان و دامەزراوەی بەهێزی وەکو ئەنجوومەنان، سەندیکا وڕێکخراو وحیزب و گروپی هەمەجۆری خودان بەرژەوندی گەورەی بەگەڵ کەوت و لێکەوتەوە، دیارە ئەم دامەزراوانە هێزو دەسەڵاتی حکوومەتی، کەم و سنووردار دەکرد. کەمبوونەوەی دەسەڵاتی دەوڵەت و حکوومەت، بووە مایەی بەرزبوونەوەی ئاستی ڕێزو حورمەتی مافی بەشەر و زاڵبوون و فەرمانڕەوایی یاسا، کە دوو کۆڵەکەی بنەڕەتی و سەرەکی هەر حکوومەت و دەسەڵاتێکی دیموکراتیکن..بە کورتی و کرمانجی زیادبوونی دەسەڵات و توانای ئابووری هاووڵاتیان، هێزو دەسەڵاتی سیاسی کۆنترۆڵ کردو فەرمانڕەوایی و زاڵبوونی دیموکراسیەتی لێکەوتەوە.

بەڵام لە وڵاتانی پاشکەوتوودا، یان لەو وڵاتانەی کە تازە کەوتوونەتە سەر سکەو لە حاڵی گەشەکردن و پەرەسەندندان، بە زۆری هەردوو دەسەڵاتی ئابووری و سیاسی لە دەستی یەک چینی بچووکی خەڵکیدایەو، سەرچاوەی دەرامەتی خەڵکی نائاسایی پڕ کەموکوڕی و کێماسییەو،سەروەت و سامانی وڵات قۆرخی کەمینەیەکی بچووکی میللەتە کە لە هەمان کاتدا خاوەنی دەسەڵاتە سیاسییەکەشن. عادەتەن دەوڵەت و حکومەت گرینگترین سەرچاوەی سەرمایە، دەرامەت، دەسەڵات و پایەیە.. دیارە لەمجۆرە وڵاتانەدا دیموکراسییەت بە ئاسانی نایەتە دی و هەزارو یەک کۆسپ و تەگەرەی دەخرێتە بەردەم و تەنانەت سەندووقی دەنگدانیش، ئەگەر بەکارببرێ، زیاتر بۆ چاووڕاوەو لە بنەڕەتدا دژی پرۆسەی دیموکراسییەتە و بۆ ئەوەیە دیموکراسییەت لەبەرچاوی جەماوەری خەڵکی بخرێت.

دیارە قۆرخکردنی سەرچاوەو ئیمکاناتە دارایی و ئابووری و سیاسییەکان بۆ دەسەڵات و حکومەت، دەکاتە کارێک حکومەت ڕوو بە ڕووی گەندەڵی نەبێتەوە، کە بە زەرەرو زیانی جەماوەری ڕەش و رووتی خەڵک دەشکێتەوە. دیارە لەم جۆرە سیستەمەدا، کە حاڵی زۆربەی هەرە زۆری ئەو وڵاتانەیە کە تازە لە هەوەڵی ڕێگادان بەرەو دیموکراسییەت، پەیوەندییەکان زیاتر پەیوەندی شەخسی و تایبەتین، کە خۆی لە خۆیدا فاکتەری گەندەڵییە، گۆڕین و هەڵوەشاندنەوەی ئەو پەیوەندییە شەخسی و تایبەتی و حیزبیانەو، دۆزینەوەی میکانیزمێکی یاسایی دروست و ڕەوا بۆ دابەشکردنی سەرچاوەکانی دەسەڵات، لەسەر بنەمای شایستەیی، ئەگەر مەحاڵ نەبێت نیمچە مەحاڵ و زۆر دژوارە، کە ئەمە بە زەقی لە ئەزموونی هەرێمی کوردستانەکەی لەمەڕ خۆمان دیارە.

له کەلتوورو فەرهەنگی سیاسی دیمۆکراسیەتدا، دابەشکردنی دادپەروەرانەو بە ئینسافی ئەو سەرچاوەو دەسەڵاتانەی کە دەربەست لە دەستی دەوڵەت و حکوومەتدان، کارێکی ئیلزامییە. دەبێ سنووری فەرمی و یاسایی نەخش و رۆڵی دەوڵەت دیاری بکرێت، دەبێ کۆمەڵێک پێوەر بۆ عورف و ئەتەکێتی ئەخلاقی بەرپرسان دابنرێت و پرۆسەی ریفۆرم و ریفۆرمکاری بەردەوام بێت و پۆست و پایە ئیداری و سیاسییەکان بە گوێرەی شایستەیی دابەش بکرێت.دیارە ئەمەش کارو وەختی زۆری دەوێت تا دێتە بەرهەم و، بە کەفلەکونێک نایەتە دی..

"٣"

هەڵبەتە لێرەدا نابێت رۆڵی فاکتەرێن کەلتووری و فەرهەنگی لە بواری دیموکراسیەتدا فەرامۆش بکرێت، چونکە دەوری فاکتەرێن کەلتووری، ئەگەر لە دەوری فاکتەرێن ئابووری زیاتر نەبێت، ئەوا هیچی کەمتر نییە. یەکێک لە مەرجەکانی گەشەکردن و گەشانەوەی دیموکراسییەت ئەمەیە کە هاووڵاتیان و بژاردەێن سیاسی، ئازادی گوزارشت و بەیان، ئازادی جڤاکی، ئازادی ئاینی و، ئازادی چاپەمەنی و بڵاڤۆکیان قەبووڵ بێت و بەڕاستی باوەڕیان پێی هەبێت.مەرجی لەمەش گرینگتر ئەمەیە کە ئۆرگان و دامودەزگاو دامەزراوە سیاسییەکان بەڕادەیەک جێگەی باوەڕو متمانەی خەڵکی بن، خەڵکی بە یاساو، بڕیارو سیاسەت و ئەنجامی هەڵبژاردنەکانیان قاییل بێت و هەرچییەک و هەرچۆنێک بێت ملکەچی بێت.

بە هەرحاڵ، کەلتووری دیموکراسییەت تا ڕیشاژۆ دەبێت و دەبێت بە بەشێک لە پەروەردەی جڤاکی وشارستانیەتی خەڵک، ماوەیەکی زۆری دەوێت، بە بڕیارێکی کوتوپڕو لە کەفلەکونێکدا دروست نابێت، بۆ نموونە ئازادی، مافی رەئی و، فەرمانڕەوایی یاسا لە وڵاتێکا کەپێشتر هیچ داب و نەریتێکی دیموکراسیانەی بە خۆوە نەدیتبێت و فرە حیزبی و کێشماکێشی سیاسی و ململانێی مەبدەئی بە خۆوە نەدیتبێت، بە ئاسانی و لە شەو ورۆژێکدا نایەتە دی و وەختی دەوێت تا ڕیشاژۆ دەبێت و دەبێت بە بەشێک لە پەروەردەی شارستانیانەی جەماوەری خەڵک.. جا هەر لیرەوە پێویستە ئاماژەیەکی خێراش بە فاکتەری ئاین لەو بارەیەوە بکرێت، گەلێک لە شارەزاو پسپۆڕان پێیان وایە وڵاتانی پرۆتستان مەزەب ، بە زۆری لە وڵاتانی کاتۆلیک مەزەب دیموکراسی تربوون، یان بە وتەیەکی دی ئامادەگی بە دیموکراسی بوونیان زیاتربووە. ئەمەش دەگەڕێننەوە بۆ ئەوەی کە بونیادو پێکهاتەی دامودەزگای رۆحانییەت و دینی مەزەبی ناڤبری لەسەر بناخەی زنجیرە مەراتبی دەسەڵاتە، واتە دەسەڵاتی ڕۆحانی بە زنجیرە لە سەرێڕا بۆ خوارێ دێت. ئەمەش وایکردووە کە گەلێک لە پەیرەوکارانی مەزەبی ناڤبری مایل نەبن بەلای ئەو باوەڕو بۆچوونەدا کە باشترین شێوەی بەڕێوەبردنی کاروباری وڵاتێک ئەوەیە حیساب بۆ جەماوەری خەڵک بکرێت و بەرژەوەندی زۆربەی خەڵکی ڕەچاوبکرێت و بکرێن بە شەریکی بەرێوەبردنی وڵات.مەزەبی پرۆتستان، بە پێچەوانەوە، پتر مەزەبێکی تاکگەرایانەی هاوبەشییەو، کەمتر

زنجیرە مەراتبی دەسەڵاتی، تیادا پەیڕەو دەکرێت..هەڵبەتە کاروانی بزاڤی دیموکراسی پتر لە وڵاتانی کاتۆلیک مەزەبەوە، دەستی پێکردووە، ئەمەش ڕەنگدانەوەی ئەو ڕیفۆرمە ڕیشەییانە بوو کە لە پرەنسیپ و ئاموچیارییەکانی کڵێساو گوتارێن سیاسی کلێسادا لە دەیەی شەستەکانی سەدەی بیستەم بە دواوە کرا. واتا ئەم گۆڕانکارییە لەلایەکەوە بە هۆی کەمبوونەوەی باندۆر و کاریگەریی بیرو بۆچوونی (ڕاستی توندڕەو) یان فاشیزم بوو لە هەردوو گوتاری ئاینی و سیاسی کاتۆلیک و لەلایەکی دیکەشەوە زادەی کاریگەریی گەشەسەندنی بێ وێنەی ئابووری دوای دووەم جەنگی جیهانی بوو لە زۆر وڵاتانی گەورەی کاتۆلیک مەزەبی وەک ئیتاڵیا، بەرازیل و شیلی..

سەبارەت بە وڵاتە ئسلامییەکان، بە تایبەتی وڵاتە عەرەبییەکان و بە تایبەتتر عەرەبستانی سعوودی، هیچ بەشدارییەکیان لە کاروانی بزاڤی بەرەو دیموکراسی، نەبووە. زۆربەی ڕژێمە ئیسلامییە عەرەبییەکان،ڕژێمی دیکتاتۆری ئۆتۆکراسین، بۆیە چاوەڕوان ناکرێت دیموکراسی و ئازادی سیاسی لەو وڵاتانەدا بە ئاسانی و لە ئایندەیەکی نزیکدا سەرهەڵبدات.

مەزەبی ئەرسەدۆکسی مەسیحییەتیش، وەکو ئاینی ئیسلام، هەردوو بواری دیانەت و سیاسەت بە یەک شت دەزانێت، یان بە گوتەیەکی دی بە دوو دیوی یەکپارچە دراو دەزانێت، بۆیە لە رووی مێژووییەوە، بزووتنەوەی دیموکراسی لە وڵاتانی ئەرسەدۆکسی مەزەبدا، لاواز بووە.

هەڵبەتە سەبارەت بە کۆنفۆشیوسیەتیش لە چیندا، بەشێک بووە لە دەوڵەت و زۆربەی شارەزایان و پسپۆڕان ڕایان وایە کە ئاینی تەقلیدی کۆنفۆشیۆس یان نادیموکراسی بووە یان ئەنتی دیموکراسی بووەو کۆماری میللی چین تا هەنووکەش دەوڵەتێکی دکتاتۆری یان ئۆتۆکراسی وتاک حیزبییە،هەرچەندە گەشەکردن و پەرەسەندنی ئابووری بازاڕی ئازاد، لەم ساڵانەی دواییدا، دەسەڵات و دەسەڵاترانی دەوڵەت یان حکومەتی کەم کردووەتەوە. لە نێو وڵاتانی کۆنفۆشیوسی مەزەبدا تەنیا ژاپۆن توانی لە ئاخرو ئۆخری سەدەی بیستەمدا، حکومەتێکی دیموکراسی دابمەزرێنێت، هۆی سەرەکی ئەم گۆڕانکارییەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ژاپۆن لە پاش دووەم جەنگی جیهان لە لایەن ئەمریکاوە هاتبووە داگیرکرن و سوودیان لە داب و نەریت و کەلتووری دیموکراسیانەی داگیرکەرەکەی خۆیان وەرگرت.دەنا هەموو وڵاتانی کۆنفۆشیوسی مەزەبی دیکەی وەک کۆریاو سەنگافورە، تایوان و ڤێتنام، ڕژێمێن دیکتاتۆری و ئۆتۆکراسی بەڕێوەیان بردوون، هەڵبەتە ئەوانیش لەو ساڵانەی دواییدا وەکو چین بە هۆی گەشەکردنی لەزی ئابووری و هاتنە کایەی بازاڕی ئازادەوە، سیستەمی حوکمڕانییان گۆڕانکاری بەسەر هاتووەو ئەو دەسەڵاتە ڕەهایەی جارانیان نەماوە.

بەڵام هندوستان، بە پێچەوانەی ئەو وڵاتانەی لەسەرێ ڕا ئاماژەمان کردنێ، کە زۆربەی خەڵکەکەی هندۆمەزەبن، بەر لەوەی ببێت بە وڵاتێکی پیشەسازی، بوو بە وڵاتێکی دیموکراسی.یەکێک لە هۆیەکانی

ئەوەیە کە بندەستی ئیمپریالیزمی بەریتانی بوو کە خودانی باکراوندو کەلتوورو داب و نەریتی دیموکراسیانە بوو، کە کردیە کارێک هندییەکان چاویان لێبکەن یان بەلای کەمەوە سیستەمی دیموکراسییان بەلاوە غەریب و نامۆ نەبێت، هۆیەکی دیکەی دەگەڕێتەوە بۆ خەسڵەتی خودی ئاینەکە، گروپە مەزەبی و سیاسییەکان لە هندوستاندا کەم تا زۆر جیاوازو هەمەجۆر بوون، ئەمەش خۆی لە خۆیدا رێگە خۆشکەر بوو بۆ گەشەکردن و گۆڕانکاری دیموکراسی و، گوتارو داب و نەریتی دێرینەی رۆشنگەریی و فەرهەنگی وڵات، نەبووە کۆسپی سەر ڕێگای دیموکراسییەت.

جا لەبەر ڕۆشنایی ئەو بۆچوونانەی سەرێ ئەگەر سەیری هەرێمی کوردستان بکەین، ئەوا دەبینین کە واقیعی وڵات چ لە رووی ئابووری، کەلتووری سیاسی و جڤاکی و ئاینییەوە، بە قازانجی پرۆسەی دیموکراسی نییە، لە رووی ئابوورییەوە، یەجگار شێواو سیماگۆنگە و سەروەت و سامانی وڵات، قۆرخی کەمینەیەکی بچووکی خەڵکییە کە لە هەمان کاتدا خودانی دەسەڵاتی سیاسیشن و حکومەت بووە بەسەرچاوەی گرینگترین سەرمایە، دەرامەت، دەسەڵات و پایە. دیارە ئەمە جگە لە گەندەڵی هیچی تری لێ شین نابێت. لە ڕووی کەلتووری سیاسی جڤاکییەوە، زۆر دواکەوتووەو پەیوەندییەکان، پەیوەندی شوان و مێگەلە، پەیوەندی بت و بتپەرستە کە نە بتپەرست دەبێت بە خاوەنی ئەقڵیەتێکی تەحلیلی مۆدێرن و نە بتیش دەستبەرداری پایەی بتایەتی خۆی دەبێت، پەیوەندییەکان زیاتر خێڵەکییە تا پەیوەندییەکی مۆدێرن بێت و لەسەر بنەمای توانا و شایستەیی فەردی رۆنرابێت، هەموو دەزانین پەیوەندی خێڵەکی لەسەر بنەمای گوێڕایەڵی دەستەجەمی، بە شێوەیەکی هەرەمی لە سەرێڕا بۆ خوارێ ڕۆنراوە.. تەنانەت پێکهاتەی حیزبەکانیش پێکهاتەیەکی ئەستوونییە نەک ئاسۆیی. لە رووی ئاینییەوە، موسوڵمانی شافیعی مەزەبی داخراوە، کە زیاتر لایەنگری دەسەڵات و دەوڵەتە تا پارێزەری جدی مافی بەشەر، ئازادی بەیان، ئازادی جڤاکی، ئازادی مەزەب بێت.بۆیە هیچ جێگەی سەر سوڕمان نییە ئەگەر ئاسۆی دیموکراسیمان لێڵو تاری بێت!!بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە، تروسکەی تیا بەدی ناکرێت، چونکە پرۆسەی دیموکراسییەت، بە تایبەتی لەم بیست ساڵەی رابردوودا، لە زۆربەی ئەو وڵاتانەی کە تازە بۆنی دیموکراسیەتیان تێگەڕاوەو تازە کەوتوونەتە سەر سکەی دیمۆکراسییەت، جۆرە پاشاگەردانییەک بەدی دەکرێت. بەڵام وێڕای ئەوەش شەپۆل و تەوژمی دیموکراسی بەرێوەیەو رژێم و سیستەمە ئایدۆلۆژییەکان، کەم تا زۆر دەگۆڕێن، سەرمایەداری و سەرهەڵدانی چینی بۆرژوای نیشتمانی وەکو چینێکی شۆرشگێڕی گوڕانخوازی سەردەمی خۆی ، وەکو چینێکی فرە ئاوات و ئامانجی ئابووری و عەوداڵی بازاڕی ئازاد، سەرهەڵدانی چینی کرێکار، بەرزبوونەوەی ئاستی ژیان و بژێوی، بەرزبوونەوەی ئاستی خوێنەواری ، هەر هەموو ئەمانە زەمینە خۆشدەکەن بۆ سەرهەڵدان و پەیدابوون و ریشاژۆبوونی ئۆرگان و دامەزراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی، کە تەنیا لە هاماج و ئۆتمۆسفیری دیموکراسیدا هەڵدەکات و گەشە دەکات، بۆیە چاری ناچارە لە پێناوی مانەوەی خۆیدا داکۆکی لە دیموکراسییەت بکات و هیچ

پێشێلکارییەک لە دەسەڵات قەبووڵ نەکات و ڕێگەی نەدات سنووری دەسەڵاتە یاساییەکانی خۆی ببەزێنێت.

بەم پێیە حکومەت و دەسەڵات دیموکراسی بێت یان نادیموکراسی، بە دەستی جەماوەری خەڵکی دێتە دامەزراندن و دروستکردن، شێوەو فۆرمی حکومەتان تا ڕادەیەکی زۆر بەندە بە فاکتەرێن ئابووری، ڕامیاری، کەلتووری و ئاینییەوە. بەڵام ئەم فاکتەرانەش ناتوانن شێوەی یەکجارەکی حکومەت دیاری بکەن. مەرجی سەرکەوتنی دیموکراسییەت لەوەدایە کە حکومەت و ڕابەرانی حکومەت هەوڵبدەن پەیوەندییەکی بتەو لە نێوان ئۆرگان و دامودەزگا حکومەتییەکان و جەماوەری خەڵکیدا دروست بکەن و، هاووڵاتیان ئەو ئۆرگان و دامودەزگایانە بە هی خۆ بزانن و پشتیوانی لێبکەن. هەر یاساو ریساو بڕیارو ڕێنماییەک لەو ئۆرگان و دامودەزگاو دامەزراوانەوە دەربچێت، خەڵکی باوەڕی پێبکەن و پابەندو گوێڕایەڵی ببن.یانی هەرکاتێ دامودەزگا فەرمییەکانی دەوڵەتڕانی شەرعییەت و خۆیبوونی خۆی هەبوو، هاووڵاتیان لەسەریانە ڕێزی یاساکان بگرن و پابەندی ببن، ئەگەر جێبەجێکارانی یاساکانیانیش بە دڵ نەبێت. دیارە تا سەنگ و ئیحتوباری ئۆرگان ودەزگای دادڤانی زیاتر بێت، پابەندی بە یاساوە زیاتر دەبێت، بۆیە دەبێ تا دەکرێت دەزگای دادڤانی سەربەخۆ بێت.

هەڵبەتە هەر حکومەت و دەسەڵاتێک دەبێ مەشروعییەتی خۆی هەبێت، دیارە مەشروعییەتی حکومەت و دەسەڵاتیش بە گوێرەی ڕاوبۆچوونی شارەزایان و پسپۆڕان، شێوەی جۆراوجۆریان هەیەو لە سیستەمێکی حوکمڕانییەوە بۆ سیستەمێکی دیکە دەگۆڕێت. بەڵام ئەوەی عەیانە لە سیستەمێن دیموکراسیدا، شەرعییەت لەسەر بنەمای زۆرداری و بە خورتی ڕۆنانرێت، بەڵکو یاسا فەرمانڕەوایە و ڕەگی یاساش دەچێتەوە سەر دەستوور، بۆیە سیستەمە دیموکراسییە نۆبونیادەکان ، لەسەریانە بۆ ئەوەی بناغەیەک بۆ شەرعییەتی خۆ فەراهەم بکەن و سنوورێک بۆ دەسەڵاتەکانی حکومەت دیاری بکەن و مافە سیاسی و ئابوورییە گشتییەکان زامن بکەن. کەواتە دەشێت دیموکراسی بە یەکێک لە فاکتەرەکانی سەقامگیری و ئارامی بێتە ژماردن، ئارامی سیاسیش، زەمینە بۆ گەشەکردنی ئابووری و ئاوەدانی وڵات بە هەموو بوارە ژیاریی و شارستانییەتەکانەوە خۆشدەکات و هاووڵاتی جگە لە یاسا ملکەچی کەسی دی نابێت و هەرکاتێ حکومەت و دەسەڵاتی بەدڵ نەبێت، دەتوانێت لە ڕێگەی دەنگدانەوەو بە شێوەی یاسایی لای ببات یان بیگۆڕێت. واتە دەسەڵاتی ڕاستەقینە لە دەستی هاووڵاتیاندایە نەک لە دەستی حکومەت..یانی بەم پێودانگە یەکێک لە سەرچاوەکانی شەرعییەتی سیستەمی دیموکراسی، پشتیوانی جەماوەری خەڵکە، دەنگی خەڵکە..جا خەڵکانێک هەن ئەمە بە خاڵی لاوازی سیستەمی دیموکراسی دەزانن و پێیانوایە چونکە حکومەت بە پشتیوانی و دەنگی جەماوەری خەڵک هاتووەتە سەرکار، دەبێ هەمیشە بۆ پاراستنی ئەو پشتیوانییە جەماوەرییە لە ڕکابەریدا بێت و

خەریکی شەڕی یاسایی ئۆپۆزیسیۆن و نەیاران و هەڤڕکانی خۆی بێت. بەڵام ڕاوبۆچوونی پێچەوانەش هەیە کە پێی وایە جیاوازی بەرژەوەندی و هەڤدژی ویست و خواستان، خاڵی ئەرێنییە و دەبێتە مایەی جێگیری و بتەوی کۆڵەکەکانی دەسەڵات و حکومەت، چونکە سەرنجی خەڵکی بۆ گرفت و کێشەکانی حکومەت و کۆمەڵگە ڕادەکێشێت و ئازادی ئۆپۆزیسیۆن ونەیاران، دەبێتە مایەی ئەوەی کە خەڵکی لە کەموکوڕییە کارگێڕی و سیاسی و ئابوورییەکانی وڵات بە ئاگا بن و حکومەت خۆی بناسێت و نەوێرێت و نەتوانێت ئەرکە یاساییە نیشتمانی و نەتەوەیی و سیاسییەکانی خۆی فەرامۆش بکات، دەنا متمانەو پشتیوانی جەماوەری خەڵکی دەدۆڕێنێت.واتە لە سیستەمی دیموکراسیدا، لە سایەی ئازادی گوزارشت و بەیاندا، کە یەکێکە لە مەرجەکانی دیموکراسییەت، ئۆپۆزیسیۆن و هەڤڕکان، یان کەناڵە جۆراوجۆرە میدیاییەکان دەتوانن هەر پێشێلکارییەکی حکومەت و دەسەڵات لە چوارچێوەی یاسادا لە قاوبدەن، کە ئەمە لە سایەی ڕژێمی دکتاتۆری یان ئۆتۆکراسی تاک حیزبیدا مەحاڵە.. هەڵبەتە پێتڤییە لێرەدا ئاماژەیەکی بلەز بۆ ئەوەش بکرێت کە یەکێک لە هەوڵەکانی سیستەمی دیموکراسی، بۆ چەسپاندن و سەلماندنی شەرعییەتی خۆی ئەوەیە کە لە هەنبەر زۆرینەدا داکۆکی لە مافەکانی کەمینە بکات، بە تایبەتی کەمینەێن نەژادی و ناسیونالیستی و زمانەوانی و ئاینی و مەزەبی، چونکە ئەو کەمینانە ئەگەر هەست بکەن پەراوێز دەخرێن و ناتوانن لە دەسەڵاتدا شەریک و هاوبەش بن، لەگینە بکەونە بیری ئۆتۆنۆمی ناوچەیی و تەنانەت جیابوونەوەش لە دەوڵەت.دەکرێت یۆگسلاڤیاو یەکێتیی سۆڤیێتی جاران وەکو نموونەی ئەم حاڵەتە بهێنرێنەوە. هەڵبەتە یەکێک لە چارەسەرەکانی ئەم مەسەلەیە ئەوەیە کە بنەمایەکی یاسایی ئەوتۆ هەبێت کە لە پرۆسەی سیاسی وڵاتدا مافی ڤیتۆ بە کەمینەکان بدات تا لەو ڕێگەیەوە داکۆکی لە مافی خۆ بکەن. سویسرا نموونەیەکی سەرکەوتووی ئەم چارەسەرەیە.هەڵبەتە ئەگەر ئەمە سەربگرێت، شەرعییەتێکی پتر بە حکومەت و دەسەڵاتی وەخت دەدات.

فیدرالیزمیش، کە بریتییە لە دابەشکردنی دەسەڵات لە نێوان حکومەتی ناوەندی نیشتمانی و حکوومەتانی بچووکتری وەکو حکوومەتی هەرێم و شاران، ڕێگەیەکی دیکەیە بۆ ڕازیکردنی کەمینەکان و بەدەست هێنانی متمانەی زیاتریان بە شەرعییەتی حکومەت و دەسەڵات. هەڵبەتە فیدرالیزم، یەکێکە لە کۆنترین و، لە زۆر ڕووەوە، لەبارترین شێوە بۆ نەهێشتنی هەر ناکۆکی و هەڤدژییەک لە نێوان گروپە نەژادی و ناسیونالی و ئاینییەکان..هەڵبەتە ئەم چارەسەرەش، چارەسەرێکی یەکجارەکی وبنجبڕی هەموو کێشەکان نییەو نابێت، خۆ ئەگەر بارودۆخی جیهانی و هەرێمایەتی و هەلومەرجی ئابووری، سیاسی جڤاکی، کەلتووری و ئاینی ڕێ بدەن و لەبارببن چار هەر دامەزراندنی دەوڵەتی نیشتمانی-نەتەوەییە.

گومان لەوەدا نییە ئەو حکومەت و دەسەڵاتانەی کە لە هاووڵاتیانەوە نزیکترین و کار بۆ دابینکردنی پێداویستی و ئارەزووەکانی زۆربەی هەرە زۆری میللەت دەکەن، شەرعییەتیان لە نک جەماوەری خەڵک زیاترە لەو حکومەت و دەسەڵاتانەی کە لە خەڵکی دادەبڕن و هیچ بایەخێک بە پێداویستی و داواکانیان نادەن..دیارە سیستەمی دیموکراتیش لە کەموکوڕی و کێماسیان بەدەر نییە، وەکو هەر دیاردەیەکی سیاسی حوکمڕانی لایەنی ئەرێنی و نەرێنی خۆی هەیە. بە درێژایی دوو سەد ساڵی ڕابردوو، دوو جۆرە حکومەت و دەسەڵاتی سەرەکی دیموکراسی دەرکەوتووەو لە دنیادا هاتووەتە جەڕباندن، یەکێکیان لەسەر بنەمای سەرۆکایەتی کۆماری و ئەویتریان لەسەر بنەمای پارلەمانی ڕۆنراوە. لە سیستەمی سەرۆکایەتی کۆماریدا (پریزیدێنسی) هەردوو سەرۆکایەتی دەوڵەت و حکومەت لە دەستی سەرۆکی وڵاتدایە، واتە هەردوو دەسەڵاتی ڕەمزی و پراکتیکی لە یەک کەسدا کۆدەبێتەوە. بەڵام لە سیستەمی پارلەمانیدا، دەسەڵاتی ڕەمزی و دەسەڵاتی واقیعی، بەسەر سەرۆکی دەوڵەت و، کە زیاتر پۆستێکی تەشریفاتییە(چ سەرکۆمار بێت و چ پاشا بێت) وسەرەک وەزیراندا ، کە پۆستێکی واقیعی گرینگ و هەستیارە، دابەش دەبێت. بەڵام لێرەدا دەبێت خەڵکەکە لە ئاستێکی هۆشیاریی ئەوتۆدا بن کە زیاتر مامەڵە دەگەڵ ئۆرگان و دامودەزگای حکومەتی و پۆست و پایەکاندا بکەن، تا لەگەڵ ئەو کەسێتیانەی بە شێوەی یاسایی دەگەنە ئەو پۆست و شوێنانە، یانی پایەو پۆستی سەرۆکایەتی کۆمار گەورەترین و گرینگترە لەو کەسەی دەگاتە ئەو پۆست و پایەیە، شەرعییەتی پۆست و پایە دەگەڕێتەوە بۆ شەرعییەتی ئۆرگان و دامودەزگاو دامەزرازە حکومەتییەکان، ڕەگی شەرعییەتی دامەزراوەکانیش دەچێتەوە سەر دەستووری وڵات.یەکێک لەو ئیرادانەی لە سیستەمی پریزیدێنسی(سەرۆکایەتی) دەگیرێت ئەوەیە کە زۆربەی دەسەڵاتە سیاسییە هەستیارەکان لە دەستی یەک کەسدا کۆدەبێتەوە. بەڵام لە سیستەمی پارلەمانیدا، پاشای قانونی یان سەرۆکی هەڵبژێردراوی دەوڵەت، کە هەمان ڕۆڵی پاشای قانوونی دەگێڕێت، دەسەڵاتەکانی زیاتر ڕۆتینی و تەشریفاتییە.دەسەڵاتەکان زیاتر لە دەستی سەرۆک وەزیراندایە(سەرۆکی حکومەت)، کە ئەمە جۆرە سستی و سەنگەلاییەک دەخاتە ناو سیستەمی پارلەمانییەوە. خۆ سیستەمی پارلەمانیش خاڵی لاوازی خۆی هەیە، بە تایبەتی ئەگەر پارلەمان (دەزگای یاسادانان) لە کۆمەڵێک حیزبی هەمەجۆر پێکهاتبێت، هەرکاتێ ئەگەر یەک حیزب زۆرینەی کورسییەکانی پارلەمان بە دەست نەهێنێت ئەوا بەبێ هاوپەیمانی دوو حیزب یان زیاتر، ناتوانێت حکومەت پێکبهێنێت. خۆ هاوپەیمانی بە تەبیعەتی خۆی ناپایەدارو ناجێگیرە و ئەگەر ژمارەیەک وردە حیزب نەسازێن و نەگەنە ڕێکەوتن و سازان ئەوا پرۆسەی سیاسی و دامەزراندنی حکومەت دەگاتە بنبەست و کوێرە کوڵان.ئەمەش ئەگەری هەڵوەشانەوەو هەرەسی سیستەمی پارلەمانی لێدەکەوێتەوە. نموونەی ئەمەش هەڵوەشانەوەی سیستەمە پارلەمانییەکانی ئەڵمانیا، ئیتاڵیا. ئەسپانیاو گەلێک لە وڵاتانی ئەورووپای ڕۆژهەڵاتی پێش دووەم جەنگی جیهانە کە بە هۆی ئەو بنبەستانەوە کە لە ئاکامی

حیزبایەتی تەسکدا دروستبوون.هەڵبەتە تا ئەندامانی پارلەمان خەڵکی شایستەو کارامەو دڵسۆزو لێهاتووبن، حکومەت پایەدارترو کاراترو خزمەتگوزارتر دەبێت، دیارە پێچەوانەش پێچەوانەیەو ، پارلەمانی هەرێمی کوردستان نموونەیەکی زندووی ئەو حاڵە نەرێنییەیە، کە مخابن، ئەندامانی پارلەمان، کەمترین شایستەگی ئەو شوێنەیان تێدایە، خەمی گەورەیان رازی کردنی وەلینیعمەتەکانی خۆیانە،مووچەی چەور، کە بەڕاستی پێیان حەرامە، ویژدانی سڕکردوون و زمانی لە گۆخستوون، ئەوەندەی نوێنەری حیزبن- کە حیزبەکانی لای ئێمە تێکڕا، بە دوکانە سیاسییەکانیشەوە، ڕادیکال بونیادن- نوێنەری گەل نین، وەهەموو بوکەڵەی قوڕمیشکراوی دەستی حیزبن..بۆیە جەماوەری خەڵک نەهەقیان نییە کە دەڵێن پەڕلەمان پەردەیەکە بۆ داپۆشینی دکتاتۆریەتی حیزبانی ناو دەسەڵات!!

بەهەرحاڵ، بە شێوەیەکی گشتی تا دەسەڵات زیاتر دابەش بووبێت و زۆرترین دامودەزگاو ئۆرگان تیایدا شەریک بن، دیموکراسییەت پایەدارتر دەبێت و شەرعییەتی حکومەت بەهێزتر دەبێت. هەڵبەتە وەکو پێشتر ئاماژەمان کردێ ، لە سیستەمی پارلەمانیدا، دەسەڵاتی سەرکۆمار، لە دەسەڵاتی سەرۆکی حکومەت کەمترە. لە سیستەمی سەرۆکایەتیدا، دانانی یاسا،پەسندکردنی بودجە، تەرخانکردنی سەرچاوەی دارایی، دابەشکردنی پۆست و پایە بەرزەکان، لە نێوان سەرکۆمارو پەرلەماندا (کە خۆ بەخۆ دەبێت بە دوو ئەنجوومەنی پیران و نوێنەران) دابەش دەبێت. لە سیستەمی پارلەمانیدا هەڵبژاردنی سەرۆکی حکومەت و کابینەی وەزاری لەلایەن پارلەمانەوە پەسند دەکرێت ومتمانەی پێدەبەخشرێت و تا ئەو کاتە لە سەرکار دەبێت کە متمانەی زۆرینەی پارلەمانی هەبێت.

"٥"

هەڵبەتە هەڵبژاردن، بە یەکێک لە کۆڵەکە گرینگەکانی سیستەمی دیموکراسییەت دادەنرێت، بۆیە پێویستە لێرەدا بە گوێرەی دەرفەتی ئەم نووسینە سووکە هەڵوەستەیەکی لەسەر بکەین. هەڵبژاردن پرۆسەیەکە لە ڕێگایەوە خەڵکانێک، کاندیدێک یان زیاتر بۆ ئەنجامدانی کارێکی دیاریکراو هەڵدەبژێرن. بە مانا تایبەتییە سیاسییەکەشی، بریتییە لە هەڵبژارنی نوێنەران بۆ ئەنجوومەنی نیشتمانی (پارلەمان) لەلایەن جەماوەری خەڵکەوە.

لەو وڵاتانەدا کە دەستوور فەرمانڕەوایە و جودایی هەرسێ دەسەڵاتی یاسادانان، جێبەجێکردن ودادڤانی لە ئاردایە، پارلەمان، بە ڕای ئازاد، نهێنی و، ڕاستەوخۆی جەماوەری خەڵکی دێتە هەڵبژاردن. لەم جۆرە هەڵبژاردنەدا، بۆ ئەوەی هەموو ئەوانەی مەرجی یاسایی دەنگدانیان تیادایە، دەرفەتی دەنگدانیان بۆ برەخسێت، رەسم وایە کە ماوەیەکی دیاریکراو بۆ ڕاگیری دیاری بکرێت کە لە رۆژێک کەمتر نەبێت. بەرپرسانی حکومەتی بنکەکانی دەنگدان، کە بەزۆری بریتین لە فێرگە و قوتابخانە و فەرمانگە حکومەتییەکان، دیاری دەکەن و دەنگدەران (ئەو کەسانەی لە رووی تەمەن و لەباری ئەقڵی و سیاسی

و مەدەنییەوە هەلومەرجی یاساییان تێدایە، کارتی دەنگدان پڕ دەکەنەوەو دەنگەکان بە سەرپەرشتی و چاودێری لیژنەیەکی ئیعتراف پێکراو، دەنگەکان دەخەنە سەندوقێکی داخراوەوەو پاشان سەندوقەکان بە تەشریفاتێکی تایبەتییەوە دەکەنەوەو بە ئامادەبوونی کاندیدەکان یان نوێنەری کاندیدەکان دەنگەکان دەخوێنرێنەوەو ودێنە ژماردن.

هەڵبژاردن جۆری جیاوازی هەس، هەر دەنگدەرێک دەتوانێت دەنگ بە یەک کاندید یان چەند کاندیدێک بدات (بە گویرەی ژمارەی کورسی نوێنەرایەتی) یان ناوی کاندیدەکان بە گویرەی شایستەیی لە لیستەکەدا دیاری بکات. لە هەندێ وڵاتانی تۆتالیتاری (شمولی)دا جارجار هەڵبژاردنێکی فۆرمالی دێتەکردن کە تەنیا ناوی یەک کاندید لە کارتی دەنگداندا دێتە نووسین و تۆمارکردن، ئیدی لەم حاڵەتەدا دنگدەر یان دەبێت دەنگ بەو تاقە کاندیدە بدات یان دەنگ نەدات، دیارە ئەمجۆرە هەڵبژاردنە، لە سیستەمێن دیموکراسیدا بە دەنگدان حەساو ناکرێت.

لە سیستەمی فرە حیزبیدا، دەنگدەران، عادەتەن دەنگی خۆ بە کاندیدانی حیزبی دەدەن، لەبەر ئەمە پێش دەستپێکردنی پرۆسەی هەڵبژاردن، لە ناو حیزبەکاندا لیژنەی تایبەتی پێکدەهێنرێت بۆ دیاریکردنی کاندیدانی حیزبی. لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا کە جووتە حیزبە گەورەکە جیاوازی ئایدۆلۆژییان نییە، لە هەڵبژاردندا، زیاتر جەخت لەسەر کاندیدانی هەڵبژاردنەکە دەکرێت. لەبەر ئەمە بەر لە دەسپێکردنی هەڵبژاردنی گشتی، بە تایبەتی بۆ دیاریکردنی کاندیدی سەرۆکایەتی کۆمار و یاریدەدەرەکەی، هەڵبژاردنێکی ناوخۆ لە نێو هەردوو حیزبدا دەکرێت کە گرینگییەکی زۆری پێدەدرێ و بایەخێکی زۆری دەدرێتێ..بەم پێیە یەکێک لە کۆڵەکەکانی دیموکراسی هەڵبژاردن ، فرە حیزبییە، بەلای کەمەوە دەبێت دوو حیزبی سەرەکی بنکە فراوانی فرە ئەندام و پایەدار هەبن و بەبێ فرە حیزبی و ململانێ و کێشماکێشی حیزبی، دیموکراسییەت نابێت..جا لەبەر ئەوەی حیزبەکان و پایەداریی حیزبەکان بەندە بە جەماوەری خەڵک و دەنگدەرانەوە، ئەمە وادەخوازێت کە هاووڵاتیان لە دەنگداندا شایستەیی و مەشروعییەتی سیاسەتی حیزبی ڕەچاو بکەن و لە دەنگداندا، بە ئەقڵ و بە گوێرەی بەرژەوەندی گشتی وڵات بیربکەنەوە، نەک بە سۆز بیربکەنەوە.

هەڵبەتە سەروەری یاساو هەبوونی کۆمەڵگەی مەدەنی خۆڕسک و زادەی زەرورەتە حەیاتییەکانی کۆمەڵگەش، یەکێکە لە پشتیوانە هەرە گرینگەکانی سیستەمی دیموکراسییەت..بە هەرحاڵ دیموکراسییەت ئەمڕۆکە بووە بە خولیاو ئامانجێکی نێونەتەوەیی و گەلێک لە حکومەت و حیزبێن دیموکرات وسەندیکاو ڕێکخراوێن ناحکومەتی کە خۆیان بۆ مافی مرۆڤ و پێشکەوتنی نێونەتەوەیی تەرخان کردووە، لە هەوڵ و کۆششدان بۆ ڕیشاژۆکردنی دیموکراسییەت و گۆڕینی هێزە شمولی تۆتالیتارەکان لە سەرانسەری جیهاندا، هەڵبەتە سەرکەوتن یان شکستی دیموکراسی جگە لە تێکرای ئەو

فاکتەرانەی لە سەرانسەری ئەم نووسینەدا کەم و زۆر باسکراون یان ئاماژەیان بۆ کراوە تا ڕادەیەکی بەرچاویش پەیوەندی بە ڕێبازو ڕەفتاری ڕێبەران و گروپە سیاسییەکانەوە هەیە.

دیارە دیموکراسی کە لە کرۆک و جەوهەردا دەکاتە حوکمڕانی زۆرینەو بەندە بە دەنگی زۆرینەی دەنگدەرانەوەو هەرکاتێ متمانەی زۆرینەی پارلەمانی دۆڕاند، لە حوکم و دەسەڵات دەکەوێت، بۆیە دەبێ دەنگدەران سووربن لەسەر ئەوەی کە نابێ دیموکراسییەت تەنیا لە چوارچێوە سیاسی و دادڤانییەکەیدا قەتیس بکرێت، بەڵکو دەبێ کەوشەن و بازنەی هەردوو کایەی سیاسی و دادڤانی ببەزێنێت و کایە ئابوورییەکەش بگرێتەوە. چونکە بەبێ ئەمە دیموکراسییەت لە بالاترین ئاستی خۆیدا، بە نیوەچڵی و نوقستانی دەمێنێتەوەو لە نزمترین ئاست و خراترین حاڵەتی خۆیدا دەکاتە پەردەیەکی شاردنەوەی گەندەڵی و دکتاتۆرییەتی دەسەڵات. دیموکراسییەت دەبێ بازنەی سیاسی خۆی ببەزێنێت، یەکسانی دەرفەت،بۆ تێکڕای هاووڵاتیان لە گشت کایەکانی ژیاندا دابین بکات. بۆیە ڕادەیەک لە خۆشگوزەرانی و سوودمەند بوون لە پەروەردەو خوێندن بۆ هەر تاکێکی کۆمەڵگە، بەمەرجی پایەداریی دیموکراسییەت لە هەر کۆمەڵگەیەکدا دێتە ژماردن. تا جیاوازی و نایەکسانی دارایی، چینایەتی، نەژادی، جێندەری، ڕەگەزی، ئاینی و...هتد کەمتربێت، دیموکراسییەت زیاتر ڕەونەق پەیدا دەکات و گەشەدەسەنێت و پایەدارتر دەبێت...

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

* دایره المعارف دموکراسی/زیر نظر سیمور مارتین لیپست/ ترجمه فارسی به سرپرستی: کامران فانی- نورالله مرادی. جلد اول: ا-ت/ کتابخانەی تخصصی وزارت امور خارجه/ تهران، بهار ١٣٨٧

* اولویت دموکراسی برفلسفه/ ریچارد رورتی/ ترجمه خشایار دیهیمی/ چاپ سوم/ ١٣٨٨/ انتشارات طرح نو

* تاریخ دموکراسی در اروپا/ مهدی رجبی/ چاپ اول/ ١٣٨٦/ نشر دنیا نو

* دانشنامەی سیاسی (فرهنگ اصطلاحات و مکتبهای سیاسی/ داریوش اشوری/ چاپ بیست و یکم/ ١٣٩١/ انتشارات مروارید

* فرهنگ لغات/ دکتر علی شریعتی/ انتشارات قلم/ چاپ ششم ١٣٩١

* پەیڤستانی من/ حەمەکەریم عارف/ چ١/٢٠٠٩ بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی

* سفرەی فەقیران/ حەمەکەریم عارف/ چ١/ ٢٠١٢ دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

ئیفلاسی سیاسی و قاتی سیاسەتوان

"١"

دیموکراتییەت، یەکێکە لە زاراوە سیاسی و مەدەنییە هەرەباوەکانی ڕۆژگاری ئەمڕۆ و کەم و زۆر لە ژیانی پراکتیکی کۆمەڵگە بەشەرییە جیاوازەکاندا و بە ڕێژەی جیاوازو، بە ڕاڤەو شرۆڤەی جیاوازەوە مومارەسە دەکرێت و زۆرجار وەکو مۆد بەکاردەبرێت و دکتاتۆریەتی ڕژێم ودەسەڵاتە نادیموکراتەکانی وەکو ڕژێمانی سیاسی پاشکەوتووی رۆژهەلاتی، پێ پەردەپۆش دەکرێت و بە ڕادەیەک دەخرێتە سەرزاری جەماوەری خەڵکی، کە لە هەر ناوەرۆک و چەمکێکی خۆی بە تاڵ ببێتەوەو ئەوەیان لە بیربچێتەوە کە دیموکراتییەت، بۆ خۆی وبە تەنیا نە ئامانجە و نەچارەسەرە. بەڵکو ئەوزارێکە بۆ چوونە ناو دنیایەکی یەجگار ئاڵۆز و تیکڕژاوەو کلیلە بۆ کردنەوەی دەرگا لەسەر کێشەو دۆزە حەیاتییە ڕاستەقینەکانی ژیان بە هەموو کایەو ڕەهەندە ئاڵۆزو جیاوازەکانییەوە، بۆ ڕوو بە ڕوو بوونەوەی کێشە

ڕاستەقینەکان، تا بە ڕوونی بیان بینین و لێیان تێبگەین و بە ئاڕاستەی چارەسەری ڕاستەقینەدا مامەڵەیان لە تەکدا بکەین..جا بە بێ ئەم ئەوزارە (ئەوزاری دیموکراتییەت) بێهوودە بە دەوری کێشەکاندا دەخولێینەوە، خۆمانی لێدەدزینەوە، هەواڵە بە گەواڵەی دەکەین، فێڵی لێدەکەین و خۆمان و خەڵکی هەڵدەخەڵەتێنین و بە هەندێ بە ناو ڕیفۆرمی کلێشەیی سەرڤەسەرڤە، خۆمان لە چارەسەری ڕاستەقینەی کێشەکان دەدزینەوە..هەڵبەتە دیموکراتییەت ئەوزارو مەرجی سەرەکییە، نەک هەر بۆ تێگەییشتن لە مەسەلەکان، بەڵکو بۆ مامەڵە کردن دەگەڵ خودی دۆزو کێشەکانیشدا.جا ئەم ئەوزارە، واتە دیموکراتییەت، چ وەکو مومارەسەی ڕۆژانە، چ وەکو ڕێسا، چ وەکو داب و نەریت، تا حوزووری زیاتر بێت، زیاتر دەمانخاتە ژێر باری مەسئولییەتەوەو ناچارمان دەکات بە دووی چارەسەراندا بگەڕێین و لە پراکتیزە کردنی چارەسەرەکاندا شەریک و بەشدار ببین و بە ئەقڵییەتی کراوەو سینگی فراوانەوە، پێشوازی لە ڕاوبۆچوون و چارەسەرە جیاوازەکان بکەین و گەشەیان پێبدەین و لەو ڕێگایەوە بگەینە چارەسەری باشتر و شایستە تر..ئیدی بەمجۆرە، دیموکراتییەت دەبێ بە مەرج و ئەوزاری پەرەسەندن و پێشکەوتن و بەمەرجی گواستنەوە، لە بارودۆخێکەوە بۆ بارو دۆخێکی باڵاترو شایستەتر و پێشکەوتووتر.یەکێکە لەو ڕێکارانەی کە کۆمەڵگە، لە هەر زەلزەلەو هەڵدێر و دابڕانێ دەپارێزێت و هەموو هێزە کاراو کاریگەرو تازەکانی کۆمەڵگە ناچار دەکات بێنە ژێرباری مەسئولییەتەوە. جا دیموکراتییەت، لەم ڕوانگەو پێودانگەوە، دەکاتە مەرجی گرینگ بۆ هەر گۆڕانێکی تازەو جدی. زەمینە خۆشدەکات بۆ گشت کارلێکەکان و گۆڕینەوەی ئەزموونانی جیاواز..بە کورتی و بە کوردی دیموکراتییەت دەکاتە کۆڵەکەی هاوبەش دەگەڵ تێکڕای دۆزو دیاردەو مەسەلەکان، بە وردو درشتیانەوە..بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە کە دیموکراتییەت دارعاسای ئەفسووناوی بێت و هەرکە دەستت دایە، یەکسەر گرێی هەر هەموو کێشەکانت بۆ بکاتەوەو چارەسەریان بکات.چونکە دیموکراتییەت بە تەنیا و خۆ بەخۆ چارەسەر نییە، بەڵکو کلیلی چارەسەرەکانە..بۆیە دەکرێت لەبەر ڕۆشنایی هەبوون و نەبوونی دیموکراتییەتدا، ئیستا و ئایندەی هەر کۆمەڵگەو ڕژێم و سیستەمێک بخوێنرێتەوەو پێشبینی بەردەوام بوون و پەرەسەندن و گەشەکردنی بکرێت، یان پێشبینی، خێرایی داڕوخان و هەرەسهێنانی بکرێت. دیارە دیموکراتییەت، کاڵایەک نییە، لە دەرێڕا هاوردەی بکەیت و بیخەیتە بازاڕەوەو ئیدی خۆ بە خۆ ڕەگ و ڕیشە باوێ و هەموو کایەکانی ژیانی کۆمەڵگە بگرێتەوە. بەڵکو دەبێت جەماوەری خەڵک قەناعەتیان پێی هەبێت، لە ژیانی پراکتیکی و ڕۆژانەی خۆیاندا مومارەسەی بکەن و بە کردەوە بۆیان دەربکەوێت کە چ پەیوەندییەکی نزیک لە نێوان دیموکراتییەت و یەکێتیی نەتەوەیی و نیشتمانیدا هەیە، لە نێوان پێشکەوتن و دیموکراتییەتدا هەیە و بە بێ بوونی پەیوەندی ئۆرگانیکی لە نێوان دیموکراتییەت و هەموو دۆزە حەیاتییە جیاوازەکاندا، جەماوەری خەڵک هەر بە سەرگەردانی دەمێنێتەوەو لە گێژاوی

وەهم و خەیاڵی بێهوودەدا دەژی و جگە لە ناکامی هیچی دی نادورێتەوەو بەرە بەرە متمانەی بە خۆی و بە توانا بەشەرییەکانی خۆی نامێنێت وناکامی لە لا دەبێت بە گرێی دەروونی.

هەڵبەتە وەکو پێشتر ئاماژەمان کردێ دیموکراتییەت نە دارعاسای ئەفسووناوی چارەسەری کێشەکانە، نە کاڵایەکی ئامادەیە و هاوردە بکرێت و وەکو خۆی بخرێتە بازاڕەوەو خۆ بە خۆ ببێ بە مۆد، بەڵکو زیاتر زادەی زەروورەتی پەرەسەندنی کایە جۆراوجۆرەکانی ژیان و تەبع و تەبیعەتی ئەزموونگەرانەی تیرەی بەشەرە..

هەرچەندە دیموکراتییەت بەم چەمکەی ئیستایەوە، لە ڕۆژاواو ئەوروپاشدا، کە خۆ بە بێشکەی دیموکراتییەت دەزانن، پڕە لە کەموکووڕی و نوقستانی و بە ملێونان خەڵکی هەژارو بێکار هەن و سیستەمی سەرمایەداری زاڵە بەسەر تێکڕای کایەکانی ژیاندا و یاساو ڕێسای خۆی دەسەپێنێ و بە باری بەرژەوەندی خۆیدا ئاراستەی دەکات. بەڵام بەو حاڵەشەوە دیموکراتییەت وەکو جەوهەر و ناوەرۆک وەڵامدەرەوەی پێداویستی و داخوازییە بنەڕەتییەکانی کۆمەڵگەیە، بەو پێودانگەی دیموکراتییەت مومارەسەیەکی ڕۆژانەیە لە هەموو بوارەکانی ژیاندا، شێوازی بیرکردنەوەو ڕەفتار و مامەڵەیە دەگەڵ کایەکانی ژیاندا، واتە تەنیا ڕواڵەت و ئیدیعا نییە، حاڵەتێکی کاتی نییە، خێرو بە خششی ئەم و ئەو نییە، بەڵکو مافێکی بنەڕەتی زۆرینەو کەمینەیە بە بێ جیاوازی و پێویستە مومارەسە بکرێت، زۆرینەو کەمینە، تاک و کۆمەڵ وەکو مافی ڕەوای خۆ بەرگری لێبکەن و کار بۆ پیشاژۆ کردنی بکەن و دەسبەرداری مافی خۆ نەبن و ئەرک و مافی خۆ بزانن. چونکە هەر کۆمەڵگەیەک ئەرک و مافی خۆی زانی و بە دروستی مومارەسەی کرد، دەتوانێت ڕوو بە ڕووی کۆسپ و تەگەرەو تەحەداکان ببێتەوەو ئایندە دروست بکات و هەر جۆرە ملکەچی و کۆیلایەتییەک ڕەفز بکات و پرسیاری دروست بکات. پرسیاری دروست یەکەم هەنگاوە بۆ دۆزینەوەی ڕێگای ئەقلانی و دروست و، مرۆڤ کە کەوتە سەر ڕاستە ڕێگای دروستی ئەقڵانییەت خۆ بە خۆ هەوڵی دۆزینەوەی لایەنە لاوازو بە هێزەکانی خۆی دەدات. هزرینی خۆی لە بێژنگ دەدات، ئەولەویەت و بەرایی بۆ ئامانجەکانی خۆی دادەنێت و پەیوەندی بابەتی ناوخۆیی و دەرەکی چێدەکات و هەر جۆرە شکست و ناکامییەک ڕەتدەکاتەوەو خۆی لە کەس بە کەمتر یان زیاتر نازانێت و..شکستەکانی خۆی بە ملی کەسی دیدا نادات و مل بۆ ئەمری واقیع نادات و خۆی لە بەرپرسیارییەتی نادزێتەوەو، هەوڵدەدات، لە ئاستی دیاردەو ڕووداوەکانی سەردەمی خۆیدا بێت و هیچ کێشەو گرفتێکی سەردەمی خۆی بۆ نەوەی دوای خۆی بە جێ نەهێڵێت و باری قورس نەکات..هەڵبەتە کەڵەکە بوونی کێشەو گرفتان و، گواستنەوەی لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دی، یەکێکە لە هۆکارەکانی ئەو پاشا گەردانییەی کە لە ناو کۆمەڵگەو میللەتانی وڵاتانی سێیەمدا زۆر بە زەقی دیارەو یەکێک لەو میللەتانەی کە ئەم حاڵەت و واقیعەی زۆر پێوە دیارە، میللەتی کوردە کە لە کەمترین مافی خۆی

بێبەشکراوەو کەمتر بە ئەزموونی خۆی ژیاوەو زیاتر بە تەجرەبەی داگیرکەرە فاشییەکانی ژیاوەو لە بێدەسەلاتی خۆیدا هۆی ئەم بارو دۆخە نالەبارەی، دەخاتە ئەستۆی ڕۆژگاری نالەبارو خەڵکانی دیکە!!و مل بۆ ئەمری واقیع دەدات، واقیعێک کە زیاتر بە سەریا سەپێنراوە. ئیدی بە پێخاوسی بە ناوکێشەو گرفتە کەڵەکەبووەکان، بە کۆن و تازەیانەوە، کەوتووەو زۆرجار وا هەست دەکرێت، بەو واقیعە نالەبارە قاییلەو وخووی پێوە گرتووە، دەگەڵیا دەژی، غافڵە لەوەی کە خۆی بەرپرسی یەکەمی ئەو واقیعە تاڵ ونەگبەتی و ماڵوێرانیەیە، چونکە هەر کەس و میللەتێک نەتوانێت یان هەوڵنەدات بەرگری لە خۆی بکات و میکانیزمێک نەدۆزێتەوە بۆ ئەوەی داکۆکی و بەرگری لە خۆی بکات، شایستەی ئەوەیە وەکو کۆیلە مامەڵەی لە تەکدا بکرێت و بە درێژایی مێژووش هەر وا کراوە.کە دیقەتی کورد دەدەیت زۆر جار دەبینی هێندە خوێنساردانەو بێموبالاتانە دەگەڵ واقیعی تاڵو پاشڤەڕۆی خۆیدا هەڵدەکات و دەژی وەکو ئەوەی قەدەر و چارەنووس بێت، یان زادەی تەبیعەت بێت و لە سەرووی فام و تێگەیشتنەوە بێ، دیارە ئەمە خۆدزینەوەیە لە هەر مەسئولیەتێک و ڕاکردنە لە هەوڵی دۆزینەوەی میکانیزمێکی دروستی ڕوو بە ڕووبوونەوەی واقیعی تاڵ و ڕۆژگاری نالەبار!! لە دوا ئەنجامدا دەکاتە قاییل بوون بە پاشکەوتن، بە غیابی ئەقلانییەت و بە غیابی دیموکراتییەت. کە هەموو ئەمانە دەبنە کۆسپ لە بەردەم کەڵەکە بوونی ئەزموونێکی مێژوویی ئەوتۆ کە زۆربەی خەڵکی بە ئاراستەو سەمتی ئایندەدا بەشداری تیا بکەن و بگەنە واقیعێکی باشتر..

"٢"

هەڵبەتە واقیعی تاڵ و پاشڤەڕۆ، حاڵەتە نەک چارەنووس و قەدەر،دیارە ئەم حاڵەتە نالەبارو خراپ و پاشڤەڕۆیە یەک دنیا دەرهاویشتەی خۆی هەیە و ئەم دەرهاویشتانە بە ڕادەیەک بە ناو یەکا چوون و تێکڕژاون، کە زۆرجار هۆکار و ئەنجام بە جۆرێ تێکەڵ دەبن کە بە ئاسانی بۆ خەڵکی لێکدی جیا نەکرێنەوە..جا بۆ ڕوو بە ڕوو بوونەوەی دۆخی خراپ، دەبێ پێش هەموو شتێک دان بەوەدا بنرێت کە ئەم حاڵەتە ڕەنگدانەوەی واقیعە، نەک قەدەر، یان خەسڵەتی جێگیر و هەمیشەیی و بۆماوەیی ئەم کۆمەڵگە یان ئەو کۆمەڵگە بێت.واتە قابیلی گۆڕانەو دەبێ بگۆڕدرێت، دیارە پرۆسەی گوێزانەوە لە حاڵەتێکەوە بۆ حاڵەتێکی باشتر و مرۆڤانی تر پەیوەستە بە کۆمەڵێک فاکتەرێن بابەتی و خودییەوە، ئەم فاکتەرانەش لە هەلو مەرجێن کۆمەلایەتی و قۆناغێن مێژووییدا چێدەبن و سەر هەڵدەدەن و کەڵەکە دەبن ،بەلام هەمیشە ئیرادەو ویستی بەشەر ڕۆڵی سەرەکی و بنەڕەتی لە بەزاندن و ئاسانکردن و خستنە سەر سکەی پرۆسەی گوێزانەوەو قۆناغەگۆڕکێدا دەبینێ و، ئەمەش پەیوەندی بە هۆشمەندی بەشەرەوە هەیە، هۆشمەندیش لێرەدا دەکاتە تێگەییشتن لەو حاڵەت یان دۆخەی کە تیایدا دەژی،هەڵبەتە بەدەر لە هەر گەشبینییەکی درۆینە یان ڕەشبینییەکی ورە ڕوخێن..دیارە تێگەییشتن

بەرە بەرە گوتاری لێدەکەوێتەوەو گوتار پەیوەندی دروستدەکات و پەیوەندی بزوتنەوەی لێدەکەوێتەوە، بزوتنەوەش رێگا بەرەو ئاینده دەکاتەوە.هەڵبەتە ڕۆشنبیریی ، لەم پرۆسەیەدا ڕۆڵی سەرەکی دەبینێ و گرینگی دەورو ئەرکی ڕۆشنبیر چ بەرانبەر بە خۆی و چ بەرانبەر بە خەڵکی دەردەکەوێت.دیارە کەلتوورو ڕۆشنبیریی بێلایەن نییە،جا رۆشنبیریش بەو حوکمەی کە سەرو سەختی دەگەڵ رۆشنبیرییدایە، یان لەگەڵ پێشکەوتندا دەبێت یان دژی.یان بە نەفەسێکی شۆڕشگێڕانەی قاڵب شکێنییەوە کار بۆ لابردنی کۆسپ و تەگەرەکان دەکات و خۆی بە ناوجەرگەی دۆز و مەسەلە حەیاتییەکاندا دەکات، یان هەلپەرستانە، خۆی لە گێلی دەدات و حەقیقەتەکان فەرامۆش دەکات و هەندێ دۆزی لاوەکی و پەراوێزی دەهاڕوژێنێت وخەڵکی پێوە مژوول دەکات و پێبزانێت یان نەزانێت بەشداری لە هێشتنەوەو ڕیشاژۆکردنی حاڵەتی پاشکەوتن دەکات، کە ئەمە زۆر بە زەقی لە ناوەندە ڕۆشنبیرییە ناچیزەکەی کوردەواریدا بەدی دەکرێت.بەڵام دەبێ ئەوەش بزانرێ کە ڕۆشنبیر هێزێکی ئەفسانەیی باڵاتر لە هێزەکانی دی نییە.هێزی ڕۆۆشنبیر لەو کەلتوورو ڕۆشنبیرییەدایە، کە نوێنەرایەتی دەکات، لەو هەڵوێستانەیدایە کە گوزارشت لەم کەلتوورە دەکات. یانی گرینگی رۆشنبیر، وەستاوەتە سەر ئەو ڕۆڵەی کە ڕۆشنبیر لە قۆناغێکی مێژوویی دیاریکراودا وەکو رۆشنبیرو مرۆڤ دەیگێڕێت..بۆ نموونە لە کوردەواری خۆماندا، لە هەرێمی کوردستاندا، لەم قۆناغەدا، قۆناغی گومڕایی و پاشاگەردانی، قۆناغی ژان و ژار و قۆناغی هەرەسهێنان و ئیفلاسی هەموو بەهاو چەمکە سیاسی وئابووری و کۆمەڵایەتییەکان، قۆناغی دزیی و دوکانداریی سیاسی و قاتی سیاسەتوانانی ڕاستەقینەو ڕاستگۆ ودڵسۆز، ئایا ڕۆشنبیر لە ئاستی مەسئولییەتی ڕۆشنبیریی خۆیدایە؟!ڕەنگە وەڵامی ئەو پرسیارانەو زۆر پرسیاری دی بە ئاینده بێت، چونکە قۆناغەکە تەواو نەبووەو هێشتا بەردەوامە، بە تەواوەتی لە ڕووی شێوەو ناوەرۆکەوە نەمەییوەو روون نەبووەتەوەو قاڵبی یەکجارەکی خۆی وەرنەگرتووە،ماهیەتی تەواوەتی خۆی پەیدا نەکردووە.بێگومان زۆر هەورازو نشێوی دی بە خۆوە دەبێنێت، هەڵوێسەکان قابیلی پێداچوونەوەو گۆڕانن، بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە، هیچ سەرنجێک دەربارەی دەورو ڕۆڵی کەلتوورو ڕۆشنبیر نەیەتە دەربڕین. پێشتر گوترا کە کەلتوور بێلایەن نییە، یان دەگەڵ پێشکەوتندایە یان دژیەتی، بەڵام دەبێ ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە جیاوازی لە نێوان کەلتوورو ڕاگەیاندندا زۆرە.کەلتوور پشت بە کۆمەڵێک بنەماو چەمک و زاراوە، دەکارێت، دیالۆگێکی قووڵ و فرەلایەن لە نێو کۆمەڵگەدا چێبکات،تا میکانیزمێک بدۆزێتە بۆ چۆنیەتی مامەڵە کردن دەگەڵ دیاردەو رووداوەکاندا.بەڵام دەوری ڕاگەیاندن، زیاتر دەورێکی ڕەوتەنی هەنووکەییە و هێندە بایەخ بە شتە هەنووکەیی و پەلەکان دەدات کە لە ماوەیەکی کەمدا لە پەلو پۆ دەکەوێت و تەواو دەسوێ و خۆی کاوێژدەکاتەوە، کە ئەمە زۆر بە زەقی بە کەناڵە ڕاگەیاندنەوانێکانی هەرێمی کوردستانەوە (بە حیزبییەکان و حیزباوییەکانەوە) دیارە...بۆیە هیچ نابێتە زێدەڕۆیی ئەگەر بگوترێ بە بێ پاشخان و زەمینەیەکی ڕۆشنبیریی بتەو ودەوڵەمەند

دەسکەوتی میدیایی هەنووکەیی ناکاتە هیچ و وەکو هەر کەف و کوڵێکی دیکە زوو دەنیشێتەوەو هیچ کاریگەرییەکی ئەوتۆ بەجێ ناهێڵێت..

ئەوەی مایەی سەرنجە، لە سایەی ئەم لێشاوە میدیاییەی کە ئەمڕۆ لە هەرێمی کوردستاندا باوە ،لە واری ڕۆشنبیریی و کەلتووریدا، ئەقڵانییەت داویەتیە کزییەکی تەواو و خەڵکی بەوە گوش دەکەن بە سۆزو عاتیفە بیربکەنەوە، لە کاتێکا ئەقڵ ئەوزاری بیرکردنەوەیە نەک سۆزو عاتیفە، کارێکی واکراوە خەڵکی دەسبەرداری وابەستەگییە گەورەکان ببن و خۆ بە وابەستەگی بچووک و دەسکەوتی شەخسی و هەنووکەییەوە هەڵواسن! خەڵکی بە جۆرێ حیزباوی کراون (حیزبی ئەهوەنترە لە حیزباوی) وابەستەگییە نەتەوەیی و نیشتمانییەکەیان بە جۆرێ لە بیر براوەتەوە،کە بە حیزبچیاتی و ناوچەگەرێتی قاییل ببن، جا ئەم حیزبە سکراب و بونیاد دکتاتۆریانەش!!کە ئەمە بۆ خۆی پاشەکشەیەکی زەقەو لە واری رۆشنبیرییدا دەکاتە پشتیوانی لە پاشڤەڕۆیی و پاشکەوتن، دەکاتە دەسبەرداربوونی وابەستەگییە گەورەکان و قاییل بوون بە وابەستەگی بچووک!!جا ئەگەر دەسەڵات، بە مەبەستی پاراستنی خۆی و بەردەواماندنی بوونی خۆی، هەوڵبدات رۆشنبیریی تایبەت بە خۆی بەرهەمبێنێت ، کۆڵەکەو ڕەمزێن ڕۆشنبیریی چێبکات و گوتاری ڕۆشنبیریی خۆی هەبێت ، کە ئەمە زۆر بە زەقی لە تێکڕای کەناڵە میدیاییە حیزبی و حیزباوییەکانەوە دیارە، کە کار بۆ شەرعییەت بەخشین بە دەسەڵات و بەردەواماندنی دەسەڵات دەکەن و پێ بحەسن یان نەحەسن، دەوری دەلاڵ و پەیڤداری دەسەڵات دەگێڕن..

ڕۆشنبیر، نابێ دەسبەرداری پەیامی رۆشنبیریی خۆی ببێت کە بریتییە لە قاڵبشکێنی و هەڵگرتنی ئاڵای گۆڕانکاری بە ئاڕاستەی ژیان و ئایندەیەکی مرۆڤانیتر و باشتر و گەشتردا. خۆ ئەگەر دەسەڵات و دەوڵەتی ئێستا وەکو جاران نەبێت و لەوە بەهێزتر بێت کە رۆشنبیر بەرگەی هەڕەشەو تەماحی بگرێت و، نەشێت داوای ئەوەی لێبکرێت بە تەنیا ڕوو بە ڕووی ببێتەوەو بە گژیا بچێتەوە، ئەوا بەلای کەمەوە داوای ئەوەی لێدەکرێت سەربەخۆیی ڕۆشنبیریی و ڕۆشنبیر بپارێزێت و نەبێت بە زۆڕناژەن و پەیڤداری خۆڕایی دەسەڵات و بە هەق و بە نەهەق شەرعییەت بە بوون و بە زەرورەتی بەردەوامبوونی ببەخشێت و خۆی لە گێلی بدات و ئەو ڕاستییە فەرامۆش بکات، کە غیابی گوتاری ڕۆشنبیریی دەکاتە گۆڕستانی پرسیارو،دیارە غیابی پرسیار دەکاتە خۆ دزینەوە و ڕاکردن لە ئیستاو کێشەکانی ئیستا بە ئاڕاستەی ڕابردوودا نەک بە ئاراستەی ئایندەدا..ئیدی لێرەوە زەمینە بۆ کۆڵکە حیزبی و زڕەسیاسی وسیاسەتنەدار!! خۆش دەبێت، بە کەماڵی ئارەزوو،بێهیچ ترس و دوودڵییەک، گەمە بە چارەنووسی میللەت بکەن و لە مەزاتخانە سیاسیە ناوچەیی و جیهانییەکاندا، سووکترین مامەڵەی پێوە بکەن...

هەڵبەتە هەر قۆناغەو پرسیاری خۆی هەیە و هەر پرسیارەش بۆ وەڵامی خۆی دەگەڕێت، وەڵامیش لە هەمان ژینگەدا پەنهانە کە ئەو پرسیارانەی تیا دروست دەبن و پێویستە لە ڕێگەی ئەقڵ و ئەقلانییەتەوە بێتە دۆزینەوەو کەشفکردن. چونکە ئەقڵ سەرچاوەی هەر زانست و زانیارییەکەو هەموو حەقیقەتەکان بە ئەقڵ دەناسرێنەوە..جا لەم حاڵەتەدا نە ڕێکەوت و نە غەیبانییەت جێیان نابێتەوە، ئیدی ئەقڵگەرایی دەبێت بە سەرەتایەک بۆ پەیدابوون و سەرهەڵدانی فەلسەفە..هەنگێ مرۆڤ لە هەر پابەندییەک جگە لە پابەندی ئەقڵ، ڕزگار دەبێت و مرۆڤ دەبێت بە بوونەوەرێکی ئەزموونگەراو لەوێوە هزرو بیری خۆی هەڵدەهێنجێ و ئەقڵ لە جیهانی واقیعدا گەشە دەکات و دەخەملێ و ئیدی هەموو مومارەسەیەکی مرۆڤانی بە پشتیوانی ئەقڵ ئەنجام دەدرێت..کە ئەقڵ بوو بە تەوەری ژیان ، ئیدی میکانیزمی پێشکەوتن و پەرەسەندن ڕەوتی خۆی وەردەگرێت و مرۆڤ دەبێت بە چەقی گەردوون و هیچ بیرێکی ئامادە و کلێشەیی قەبووڵ ناکات، واتە مرۆڤ خۆی ،خۆی بەدی دێنێت و هەنگێ دەبێت بە کانگای ناکۆکیان چ لەگەڵ خۆیدا و چ لەگەڵ خەڵکانی دیکەو ژینگە و دەوروبەردا، چونکە هەر کاتێک مرۆڤ لە ناکۆکییەکانی خۆی پاک بووەوە دەبێ بە بووکەڵەیەکی بێدەسەڵات و جاڕی مەرگی خۆی دەدات..ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ناکۆکییەکان داینەمۆی پێشڤە چوون و پێشکەوتنە و هزریش لە ئەنجامی ناکۆکیدا زاوزێ دەکات و پەرە دەسەنێت و گەشە دەکات و ڕێگەی ئایندە ڕوناک دەکاتەوەو بەسەر ئایندەدا دەکرێتەوەو هێزی مرۆڤ و بەهرەو توانا فلیڤانییەکانی کەشف دەکات..

هەڵبەتە سوود وەرگرتن لە ئەزموونی ڕۆشنبیریی میللەتان و شارستانیانی پێشکەوتوو، کارێکی ئەرێنییەو ئەزموونی رۆشنبیریی خۆماڵی دەوڵەمەند دەکات و جۆرە پەیوەندییەکی ڕۆشنبیریی دروست دەکات و میللەتان لێکدی نزیک دەکاتەوەو زیاتر یەکدی دەناسن.بەڵام ئەگەر ئەم پرۆسەیە، تەنیا لاسایی کردنەوەیەکی سەرڤەسەرڤە بێت و بۆ خۆ نواندن بێت، هەنگێ هیچ پەیوەندییەکی ڕۆشنبیریی یەکسان و هاوسەنگی لێناکەوێتەوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە تەنیا پەیوەندییەکی نایەکسان و ئیستهلاکی و سەرسامی لێدەکەوێتەوە..

جا بۆ ئەوەی زۆریش غەدر لە ڕۆشنبیر نەکەین، هەقە ئاماژە بەوەش بکرێ، کە ڕۆشنبیر، بە تایبەتی لەم عەسرە تێکرژاو و جەنجاڵەی گلۆبالیزەدا، سوپەرمان نییە و دارعاسای جادوویی پێ نییە کە بکارێت، لە جیاتی خەڵکی ڕوو بە ڕووی کێشەو تەگەرەکان ببێتەوەو لە کەفلە کونێکدا چارەسەریان بکات.بەڵام وێڕای ئەوەش، ڕۆشنبیر وەکو کەسێکی هۆشمەند، کە خاوەنی گوتارو بۆچوون و قەناعەتی تایبەتییە، دەکارێت لەو ڕێگایەوە تەماس دەگەڵ خەڵکیدا بگرێت و بیاندوێنێ، لەسەرێتی لە گازی (ندا)و بانگەوازو گوتارە ڕۆشنبیرییەکانیا، دڵسۆزو ڕاستگۆ بێت و متمانەی دوێنراوانی خۆی لە دەست نەدات و لەبەر خاتری برێک ئیمتیازات خیانەت لە پەیامی خۆی نەکات و نەبێت بە کەوا سووری

بەر لەشکری دەسەڵات، یان دێوجامەی ڕاوە جەماوەر،یان دژایەتی ئەو ڕۆشنبیرانە بکەن کە وەکو ئەم بیرناکەنەوە، بە کورتی و بە کرمانجی هەق نییە ببن بە دەلاڵی دەسەڵات و ڕووی دزێوی مکیاج و جوان بکەن و پاکانەی جۆراو جۆری بۆ بکەن.بە هەرحاڵ کەس داوای ئەوە ناکات کە ڕۆشنبیر سوپەرمان بێت، یان هەڵگری دارعاسای سیحری بێت و پەڕجووان بنوێنێت، بەڵام بە حوکمی ئەوەی خاوەن گوتارە، خۆ دەبێت شایەدی راستگۆی سەردەمی خۆی بێت وسبەێنێ خەڵکی نەڵێن، ئەرێ ڕۆشنبیرەکان بۆ بێدەنگ بوون؟!لە گوێی چ گایەکدا نوستبوون، بۆچی نیشتمان بووبوو بە گۆڕستان و لەو بێدەنگییە سامناک و کوشندەیەدا نقووم بوو بوو؟!جا ڕۆشنبیر بۆ ئەوەی مەسئولییەتی بێ وەڵامیی ئەو پرسیارەی بە ملدا نەیەت، لە سەرێتی، ڕاستگۆیانە قسە بکات، ڕاستگۆیانە، ئەو قسەیە بکات کە پێویستە بکرێت.

"٤"

یەکێک لە دیاردە هەرە زەق ودیارەکانی کوردەواری، ناتەبایی و هەڤدژی و هەڤرکێ و لێکدووریە، بیرکردنەوەی خێڵەکیانەیە. دیارە دیاردەی خێڵایەتی بە گشت تان و پۆیەکانییەوە، دیاردەیەکی ئەزەلی نییە کە لە چارەی خەڵکانێک نووسرابێ ولە چارەی خەڵکانێکی دی نەنووسرابێت،بەڵام بەرەنجام و زادەی قۆناغی مێژووییەو ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە ژینگەی کۆمەڵایەتی ئەو خێڵەوە هەیە، بە کورتیەکەی لە بۆشاییەوە هەڵنەقوڵاوە، بەڵکو بەرەنجامی کۆمەڵێک هۆو فاکتەرێن کەڵکە بووی پێش خۆیەتی..بە هەرحاڵ دیاردەی خێڵایەتی چەند مکووم و بتەویش بێت، هەر دەگاتە قۆناغی پیربوون و مردن و ئیدی قۆناغی دوای خۆی دەرنگ یان زوو، دەینێژێت..گەورەترین فاکتەری داوەشین و هەڵوەشانەوەی سیستەمی خێڵایەتی سەرهەڵدان و پەیدابوونی پەیوەندییانی بەرهەمهێنانە..بەڵام پێویستە ئاماژە بۆ ئەوەش بکرێت کە کاتێ پێکهاتەو بونیادی سیستەمی خێڵایەتی هەرەس دێنێت، ئاسەوارەکەی بۆ ماوەیەکی زۆر هەردەمێنێت و کەم و زۆر لە سیستەمی پاش خۆیدا ڕەنگدەداتەوە،بە تایبەتی بۆ میللەتێکی بندەستی کۆلۆنی وڵات، کە ڕێگەی نەدرابێ بە ئەزموونی خۆی بژی و ژیان بجەڕبێنێ و وەکو پێویست لە بەرهەمهێنانی مێژوودا بەشدار نەبووبێ..بۆیە کوردەواری لە هەرێمی کوردستاندا،لە پاشاگەردانی پاش هەرەسی سیستەمی خێڵایەتیدا، سەراسیمە و سەرگەردان،بە دیار کێشە مۆدێرنەکانی سەردەمی گلۆبالیزەوە دۆش داماوەو غافڵە لەوەی کە ئەم کێشانە، بە ئەوزارو ئەقڵیەتی خێڵەکیانە ،کە مخابن بەسەر تێکڕای حیزبەکانی هەرێمی کوردستاندا، بە دەسەڵاتدارو بێدەسەڵاتیانەوە زاڵە، نایەتە چارەسەرکردن.بۆیە ئەمڕۆکە لە گێژاوێکدا دەژین، خۆیشمان نازانین بەرەو کوێ دەمانبات، وێڵ و گومڕا، نە هۆمان لێ مەعلوومە نە ئەنجام، لە جیاتی پرسیار بکەین و لە وەڵام بگەڕێین، نائومێد و سەرگەردان، مەسئولیەتی ئەم هەمووشکست و هەرەس و داڕووخانە بە ملی خەڵکی دیدا دەدەین کە ئەمە تەنیا لە

بیرکردنەوەی خێڵەکیانە دەوەشێتەوە .لە بیرکردنەوەی خێڵەکیانەدا کەمترین پەراوێزو دەرفەت بۆ دیالۆگ هەیە، کە دەشێت بە یەکەمین هەنگاوی ئەقڵانی دروست بەرەو دۆزینەوەو کەشفکردنی هۆی تێکڕای کێشەکانی ژیان دابنرێت.لە دیالۆگی دروست و ڕاستەقینەدا، مەرجە لایەنەکانی دیالۆگ ئیعتراف بە یەکدی بکەن، دیارە ئەم ئیعترافە خۆی لە خۆیدا، ئەوە دەگەیەنێت کە هەر یەکێک لە لایەنەکانی دیالۆگ بەشێکە لە بونیاد و پێکهاتەی کۆمەڵگە و دەبێ دەگەڵیا بژی و مامەڵەی لە گەڵدا بکەیت. .واتە چەند تۆ هەیت و ئەم بوونەت هەق و مافێکی بێ چەند چوونە، بەرانبەرەکەشت هەمان بوون ومافی هەبوونی هەیە. .یەکێک لە مەرجە گەوهەرییەکانی دیکەی دیالۆگ ئەوەیە کە لایەنەکانی دیالۆگ، زەمینە بۆ یەکدی خۆشبکەن کە خۆیان بکەنەوەو چ حەقیقەتێکیان پێیە بیخەنە ڕوو، چونکە هەموو حەقیقەتەکان لای یەک لایەن نییە، بەڵکو بە شێوەیەکی ڕێژەیی دابەش بووە بەسەر هەموو لایەنەکاندا، واتە دیالۆگ ڕێگە خۆشدەکات بۆ گەییشتن بە حەقیقەت و کاری ئەقڵانی، بۆ دۆزینەوەی چارەسەری ریشەیی هەمەلایەنەی کێشەو گرفتەکانی قۆناغە قەیراناوییەکان، کە ئەمە تەنیا لە هاماج و کەش و هەوای دیموکراتیانەدا مەیسەر دەبێت، واتە دیموکراتییەت کلیلی کردنەوەی دەرگای گشت کێشەکانە، دیارە دیموکراتییەتش وەکو ئاماژەمان کردێ کاڵایەک نییە لە هەندەرانەوە هاوردە بکرێت و بخرێتە بازاڕەوەو ئیدی تەواو ،خۆ بە خۆ بڵاوببێتەوە،بەڵکو شێوازێکی مامەڵە کردنە دەگەڵ هەموو کایە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەکانی ژیاندا، دەگەڵ تێکڕای ئەندامانی کۆمەڵگەدا، بە وردو درشتەوە،دەگەڵ دیاردەو ڕووداوەکاندا،لە نێو هەرسێ دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکاری و دادڤانیدا،پێویستە ڕۆژانە مومارەسە بکرێت و ببێ بە بەشێک لە تەربیەت و پەروەردەی جەماوەری خەڵک، هەنگێ دەشێت ببێ بە سەرەتایەک بۆ چارەسەری دوز و کێشەکان، بۆ دۆزینەوەو هەڵێنجانی کۆمەڵێک ڕێساو میکانیزمی چۆنیەتی مامەڵەکردنی خەڵکی لە نێوان خۆیاندا، لە گەڵ دەسەڵاتدا، لە گەڵ خەڵکی دیدا، لەگەڵ تێکڕای دیاردەو ڕووداوەکاندا.

جا بەم پێودانگە، دیموکراتییەت نە خواستێکی ئاسان و خۆشدەستە و نە لە شەو و ڕۆژێکدا دێتە دی. وەکو گوترا کلیلی ئەفسووناوی و چارەسەری تەواویش نییە، بەڵکو سەرەتایە بۆ چارەسەران. .هەڵبەتە کۆسپ و تەگەرەو نەیارانی ناوخۆ و دەرەکیشی زۆرە،چونکە هەموو دیاردەو ڕووداوێک هەم هەوادارانی هەن هەم دژمنان. . بەڵام دژمنی هەرە سەرەکی دیموکراتییەت ئەوانەن کە بە درۆوە بانگەوازی بۆ دەکەن و وەکو پێویست باوەڕو قەناعەتیان پێی نییەو لە واری پراکتیکیدا، بە شێوەیەکی ڕواڵەتی سەرڤە سەرڤە، لە چوارچێوەیەکی فۆرمالی نێوەرۆک پوچەڵدا مومارەسەی دەکەن و دکتاتۆریەتی خۆیانی پێدەشارنەوە، یان ئەگەر بە مەبەستی کەمکردنەوەی ناڕەزایی خەڵکی و لە ژێر گوشاری دەرەکیدا ناچار ببن، هەندێ لایەنی فۆرمالی ناوەرۆک بەتاڵی، یەکپارچە ساختەو تەزویری وەکو هەڵبژاردنی پەرلەمان و ئەنجوومەنی پارێزگا و شاراندا مومارەسەی بکەن، ئەوا تەنیا بە خۆیانی ڕەوا

دەبینن و بەجۆرێ سەرەکەی بادەدەنەوەو دەیدکتاتۆرێنن جەماوەری تیا قەرزاربار دەکەن، وای دەحیزبێنن هەزار خۆزگە بە دکتاتۆریەت!! بۆیە هیچ سەیر نییە کە خەڵکی داوای جیابوونەوەی حیزب لە حکوومەت دەکەن!! پتر لە بیست ساڵە بەو ئاوایە جەماوەری خەڵکی هەرێمی کوردستان لە لایەن دەسەڵاتی هەرێمەوە، لە مافی دیموکراتییەت بێبەش دەکرێت..و بە جۆرێ حیزباوی دەکرێت ،ئەوەی لەبیربراوەتەوە، کە دیموکراتییەت مافە، خێرو منەت و بەخششی هیچ کەس و لایەنێک نییە، مافەو دەبێت ڕۆژانە و لە هەموو وارەکانی ژیاندا مومارەسە بکرێت، هیچ کەس و دەسەڵاتێ بۆی نییە بە هیچ هەنجەت و بیانوویەک لەو مافەی بێبەش بکات.بۆیە جەماوەری خەڵک لە سەرێتی، جورئەت و زاتی پرسیارو ڕەخنەی هەبێت، پێداچوونەوەیەکی وردو ئەقڵانی بە قۆناغەکانی پێشوودا بکات، هەموو لایەنە نەرێنی و ئەرێنییەکانی شەن و کەو بکات، دان بە فەشەل و ناکامی ئەو بیرو دروشم پرۆژانەدا بنێت کە خراونەتە ڕوو و نەهاتوونەتە دی، بە دوای هۆ و سەبەبکاری هەموو ناکامییەکاندا بگەڕێت و بەهای تێچوونی ئەو پرۆژە ناکامانە دیاری بکات، لێپێچینەوە دەگەڵ خۆی و هەموو لایەنە پەیوەندارەکاندا بکات و،مەسئولیەتی هەموو لایەک، بەهەمان پێوەر دیاری بکات، تا لە قۆناغی دواتردا، هەمان ناکامی دووبارە نەبێتەوە.

"٥"

هەڵبەتە ڕێگای دیموکراتییەت، ڕێگایەکی دوورو درێژ و پڕ هەورازو نشێوە، وەکو گوترا دیموکراتییەت مافەو دەبێ ڕۆژانە و لە هەموو وارە جیاوازەکانی ژیاندا مومارەسە بکرێت تا ببێت بە بەشێک لە تەربێت و پەروەردەی خەڵکی و خەڵکی پێی ڕابێن و دەسبەرداری ئەم مافەی خۆ نەبن و بەرگریی لێبکەن، بە تایبەتی بۆ گەلی کوردی بندەستی دکتاتۆریەت زەدە، کە دەیان وبگرە سەدان ساڵە لەم مافە بێبەش کراون و داگیرکەرانی تەنیا خۆیان بە شایستەی ئەو مافە زانیوەو و بەو نەفسە مامەڵەیان دەگەڵ کوردا کردووە،کە لەو ئاستەدا نییە ئەو مافەی پێ ڕوا ببینرێ و بە هەموو شێوەیەک هەوڵیانداوە، ئەمە بکەن بە قەناعەت لەلای خودی کوردیش و گرێی کێماسی لا دروست ببێت!! بۆیە دەبینین کۆمەڵگەی کوردەواری زۆر بە خەمی مومارەسەی ئەم مافە ڕەوایەی خۆیەوە نییە، کە ئەمە بە زەرەری خۆی و قازانجی دەسەڵاتەو هێندەی دیکە ڕێگای دیموکراتییەت دوور دەخاتەوەو ئەوە لە بیر جەماوەری خەڵک دەباتەوە کە ئەمە مافەو، ماف بە ئاسانی نادرێت، بەڵکو دەسەندرێت و دەبێ خەباتی بەردەوامی لە پێناودا بکرێت و ڕۆژانە لە هەموو ئاستە جیاوازەکانی ژیاندا مومارەسە بکرێت، تا دەبێت بە بەشێک لە تەربیەت و پەروەردەی خەڵکی و هیچ جۆرە سازشێکی لەسەر نەکرێت، بەڵکو دەکرێت بە ئەوزارو فاکتەری کارا بۆ دیموکراتیزەکردنی ڕژێمی دەسەڵات و تێکڕای دام ودەزگا سیاسی و پیشەیی ونیشتمانی ونەتەوەییەکان.

هەڵبەتەوەکو ئاماژەمان کردێ، دیموکراتییەت چارەسەری ئەفسووناوی تێکڕای کێشەکان نیە،کە لە کەفلە کونێکدا، هەموو کێشەکان تەخت بکات و دنیامان بۆ بکات بە شامی شەریف و مەڕ و گورگ پێکڤە ئاو بخۆنەوە.هەروەها دیموکراتییەت تەنیا قسەی ڕووت و دروشم و ڕاپرسی وهەڵبژاردنی ئەنجوومەنانی ساختە نییە، چونکە کەسێک لە ناخی خۆیدا، لە تەربیەت و پەروەردەیدا، لە ئەقڵیەت و پێکهاتەی دەروونیدا، دیموکرات نەبێ، کە ئەمە تەنیا بە مومارەسەی ڕۆژانە و بەردەوام دێتە دی، ڕۆژ تا ئێوارە لاف و گەزافی دیموکراتییەت لێبدات، فرِی بە دیموکراتییەتەوە نییەو نابێت بە دیموکرات.. دیموکراتییەت شێوەو قاڵبێکی نەگۆڕو کلێشەو کەتەلۆکێکی ئامادە نییە کە لە سەرانسەری دنیادا بە یەک شێواز و میکانیزم پراکتیزە بکرێت، بەڵکو لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێک، لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێک دەگۆڕێت، بەڵام لە ڕووی نێوەرۆک و جەوهەری سیاسییەوە دەکاتە ((حکم الشعب بالشعب وللشعب)) کە ئەمە دەکاتە مافی ئازادی و یەکسانی و مافی گوزارشت و دەربڕین بۆ تاک و بۆ کۆمەڵ، دەکاتە مافی هەڵبژاردنی جۆری ڕژێم و ڕەمزەکانی ڕژێم، دەکاتە مافی دەسکاری و گۆڕینی ڕژێم و شێوەی دەسەڵات.

دیارە ئەم مافانە، لە خۆوەو خۆڕسک نە هاتوونەتە ئاراوە، بەڵکو بەرەنجامی هەوڵ و خەباتی دوور و درێژی کۆمەڵگەیە و لە زۆر وڵاتی مۆدێرندا یاساو ڕیسای پێدەرکراوەو وەکو مافی بنەڕەتی و ئاسایی مامەڵەو بەرخوردی دەگەڵدا دەکرێت، ڕۆژانەو لە هەموو ئاستە جیاوازەکانی ژیاندا مومارەسە دەکرێت و لە هیچ کەس و دام و دەزگایەک قەبووڵ ناکرێت پێشێلی بکات، حکومەت ودەسەڵات بۆی نییە لێی پاشگەز ببێتەوە، چونکە حکومەت ودەسەڵات بە خۆیشی لەم وڵاتە مۆدێرنانەدا لە سەر بنەمای هەمان ماف هەڵبژێردراوەو گەر لێی پاشگەز ببێتەوە دەڕوخێت و دەڕوخێنرێت..

هەڵبەتە وەکو گوترا دیموکراتییەت خۆ بە خۆ نایەتە دی، هەروەها کاڵایەک نییە هاوردە بکرێت و بخرێتە بازاڕەوە و بڵاو ببێتەوە. بەڵکو خەباتی لە پەستاو بێ پسانەوەی دەوێ، دەبێ جەماوەری خەڵک قەناعەتی تەواویان پێی هەبێت، ڕۆژانەو لە هەموو کایەکانی ژیاندا مومارەسە بکرێت و بە هەموو شێوەیەک زەمینەی بۆ خۆشبکرێت، تا دەبێت بە بەشێکی لە جیابوونەوە نەهاتووی تەربیەت و پەروەردەی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ڕۆشنبیریی و سایکۆلۆژی خەڵکی. گەییشتن بەم حاڵەتە دەکاتە ئیعترافکردن بە بەرانبەر، دەکاتە مامەڵەکردن دەگەڵیا.هەڵبەتە ئیعتراف کردن بە بەرانبەر و بەرخورد و مامەڵە کردن و دیالۆگ کردن دەگەڵیدا، خۆی لە خۆیدا، هاماج و زەمینە خۆشدەکات بۆ گەنگەشەو چارەسەری هەموو پێویستیە تازەکانی مرۆڤ. ئیدی بەم پێودانگە، دیموکراتیەت دەکاتە باشترین بنەما بۆ دابینکردنی پێویستییەکانی مرۆڤ و بۆ هەڤژینی ئاشتیانەی گشت توێژو چینەکانی کۆمەڵگە، بە

دەسەڵاتدار و بێدەسەڵاتەوە، بە داراو نەدارەوە، بە هێزدارو بێهێزەوە، چونکە ئیعترافکردن بە بەرانبەر و دیالۆگ و مامەڵە کردن دەگەڵیدا، خۆی لە خۆیدا، ئامادەگی و زەمینە سازییە بۆ پێکەوە هەڵکردن.

بەڵام مخابن، دیموکراتیەت لە هەرێمی کوردستاندا، ساڵ بە ساڵ لە پاشەکشەدایە، ئینسانی کورد برسی دەکرێت، بێ ئیش و کارە، دەرفەتی کاری بۆ نارەخسێنرێ، کەس گوێی لێناگرێت، حیزباوی دەکرێت، تاکید لەسەر بە موالی کردنی دەکرێت و،هاووڵاتیەت و مافی هاووڵاتیەتی لە بیر دەبرێتەو و لێی زەوت دەکرێت..سیاسەت وئەخلاق لە داڕوخان و هەرەسی ترسناکدایە، وڵات پڕبووە لە بزووتنەوەی غەیبانی و کۆنەپەرستانە، کە لە ئەنجامدا وڵات لە خەڵکی دەکات بە دۆزەخ..ئەو سەرکردەو سیاسەتوانانەی کە خەڵکی ڕێزی خەبات و تێکۆشانی دەگرتن و وەکو ڕەمز تەمەشای دەکردن، فڕان فڕانیانە بۆ ئەوەی بگەنە لوتکەی دەوڵەمەندی و ساماندارى،بێئەوەی هیچ حیسابێک بۆ میللەت بکەن!!کە ئەمە نیشانەی ئەوپەڕی ئیفلاسی سیاسییە.. گەندەڵی بە ڕادەیەک ڕیشاژۆ بووەو تەرزی هاویشتووە کە بە ڕێژەیەکی زۆر ئەهلی قەڵەمیشی، لە ئەدیب و نووسەرو ڕۆژنامەنووسان گرتووەتەوە، کە گوێیان لێدەگریت وا هەستدەکەیت پەیڤداری بەکرێ گیراون و بەرگری لە گەندەڵی و گەندەڵسازان دەکەن!! غافڵن لەوەی پەیامی ڕۆشنبیریی ئەوەیە کە خەڵکی بخاتە گومانی ئەرێنی و کونجکاوی بەردەوامەوە، بۆ ئەوەی ببێت بە خاوەنی پرسیار ،لە ئیستاو بە ئاراستەی ئایندەدا، بۆ ئەوەی بە جورئەتەوە مومارەسەی ئەو مافە سەرەتاییەی خۆی بکات کە پێویستە لە تێکڕای ئەو قەرارانەدا بەشداری بکات کە پەیوەندییان بە ژیان و گوزەران و چارەنووسییەوە هەیە.. بۆ ئەوەی فام و خوێندنەوەی تازەی بۆ مێژوو ودیاردەو ڕووداوەکان هەبێت..لە چوارچێوەی مافە دیموکراتییەکاندا، بە شێوەیەکی ئەقڵانی، گەنگەشەی هەر هەموو دۆزو کێشەکان بکات، بۆ ئەوەی بگەنە باشترین چارەسەر و هیچ هێزو لایەنێک بیر لە سڕینەوەو پەراوێزاندنی هێزو لایەنەکانی بەرانبەری نەکات و..دیموکراتییەت لە نێوەرۆکە ئەرێنییەکەی خۆی بەتاڵ نەکرێتەوەو لە ڕێگای هەندێ ئیجرائاتی بە ڕواڵەت دیموکراتییەوە گەندەڵی و دیکتاتۆریەتی دەسەڵاتی پێ پەردەپۆش بکرێت، کە بە گوێرەی پرەنسیپەکانی دیموکراتییەت، هەڵبژاردنی هەر ڕژێم و دەسەڵاتێک، هەڵبژاردنی ڕەمزەکانی دەسەڵات، هەموارکردنەوەو گۆڕینی ڕژێم و دەسەڵات، مافی بێ چەند وچوونی جەماوەری خەڵکە بە هەموو چین و توێژەکانییەوە..

دیارە لەم حاڵەتەدا، مومارەسە کردنی دەسەڵاتیش دەبێ لە چوارچێوەی دیموکراتییەتدا بێت،دەبێ دەسەڵاتداران ئەوەیان لە بیربێت و چاک بزانن و مێژوو شایەدە کە نەدەسەڵات، نە سەروەت و سامان، نەهێز، تا سەر نامێنێ و دەگۆڕێت وزۆرجار هێز لە خاوەنەکەی هەڵدەگەڕێتەوەو سەری ساحێبی دەخوات...هەڵبەتە ڕەوڕەوی مێژوو بە کەس ڕاناگیرێت و ئەوەی ڕێزی مێژوو نەگرێت ڕیسوایی دەدورێتەوە..

له کۆتاییدا پێویسته ئەوه دووپات بکرێتەوه: ڕاسته دیموکراتییەت چارەسەری ئەفسووناوی نییه، بەڵام لەبارترین، زەمینەیه بۆ ڕیشاژۆ بوونی ئەقڵانییەت. هەر میللەتێکیش کەوته سەر ڕاسته ڕێگای ئەقڵانییەت، ئیدی دەبێ به خاوەنی خۆی و به ئاسانی کۆیله ناکرێت..

٢٠١٦/١

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانه:

* دایره المعارف دموکراسی/زیر نظر سیمور مارتین لیپست/ ترجمه فارسی به سرپرستی: کامران فانی- نورالله مرادی. جلد اول: آ-ت/ کتابخانەی تخصصی وزارت امور خارجه/ تهران، بهار ١٣٨٧

* اولویت دموکراسی برفلسفه/ ریچارد رورتی/ ترجمه خشایار دیهیمی/ چاپ سوم/ ١٣٨٨/ انتشارات طرح نو

* عبدالرحمن منیف/ الدیمقراطیة اولا..الدیمقراطیة دائما/ الطبعه الخامسه/الموسسه العربیه للدراسات والنشر/المرکز الثقافی العربی

* تاریخ دموکراسی در اروپا/ مهدی رجبی/ چاپ اول/ ١٣٨٦/ نشر دنیا نو

* سلامه موسی و ازمه الضمیرالعربی/ غالی شکری/مکتبه الخانجی بمصر/١٩٦٢

* دانشنامەی سیاسی(فرهنگ اصطلاحات و مکتبهای سیاسی/ داریوش اشوری/ چاپ بیست و یکم/ ١٣٩١/ انتشارات مروارید

* فرهنگ لغات/ دکتر علی شریعتی/ انتشارات قلم/ چاپ ششم ١٣٩١

* پەیڤستانی من/ حەمەکەریم عارف/ چ١/٢٠٠٩ بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی

* سفرەی فەقیران/ حەمەکەریم عارف/ چ١/ ٢٠١٢ دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

٢٠١٦/١٠/١٠

"١"

دیارە شکست و هەرەسهێنانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە دوای یەکەم جەنگی جیهان، گۆڕانێکی گەورە و کاریگەری لە ناوچەی ڕۆژهەڵات و بگرە لە دنیادا بە دوودا هات، گەلێک لە میللەتانی بندەستی تورکان جیابوونەوەی خۆیان ڕاگەیاندو بە گوێرەی سەردەم و قۆناغەکە کەوتنە خەبات بۆ وەدەست هێنانی خۆیبوونی ڕاستەقینەی هەمەلایەنەی نەتەوەیی و سیاسی و ئابوری، دیارە وڵاتانی ئیمپریالی و سەرکەوتووی جەنگەکە، کە خۆیان لە قەیرانی ئابووریدا دەژیان، ئەمەیان پێ قبووڵ نەبوو، بە بیانووی دابەشکردنی میراتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دۆڕاوی جەنگەکەو، بە تەماحی نەوت و دەربازبوون لە قەیرانی ئابووری خۆیان، ناوچەکەیان بە خەڵک و خاکەوە لەبەینی خۆدا دابەش کرد، ئیدی خەڵک و خاکی دەڤەرەکە، کورد گوتەنی لە دەم سەگ بەربوون کەوتنە دەم گورگ.

ئیدی خەبات و بەرخودان دەست پێدەکات و ئیمپریالیزمی ڕۆژاوایی، بە تەماحی نەوت و بایەخی ئابووریی ناوچەکە، دەکەوێتە سەرکوتکردن و قەدەغەکردن و بە لاڕێدابردنی ڕاپەڕینی گەلان و دەست بەسەراگرتنی سەرچاوەکانی نەوت و سامانی سرووشتی ناوچەکە، دەکەوێتە پشتیوانی لە ڕەوت و هێزە کۆنەپەرست و گۆشەگیرەکان، بە مەبەستی لاوازکردن و پەرتکردنی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی گەلانی ناوچەکە.. دیارە ئەم پرۆسەیە زیاتر لە دوای دووەم جەنگی جیهانەوە زەق دەبێتەوە و دەگەڵ بێتوانایی و نەبوونی بەرنامەیەکی ڕوونی هێزە سیاسییەکاندا یەک دەگرێتەوە، هێزە سیاسییەکان سەرباری نەبوونی دنیابینییەکی ڕوون سەبارەت بە دیاردە و ڕووداوەکان، لە کێشماکێش و ململانێی ناوخۆوە دەئاڵێنرێن.. ئیدی ململانێی نێوان هێزە ناسیۆنالی و هێزە مارکسیستیەکان و ململانێی نێوان ئەم هێزانە و ڕەوتە ئایینییەکان، تێکڕای خەباتی سیاسی ، پەرت و پارچە پارچە دەکات و دووچاری کەچڕەوی و ڕیڤیژنیزم دەبێت و لە هەردوو ئاستی فیکری و ئاستی پراکتیکییەوە زەرەری گەورە بە ڕاستە بزووتنەوە نەتەوەییەکە دەگەیەنێت، بۆ نموونە لە ئاستی هزریدا،ڕەوتی عەلمانی وئەقڵانی دەداتە پاش ، لە ئاستی پراکتیکییەوە ، بزووتنەوە سیاسییەکە ، شەقڵ و مۆرکی چەکدارییی وەرگرت و ئەمە کردییە کارێک جڵەوی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی بە تایبەتی لەو وڵاتانەدا کە شڕە سوپایەکیان پێکەوەنا، بکەوێتە دەست سوپا و هێزی سوپایی، کە ئەمەش زیاتر توند و تیژی بەرهەم دەهێناو، لایەنی سیاسی و هزری بزووتنەوەکە دەکەوتە پەراوێزەوە.. لە کاتێکا هیچ بزووتنەوەیەکی سیاسی، بە بێ فکری ڕوون، ناوەڕۆکی ڕوون و زانستی پەیدا ناکات.. ڕاستە کورد لە کۆنەوە مەرجە سەرەکییەکانی نەتەوەیی وەکو خاک ومێژوو زمان و خەسڵەتێن دەروونی هاوبەشیان هەبووە و نەتەوە بوون، بەڵام بزووتنەوەی کوردایەتی لە ناو ئەم نەتەوەیەدا،، لە ئاخروئۆخری سەدەی نۆزدە و سەرەتاکانی سەدەی

بیستەوە دەستی پێکردووە و زیاتر کاردانەوە بووە، تا زادەی خەملێن و گەشەکردنێکی فیکری و گەلاڵە بوونێکی فەلسەفی بێ.

ئیدی بزووتنەوەی کوردایەتی بە لاسەنگی و هەنگەشەلێ بەردەوام بووە، بە پێی قۆناغ و پێشهاتە سیاسییە هەرێمایەتی و نێودەوڵەتییەکان هەڵکشان و داکشانی بەخۆوە دیتووە، دامرکانەوە و هەلگیرسانەوەی بەخۆوە دیتووە.. داگیرکەرانی کورد هەوڵیان داوە و زۆر جار توانیویانە بزوتنەوەکانی کورد کە لە ڕووی ناوەرۆک وگەوهەرەوە، بزووتنەوەیەکی ڕزگاریخوازی پێشکەوتوخوازە.. لە شۆڕشگێڕیەتی بخەن و بیگۆڕن بۆ شەڕ، کە شەڕ لە ماڵویرانی ماددی و مەعنەوی زیاتر هیچی لێناکەویتەوە.

بە هەرحاڵ لە کۆتایی نیوەی یەکەم و سەرەتای نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا، گوێ بە گوێی گۆڕانە گەورە پیشەسازی و کۆمەڵایەتی و ئابووری سیاسی و ڕۆشنبیرییەکانی دنیا، کە کەم و زۆر کاریگەری بەسەر ئەم دەڤەرەشەوە هەبووە، بزوتنەوەی کوردایەتیش پیی نایە قۆناغێکی تازەوە و پێویستی بەوە بوو لە قالب و شێوەیەکی تازەدا خۆی ڕێکبخات و گوزارشت لە مەرام و داخوازییە سیاسییەکانی خۆی بکات و لە پێناویاندا بخەبتێ، ئەوە بوو ڕێکخراو و حزبی سیاسی مۆدێرن دامەزرا، بەلام مخابن کورد کە هەموو مەرجێکی نەتەوەی تیا بوو، لە ئەنجامی تەقسیمبەندییە ئیمپریالیەکانی پاش هەردوو جەنگی یەکەم و دووەمی جیهان، بوو بە چوار پارچەوە و بە بێ ویستی خۆی بەسەر چوار وڵاتدا دابەشکرا، لە جیاتی ئەوەی خەبات لە پێناوی رزگاری لە ژێر دەسەڵاتی یەک داگیرکەردا بکات، دەبوایە لە پێناوی ڕزگاری لە ژێر دەسەڵاتی چوار داگیرکەردا بخەبتێ، کە کەمترین مافیان بە نەتەوەی کورد ڕەوا نەدەبینی و چوار دەسەڵاتی یەک لە یەک دکتاتۆرتربوون سەبارەت بە کورد، ئەمە جگە لەوەی، لە زۆربەی هەڵوێستە سیاسییەکاندا ناکۆک و هەڤڕکی یەکدی بوون، لێ لە هەنبەر کێشەی کورد و سەرکوتکردنی نەتەوەی کوردا، موو بە بەینیانەوە نەدەچوو وهاوکاری یەکیشیان دەکرد و ئەم واقیعە تاڵە تاکو ئیستاش بەردەوامە.

جا بۆ نەگبەتی کورد، لەو دابەشکردنە ئیمپریالیستیانەدا کورد بە جۆرێک دابەش کراوە، کە لە هەر چوارپارچەکەدا کەمینەیە و تەنانەت وەکو پێویست ناتوانێ سوود لە دیموکراتییەتش ببینێ، ئەگەر دیموکراتیەت هەبێت!! یانی کورد بە تۆپزی لە قاڵبی چوار سیستەمی حوکمڕانی جیاواز درابوو و تا ئێستاش بەردەوامە، کە کوردی لە ڕووی جوگرافیی و ئابووری و کەلتوورییەوە بە تەواوەتی لێکدی دابڕی و دوورخستەوە، کە ئەمە ئەرکی بزوتنەوەی کوردایەتی هێندەی دی گران کرد، دەبوا کورد لە پێناوی هەم یەکگرتنەوە و هەم ڕزگاری نەتەوەییدا بخەبتێ و، یەکخستنی ئەم دوو سەنگەرەش هەروا ئاسان نەبوو، بەلای کەمەوە، ناچاری دەکردیت ئەگەر بە شێوەیەکی کاتیش بووە، خەباتی چینایەتی

پەراویز بخرێت، کە ئەمەش لایەنی نەرێنی خۆی هەبوو و یەکیک لە نەرێنییەکانی ئەوەبوو خەڵکانێکی ناشۆڕشگێر وناشایستە لە کەناڵی جیاوازەوە دەگەیەنرانە سەرکردایەتی بزوتنەوەکان و.. بە هەرحاڵ، کوردایەتی یا خەباتی کوردێنی خەباتێکی یەجگار دژوار و سەخت و ئاڵۆز بووە، خەبات بووە دژی توانەوەی نەتەوەیی، خەبات بووە لە پێناوی ئازادی و یەکسانی ودادوەری، لە ڕای یەکگرتنەوەی نەتەوەیی، لە پێناوی ڕزگاری نەتەوەیی.. خەبات بووە لە پێناوی ماندا.

ئیدی کوردێنی بەو بارە گرانەشەوە، هەندێ قۆناغی بڕیوە و حالی حازر بە گویرەی قۆناغە تازەکان، دەبێت لە خەمی خۆ تازەکردنەوەدا بێ و هەقی خۆیەتی بە دەنگی بەرز بیربکاتەوە و ئەوە بە گوێی داگیرکەرانی کورددا بدات، کە دەوڵەتەکانی ئەوان بەم شێوەیەی ئێستا لە سەر حیسابی دەوڵەتی کوردییە! ئەگەر لە سەر ئەم عەقڵیەتە پاشڤەڕۆ و تۆرانیزم و پان ئیرانیزم و عەرەبچیاتیە بڕۆن، بیانەوێ و نەیانەوێ کورد ناچار دەکەن، ڕێگای جیابوونەوە بگرێتە بەر و داوای مافی دیاریکردنی چارەنووسی خۆی بکات،کە لە دوا ئەنجامدا دەکاتە دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی.

"٢"

دیارە کورد زۆر جار بە نێوی برایەتی دینییەوە لە خشتە براوە و کێشە نەتەوەییەکەی لە بیر براوەتەوە و لەوە غافڵ بووە کە مەسەلەی کورد، کەم و زۆر، نە لە دوور و نە لە نزیک مەسەلەیەکی ئاینی نەبووە، بەڵکو مەسەلەیەکی سیاسیی بووە، هەرچی ولاتی ئیسلامی هەیە، ئاینیان خستووەتە خزمەتی ئامانج و مەرامە سیاسییە نەتەوەییەکانی خۆیانەوە، کورد بە پێچەوانەی هەموو نەتەوە موسوڵمانەکانەوە، مەسەلە نەتەوەییەکەی کردووە بە قوربانی مەسەلە ئاینییەکە، لە کاتێکدا کە مەسەلەی کورد لە بنەڕەتدا مەسەلەیەکی سیاسی بووە نەک مەسەلەیەکی ئاینی، ئیدی ئەمەش ئامانجە نەتەوەییەکەی دواخستووەو لە نێوەرۆکە ڕەوا و پێشکەوتوخوازەکەی بەتاڵ کردووەتەوەو هێندەی دیکە خەباتی یەکگرتنەو و رزگاری نەتەوەیی دژوار کردووە و لە هەر بەشێکی کوردستاندا و بە گوێرەی واقیعی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی ڕژێمی داگیرکەر و میللەتی سەردەست شێوازیک وەربگرێت و لە هەر پارچەیەکی کوردستاندا لە کاتێکی جیاوازدا دەست پێبکات و ڕابەرایەتییەکی یەکگرتوو ڕێبەری نەکات، ئەمە جگە لەوەی، کە فیکری کوردی لەوە لاوازتر و پەراگەندەتر بووە کە وەڵامی قەناعەتبەخشی پرسیارەکانی پێ بێ و ببێت بە داینەمۆی خەباتی سەرانسەری، کە ئەمە وای کردووە ئەم خەباتە زیاتر لە بەشێک لە بەشەکانی کوردستاندا قەتیس بمێنێ و زیاتر کاردانەوە بێ، تا پرۆژەیەکی بەرنامەداری ستراتیژی نەتەوەیی بێ، کە لە دوا ئەنجامدا گۆڕانی ڕیشەیی گەورەی چ لە ئاستی بەرەنگاربوونەوەی داگیرکەر و چ لە ئاستی زەمینەخۆشکردن بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی، چێنەکردووە و ئیدی یەکیتیی نەتەوەیی بووە بە دروشمێکی دوورە دەست و لە سایەی ناوچەگەرێتی و

حزب حزبێنە و خۆپەرستی و ملهوڕی و نۆکەریی سەرانی حزبییەوە، لە خەڵکی کورد کراوە بە خەونی شاعیرانە و مەحاڵ!! لە کاتێکدا ئەگەر لە پاڵ سەرکردایەتی ناوچەییدا ، سەرکردایەتییەکی نەتەوەیی ڕاوێژکاری کارا و کارامە، هەبوایە، دوور و نزیک چاودێری سەرکردایەتییە ناوچەییەکانی بکردبایە و ڕێنمایی پێویستی بکردنایە، لە هەڵوێستە هەستیار و ستراتیژییەکاندا ڕاوێژ و تەگبیریان بەیەکدی بکردایە و بەرژەوەندی نەتەوەیی بخرایەتە سەرووی هەر بەرژەوەندییەکی دیکەوە، بێگومان ئەم واقیعەی ئێستا بە شێوەیەکی دی دەکەوتەوە و ئەو بۆشاییە فیکرییە دروست نەدەبوو کە بزووتنەوە و ڕەوتێن ئیسلامی نامۆ بە کوردەواری بەم ئاسانییە پڕی بکاتەوە و بیری نەتەوەیی بشێوێنێ و دروشمی یەکێتیی نەتەوەیی لەبەر چاوی خەڵکانێکی زۆر بخات.. دیارە هەبوونی سەرکردایەتییەکی نەتەوەیی ئەگەر لە سەردەمانی داخراوی دنیادا برێک ئەستەم بووبێ، ئەوا لەم سەردەمی گڵۆبالیزەیەدا، کە کوردانێکی زۆر و شارەزا و بە توانا لە ئەوروپادا هەن، کارێکی زۆر ئاسانە و دەکرێت زەمینە بۆ چێبوونی لۆبییەکی کوردی کارا و کارامە خۆش بکرێت.

بە هەرحاڵ کورد لە ماوەی نێوان هەردوو جەنگی جیهانیدا، نە لە ئاستی فیکری و نە لە ئاستی پراکتیکیدا وێڕای قوربانیدانی زۆر و ئامادەگی میللەت بۆ دانی هەر قوربانییەک ،نەیتوانی هیچ دەستکەوتێکی گەورە و گرینگ و جدی بە دەست بهێنێ، هۆی هەرە سەرەکی ئەم ناکامییەش بە پلەی یەکەم دەگەڕێتەوە بۆ غیابی بیری پێشەنگ و سەرکردایەتیەکی بە توانا و کارامە و لێهاتوو.

هەڵبەتە کورد لە دوای دووەم جەنگی جیهان و، گۆڕانی پێوەرو پەیوەندییە نێودەولەتییەکان، هەستی کرد، نەک هەڕەشەکانی لە سەر کەم نەبووەتەوە، بگرە زیادیشی کردووە، بۆیە بە پێویستی زانی زیاتر ریزەکانی خۆی یەکبخات و، ڕێکخراوە سیاسی و حزبە چکۆلەکان یەکیان گرت، تا لە یەک مینبەرەوە گوزارشت لە کەڵکەڵە و ئەڵها ئازادیخوازییەکانی خۆی بکات و بە گوێرەی توانا و لە پەراوێزی ئەو واقیعە فشەڵەوە کە لە ئاکامی جەنگی جیهانییەوە هاتبووە ئاراوە و بە حوکمی ئەو هەڕەشەیەی بە هەمان نەفەسەوە لە کوردی هەموو پارچەکانی کوردستان دەکرا، خەباتی بۆ بکەن. ئیدی بیری نەتەوە پەروەریی کورد جۆرە هەڵکشانێکی بە خۆوە بینی، بۆ ماوەیەکی کەمیش لە واری پراکتیکیدا، پراکتیزە کرا، بەڵام چونکە ئەم هەڵکشانە زیاتر کاردانەوە بوو و، بە هۆی پاشکەوتوویی ئەو دامودەزگا و ڕێکخراوە سیاسیانەی کە گوزارشتیان لەو بیر وخویندنەوەیە دەکرد، ئیدی کورد نەیتوانی لە تاقیکردنەوە سەخت و دژوارەکەی ساڵی ١٩٤٧ دەربچێت ، ئەگەرچی بزوتنەوەی کوردایەتی بەم شکستە هەندیک کز بوو، بەڵام کورد کۆڵی نەدا و خۆی بۆ دەرفەتێکی دیکە ئامادە دەکرد، سوور بوو لە سەر ئەوەی بە خوێنی ڕۆڵەکانی باجی ئازادی بدات و بە هەر نرخێ بووە بیگاتێ، بەڵام ڕێگای کوردایەتی وەکو دەڵێن بە گوڵ ڕانەخرابوو، جۆرەها هەوراز و کۆسپ و تەگەرەی لە بەردەمدا بوو، زۆربەی ڕابەران

و بانگخوازانی بیری ئایینی، نکوڵی تەواویان لە ڕەوایی بانگەوازی نەتەوەیی دەکرد، بە جۆرە دەرچونێک لە ئیسلامەتییان دەزانی و بە چاولێکەری فەرەنگییان لە قەڵەم دەدا و ، کە گوایە بۆ میللەتانی موسڵمان دەست نادات و دەگەڵ کەلەپووری ئیسلامەتیدا تێکناکاتەوە.

لە لایەکی دیکەشەوە، چونکە بیری نەتەوەیی لە بنەرەتدا و لە سەرەتای سەرهەڵدانییەوە، بیرێکی سیاسی بوو، لە هەر ڕەهەند و مەودایەکی ڕوون و ڕەوانی کۆمەڵایەتی و جڤاکی بەدەر و بە دوور بوو، و بۆ ئەوەی ڕکابەری و هەڤڕکی ئەو بیر و هێزانە بکاتەوە کە لە دەیەی سییەکانی سەدەی بیستدا سەریان هەڵدا و پەیدا بوون، بایەخی سەرەکیان بە لایەنە کۆمەلایەتی و ئابوورییەکان دەدا، بۆیە بیری نەتەوەیی نەک هەر لای کورد، بەڵکو لای نەتەوە بندەستەکانی دیکەش، وەکو عەرەب، کەوتە ڕکابەری ئەو بیرانە و هەڵویستی نەرێنییان لە هەنبەریا وەرگرت، کە ئەم هەڵویستە نەرێنیانە هەندێجار شەقڵ و مۆرکی دوژمنایەتی وەر دەگرت، دیارە ئەو بیر و هێزانەش، هەمان هەڵویستیان بەرانبەر بە بیر و هێزی نەتەوەیی وەردەگرت، بە کورتی و کرمانجی ململانێ وکێشماکێشێکی توند لە نێوان هێزە مارکسییە ئینتەرناسیۆناڵەکان وهێزە نەتەوەییە ناسیۆنالستییەکاندا هەبوو، کە هێندەی دی چەمک و مەفهومی بیری نەتەوەیی لە جەماوەری خەڵکی کورد ئالۆزاند.

ئەمە جگە لەوەی کە بیری نەتەوەیی کورد، چونکە تیورییەکی جێگیر و پوختەی لە پشتەوە نەبوو، بۆیە هەڵویستێکی تیۆری پوختەی بەرانبەر بە دیاردە و ڕووداوەکانی وەخت نەبوو، زۆربەی کات هەر کاردانەوەیەکی سادە و ئاسایی بووە، کە ئەمە تا ئەمڕۆش خاڵی زۆر لاوازی بزافی کوردێنییە.. دیارە ئەمە بەو مانایە نییە کە بمانەوێ بزووتنەوەی کوردایەتی کەڕەتی سفر بکەین، یان لە بایەخی کەم بکەینەوە، بەڵکو بەو مەبەستەیە سوود لە ئەزموونی رابردوو وەربگرێت و بتوانێ ڕوو بە ڕووی کۆسپ و تەگەرەکانی ئێستا و ئایندە ببێتەوە و زاتی وەڵامدانەوەی پرسیارە بنەڕەتییەکانی قۆناغی ئێستا و ئایندەی هەبێت و خۆی لە هیچ وەڵامێک نەدزێتەوە.

"٣"

جا با بێینە سەر پێناسەی نەتەوە، نەتەوە دەکاتە کۆمەڵێک خەڵک کە لە چوارچێوەیەکی مێژوویی جوگرافیایدا، زمان و مێژوو وخەسلەتی دەروونی و بەرژەوەندی هاوبەش یەکیان دەخات، نەتەوەپەروەری لە سەرەتای سەرهەڵدانیدا، دەکاتە بزووتنەوە و تەڤگەرێکی ئازادیخوازی نیشتمانی و گۆڕانی شارستانی، کار بۆ یەکێتی گەل و تواناکانی گەل، بۆ ئازادی و ڕزگاری خاک و خەلک، بۆ بونیاتنانی کۆمەڵێک پەیوەندی تازەی ناوخۆ و دەرەکی لە سەر بنەمای ئازادی و یەکسانی و داد دەکات.کار بۆ دنیایەکی باشتر ومرۆڤانی تر دەکات.

بەمەش لە هەر شەقڵ و مۆرکێکی نەژادی و نەژاد پەرستی دوور دەکەویتەوە، چونکە لەم پەیوەندییەدا پشت بە ڕەگەز یان خوین نابەستریێت، بەڵکو هەرکەسێک لەم خاکەدا دانیشێت و وابەستەی ئەم خاکە بێت، ئیدی لە هەر نەژاد و رەگەزێک بێت، هەمان ئەرک و مافی هەر هاووڵاتییەکی ئەم خاکەی هەیە، واتە دوورە لە هەر رەگەزپەرستییەک و بە یەک چاو دەڕوانێتە هاووڵاتیان.

هەروەها بە چاوی یەکسانی و مرۆڤانی دەڕوانێتە گەلانی دیکە و بە مەبەستی دنیایەکی باشتر و مرۆڤانیتر و دوور لە هەر چەوساندنەوە و رەگەزپەرستییەک مامەڵە دەگەڵ گەلانی دیدا دەکات، پێشکەوتن و خۆشگوزەرانی بە مافی بێ چەند و چوونی هەموو گەلان دەزانێ و ژیار و شارستانییەت بە زادەی کارلێک و هاوکاری هەموو گەلان دەزانێ، واتە نەتەوەپەروەری وابەستەگییەکی خۆڕسکە، دوور لە هەر سەپاندنێکی دەرەکییە، زادەی ویست و خوایشتێکی ئازاد و ئارەزوومەندانەیە کە ڕەگی دەچێتەوە سەر کۆمەڵێک فاکتەری وەکو زمان و مێژوو، خەسڵەتێن دەروونی و بەرژەوەندی هاوبەش.. جا ئەم فاکتەرانە هەندێک تایبەتمەندی بە هەر گەل و نەتەوەیەک دەبەخشن کە بە هۆیەوە دەناسرێتەوە و لە گەلانی دی جیای دەکەنەوە.

نەتەوەی کورد هەموو مەرجەکانی نەتەوەی بە زیادەوە تیایە، بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد، بزووتنەوەیەکی ڕزگاریخوازیی نیشتمانییە، لە ڕای گۆڕانی شارستانیانەدا دەخەبتێ و دەیەوێ لە هەر بندەستی و پاشکۆیاتییەک ڕزگار بێت، بە پشتیوانی توانا خودییەکانی خۆی و بە سوود وەرگرتن لە ئەزموونە مێژووییەکانی خۆی و کەلەپووری شارستانییەتی تیرەی بەشەر، نموونەیەکی شارستانیانە دابمەزرینێ و لەگەڵ گەلانی دیدا بەشداری لە چێکردنی پەیوەندییەکی ناوچەیی و نێودەوڵەتی هاوتاو، بە قازانجی مرۆڤایەتی و پێشکەوتنی تیرەی بەشەر بکات، کەواتە وەکو پێشتریش ئاماژەمان بۆ کردووە، بزووتنەوەی کوردێنی، لە پێناو یەکگرتنەوە و یەکخستنی نیشتمان و نەتەوەدا بووە، لە ڕای هاندانی جەماوەی خەڵکیدا بووە، کە چالاکانە بەشداری لە پرۆسەی بونیاتنانی کۆمەڵگەیەکی تازەدا بکەن، لە پێناو دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئازاد و دیموکراتتدا بووە، دیارە جگە لەوەی کە میللەتانی سەردەست و ڕژێمانی داگیرکەری کورد هەرگیز ئەم مافەیا ن بە کورد ڕەوا نەدیتووە و وەکو هاووڵاتی پلە دوو وکەمتر مامەڵەیان لە گەڵ کوردا کردووەو لە ڕوانگەیەکی شۆڤینییەوە تەماشای کوردیان کردووە، بزووتنەوەی کوردایەتی بە خۆیشی زۆر جار کاردانەوە بووە و بەرنامەیەکی دیار و ڕوون و ستراتیژی نەبووە، نەیتوانیوە لە ڕێگای خەباتی جێگیر و بەردەوامەوە، جەماوەری خەڵک ئامادە بکات کە بە کردەوە و بە جدی لە بزووتنەوەکەدا بەشداری بکەن و داخوازییەکانی جەماوەری خەڵک بێنیتە دی، دیارە یەکخستنی کۆمەڵگە ناکاتە یەکخستنی ڕاستەوخۆی سیاسی، چونکە یەکخستنی سیاسی زیاتر لە یەکێتی سایکۆلۆژی و سوسیۆلۆژی، لە یەکێتی بەرژەوەندییەوە وەکو ئەوزارێک بۆ بەرگری و داکۆکی لە خۆ

بەرامبەر بە هەڕەشە و مەترسییە چارەنووس سازەکانەوە هەڵدەقوڵێت، جا کوردێنی وەکو پێشتریش وتمان لە سەرەتاوە بیرێکی سیاسی بووە، لە هەر ڕەهەند و مەودایەکی ڕوون و ڕەوانی کۆمەلایەتی و جفاکی بەدەر ودوور بووە، کە یەکێکە لەو مەرجانەی زەمینە بۆ گەیشتن بە یەکێتیی سیاسی خۆش دەکات، جا ئەم یەکێتییە وا دەخوازیت ڕزگارکردنی خاک و خەڵک لە ئامانجە سەرەکی و جێگیر و بەردەوامەکانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی بێت، ڕزگارکردنی خاک لە داگیرکەر، ڕزگارکردنی خەڵک لە بندەستی و هەژاری و زامن کردنی ئازادی و کەرامەت و کار و خۆشگوزەرانی بۆ خەڵک، جا ئەمەش بەوە دێتە دی، کە لە چوارچێوەی بەرنامە و نەخشەیەکی ڕوون و ئاشکرادا هەموو هێز و ئیمکاناتەکان لە پێناوی رزگاریدا ئامادە و تەیار بکرێت، هەروەها پێویستی بە خوێندنەوە و لێکۆڵینەوەیەکی ورد و زانستیانەی قۆناغەکە هەیە، بە گوێرەی توانا خۆشگوزەرانی بۆ خەڵکی فەراهەم بکرێت و زەمینە خۆش بکرێت تا هاوولاتیان چالاکانە بەشداری لە پرۆسەی ڕزگاری و لە پرۆسەی بونیاتناندا بکەن، کە ئەمە لە بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردا (زیاتر مۆدێلەکەی کوردستانی باشوورمان مەبەستە) یا نییە یان ئەوەندە کەمە لە نرخی نەبواندایە.

هەڵبەتە یەکگرتنەوەی خاک و خەلکی کوردستان، مافێکی ڕەوای کوردە و لە سەر حسابی هیچ میللەت و دەوڵەتێکی دیکە نییە و گەرانەوەی حەقە بۆ حەقداران، گەڕانەوەی هاوسەنگی سیاسییە بۆ ناوچەکە و ڕژێمانی داگیرکەری کوردستانیش لە ترس و دڵەڕاوکە و دڵە خورپەی، خۆیان گوتەنی جیابوونەوە خوازی کورد!! دەخەلەسێن.

"٤"

هەر پارچەیەکی کوردستان وەربگری، هەندیک کەمینەی ئایینی یان ئیتنی تێدایە، ئیدی ئەمانە لە بنەرەتدا کوردستانی بوون، یان بە هۆی گۆڕینی دیموگرافییەوە هێنراونەتە کوردستان، لە کوردستاندا ئاکنجی بوون.. و لە کوردستاندا ژیاون و هەمە جۆری و چەشنە دەوڵەمەندییەکی مرۆڤانییان پێبەخشیوە و بە ئاشتی و برایەتی لە گەڵ یەکدیدا ژیاون و پێکەوە بەشدارییان لە بونیاتنانی نیشتمان و دەوڵەمەند کردنی کەلەپوور و کەلتووری وڵاتدا کردووە، بە دەگمەن ئەم هەڤژینییە سەنگەلابووە ، کە جار جارە شتی لەو بابەتە ڕووی دابێ، یا بە فیت و دەسیسە و هاندانی لایەنێکی دەرەکییەوە بووە، یا بە هۆی زوڵم و غەدری خەڵکانێکی سەر بە میللەتی زۆرینە، لەم کەمینە یان لەو کەمینە ڕووی داوە، هەڵبەتە دەبێ لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوەش بکرێت کە کورد، هەرچەندە زۆرینەش بوو بێ ، چونکە خۆی لە لایەنی ڕژێمی داگیرکەر و میللەتی سەردەستەوە، غەدری لێکراوە، بە پراکتیکی چەوسێنراوەتەوە، کەمتر غەدری لەو کەمینە ئاینی و ئیتنییانە کردووە کە لە کوردستاندا بوون، بە تایبەتی کە مەسەلەی کورد

مەسەلەیەکی ئاینی نەبووە ، بۆیە ئەو هەستیارییە ئاینییەی نەبووە کە تەحەمولی کەمینە ئاینییەکانی کوردستان نەکات...!

لە کوردستاندا زۆر کەمینەی ئاینی وئیتنی هەبوون لەوانە: فەڵە و دیان، ئەرمەنی، جوولەکە، زەردەشتی، ئێزدی، شەبەک، عەلەوی، شیعە، ئاشووری، کلدانی، تورکمان و کاکەیی، کە هەندێک لەم کەمینانە بە ڕەگەز کوردن و خۆ بە کورد دەزانن و هەندێکی دیکەیان ئەگەر خۆ بە کوردیش نەزانن، خۆیان بە هاونیشتمانی کورد و بە کوردستانی دەزانن، خۆ ئەگەر لە قۆناغێکدا جۆرە سووکە بەد حاڵیبوونێک لە نێوان کورد و یەکێک لەو کەمینە ئاینی یان ئیتنیانە چێ بووبێت، زیاتر بە فیت و دەسیسەی دەرەکی و بێگانە بووە، یان بە هۆی بەد حاڵیبوونێکی ڕەوتەنییەوە بووە و زوو کۆنترۆڵ کراوە و نەهێڵراوە زۆر قووڵ بێتەوە و ریشە دابکوتێ و لە ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسیدا ڕەنگ بداتەوە.

لێ مخابن، لەم دواییانەدا لە ئاخر و ئۆخری سەدەی بیستەم و سەرەتاکانی سەدەی بیست و یەکەمدا، واتە دوای راپەرینی ئازاری ساڵی ١٩٩١ بەهۆی لە پاشدانی خەباتی نیشتمانی و دەستەوەسانی بزووتنەوەی نەتەوەیی ، بەرامبەر بە وەڵامی پرسیارە چارەنووس سازەکان. هەندێ ڕەوتی ئیسلامی سیاسی نامۆ بە کوردەواری، بە شێوەیەکی نائاسایی و جێگەی گومان لە کوردستانی باشووردا سەریان هەڵدا، هەرچەندە هەندێک لەم ڕەوتانە لە دەرێڕا پشتیوانی دەکرێن، بەڵام پێویستە ئاماژەیەکیش بۆ ئەوە بکرێت کە سەرهەڵدان و پەیدابوونی ڕەوتێن مەزەبی و تایفی، پەیوەندییەکی پێچەوانەی لە گەڵ سەرهەڵدان و پەیدابوونی ڕەوتی نیشتمانی نەتەوەییدا هەیە، کە ڕەوتی نیشتمانی نەتەوەیی لە برەو و هەڵکشاندا بێت، ڕەوتە ئاینییەکان لە پاش دەدەن و ڕوو لە سەرەولیژی دەکەن، جا بزووتنەوەی کوردایەتی، لەم بیست و پێنج ساڵەی دواییدا، بە تەواوەتی دایە پاش، کەمترین وەڵامی بۆ هیچ پرسیارێکی چارەنووسساز نەبووە، فڕان فڕانە، زۆردار لە بێ زۆری دەفڕێنێ، کوڕ ئەو کوڕەیە خۆی دەوڵەمەند بکات، حزب بووە بە ئامانج و میللەت بووە بە ئەوزار!! کا لە بەر سەگ دەکرێ و ئیسقان لەبەر ئەسپ، ئەمە جگە لەوەی ئەو حزبانەی گوایە نوێنەرایەتی بزووتنەوەی کوردێنی دەکەن، خاوەنی میتۆدیکی عیلمانی بەهێز وڕوونی ئەوتۆ نین کە وەلامی پرسیارە جارەنووسسازەکان بدەنەوە، جا بە هۆی ئەمەوە بۆشاییەکی سیاسی سایکۆلۆژی ترسناک چێبووە و ڕەوتە مەزەبی و تایفییەکان بە ئارەزووی خۆیان پڕی دەکەنەوە و دوور نییە ئەمە ببێ بە بناغەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، کە هەرگیز بە قازانجی بزووتنەوەی کورد ناشکێتەوە.

جا زیندوێتی و بە هێزی ڕەوتی نەتەوەیی، بگاتە ڕادەیەک کە هەموان بگرێتەوە، زاڵبوونی میتۆدی عیلمانییەت، هەڵکشانی ڕێنیسانسی نیشتمانی و نەتەوەیی لە پێناوی بونیاتنان و ڕزگاریدا، لێبووردەیی و سینگفراوانی و ئەقڵانییەتی زۆرینە، مەرج و فاکتەری یەکخستنی ڕیزەکانی گەلن و ولات لە هەر

توندڕەوی و پەراگەندەییەک ڕزگاردەکەن، هەڵبەتە لێرەدا پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بکرێت کە جیاوازی و هەمەجۆری ڕەسەنی مێژوویی دانیشتوانی وڵات، ئەگەر بە شێوەیەکی واقیعبینانە و دیموکراتیانە مامەلەی لەتەکدا بکرێت، دەکاتە سەرچاوەی دوڵەمەندی نەک بە پێچەوانەوە، بۆیە پێویستە لایەنە زیندووەکانی کەلەپوور، لە فۆلکلۆر و دابونەریت و کەلتووری ناوچەیی، بپارێزرێت و هانبدرێت، نەک بە خورتی دژایەتی بکرێت و هەوڵی سڕینەوەی بدرێت.. واتە ئەوەی داگیرکەر، بەرانبەر بە کەلەپوور و دابونەریت و کەلتووری ئێمەی کورد کردوویانە، ئێمە لەگەڵ کەمینە ئاینی وئیتنییەکانی کوردستاندا نەیکەین و بە نەفەسێکی نیشتمانی و بە میتۆدێکی عیلمانی و دیموکراتی ئەوتۆ مامەڵەیان لە تەکدا بکەین، کە هەست بە کوردستانیەتی خۆیان بکەن، وەکو هەر هاونیشتمانییەکی ئەم وڵاتە بەوپەڕی ئازادی و بە ئەزموونی خۆیان مومارەسەی ژیانی تیا بکەن و هەل ومەرجی دیموکراتیانەی هەڤژینی تەواویان بۆ فەراهەم بکرێت، دیموکراتییەت مەرجی سەرەکی و بەردەوامانندنی هەر جۆرە سیستەمێکی هاوژینییە، نەک تەنیا بۆ کەمینە، بەڵکو بۆ سەرانسەری کۆمەڵگە، چونکە دیموکراتییەت فۆرمولەیەکە بۆ ڕێکخستنی پەیوەندی زۆرینە و کەمینە، چ لە ناو خۆیاندا چ بەرانبەر بە یەکدی، واتە زامنی دیموکراتییەتی گشتی، ئەوەیە کە سەرانسەری بێت و بۆ زۆرینە و کەمینە وەکو یەک بێت.

هەڵبەتە کێشەی کەمینە لە میانەی چارەسەری کێشەی زۆرینەوە دێتە چارەسەر، ئەگەر زۆرینە بۆ خۆی کێشەی هەبێت، لە کوێ فریای چارەسەری کێشەی کەمینە دەکەوێ، ئەگەر کەچەڵ دکتۆر بێ، سەری خۆی تیمار دەکات! بۆیە هەر هەوڵێکی چارەسەری کێشەی کەمینە، بە جیا لە کێشەی زۆرینە، لە خەیاڵ پڵاو بەولاوە هیچی دیکە نییە.

جا لێرەدا پێویستە جیاوازی نێوان ئاین و بزووتنەوەو ڕەوتی ئاینی بکرێت، ئایین کە بوو بە بزووتنەوەیەکی ئاینی سیاسی، هەوڵی ئەوە دەدات دەسەلات وەربگرێت، کە دەسەڵاتی وەرگرت ناتوانێ بەو لۆژیکە ئاینییەوە کە پەیڕەوەی دەکات، کۆمەڵگە لەسەر بناغەیەکی مۆدێرن، ڕۆبنێتەوە، ناچارە هەڵویستی توندڕەوانە و کۆنەپەرستانە وەربگرێت و دیارە هیچ وەلامیکی بۆ کێشە هاوچەرخەکان پێ نابێت..

وەکو پێشتر ئاماژەمان کردووەتێ ، بزووتنەوە ئاینییەکان هێزی خۆ لە لاوازی بزووتنەوە نیشتمانی نەتەوەییەکانەوە وەردەگرێت، کە ئەمە لە کوردستانی باشووردا زۆر بە زەقی دیارە، ئیدی لە بارترین ڕێگا بۆ چارەسەر و ڕوو بە ڕوو بوونەوەی ئەم کێشەیە، عەلمانییەتە، بە مانای جیا کردنەوەی ئایین لە دەوڵەت و دەوڵەتداری، واتە هاووڵاتی یەکسانن و نابێ بە هۆی وابەستەگی ئاینی و مەزهەبییەوە جیاوازییان لە نێواندا بکرێت و پلە و پۆستی دەوڵەتیش دەبێ بەگوێرەی توانا و بەهرەداری و وابەستەگی نیشتمانی، بدرێت بە هاووڵاتیان..

دیارە هەر نەتەوەیەک بگری مێژووی خۆی هەیە، کەلەپووری خۆی هەیە، مێژوو و کەلەپوور لە کارلێکی بەردەوامدا بووە دەگەڵ باری سایکۆلۆژی و سۆسیۆلۆژی ڕۆڵەکانی نەتەوەدا و شەقڵێکی وای داوەتێ کە پێی بناسرێتەوە و لە نەتەوەکانی دیکەی جیا بکاتەوە، دیارە هەر گروپ و ڕەوتێک بە جۆرێک دەڕوانێتە مێژوو و کەلەپوور و مامەڵەی لەتەکدا دەکات، بە تایبەتی گروپێن سەلەفی کۆنەپارێز، مێژوو و کەلەپوور بە مەرجەع دەزانن و مێژوو لە دید و بۆچوونی ئەواندا، نەک هەر لاپەرەیەکی سپی و بێگەردە و لەیەک خویندنەوە پتر هەڵناگرێت، ئەویش خوێندنەوەی ئەوانە، یانی کار بۆ پیرۆزاندنی ڕابردوو دەکەن و بەو حەقیقەتە ڕەها و نموونەییەی دەزانن کە لەبەری بگیرێتەوە و کۆپی بکرێتەوە، بکرێت بە چەکێک بۆ ڕوو بە ڕوو بوونەوەی ئێستای پڕ لە زولم و زۆر و چەوساندنەوە و نەهامەتی.. کە ئەم بۆچوونە نەک هەر بۆچوونێکی هەڵە و ناواقیعییە، بەڵکو مەحاڵیشە بێتە دی، هەڵبەتە رابردوش حاڵەتی ئەرێنی و نەرێنی خۆی هەیە، نە بە جارێ ڕووناکی و چراخان و پڕ دەستکەوتی ئەرێنییە، وەکو گروپە سەلەفییەکان وێنای دەکەن و نە تاریکستان و ویرانە و پڕ لە زوڵم و هۆڤیگەرییە . سەبارەت بە زیندووکردنەوە و کۆپی کردنەوەی رابردووش، دەکاتە ئاو لە دنگا کوتان ، چونکە هەلومەرجی بابەتی چ لە ئاستی ناوچەیی چ لە ئاستی جیهانیدا ئەو سەردەمانەی بەزاندووە و بارودۆخێن تازە و جیاواز هاتوونەتە ئاراوە بۆ ڕوو بە ڕووبوونەوەی کێشەکانی ئێستا و ئایندە، کێشەی تازە بە ئەوزاری تازە دێتە چارەسەرکردن، لە بەرامبەر دید و بۆچوونی سەلەفیانەدا کە ڕابردوو دەپیرۆزێنێ و بە مەرجەع و سەرچاوەی هەڵویستەکانی خۆی، سەبارەت بە دیاردە و ڕووداوەکانی ژیانی دەزانێ، جۆرە نۆڕینێکی مۆدیرن و زانستیانەش هەیە، کە هیچ جۆرە ئەرێنییەک لە رابردوودا نابینێ و ڕابردوو بە بار بەسەر ئێستاوە دەزانێ، بە کۆسپ و تەگەرەی دەزانێ لە بەردەم پێشڤە چوون بەرەو ئاییندەیەکی باشتر، بۆیە ڕابردوو بە تەواوەتی ڕەفز دەکات..

دیارە ئەم دوو نۆڕینە هەردووکیان هەڵە و ناواقیعین، بۆچوونە سەلەفییەکە ڕابردووی بە هەموو نەرێنییەکانیشەوە بەلاوە پیرۆزە ، وەکو خۆی کاوێژی دەکاتەوە و بانگەشەی بۆ دەکات و کۆپی دەکاتەوە و پێی وایە گەڕانەوە بۆ ڕابردوو، هەموو دەردێکی میللەت چارەسەر دەکات، دیارە ئەم بۆچوون و هەڵویستە دەکاتە خۆ دزینەوە لە چارەسەری کێشەکانی ئێستا، دەکاتە پشتگوێ خستنی ئەو پەرەسەندن وگەشەو نەشەو گۆڕانە گەورە و گۆنگ وئاڵۆزانەی کە لە واقیعی ئیستادا چێبووە، یانی دەکاتە فەرامۆش کردنی ئەو واقیعە تازەیەی کە هاتووەتە ئاراوە، هەڵبەتە هەر واقیعێکی تازەش کێشەی تازەی خۆی هەیە، بە ئەوزار و ئەداتی تازە دێتە چارەسەر کردن نەک بە ئەوزاری ڕابردوو، بۆچوونی دووەمیش، کە ئیدیعای عیلمانییەت دەکات، بۆچوونێکی نەرێنی و نەزۆکە وناتوانێ هیچ

پەیوەندییەک دەگەڵ واقیعدا چێبکات، لەو ئەنگێزە و هاندەرە ڕاسەقینانە بگات کە جەماوەری خەڵک دەجوڵێنن.. جا بەم پێودانگە پێویستە مێژوو بە یادگەی نەتەوە دابنرێت، تا ئەم یادگەیە پڕتر و دەوڵەمەندتر و چالاک تر بێ و بتوانرێ چاک و خراپی ڕابردوو لێکدی هەڵاوێردرێ و سوود لە ئەزموونی ڕابردوو وەربگیرێت وخۆ لە هەڵە و ناکامییەکانی ڕابردوو ببوێری باشترە، هەڵبەتە نابێ بۆ ساتێکیش وا وێنا بکرێت کە مێژوو خۆی دووبارە دەکاتەوە، ڕووداو و دیاردەکان دەقا و دەق وەکو خۆ دووبارە دەبنەوە.. چونکە ڕەوتی مێژوو هەمیشە بۆ پێشەوەیە، وەکو ژیانە، ناگەڕێتەوە، خۆ ئەگەر ڕووداوەکان لە هەندێ ڕواڵەتدا لێکدی بچن، یان بشوبهێنە سەر یەکدی، ئەمە ناکاتە دووبارە بوونەوە، چونکە زادەی هەلومەرجی تازە و جیاوازن، دیاردە و ڕووداوان لە دەرەوەی هەلومەرجی خۆدا، پەیدا نابن و نایەنە ئاراوە، جا بەم پێودانگە، حاڵەتە تازەکان و هێزە تازەکان چارەسەری تازە دەخوازن، هەر حاڵەتێکی تازە ، ئەوزاری تازەی چارەسەری دەوێت، کە باسی مێژوو دەکرێت بەو مانایە نییە کە دەشێت مێژوو دووبارە ببێتەوە، بەڵکو دەشێت سوودی لێوەربگیرێت .

کەواتە مێژوو شتێکی پیرۆز نییە کە نەشێت موناقەشە بکرێت، یان خوێندنەوە و ڕاڤە و شرۆڤەی جیاوازی بۆ بکرێت، ئەمە جگە لەوەی کە مێژوو وەڵامی پرسیارەکانی ئەمڕۆی پێ نییە، تەنیا یادگەیەکە، دەشێت سوودی لێوەربگیرێت، بەم پێیە مێژوو دووبارە نابێتەوە و دەستکاری ڕووداوەکانی ڕابردوو ناکرێت، بەڵام دەشێت خوێندنەوەی جیاواز بۆ مێژوو بکرێت.. کەواتە مێژوو نە بتە بپەرسترێت، نە دووبارە دەبێتەوە، بەڵکو دەشێت سوودی لێوەربگیرێت و هاندەرێک بێت بۆ پێشڤەچوون.

سەبارەت بە کەلەپووریش دەکاتە کۆی ئەو زانیاریی و زانست و هونەر و داب و نەریت و بەرهەمە مادیانەی بە درێژایی مێژوو وله ناو مێژوودا درووست بووە، دیارە بەرهەم و بەرەنجامی هەوڵ و کۆششی هاوبەش و بەردەوامی تێکڕای نەتەوە بووە، هەموو ، یا هەندێ بەشی لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دی ماوەتەوە و لە هەڵسوکەوت و ڕەفتار و پەیوەندی و شێوازی مامەڵە و زەوق و سەلیقەی خەڵکەکەدا ڕەنگی داوەتەوە، هەڵبەتە کەلەپووریش کە بەرەنجامی تاقیکردنەوە و ئەزموونانی ڕابردووە ، کاتێ لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دی هاتووە و ماوەتەوە، دەقا و دەق وەکو خۆی نەهاتووە، دەستکاری و گۆڕانکاری تیا کراوە، ئەو بەشەی ماوەتەوە کە توانای ژیان و بەردەوامی تیا بووە، بۆیە پێویستە لەو ڕوانگەیەوە مامەڵە دەگەڵ کەلەپووردا بکرێت کە چەند ئێستا و ئایندە دەوڵەمەند دەکات، چەند ئەزموون و زانیاری نەوەکانی ئێستا و ئایندە دەوڵەمەند دەکات، واتە کەلەپووریش قابیلی ئەوەیە دەستکاری بکرێت، بگۆڕدرێت وخوێندنەوەی جۆراوجۆرو تازەی بۆ بکرێت و نابێ بەو بیانووەی کە لە ڕابردووەوە هاتووە و ماوەتەوە، هیچ مۆرک و شەقڵێکی پیرۆزی و پیرۆزاندنی پێوە بنرێت.. هەروەها نابێ بە لوتکەی داهێنان و باڵاترین شێوەی شارستانییەت بزانرێ ودابنرێت، کەواتە دەبێت لە

ڕوانگەیەکی بابەتیانەوە مامەڵە لەگەڵ کەلەپووردا بکرێت و ئەو لایەنە ئەرێنیانەی وەربگیرێت کە زیندوێتی و ژیانی تێدایە ودەگەڵ پێداویستییەکانی سەردەمدا تێکدەکاتەوە.. هەڵبەتە ڕابردووش لایەنی نەرێنی و ئەرێنی خۆی هەیە و دەبێت لە ڕوانگەیەکی بابەتیانەوە مامەڵەی دەگەڵدا بکرێت و گێژە و بێژە بکرێت و سەربێژنگ و بن بێژنگی لێک جودا بکرێتەوە.

"٦"

وەکو پێشتر ئاماژەمان کردووەتێ، بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد، لە ڕووی کرۆک و جەوهەرەوە بزووتنەوەیەکی پێشکەوتوخواز و ڕزگاریخواز بووە، کە ئەمە بە خاڵێکی ئەرێنی حساب دەکرێت و بۆ ئەوەی بەردەوام بێت ، دەبێت لە هەر قۆناغێکدا هەڵوێستی پێشکەوتنخوازانەی خۆی هەبێت و ئەم بزووتنەوەیە ببێت بە چەکی دەستی جەماوەر و کارتی گوشار بۆ وەدەستهێنانی ئامانج و داواکانی.

جا لێرەدا پێویستە هەڵوەستەیەک لەسەر کۆمەڵگە و پێکهاتەی کۆمەڵگە بکەین، کۆمەڵگە لە چین و توێژی کۆمەلایەتی جیاواز پێکهاتووە، ئیدی ئەم چینانە لە کێشماکێش و ململانێی بەردەوامدان، کە ئەم کێشماکێشانە هەندێجار سووکن یان شەقڵێکی ئاشتیانە یان پەنهان وەردەگرن و زۆر زەق نابنەوە، بەڵام تا چەوساندنەوە هەبێت و بمێنێت هەر دەمێنێت، بۆیە ناکرێ لە ژێر پەردەی نەتەوە پەروەریدا وەیشێرین، یان وا وێنا بکەین شتی وەها نییە. یان وا لە خەڵکی حاڵی بکەین کە نەتەوە پەروەریی و ناسیۆنالیزم لە سەرووی ئەم کێشماکێش و ململانێیانەوەیە و بێهودە هەوڵی ئەوە بدەین ئاشتەواییەکی خەیاڵی چینایەتی درووست بکەین، کە ئەم دیاردەیە بە زەقی بە بزووتنەوەی کوردەوە دیارە ، بەتایبەتی لەم بیست و پێنج ساڵەی دواییدا و لە کوردستانی باشووردا.. هەڵبەتە پێویستە ئاماژەیەکیش بەوە بکرێت کە نەتەوەی کورد بە حوکمی ئەوەی نەتەوەیەکی بندەست و داگیرکراوە، وەکو نەتەوە چەوسێنراوەتەوە و بە هەموو جۆرێ هەوڵی تواندنەوەی دراوەو نەهێڵراوە وەکو پێویست و بە شێوەی ئاسایی نەشونما بکات و پەرە بسەنێت، بۆیە لە ڕووی گەشە و نەشەی چینایەتی و کۆمەلایەتیشەوە پەشێوی و شپرزەیی تەواوی پێوە دیاربووە و جۆرە تێکەلاوییەک لە نێو چینەکاندا هەبووە و نەتوانراوە بە ئاسانی لێکدی جودا بکرێنەوە، بە هەمان پێوەر و تەقسیمبەندی چینایەتی کۆمەڵگە پیشەسازییەکان پۆلێن بکرێن، کورد ئەگەر دەوڵەمەندی تیا هەڵکەوتبێ بە هۆی نائارامی سیاسی و ناجێگریی ڕەوشی کۆمەلایەتییەوە ناچار بە خۆی و سەرمایەکەیەوە، باری کردووە بۆ شارە گەورە غەیرە کوردنشینەکانی وڵاتانی تورک و فارس و عەرەب، کە داگیرکەری خاک و خەڵکی کوردن، ئیدی لەوێندەر سەرمایەکانیان خستووەتە گەڕ و دەستیان بە کلاوی خۆوە گرتووە و تا بۆیان کرابێ، خۆیان لە کوردێنی دوور گرتووە! بەلام بۆ ئێستا و لەم سەردەمی گلۆباڵیزەیەدا سەرمایەدارانی کورد، دەتوانن بیر لەوە بکەنەوە، بە خۆ و سەرمایەکانیانەوە بچنە ئەورووپا و لەوێندەرەوە وەکو لۆبییەکی

سەرمایەداری سیاسی دەوری خۆ لە دامەزراندنی دەوڵەتی کوردیدا ببینن، کە لە سەر حیسابی هیچ دەوڵەتێکی دیکە نابێت، بە هەرحاڵ کورد لە واقیعێکی سیاسی ئابووری ، کۆمەڵایەتی ئێجگار ئاڵۆز و گۆنک و شێواودا دەژی و ئەم هەویرە ئاو زۆر دەکێشێت و نەم گەرەکە لەوەی پتر بە تانیا بچم و ئەمە زیاتر کاری پسپۆڕانە، دەمەوێ ئەوە بڵێم کە ئەم واقیعە تاڵەی هەموو بوارەکانی ژیانی کوردەواری گرتووەتەوە، ئەوەمان لێ دەخوازێت کە بە هۆشمەندی و هۆشنیەکی ڕخنەییەوە ئەو واقیعە شیبکەینەوە و تایبەتمەندییەکانی بخەینە بەر وردەبینی لێکۆڵینەوەوە، دەنا بە دەردەکەی سیزیف دەچین و دەبێت لەم دنیایەدا جیا لە هەر میللەت و نەتەوەیەکی دی هەر لە هەوراز و نشێوی بێهوودەدا بین، واتە لە بزووتنەوەی نەتەوەیی کورددا نابێ کێشماکێشی چینایەتی، بە تایبەتی لە کوردستانی باشووردا پەردەپۆش بکرێت، یان بە هەند وەرنەگیرێت، دەبێت بە دیدێکی تازەوە بڕوانینە ئەو یاسا و ڕێسایانەی کە کۆمەڵگە دەجووڵێنن و بە نەفەسێکی مۆدێرنەوە مامەڵەیان لە تەکدا بکەین و سوود لە ئەزموونی سەرکەوتووی کۆمەڵگە و میللەتانی دی وەربگرین..

هەڵبەتە کورد حەق نییە زۆریش دڵ بە نەوت و دۆزینەوەی نەوت خۆش بکات، چونکە پێشکەوتنی ئابووری ڕاستەقینەی هەر نەتەوەیەک ڕەگی دەچێتەوە سەر پەرەپێدانی سەرچاوە بەشەرییەکانی، زۆر وڵات هەن نەوتیشیان نییە، زۆر لە خەڵکی وڵاتانی نەوتدار باشتر دەژین، چونکە هەر نەتەوەیەک پەرەسەندنی بەشەری بکات بە خەم، سەروەت و سامانی ڕاستەقینە بەرهەمدێنێت، هەر نەتەوەیەک تەنیا پشت بە دەرهێنانی سامانە سروشتییەکان و فرۆشتنیان ببەستێ، نەتەوەیەکی ئیستهلاکییە نەک بەرهەمهێن.

کاتێ نەوت و داهاتی نەوت دەرفەتی نەشونما و گەشەکردن بۆ هاووڵاتیان دەرەخسێنێت، کە قانوون فەرمانڕەوا بێت، کە دادڤانی سەربەخۆ بێت ، کە ڕۆژنامەوانی ئازاد بێت.. کاری حکومەت شەفاف بێت و لە چوارچێوەی ئەو دامەزراوە دیموکراتیانە دەرنەچێت و هاووڵاتی لە چوارچێوەی هەمان ئەو دامەزراوانەدا ، لێپێچینەوە لە کارەکانی حکومەت بکات، هەموو ئەو وڵاتە نەوتدارانەی بە تایبەتی وڵاتە موسڵمانەکان، دامەزراوەی دیموکراتییان تێدا نییە، نەوت و داهاتی نەوت وێرانی کردوون، گەندەڵی تێدا ڕیشاژۆ کردوون، ڕژێمی سەرکوتکاری دیکتاتۆریان تێدا دروست بووە.. کە داهاتی نەوت بەسەر حکوومەتدا دادەبارێت، کەرتی تایبەت لاواز دەبێت، چینی ناوەڕاست ، واتا بۆرژوای نیشتمانی دەخنکێنێت، کە ئەمانە دوو کۆڵەکە و پایەی سەرەکی و بنەڕەتین لە بینای دیموکراتیەت و ئازادی ئابووریدا، کە دەرامەت و داهاتی نەوت هەوڵ و دەسپێشکەری و داهێنانی تاکەکان دەخنکێنێ و دەرفەتی کاریان بۆ ناهێڵێتەوە، جیاوازی دەرامەتی خەڵکی زۆر گەورە دەبێت، توێژی دەوڵەمەند ڕۆژ بە ڕۆژ دەوڵەمەندتر دەبن و خەڵکە نەدارەکەش برسێتی و بێکاری ناچاریان دەکات ببنە بارمتەی حکومەت

و مل بۆ مەرجەكانی بدەن.. بە كورتی و بە كوردی نەوت سامانی لێ پەیدا دەبێ، سامان دەسەڵاتی لێدەبێ، دەسەڵات گەندەڵی لێدەبێت. گەندەڵی دیكتاتۆریەتی لێ پەیدا دەبێت، كە ئەم دیاردەیە لە ئێستاوە، بە زەقی بە حكومەتی هەرێمی كوردستانەوە دیارە!! ئەوەتا نەک هەر هاوسەنگی و بەڵانسی چینایەتی كە خۆی لە بنەڕەتدا نادیار و تێكەڵ و پێكەڵ بوو، تەواو شێواوە. بەڵكو لە ماوەی ئەو بیست ساڵەدا چینێكی زۆر دەوڵەمەندی حزبی مێمڵ و مشەخۆر پەیدا بوون، وەكو كوللە داویانە لەم ناوچەیە و دەیخۆن و لە تێربوون نایەن، ٥-٦ هەزار ملیۆنێر و ژمارەیەک ملیاردێری مشەخۆر بە كەیفی خۆیان قومار بە چارەنووسی ئەم میللەتە دەكەن و بزووتنەوەی نەتەوەیی كوردیان، بە جۆرێک بەلاڕێدا بردووە گەر كەسێک هەندێک دووربین و گەشبین نەبێت، ڕەنگە بڵێ زەحمەتە بێتەوە سەر ڕێگای ڕاستەقینەی خۆی، جا لێرەدا پرسیارێک دێتە ئاراوە، تۆ بڵێی چارەنووسی ئەم توێژە مێمڵ و مشەخۆر و نەوتخۆرە لە سەدام حوسێن و مامەر قەزافی باشتر بێت؟..

بە هەرحاڵ كوردەواری ، پێویستی بە پێداچوونەوەی زۆر ورد و شیكردنەوەی مۆدێرن و تازەیە، تا سیما و خەسڵەتە گرینگەكانی دیاری بكرێت و ئەوە دەستنیشان بكرێت كە چ گەشە و نەشونمایەكی لەم قۆناغە تازەیەدا بە خۆوە دیتووە، تا بزووتنەوەی نەتەوەیی كورد ناوەڕۆكێكی پڕ بە پێستی ئەم قۆناغە تازەیە وەربگرێت و دەگەڵ پێداویستییە مادی و مەعنەوی و خەون و خولیا واقیعییەكانی كۆمەڵگەدا تێكبكاتەوە و بتوانێ ئەو كۆسپ و تەگەرە و دژوارییانە ببەزێنێ كە دێنە ڕێگای و لەم سەردەمی عیلمانییەت و گلۆبالیزەیەدا چیتر بە ئەقڵییەتی بە ڕواڵەت نەتەوەپەروەری و لە ناوەڕۆكدا قاچاخچیاتی و تاڵانچیاتی ختووكەی سۆزیان بدرێ و لە خشتە ببرێن و بزووتنەوەكەیان لێ زەوت بكرێت و بە لاڕێدا ببرێت.. پێشكەوتنخوازی هەر بزووتنەوەیەكی نەتەوەیی لەوەدایە لەگەڵ جەماوەری خەڵكدا بێت. دەگەڵ ڕۆحی سەردەمدا تێكبكاتەوە و پێداویستییەكانی سەردەم جێبەجێ بكات.. ئیدی باوی ئەو بەیت و باڵۆرانە نەماوە كە نەتەوە، یان بزووتنەوەی نەتەوەیی لە سەرووی چینە كۆمەڵایەتییەكانەوە بێت و بەو بیانووەی كە بزووتنەوەی نەتەوەیی و نەتەوەییەت چەترێكە بەسەر هەموو چین و توێژە كۆمەڵایەتییەكانەوە و نوێنەری هەموو ڕۆڵەكانی نەتەوەیە، بەمەش وا لە خەڵكی بگەیەنن كە بزووتنەوەی نەتەوەیی لە سەرووی كێشەی چینایەتییەوەیە و بەم وتە ڕۆمانسیانە، ختووكەی سۆزی جەماوەر بدەن و بزووتنەوەی نەتەوەیی لە هەر ناورۆكێكی پێشكەوتوخوازی، بەتاڵ بكەنەوە و بە لاڕێیدا بەرن و تووشی كەچڕەوی بكەن.

خۆ ئەگەر بزووتنەوەی نەتەوەیی، هەندێک جار و بە تایبەتی بەرانبەر بە دووژمنانی نیشتمان و پێشكەوتن، بكاتە جۆرە بەرەیەكی نیشتمانی، نابی قبووڵ بكرێت لە لایەن خەڵكانی كۆنەپەرستەوە جڵەوداری بكرێت و لە نێوەڕۆكە شۆڕشگێڕی و كێشماكێشە چینایەتییەكەی بەتاڵ بكرێتەوە...

به هەرحاڵ، بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد ،ئەمڕۆکە ، بەتایبەتی لە کوردستانی باشووردا، بزووتنەوەی رزگاری نیشتمانی و بونیاتنانی دیموکراتییەتە، هەر ڕاڤە و شرۆڤەیەکی دی بە هەر ناوێکەوە و لە هەر چوارچێوە و فۆرمەلەیەکی دیدا بۆ بکرێت، لەوەیە جەماوەری خەلکی کە کۆڵەکەی هەرە سەرەکی بزووتنەوەکەیە، لە دەست بدات و.. واوەیلا بە حاڵی ئەو دەسەڵات و حکومەتەی لە غەزەبی جەماوەر ناترسێت...!

"٧"

وەکو پێشتر وتوومانە، خەباتی نەتەوەیی کورد خەباتی یەکگرتنەوە و ڕزگارییە، خەباتی یەکگرتنەوەی نەتەوەیەکە کە بە ناهەق و بە بێ پرسی خۆی و بە خورتی دابەشکراوە و بە هەموو شێوەیەک هەوڵی ئەوە دراوە سنوورانی دەستکردی لێ بکرێت بە واقیعی نەگۆڕ و پیرۆز و مەحاڵە دەستکاری بکرێت.. بەڵام واقیع ئەوەمان پێدەڵێت کە هیچ شتێک پیرۆز نییە و هەموو شتێک قابیلی گۆڕین و دەستکارییە، بە تایبەت ئەو شتانەی کە دەبنە کۆسپ و تەگەرە لەبەردەم نەشونما و گەشەکردن و پەرە سەندنی نەتەوەیەکدا، مەسەلەی یەکگرتنەوەی کورد مەسەلەیەکی ڕەوایە و لە هەست و نەستی هەر کوردێکدا هەیە و هەر هێندەمان زەحمەتە تا ئەم هەستە هەندێکی دی دەخەملێ و دەیگۆڕین بۆ واقیع، لە کرداردا پراکتیزەی دەکەین.. بۆیە ئەم هەستی نەتەوەپەروەرییە فاکتەرێکی یەجگار گرینگە و دەبێ ڕیشاڵۆ بکرێت و باچڤەی واقیع بکرێت، لێ مخابن وەکو دووژمنانی کورد هەوڵی سستکردنی ئەم هەستە دەدەن، خۆشمان زۆر بە جدی کارمان بۆ نەکردووە و بگرە ئارەزوو مەندانە کارمان بۆ جێبەجێ کردنی ویستی گڵاوی دوژمنی خۆ کردووە.

به هەرحاڵ سەردەمی گڵۆباڵیزە، گۆڕانی زۆر گەورەی بەسەر هەموو کایەکانی ژیاندا هێناوە و واقیعی کوردەواریش لە باندۆر و کاریگەری ئەم گۆڕانە گەورانە بەدەر نییە.. وکورد دەبێ میکانیزمێک بۆ خەباتی خۆی بدۆزێتەوە کە تەواو دەگەڵ واقیعە تازە هەرێمایەتی و نێودەوڵەتییەکاندا تێکبکاتەوە و خۆی تازە بکاتەوە و لە چوارچێوەی یاسا و ڕێسا و ڕێکارە نێودەوڵەتییەکاندا، بە کردەوە بیسەلمێنێ کە یەکگرتنەوەی کورد بە قازانجی ڕەوتی ئەم ڕۆژگارەیە نەک بە پێچەوانەوە، ئەگەر دەرفەتی بدرێتێ دەتوانێ لە ئاستی مەسئولییەتدا بێت و ڕوو بە ڕووی دژوارییەکانی ئێستا و ئایندە ببێتەوە و دەسبارێکی ئەرێنی ڕەوت و ڕێڕەوی شارستانییەتی دنیا بێت و بەشداری جدی و کارا لە بەرهەمهێنانی مێژووی تیرەی بەشەردا بکات .. دیارە ئەمە بە بێ دۆزینەوەی میکانیزمی گونجا و و پراکتیکی نایەتە دی، هەڵبەتە پرۆسەی یەکگرتنەوە و یەکخستن و یەکیەتی، شێوازی جۆرا و جۆری هەیەو لە سەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی دی و بە گوێرەی هەلومەرجێن بابەتی و خودی دەگۆڕێت، بۆ نموونە لە کۆندا هەندێک وڵات و دەوڵەت، لە ڕێگای هێزەوە یەکێتی خۆی بەدەست هێناوە و بە گوێرەی واقیعی

ڕۆژ بۆی چووەتە سەر، هەندێک دەوڵەتی دی لە ڕێگای شۆڕشی سەرانسەرییەوە یەکێتی خۆی بە دەست هێناوە، هەندێک دەوڵەتی دی لە هەلومەرجێکی نێودەوڵەتی تایبەتی وەکو جەنگین نێودەوڵەتی و شەڕێن ناوچەیی درێژخایەن و گۆڕانئامێزدا دەرفەتی قۆستووەتەوە و توانیویەتی یەکێتی خۆی بەدەست بێنێت... هتد.. کەواتە ڕێگای یەکێتی یەک ڕێگا نییە، جاری وایە لە ڕێگای ویست و بزووتنەوەو خەباتی هاوبەشەوە دێتە دی، جاری وا هەیە لە میانەی گۆڕانکارییە گەورەکان و تێکچوونی باڵانسی ڕەوش و دۆخی نێودەوڵەتی، یان گۆڕانکاری ناوچەیی و هەرێمایەتی گەورەوە بە دەست دێت، بەڵام مەرج نییە ئەو ئەزموونەی لە هەلومەرجی دوێنێدا سەرکەوتوو بووە، بۆ ئەمڕۆش دەست بدات، چونکە هەر هەلومەرج و ڕەوشێک بە میکانیزمی تایبەتی خۆی مامەڵەی لە تەکدا دەکرێت، بۆ نموونە ئەو یەکێتییەی لە ڕۆژگارێکدا بە زەبری هێز هاتووەتە دی، لە ڕۆژگارێکی دواتردا بە هەمان میکانیزم نایەتە دی، چونکە هەم پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان دەگۆڕێن و هەم بەڵانسی نێودەوڵەتی.

بە هەر حاڵ ئەگەر لە کۆنا، هێز هۆیەک بووبێت بۆ یەکێتی یان ڕێگایەک بوبێت لە ڕێگاکانی یەکێتی، ئەوا بۆ ئێستا ڕەنگە ئەگەر مەحاڵ نەبێت. ئەوا بێگومان زۆر زەحمەتە و مەگەر لەوپەڕی ناچاریدا بیری لێ بکرێتەوە و زیاتر دەچێتە خانەی ڕیسککارییەوە..

بە هەر حاڵ وەکو وتمان یەکێتی پتر لە ڕێگایەکی هەیە، جاری وا هەیە لە یەکێتییەکی ناوەندی تەواودا خۆی دەبینێتەوە جاری وا هەیە لە فیدراڵیەت و کۆنفدرالییەتدا بەرجەستە دەبێت، مەرج نییە ئەو ڕێگایەی لە قۆناغێکی دیاریکراودا وبۆ گەلێکی دیاریکراو بە کەڵک بووە،بۆ قۆناغ و سەردەم و گەلێکی دیکە بە کەڵک بێت، بۆ نەگبەتی کورد بەسەر چوار دەوڵەتدا بە بێ کەمترین ویستی خۆی دابەش کراوە، لە هەر چوار دەوڵەتەکەدا کەمینەیە ، کە وەکو پێویست سوود لە دیموکراتییەتش نابینێ، کە ئەم چوار دەوڵەتە هیچیان بۆ خۆشیان بۆ میللەتی سەردەستیش دیموکراتییەتیان فەراهەم نەکردووە، چجای کورد، کە بە سینگەکەی مەلای مەزبوورەی دەزانن و بە نەفەسێکی شۆڤینیانە مامەڵەی لە تەکدا دەکەن و دەیانەوێ لە هەموو ڕوویەکەوە ڕیشەکێشی بکەن و لە هەموو ڕوویەکی نەژادی و ئیتنی و کەلتووری و شارستانییەوە، لە نەتەوەی سەردەستدا بیتوێننەوە.. واتە ڕێگە بە کورد نادەن بە ئەزموونی خۆ مومارەسەی ژیان بکەن و بە شێوەیەکی ئاسایی بەشداری لە بەرهەمهێنانی شارستانییەت و مێژووی تیرەی بەشەردا بکەن..! دیارە ئەم چوار دەوڵەتە لە ڕووی هەلومەرجی بابەتییەوە ، لە ڕووی سیستەمی حوکمڕانییەوە، لە ڕووی کەلتووری و نەشونما و گەشەو نەشەی ئابووری و شارستانییەوە، لە ڕووی سایکۆلۆژی و سۆسیۆلۆژییەوە، تەواو لێکدی جیاوازن و ئەمەش لە هەموو کایەکانی ژیانی کوردەواریدا ڕەنگی داوەتەوە و هێندەی دی ئەرک و باری بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردی ئەستەم و قورس کردووە. بۆیە بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد لە هەر پارچەیەکی کوردستاندا، لە کاریگەری و

باندۆری هەلومەرجی بابەتی خۆی بەدەر نابێت.. جا ئەم حاڵەتە بە ئاسانی ڕێگەی یەکێتییەکی ناوەندی بە بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد نادات، بۆیە دەبێت بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد لە هەر پارچەیەکی کوردستاندا، بە ڕەچاوکردنی تایبەتمەندییەکانی خۆی، بزووتنەوەیەکی نیشتمانی نەتەوەیی دیموکراتیانە بێت و بە نەفەسێکی نەتەوەیی ستراتیژی دیموکراتیانە مامەلە لەگەڵ یەکدا بکەن و لە چوارچێوەی پەیوەندییەکی سایکۆلۆژی پتەودا، میکانیزمی لەبار و گونجاو بۆ خەباتی نەتەوەیی هەر پارچەیەک بدۆزێتەوە کە زیان بە یەکدی نەگەیەنن و کاری نەرێنی لە پەیوەندییە سایکۆلۆژییە نەتەوەییەکە نەکات و زەمینە بۆ یەکگرتنەوەی گەورەترین نەتەوەی بێ دەوڵەتی سەر رووی زەوی خۆش بکات، تا بە گەڵ کاروانی شارستانییەتی دنیا بکەوێت و بەشداری لە بەرهەمهێنانی مێژووی بەشەریەتدا بە ئاڕاستەی ژیانێکی باشتر و مرۆڤانی تر بکات،(بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە کتێبی پەلکە ڕەنگینە، وەزارەتی ڕۆشنبیری، بەڕێوەبەرایەتی گشتیی ڕۆشنبیریی و هونەر، چاپی ٢٠٠٤ هەولێر ل ٣٢٥- ٣٢٨ حەمەکەریم عارف) هەڵبەتە میللەتێک بە درێژایی ساڵانێکی یەجگار زۆر پارچە پارچەیی و دابەشبوونی جەرپاندبێ، بێ ڕەحمانە لەلایەن بێگانەوە چەوسێنرابێتەوە، سەرکوتکرابێ و زەلیل و ڕەزیل کرابێت،پارووپەکی نەرمە قووتی تەماعکاران بووبێت، ئاسایییە لە ناخ و دەروونی خۆیدا هەست بەوە بکات کە تەنها بە یەکگرتنەوە و یەکبوون دەتوانێ بەرەڤانی و بەرگری لە خۆی بکات،، دیارە ئەم مەسەلە سیاسیە هەستیارە دەبێت کاری بۆ بکرێت، رێک بخرێت و میکانیزمێکی پراکتیکی واقیعیانەی بۆ بدۆزرێتەوە و چوارچێوەیەکی هەبێت کە لە ڕێگایەوە گوزارشت لە بوونی پراکتیکی و ڕاستەقینەی خۆی بکات، کە ڕێکخراوی سیاسی و حزب ئەوزارە بۆ کارکردن بەو ئاراستەیەدا.. واتە حزب دەبێ گوزارشتی پراکتیکی بێت لە نەتەوە، فۆرمۆلەیەکی سیاسی بێت کە نەتەوە لە ڕێگەیەوە بوونی کردارەکی و ڕاستەقینەی خۆی بەرجەستە بکات.. جا لێرەدا سووکە هەڵوەستەیەک لە سەر حزب و فرە حزبی و حزبێنی بە پێویست دەزانم. بە تایبەتی لە کوردستانی باشووردا، کە بابەتی سەرەکی و تەوەرەیی ئەم نووسینەیە، بێگومان فرەیی بە هەموو جۆرەکانییەوە بە فرە حزبیشەوە لە بنەڕەتدا زادە و بەرەنجامی سیستەمی دیموکراتییەتە، دیموکراتییەت کە ڕەگێکی لە مەدەنییەتدایە کاڵایەک نییە بە پارە هاوردە بکرێت و بەسەر خەڵکیدا بڵاوی بکەیتەوە و ببیت بە دیموکرات و تەواو، دیموکراتییەت شێوازێکی مەدەنیانەی ژیان و بەڕێوەبردنی وڵاتە، بەشداری کردنی هەموو چین و توێژەکانی وڵاتە لە بەڕێوەبردنی وڵات، ڕەگوڕیشەی لە شارستانییەتدایە و هەرگیز لە تاریخیەت بەدەر نییەو نابێت.. هەڵبەتە سەربەخۆیی نیشتمانی و نەتەوەیی بۆ کورد یەکێکە لەو گیروگرفتە هەرە زەقانەی کە لە هزر و بیری هەموو کوردێکدا هەیە و لە تێکڕای ژیانماندا ڕەنگی داوەتەوە، وەکو چۆن گەلێک بواری ژیانی ئیفلیج کردووین ، بەو ئاوایەش کاری کردووەتە سەر شێوازەکانی مومارەسەی خۆ بەڕێوەبردنیش.. وتمان دیموکراتییەت شێوازی بەڕێوەبردنی ژیان و وڵاتە لە ڕەوت و ڕەوشی مێژوویی خۆی بەدەر نابێت، فرە حزبی بۆ خۆی

دیاردەیەکی شارستانییە و بەرەنجامی دیموکراتیەتە، بەڵام ئایا ئەم فرە حزبییەی لای ئێمەی کوردستانی باشوور، بەرەنجامی دیموکراتییەتێکی خۆڕسکی مێژوو کردە؟! واقیعی کوردستان پێمان دەڵێت هەندێک لەم حزبانەی ئیستا تەواو دەستکردن و بەدەم تۆزوبایەکەی ئاخروئۆخری سەدەی بیستەمەوە هاتوون و یان دەستی بێگانەیان لە پشتە و یان بۆ مەبەست و ئامانجێکی هەنووکەیی دروست بوون، دووکانن و لە هەردوو قەیسەرییە سیاسییەکەی کوردستانی باشووردا، بە سەرقفڵانە گیراون و، بە گوێرەی بازاڕی خۆیان، دیکتاتۆرییەتی خاوەنانی هەردوو قەیسەرییەکە پەردەپۆش دەکەن. واتە زادەی زەرورەتی مێژوویی نین و شەرعیەتی خۆیان لە قۆناغی خۆیانەوە وەرنەگرتووە، بۆیە لەگەڵ بەسەر چوون و نەمانی هۆی سەرهەڵدان و پەیدابوونیاندا ئەوانیش ناتوانن بەردەوام بن و نامێنن.. واقیعی حزبایەتی کوردستانی باشوور ئەوەمان پێ دەڵێت، کە زۆربەی حزب وئەو بە ناو حزبانەی هەن. بە دەگمەن پێداویستی مێژووییان لە پشتەوەیە و پتر دەرهاویشتەی فاکتەر و هۆکاری ئاوارتە و ڕیزپەڕن، ئەوەندەی زیان بە ڕەوت و ڕەوشی یەکبوونی نیشتمانی- نەتەوەیی کورد دەگەیەنن، ئەوەندە قازانجی پێ ناگەیەنن، زۆر جار دەوری ئەو کەمتیارە دەبینن کە دووی شێر دەکەوێ تا بەرماوەیەکی بەربکەوێت.. ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت کە بە شێوەیەکی ئاسایی و خۆڕسک لەدایک نەبوون، چەند دیقەت دەدەی هیچ پرۆسەیەکی داڕشتنەوەی چەمکە سیاسییەکانیان نییە، هیچ خوێندنەوەیەکی تایبەتی و جیاوازیان بۆ چەمکە سیاسییەکان نییە..ئەشکەوتن و دەنگی غەیرەز دەنگی خۆیان عەکس دەکەنەوە. ئەمەش بەڵگەیە کە ئەم فرە حزبییە لە لایەکەوە دەرهاویشتەیەکی ئاوارتەی بارە بابەتییە ڕەوتەنیەکەیە، نەک بەرەنجامێکی ڕەسەن و خۆڕسکی دیموکراتییەت، کە لە کوردستانی باشووردا تەنیا ڕواڵەتە و هیچی تر، لە لایەکی ترەوە دەگەڕێتەوە بۆ لاوازی و ناکامی دەوری بۆرژوای نیشتمانی وەکو چینێکی شۆڕشگێڕی سەردەمی خۆی، وەکو چینێکی فرە ئاوات و ئامانجی ئابووری و نەتەوەیی.. ئەمە جگە لە گوشاری دەرەکی و هەرێمایەتی، کە بە مەبەستی بەردەوامادنی دەسەڵاتی خۆی بەسەر کوردستاندا و بە مەبەستی پەراگەندە کردنی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد هاتووە ئەو جۆرە قەوارە و ڕێکخراو و بەناو حزبانەی لێ قووت کردوینەتەوە و لێی کردووین بە خاوەنماڵی شەریکی دز، بۆیە پێویستە لە چوارچێوەی پرۆسەی بزووتنەوەی نەتەوەییدا ڕێکخراو و حزبی ڕەسەن لەو جۆرە ڕێکخرا و و حزبە دەستکردانە بێتە جیاکردنەوە..

لەلایەکی دیکەشەوە، هەندێ حزبی دیکە ،دوای دۆزینەوەی سەروەت و سامانی سرووشتی لە کوردستانی باشووردا، کە بە کردەوە دەستیان بەسەردا گرتووە و بۆ ئەوەی ئەو سەروەت و سامانە بۆ خۆ قۆرخ بکەن، بە کردەوە هەر فۆرمۆڵەیەکی یەکێتی نەتەوەیی ڕەفز دەکەن، هەڵبەتە نایەن ئەو سەروەت و سامانە لە کوردستانیشدا وەبەربێنن و خەڵکانێک خێری لێ ببینێ و ببێت بە بەردێک لە بناغەی دامەزراندنی ژێرخانی نەتەوەیی!! بەڵکو لە ژێرخانانی تایبەتدا حەشاری دەدەن. یان بە ناوی

جۆراوجۆرەوە لە بانکەکانی هەندەرانی دادەنێن، کە بە هەمان دەردی سامانە دزیارییەکانی سەدام حوسێن ومامەر قەزافی دەچێت، ئەمە جگە لەوەی ئەم دەوڵەمەند بوونە حزبییە بووە بە کۆسپ لە ڕێگەی یەکگرتنەوەی نەتەوەییدا..

"٨"

هەڵبەتە هەندێک جار بۆ ڕوو بە ڕوو بوونەوە و خاوکردنەوەی ڕەوت و ڕەوش و ڕێڕەوی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد، باسی ئەوە دەکرێت کە سەردەمی بزووتنەوەی نەتەوەیی بەسەر چووە و ئەم سەردەمە جەنجاڵە هەڵبژاردن وخیاراتی دیکەی وەکو: پەیوەندی چینایەتی، بە تایبەتی چینی کرێکار و هاوپەیمانێتی چینایەتی، یان پەیوەندی ئاینی واتە پەیوەندی برایەتی ئاینی دەخوازێت، کە ئەمە بە پلەی یەکەم زادەی دەستەوسانی بزوتنەوەی نەتەوەییە بەرانبەر بە وەڵامدانەوەی پرسیارە سەرەکییەکانی سەردەم، چونکە هەر بزوتنەوەیەک یان هزر و بیرێک وەڵامی پرسیارە سەرەکییەکانی سەردەمی خۆی پێ نەبێت، نەک هەر ناتوانێ بەردەوام بیت، بەڵکو بۆشاییەک دروست دەکات کە بزوتنەوە و هزر و بیری دیکە سەرهەڵدەدەن و هەوڵ دەدەن پڕی بکەنەوە، کە ئەمەش بە بێ ململانێ و کێشماکێش نایەتە دی و هەندێجار شەڕی ناوخۆشی لێدەکەوێتەوە.. هەروەها زادەی بەراوردکردنی ڕەوشی کۆمەڵگەی کوردەوارییە لە گەڵ کۆمەڵگەێن دیکەی زۆر جیاواز، چ لە ڕووی کرۆک و چ لە ڕووی شێوەوە، لە کۆمەڵگەی کوردەواری.. کە ئەم بەراوردکردنە بە بێ ڕەچاوکردنی جیاوازییە کۆمەڵایەتی و چینایەتییەکان، بەراوردکردنێکی بێهودە و ناواقیعییە و لە خوێندنەوەی وردی لایەنە هەمە جۆرەکانی کوردەواریمان دووردەخاتەوە، هەڵبەتە مەرج نییە ئەو میکانیزمەی لە قۆناغێکدا میللەتێکی پێ ڕزگار بووە، لە قۆناغێکی دیدا بۆ میللەتێکی دی بە هەمان شێوە دەست بدات، دەشێت سوودی لێ وەربگیرێت و دەگەڵ هەلومەرجی تازەدا متوربە بکرێت...

سەبارەت بە پەیوەندی ئاینی، چەندیش بەهێز بێت، ناکرێت جێگای پەیوەندی نەتەوەیی بگرێتەوەو پەیوەندییە نەتەوەییەکە بە تەواوەتی بسرێتەوە ، چونکە پەیوەندی نەتەوەیی بنەمای چێبوونی کۆمەڵگەیە، بە تایبەتی لە سەردەمی تازەدا، بۆیە پەیوەندی ئاینی لەم ڕۆژگار و سەردەمەدا زیاتر پەیوەندییەکی مەعنەوییە و لە سنووری جۆرە نزیکبوونەوەیەکی مەعنەوی و سۆزداری هێوەتر ناڕوات و بە نەفەس و ئەقڵییەتی سەلەفیەت، هەرگیز ناتوانێ بە کێشە هاوچەرخەکاندا ڕابگات و وەڵامی پرسیارە سەرەکییەکانی ئەم ڕۆژگارە بداتەوە، جا پەیوەندی نەتەوەیی بۆ ئەوەی کرۆکی پێشکەوتنخوازانەی خۆی بپارێزێت و خۆی دەگەڵ سەردەمدا تازە بکاتەوە وچەکی دەستی جەماوەر بێت، دەبێت نێوەڕۆکە کۆمەڵایەتییە پێشکەوتنخوازەکەی خۆی بپارێزێت ودەگەڵ جەماوەری چەوساوەدا بێت و دژی هەموو جۆرە چەوسانەوەیەک بێت، هەڵبەتە پەیوەندی بزووتنەوەی نەتەوەیی نابێ بە هیچ جۆرێ نکوڵی لە

کێشماکێش و ململانێی چینایەتی بکات، ئەمە حەقیقەتێکە کەم و زۆر لە هەر کۆمەڵگەیەکدا هەیە، بۆیە ناکرێت بە هەنجەت و بیانووی بەرژەوەندی باڵای نەتەوەوە، نکوڵی لێبکرێت یان فەرامۆش بکرێت، بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد پێویستە هاوپەیمانی و پەیوەندی ستراتیژی دەگەڵ هێزە پێشکەوتنخوازەکانی دەروبەری خۆی و دنیادا هەبێت، واتە بزوتنەوەی نەتەوەیی، وەکو بزوتنەوەیەکی ڕزگاری نیشتمانی، بناغەیەکی بەتینە بۆ بونیاتنانی کۆمەڵگەی تازە و پەیوەندێن هەرێمایەتی و نێودەوڵەتی مۆدێرن، لە سەر بنەمای هاوپەیمانییەتی و بەرژەوەندی هاوبەش.. پەیوەندی نەتەوەیی پەیوەندییەکی خۆڕسکە و ڕەگوڕیشەی لەوە قووڵ ترە بە ئارەزووی کەسێک یان چەند کەسێک بگۆڕێت، هەوێن و جەوهەری پەیوەندییە حەیاتییەکانی گەلێکە، بۆیە ئەڵتەرناتیڤی هیچ جۆرە پەیوەندییەکی دیکە نییە، بەڵکوو خودی خۆیەتی و پەیوەندییە ئابووری و کۆمەڵایەتی و مەعنەوییەکانی دیکە، لە چوارچێوەی ئەودا بەرجەستە دەبن، واتە بزوتنەوەی نەتەوەیی لە هەلومەرج و کۆمەڵگەیەکدا دەخەملێ و گەشە دەکات کە عەدالەتی تیا بێت، دیموکراتییەت ، واتە ئازادی دەربڕین و ڕێکخستن و باوەڕی تێدا زاڵ بێت، لە هەردوو ئاستی ناوخۆ و دەرەوەدا، پەیوەندی هاوسەنگی هەبێت. یەکێتی نەتەوەیی هەر بە قسەی ڕووت و دروشمی توباوی نایەتە دی، ڕاستە زۆربەی هەرە زۆری هاوولاتیانی کوردستان، خەون بە یەکێتی نەتەوەییەوە دەبینن و بەو چەکەی دەزانن کە بتوانن بەرگری و داکۆکی پێ لە خۆ بکەن و بەو فرمۆلەیەی دەزانن کە بتوانێ توانا و وزەکان بتەقێنێتەوە، لەو سنوورە هێوەتر بڕوات کە تەنیا یەکگرتنەوەی بەشەکان بێت، هەڵبەتە دروشمی یەکگرتنەوە و یەکبوون گرینگی و بایەخی خۆی هەیە، بەڵام ڕەنگە لەم ڕۆژگارە ئاڵۆز و جەنجاڵەدا، لە جاران قورستر بێت، چونکە لە ژیانی عەمەلی ڕۆژانەدا کاری پێ ناکرێت، لە قاڵبی بەرنامەیەکی واقیعی ڕوون و دیاری ئەوتۆدا کاری پێ ناکرێت، کە زەمینە بۆ گواستنەوە بۆ قۆناغێکی پێشکەوتووتر خۆشبکات، تەنیا دروشمێکە بۆ بزواندن و ختووکەدانی سۆزی خەڵکی و نموونەش کوردستانی باشوورە.. ئەمە جگە لەوەی ئەم دروشمی یەکێتی و یەکگرتنەوەیە زۆر جار ڕوو بە ڕووی شکست بووەتەوە و خەریکە ڕاستگۆیی لە دەست دەدات و جەماوەری خەڵک خەریکە باوەڕی پێی نامێنیت و پێویستە بە واقیعی پراکتیزە بکرێت و بە کردەوەش ئیمکانی هاتنە دی ، بۆ جەماوەری خەڵک بسەلمێنرێت... هەڵبەتە لە سایەی ئەم واقیعە ئاڵۆزەی ڕۆژگاری ئەمڕۆدا و دوای دەوڵەمەند بوونی حزبێن دەسەلاتدار و دۆزینەوەی نەوت و دیزە بەدەرخونە کردنی داهاتی نەوت، دروشمی یەکگرتنەوە و یەکێتی نەتەوەیی لە کوردستانی باشووردا تەواو کاڵ بووەتەوە و حزبێن دەسەلاتدار وەکو کۆمپانیای سەرمایەدار مامەڵە لە گەڵ خەڵک و خاکی وڵاتدا دەکەن، هیچیان دەوڵەتیان ناوێت، چونکە دەوڵەت کۆمەڵێک بنەمای یاسایی و ڕێسایی گەرەکە کە بە قازانج و بەرژەوەندی ئەم حزبە پارەدار و دەوڵەمەندو دەسەلاتدارانە نابێت، هەر یەکێک لەم کۆمپانیا حزبیانە ئەگەر یەکێتی نەتەوەیی و دەوڵەتی بوێت!!. ئەوا تەنیا و تەنیا بە ڕابەرایەتی خۆی دەیەوێت!! وەک

چۆن هەندێک دەوڵەتۆچکەی عەرەبی دوای ئەوەی نەوت و سامانی سرووشتیان تێدا دۆزرایەوە، بە کردەوە هەر شێوەیەکی یەکێتی عەرەبی ڕەفز دەکەن، تا بەتەنیا دەست بەسەر خێر و بێری وڵاتدا بگرن و هەر بۆ خۆیان بێت، نموونەش وڵاتانی خاوەن نەوتی کەنداوە. لە کوردستانی باشووریشدا ئەم کۆمپانیا حزبییانە هەمان دەور سەبارەت بە یەکێتی نەتەوەیی کورد دەگێڕن! ئەمانە خاوەنی بیروباوەڕ نین و بە درێژایی تەمەنی خۆیان دوای هەر ئاشبەتاڵ و جاشبەتاڵێک بە پارە هەستاونەتەوە، بۆیە بەم ڕادەیە لە خەمی پارە کۆکردنەوەدان، غافڵن لەوەی لە هەموو هەورێک باران نابارێت و خەڵکانی زۆر لەمان دەوڵەمەندتر پارە دادی نەدان و فریایان نەکەوت، جەماوەری ئێستاش جەماوەرە چاونەکراوەکەی جاران نییە، ئەمانە کۆمپانیان مامەڵە لەگەڵ بەرژەوەندی خۆیاندا دەکەن، بەرژەوەندی لە سەرووی زۆر ئیحتوبارەوەیە، دۆست و دووژمن ناناسێت، تەنیا قازانج دەناسێت و مامەڵە لەگەڵ قازانجدا دەکات، بەرژەوەندی و قازانج سنوور ناناسن، بۆیە هیچ دوور نییە قازانج و بەرژەوەندی ئەم حزبە کۆمپانیا سەرمایەدارانە لەوەدا بیت کە ئەم ئەزموونەی باشووری کوردستان – کە لە هەموو ڕوویەکەوە نموونەیەکی بچووککراوەی کوردستانی گەورەیە – بەم ئیفلیجی و ناکامییە بەردەوام بێت، واقیعی ئەمڕۆی کوردستانی باشوور ئەوەمان پێ دەڵێت کە مەسەلەی یەکێتی نەتەوەیی، لە تاقیکردنەوەیەکی یەجگار قورسدایە، چونکە زیاتر دروشمی توێژی فەرمانڕەوایە تا دروشمی جەماوەری خەڵک و هێزە سیاسییەکانی جەماوەر بێت، دروشمێکە ڕواڵەتی و لە ژیانی ڕۆژانەدا و بە کردەوە مومارەسە ناکرێت، زیاتر درووشمی سەرقاڵکردن و بەنگکردن و موزایەدە و ئیحراج کردنە، تا دروشمی لێک نزیکبوونەوە و هاوکاری و هاوپەیمانی جەماوەری خەڵک بێت لە ڕای ژیانێکی باشتردا، ئیدی بە مجۆرە دروشمەکە لە نێوەڕۆکە شۆڕشگێڕییەکەی خۆی بەتال کراوەتەوە و تەواو کاڵ بووەتەوە، لە جیاتی چەکێک بێت بە دەست جەماوەرەوە کە بەرگری پێ لە خۆی بکات، چەکێکە بە دەست دەسەڵاتدارانەوە، بۆ سەرکوتکردن.. واقیعی کورستان پێمان دەڵێت ئەوانەی دوێنێ دروشمی یەکێتییان هەڵگرتبوو ئەمڕۆ بە کردەوە دژی یەکێتی و یەکگرتنەوەی نەتەوەیین و تومەز ئەو دروشمە تەنیا بۆ ئەوە بووە کە بگەنە دەسەڵات و بەڵگەش ئەوەیە کە چارەکە سەدەیەکە لەم وڵاتەدا ئەوەندەی کار بۆ ڕیشاژۆکردنی کەلتووری دەسەڵات ودەسەڵاتڕانی دەکەن کار بۆ دەوڵەتڕانی ناکەن..

"٩"

هەڵبەتە یەکێتیی نەتەوەیی لە شەو و ڕۆژێکدا نایەتە دی، بەلای کەمەوە چوارچێوەیەکی سیاسی دەوێت کۆی بکاتەوە و ویستێکی هاوبەشی یەکبونخوازی دەوێت لە میانەیەوە گوزارشت لە خۆی بکات. دەبێ هەڵگرانی ئەو دروشمە قەناعەتی تەواویان پێی هەبێت و ڕۆژانە بە کردەوە کاری بۆ بکرێت، ببێت بە ئامانج و دروشم وکاری تێکرای جەماوەر، بەلای کەمەوە تەسەورێکی زانستی و پراکتیکی بۆ هەر

قۆناغێک لە قۆناغەکانی یەکێتیی نەتەوەیی دەوێت، تا بە گویرەی هەلومەرجی هەر قۆناغێک خۆی تازە بکاتەوە و زەمینە لەم قۆناغەوە بۆ قۆناغی دواتر فەراهەم بکات.. هەڵبەتە یەکێتی نەتەوەیی تەنها یەک شێوە و فۆڕمی نییە، کۆمەڵێک فاکتەرێن جوگرافیایی و سیاسی و ئابووری و تەنانەت مێژووییش دەور لە گەلاڵە بوونیدا دەبینن، مەرجی گرینگ بۆ هەر شێوە و دارشتەیەکی یەکبوونخوازی ئەوەیە کە پەرەسەندو و بەردەوام بێت، بە گوێرەی هەر قۆناغێک خۆی تازە بکاتەوە، هەر قۆناغێک زەمینە بۆ قۆناغی دواتر خۆش بکات.. و هەموو ڕێگاکان لە ئەنجامدا بچنەوە بۆ یەکێتیی نەتەوەیی. جا تا ئەو کاتە و بۆ ئەوەی بانگەوازی یەکێتی نەتەوەیی وەکو زەرورەتێک گوزارشت لە پێداویستییە هەنووکەیی و ئایندەییەکانی جەماوەر بکات، دەبێت کار بۆ دامەزراندنی کۆمەڵگەیەکی تازە بکرێت، کە عەدالەت و پێشکەوتنی تیدا بێت، چونکە ئەمە مەرجە بۆ هاتنە دی یەکێتی نەتەوەیی، کە تەنیا لە سەر دەستی جەماوەری زەحمەتکێش دێتە دی، جا بۆ ئەوەی جەماوەر بە ئاراستەی ئەم ئامانجەدا جۆش بدرێت و ئامادە بکرێت، تەنیا هاندان و ختووکەدانی سۆزیان بەس نییە، بەڵکو دەبێت بەرژەوەندییان دەستەبەر بکرێت، هوشیار بکرێنەوە و بە کردەوە بەشداری ئەم خەباتە بکەن.

هەنگێ یەکێتی نەتەوەیی لەوە دەردەچێت کە تەنیا ئامانجێکی مەعنەوی بێت، بەڵکو دەبێت بە هێزیکی مادی جووڵێنەر و لە کۆنترۆڵ و هەژموونی هەندێک لایەن و هیزی سیاسیش دەردەچێت، کە تەنیا خۆیان بە نەتەوەیی و نوێنەری ڕاستەقینەی بزووتنەوەی نەتەوەیی دەزانن، هەڵبەتە دابین کردنی عەدالەت و دادوەری لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا، بایەخێکی یەجگار گرنگی لە یەکێتی نەتەوەییدا هەیە و هێز و توانایەکی تازە بە جەماوەری خەڵک دەبەخشێت و زەمینە بۆ ئەگەری دروست بوونی یەکێتیی خۆش دەکات، چونکە دەبێت بە بەشێک لە خەباتی ڕۆژانە و لەوە دەردەچێت کە هەر دروشمی ڕووت بێت و کارتێک بێت بە دەست دەسەڵاتەوە بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆی.

هەڵبەتە وەک چۆن دادوەری و عەدالەت زەرووریيە بۆ یەکبوون و یەکێتی، بەو ئاوایە دیموکراتییەتیش زەرووریيە، واتە دیموکراتییەت و پراکتیزە کردنی دیموکراتییەت و پەیڕەو کردنی پەیوەندیێن دیموکراتی، ڕەوابینینی عەدالەت و دیموکراتییەت بە جەماوەری خەڵک نەک هەر زەمینە بۆ یەکێتی و یەکبوون خۆش دەکات، بەڵکو نێوەڕۆکێکی پێشکەوتنخوازانە و ئەرێنی بە بزووتنەوەی یەکێتی نەتەوەیی دەبەخشێت..

بەم پێیە دیموکراتییەت دەکاتە هەوێن و ناوەڕۆکی بزووتنەوەی یەکێتی نەتەوەیی، چونکە لە سایەی دیموکراتییەدا هاووڵاتییەت ڕیشاژۆ دەبێت و پەیوەندییەکی مادی و ڕۆحی لە نێوان وڵات و هاوڵاتیاندا چێ دەبێت، و پەیوەندی خوێن و خزمایەتی و دەروێشی، پەیوەندی بت و بتپەرست، پەیوەندی شوان و مێگەل دەداتە پاش، کە نە بت دەستبەرداری بتایەتی خۆی دەبێت و نە بت پەرست دەبێت بە خودانی

عەقڵێکی تەحلیلی و.. واتە دیموکراتییەت نەک هەر زامنی یەکێتییە، بەڵکو فاکتەری دروستبوون و بەردەوامبوون و پاشان پاراستنیەتی، چونکە لە سایەی دیموکراتییەدا هەموو پەیوەندییەکان لەسەر بناغەی یەکسانی و ڕەزامەندی دێنە ڕۆنان و ئەمەش چارەسەرە بۆ کێشەی کەمینە ئیتنی وئاینی و مەزەبییەکان، کە دیموکراتییەت بوو بە چوارچێوەی پەیوەندییە جۆراوجۆرەکانی نێو کۆمەڵگە، ئیدی ئەو کێشە ئیتنی و ئاینی و مەزەبیانەی لە کۆمەڵگەی نادیموکراتیدا سەرهەڵدەدەن و دەئاڵۆزێن، لە کۆمەڵگەی دیموکراتدا چارەسەر دەکرێن، بەو ئیحتوبارەی دیموکراتییەت تان و پۆی کۆمەڵگە پێک دێنێت و ئازادی دەربڕین و باوەڕ، بۆ هەموان زامن دەکات.. دیموکراتییەت هەر قسەی ڕووت نییە، بەڵکو مومارەسەیە، جۆرە پەیوەندی و بیرکردنەوە و مامەڵەیەکی دیاریکراوە، دەبێت لە بچووکترین یەکەی کۆمەڵگەوە تا لوتکەی دەسەڵات پیادە بکرێت، چونکە لە میانەی ئەزموون و کردەوەوە ڕیشاژۆ دەبێت و دەخەملێ ودەبێت بە تان وپۆی ڕاستەقینەی کۆمەڵگە، هەڵبەتە لە نەبوون و غیابی دیموکراتییەتدا، یەکێتیی نەتەوەیی ئەگەر هەشبێ دەکەوێتە بەر مەترسی هەڵوەشانەوە و هەڵوەشاندنەوەوە، چونکە یەکێک لە مەرجەکانی یەکێتی نەتەوەیی ڕاستەقینە بریتییە لە بونیاتنانی کۆمەڵگەیەکی مۆدێرنی پێشکەوتوخواز، پرۆسەی بونیاتنانی یەکێتیی نەتەوەیی، تەنیا کۆکردنەوە ویەکخستنەوەی بەشە لێکدابڕاوەکان نییە، بەڵکو بونیاتنانەوەی کۆمەڵگەیەکی دیموکراتی مۆدێرنە، کە هاوشانی گۆڕانکارییە گەورەکانی سەردەم بێت، لە خۆ تازەکردنەوەی بەردەوامدا بێت، کە ئەمە میتۆدێکی زانستی ئەقڵانی ئەوتۆی دەوێت، کە بکاتە کارێک تەسەور و وێنامان بۆ یەکبوون و یەکێتی لەوە هێوەتر بڕوات کە یەکێتی تەنیا بریتییە لەوەی کە بەشە لێکدابڕاوەکان بدرێنەوە دەم یەکترەوە، بەڵکو پێویستە خوێندنەوەیەکی واقیعیانەمان بۆ وزە پەنهانەکانی ئەم یەکبوون و یەکگرتنەوەیە هەبێت، کە ئەو وزە پەنهانانە کەشف کران، دەبێتە مایەی ئەوەی گۆڕانی گەورە لە بونیات و بایەخ و ڕۆڵی کۆمەڵگەدا چێبکات و بکەوێتە سەر سکەی ئاسایی خۆی و نەک هەر دژایەتی پاشکەوتن و لاوازی و چەوساندنەوە بکات، بەڵکو لە کاروانی شارستانییەتی تیرەی بەشەردا نموونە و مۆدێلێکی نوێی هاوچەرخ و مۆدێرن پێشکەش بکات و نەبێ بە بار بە سەر کاروانی مێژووی تیرەی بەشەرەوە، هەنگێ دەوڵەت دەبێ بە ئەوزارێکی سیاسی بۆ داڕشتنەوەی پەیوەندێن نێودەوڵەتی لە سەر بنەما و پرەنسیپێن تازە..

"١٠"

هەڵبەتە هەر بزوتنەوەیەکی یەکبونخوازی پێویستە زادەی پێداویستییە ڕاستەقینە کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسییەکانی کۆمەڵ بێت، بەرپەرچدانەوەی هەڕەشە و مەترسییە نێوخۆیی و دەرەکییەکان بێت.. دەبێ پرۆسە و پرۆژەیەکی ئەقلانی درێژ خایەن بێت.. نەک زادەی پەرچەکردار و موزایەدە و ئیحراج

کردن و قسەی ڕووت و دروشمی بریقەدار و خۆدزینەوە بێت لە هەر مەسئولییەتێکی سیاسی یا ئابووری یا کۆمەلایەتی.. هەر دروشمێک بەو مەبەستانەی سەرەوە بەرزبکرێتەوە، نەک خزمەت بە بزوتنەوەی یەکبوونخوازی نەتەوەیی ناگەیەنێ، بەڵکو زەرەری پێدەگەیەنێ و لە هەر ناوەرۆکێکی ئەرێنی بەتاڵی دەکاتەوە، دیارە ئەم جۆرە دروشم و ڕەفتارانە، دەکاتە زندە بەچالکردنی خەون و ئاواتەکانی جەماوەری خەڵکی و تووشی نائومێدییان دەکات.. متمانەیان بە خۆ و بە هەڵگرانی ئەو دروشمانە لەق دەبێت و بە تایبەتی کە مەحەکی کاری سیاسی، ئەنجامی پراکتیکییە، نەک نیاز و نییەت.. کە ئەم دیاردەیە لە کوردستانی باشووردا زۆر زەق دیارە، بۆیە مەرجە بە گیانێکی زانستیانە و میتۆدێکی ئەقڵانی و واقیعییەوە دوور لە هەر هەڵچوون و سۆز و توند ڕەوییەک، مامەڵە دەگەڵ دۆز و دروشمەکاندا بکرێت و پاچڤە بکرێن بۆ واقیع و هیچ بۆشاییەک لە نێوان دروشم و جێبەجێ کردنیدا چێ نەبێت.. دیارە جەماوەری خەڵک بۆ وەدی هاتنی خەون و ئاواتەکانی پێویستی بە ڕابەرە، ئەو رابەرایەتییەش لە حزباندا خۆی دەبینێتەوە، حزب دەزگا و دامەزراوەیەکی سیاسییە و لە بزوتنەوەی یەکێتی و یەکبوونخوازی نەتەوەییدا کە مەسەلەیەکی تەواو سیاسییە، ڕۆڵ و مەسئولیەتی خۆی هەیە، کە ئەم مەسئوولیەتە بە گوێرەی قەوارەی هەر حزبە و ئەو دەورەی خۆی بۆ تەرخان کردووە لە حزبێکەوە بۆ حزبێکی دی جیاوازە.. حزب لای ئێمە تا ئێستاش کۆمەڵێک دروشمی سۆز بزوێنە بۆ خڕکردنەوەی زۆرترین ژمارەی جەماوەری خەڵک لە دەوری خۆ و ختوکەدانی سۆزیان، بۆ ئیحراج کردنی یەکدی، بەبێ ئەوەی هیچیان بەرنامەیەکی پراکتیکی هەبێت بۆ چۆنیەتی پراکتیزە کردنی ئەم دروشمە سۆزبزوینانە و بەستنەوەی بە ئەرکە هەنووکەیی و ستراتیژییەکانەوە، بە کورتییەکەی بێئەوەی هیچ یەکێک لەم حزبانە وێنا و تەسەورێکی دیاریکراو و ڕوونی دەربارەی چۆنییەتی هێنانە دی یەکێتی ویەکبوونی نەتەوەیی هەبێت، زۆربەی دروشمەکان ، دروشمی ڕووتن و بۆ خۆدزینەوەیە لە مەسئولیەتە سیاسی و مێژووییەکان، بۆ ئیحراج کردنی یەکتری لە کاتێکدا دەبوایە دۆزی یەکێتی و یەکبوونخوازی نەتەوەیی، وەکو چۆن داکۆکی لە نیشتمان ئەرکی هەمووانە، بەو ئاوایە دۆزی بێ چەند و چۆنی هەموو لایەک بێت و هەموو ڕێگاکان ببرایەنەوە سەر ئەو دۆزە، دەبوایە بێ هیچ ئیحراج و موزایەدەیەک، لە سەر لایەنی کەمی بەرنامەیەک سەبارەت بەو دۆزە ڕێک بکەوتنایە . کەچی لەم قۆناغە هەرە هەستیارەی خەباتی سیاسیدا، بووە بە یەکێک لە کێشماکێش و ململانێ سەرەکییەکانی نێوان حزبەکان، بووە بە مایەی ناکۆکی و دووبەرەکی و هەڤدژی لە نێوان ئەو هێزانەدا، کە چەندین کۆڵکە و خاڵی هاوبەش کۆیان دەکاتەوە، ئەمە وامان لێدەکات کە گومان لە شەرعیەتی ئەو بە ناو فرەحزبییەی کە گوایە لە کوردستانی باشووردا هەیە بکەین، دەنا ماقووڵە لەم قۆناغە هەستیارەدا بەرنامەی لایەنی کەممان سەبارەت بە دۆزی یەکێتی و یەکبوونخوازی نەتەوەیی نەبێت! لە کاتێکدا پێویستە هەموو کێشە

ناوخۆیی و دەرەکییەکان لە چوارچێوەی لۆژیکێکی وەحدەوی و بە نەفەسیکی یەکبوونخوازی بێتە چارەسەر..

واقیعی کوردستانی باشوور پێمان دەڵێت حزبەکانی کوردستان چ ئەوانەی لە دەسەلاتدان و چ ئەوانەی لە بە ناو ئۆپۆزیسیۆندان، بە کردەوە دەستبەرداری خۆیبوونی خۆ بوون، دەستبەرداری ئەوە بوون کە مومارەسەی ڕۆڵی چاودێری و ڕاستکردنەوەی هەڵەکان، بکەن. دەستبەرداری هەر بەرنامەیەکی هاوبەشی نەتەوەیی بوون و بە دەسەڵاتدار و بە ئۆپۆزیسیۆنیانەوە! زیاتر کەلتووری دەسەلات و دەسەڵاترانی بڵاودەکەنەوە، تا کەلتووری دەوڵەترانی.. و بە زەقی لە خەمە واقیعییەکانی جەماوەری خەڵک دوور کەوتوونەتەوە و لە واقیع و جەماوەر دابڕاون و ئەمەش بەرەو هەڵدێرێکی سامناکیان دەبات، ئەمە سەرباری حزب و ڕەوتە ئیسلامییە نامۆکان بە کوردەواری، کە هەڵویستیان دەربارەی بزوتنەوەی یەکێتی ویەکبوونخوازی تەواو نەرێنییە، ئیدی حزب بووە بە ئامانج و مەبەست و خەڵک و نەتەوە کراوە بە ئەوزار. زۆربەی ئەم حزبانە لە ڕوانگەیەکی عەمەلیەوە مامەڵە لەتەک دۆزەکاندا دەکەن، واتە هیچ ژێرخان و بونیادێکی فیکریی ڕوون و ئاشکرایان نییە، هیچ ستراتیژێکی دوور مەودایان نییە کە ڕێبەرایەتی کارەکانیان بکات.. بە هەرحال تێکڕای ئەم حزبانەی کوردستانی باشوور هەڵبەتە بە ڕێژەی جیاواز، نەیانتوانیوە تەسەوڕێکی زانستی و عەمەلی سەبارەت بە دۆزە سەرەکییەکان پێشکەش بکەن، یان وەڵامی قەناعەتبەخشی پرسیارە سەرەکی و زەرورییەکانی ئەم قۆناغە بدەنەوە . بۆیە بە هەر بیانویەکەوە بووبێت یان خۆیان لەم دۆزانە دزیوەتەوە، یان بە ئایندەیان سپاردووە، یان ئەگەر سووکە وەلامێکیشیان دابێتەوە کۆمەڵێک وەلامی گشتی بووە، نەک بەرچاو ڕوونی بە جەماوەری خەڵک نەبەخشیوە، بگرە گومرای کردووە.. هەڵبەتە لە نەبوونی تیۆری یان بەرنامەیەکی پێشکەوتوخوازی وەحدەویدا، لە سایەی پاشەکشەی حزبانی هەڵگری دروشمی یەکێتی و یەکبوونخوازیدا، لە سایەی ململانیی ئەو هێز و لایەنانەی کە لەسەر بەرنامەی لایەنی کەم ڕێک بکەون، ڕەوتی بزوتنەوەی یەکێتیی نەتەوەیی دەداتە کزی و پاشەکشە و، تەنیا و تەنیا لە ڕێگەی فۆرمۆلەێن تازەو لە ڕێگەی ڕەخنەگرتن لە ئەزموونانی ڕابردووەوە، لە ڕێگەی کاری ئەقڵانی بەردەوامی درێژ نەفەس، دوور لە هەر وەهم و هەڵچونێک، دوور لە خۆدزینەوە لە دۆزە سەرەکییەکان، لە وەلامی پرسیارە سەرەکی و زەرورییەکانی قۆناغ و سەردەمەکە، دیتەوە تایم و توانا و کاریگەرییەکانی خۆی بەدەست دێنێتەوە.

هەڵبەتە دەبێت لێرەدا ئاماژەیەکی خێراش بە دەوڵەمەند بوونی حزبەکانی کوردستانی باشوور لەسەر حیسابی میللەت بکرێت.. حزبەکان بوون بە خاوەنی کۆمپانیای زۆر دەوڵەمەند و سەرمایەی گەورە،کە ئەمە کردویەتییە کارێک جڵەوی هەردوو بڕیاری ئابووری و سیاسی بکەوێتە دەستی ئەوان و بە گوێرەی بەرژەوەندی تەسکی حزبێنی خۆیان ئاراستە بکەن و دایبڕێژن، ئەوەش نەبێ ئەو پارانە لە کوردستاندا

سەرمایەگوزاری بکرێ و لایەنی کەمی دەرفەتی کار بۆ خەڵکی برەخسێنن، ئیدی ئەو پارانە یان لە ئەشکەوت و ژێرخانەکاندا بلۆک دەکرێن ویان بە جۆرەها ناوەوە دەخرێنە بانکێن هەندەران و کەمترین خێر و بێری بۆ خەڵکی کوردستان و ئاوەدانکردنەوەی کوردستان نابێت! خۆ دۆزینەوەی نەوت وهەناردەکردنی وەکو پێشتریش ئاماژەمان کردووەتێ، نەگبەتییەکی دیکەیە، دیارە مەسەلەی نەوت بە حوکمی تەبیعەتی پیشەسازی نەوت و پەیوەستەگی بە بازاڕی جیهانییەوە، بە بازاڕی سەرمایەدارییەوە، ئەوا بمانەوێ و نەمانەوێ دەتکات بە بەشێک لەو بازارە، واتا تۆ تەنیا یەک کاڵا هەناردە دەکەیت، پارەیەکی مۆڵت دەست دەکەوێت و دەبیت بە بازارێکی ئیستهلاکی بەرخۆر و هەموو کایە بەرهەمهێنە ئابووری و بژێویە ناوخۆییەکان دەدەنەوە کەندێ و پاشەکشە.. ئیدی سەروەت و سامانی مفت وا لەم حزبانە دەکات، سیاسەتی خۆیان – ئەگەر سیاسەتیان هەبێت!- بەسەر هەموو بوارەکانی ژیاندا بسەپێنن، کە لە غیابی نەوت و ئەم هەموو کۆمپانیا حزبیانەدا ئەمەیان هەرگیز پێ نەدەکراو، هەر بۆیەش دەبینی خەمی هەرە گەورەیان پاراستنی قەوارە حزبییەکانیانە، وحاڵەتێکی سایکۆلۆژی و کردەیی ئەوتۆیان لەلا دروست بووە کە هەر ئەوان سەرچاوەی هێزن و هەر ئەوان شایستەی ڕێبەرایەتی هەرێمەکەن و ئەگەر ئەوان نەبن، خەڵکی گورگ دەیانخوات!!. هەربۆیەش ئەم بەناو حکومەتە کارتۆنی و حزبی و حزباوییە ، کراوە بە پەردە بۆ داپۆشینی ئەو واقیعە تاڵەی کە ئەو حزبانە لەم وڵات و دەڤەرە بێ نازەدا دروستیان کردووە و هەرچی هەڵکشانی پێشکەوتوخوازانە هەیە داویەتییە پاشەکشە و ڕۆڵ و دەوری ئەرێنی جەماوەری خەڵک لە حەوت کێوان ئاوا کراوە و وڵات بووە بە زەلکاو و پاشکۆیەکی پڕ مەترسی، لە سایەی سیاسەتی هەڵەوپاشڤەڕۆی حزبەکانی کوردستان بە دەسەڵاتڕان و ئۆپۆزسیۆنیانەوە!! کە تەنیا ناون و هیچی دی، ئۆپۆزسیۆن کە هەر ناو بوو، نەبوونی زۆر باشترە و شەریکی هەموو هەڵە و پاشڤەرۆیی و هەڵوێستە نەرێنییەکانە، بۆیە تا ئەم بایە لەم کونەوە بێت داهاتی نەوت و ئەم هەموو کۆمپانیا حزبیانە دەبنە کۆسپ لەبەردەم بزووتنەوەی یەکێتیی و یەکبوونخوازی نەتەوەییدا. بە تایبەتی کە ئۆپۆزسیۆنی ڕاستەقینە و نوێنەری جەماوەری خەڵک لە پاشەکشەدایە، سەنگەری هێرش وگۆڕینی بەرداوە و سەنگەری بەرگری گرتووە، جەماوەر لە جیاتی سوور بێ لەسەر ڕۆڵ و دەوری شۆڕشگێڕانە و پێشکەوتوخوازی خۆی و ببێ بە سەرچاوەی لە دایکبوونی ئۆپۆزسیۆنی ڕاستەقینە، لە سایەی دەسەڵاتی حزبیدا، حزباوی بووە، کە حزبی بوون زۆر چاکترە لە حزباوی بوون، چونکە هەر حزباوی بوونێک ئاو لە ئاشی دەسەڵات دەکات و ئەو ترسەی لەلا دەڕەوێتەوە کە هێزیک هەیە چاودێری دەکات و دەبێ هەزار و یەک حیساب بۆ هەر هەنگاوێکی خۆی بکات، سەیر ئەوەیە سەرباری ئەوەی کە کەڵکەڵەی ناوچەگەرێتی و خولیاو خەمی بەرژەوەندی هەنووکەیی، بەسەر زۆربەی حزبەکانی کوردستاندا زاڵە، تا ڕادەیەک پاشەکشەی بە فاکتەرێن لێک نزیکبونەوە و یەکبوون و یەکبوونخوازی کردووە، بەلام داگیرکەرانی کورد هەر بەو چاوەوە دەڕواننە کوردستان کە یەک ناوچەیە و

خەڵکەکەی خەلکی یەک نیشتمانن و یەک نەتەوەن، ئەم دابران و پەراگەندەییەی کە بەزەقی دیارە، کاتییە و ڕۆژێک دێت دەرەوێتەوە و هەر بەو نەفەسەشەوە مامەڵە دەگەڵ کوردستاندا دەکرێت.. لێ مخابن لە غیابی نۆرین و بۆچوونێکی لۆژیکی و گشتگیردا، لە غیابی سەرکردایەتییەکی بەتوانا و لێهاتوودا لە حوزووری ململانێی حزبی تەسکدا، جۆرە نائومیدی و گومڕاییەکی نەرێنی زۆر زەق بەسەر جەماوەری خەڵکدا زاڵ بووەو... کە هۆی ئەمە زیاتر نەبوونی متمانەیە بەم سەرکردایەتیە سیاسییەی هەیە، تا لاوازی هەستی نەتەوەیی بێت..

هەڵبەتە هۆی سەرەکی ئەم حاڵەتەی ئێستا نەبوونی دیموکراتییەتە، واتە بێبەش کردنی جەماوەری خەڵکە لە بەشداریکردن لە قەرارو کاری سیاسیدا، لە داکۆکی کردن لە خۆی، لە هەنبەر دوژمنانی ناوخۆ و دەرەکیدا... سەرکوتکاری لە کلێشەی دیموکراتییەتدا شاردراوەتەوە و بە کەماڵی ئیسراحەت مومارەسە دەکرێت و نە لێپێچینەوە هەیە و نە چاودێری، بۆیە ناشێت ئەم حاڵەت و دیاردە ناوخۆییە بە ڕەنگدانەوەی ڕاستەقینەی هەڵوێست و قەناعەتەکانی جەماوەری خەڵک دابنرێت، بەڵکو حاڵەتێکی سیاسی نەرێنییە و دەگەڵ بچووکترین گۆڕانکاری هەلومەرجەکاندا دەگۆڕێت و جەماوەری خەڵکی، یەکێتیی سایکۆلۆژی خۆ بەدەست دێننەوە و ئەم یەکیتییە دەگۆڕێت بۆ یەکێتیی کردەیی و ڕۆڵ و دەوری زەوتکراوی خۆی وەردەگرێتەوە و بە میکانیزمی تازە مامەڵە دەگەڵ ڕەوشی قۆناغەکەدا دەکات و گوزارشت لە ڕۆڵ و دەوری ڕاستەقینە، لە هەڵوێست و قەناعەتەکانی دەکات...

سەرچاوەکان:

١ - لعنه النفط، الاقتصاد السياسي للاستبداد/ جوردون جونسون/ مجيد الهيبي/ ٢٠٠٨ بغداد- اربيل- بيروت/ معهد الدراسات الاستارتيجي/ دراسات عراقيه.

٢ - الديمقراطية اولا.. الديمقراطية دائما، عبدالرحمن منيف الناشران الموسسه العربيه للدراسات و النشر/ المركز الپقافي العربي للنشر والتوزيع/ گ ٥/ ٢٠٠٧

٣ — ئیفلاسی سیاسی و قاتی سیاسەتوان/ حەمە کەریم عارف/ ڕۆژنامەی هەواڵ ژمارە (٦٥٤) ٢٠ ی شوباتی ٢٠١٦ و ژمارەکانی دواتر.

٤ - پەلکە ڕەنگینە/ حەمە کەریم عارف/ چاپی یەکەم/ ٢٠٠٤ وەزارەتی ڕۆشنبیری/ بەڕێوەبەرایەتی گشتی ڕۆشنبیری و هونەر

٥ – اولویت دیموکراسی بر فلسفه/ ریچارد رووتی/ ترجمه خشایار دیهمی چاپ ٣/١٣٨٨ (٢٠٠٩) انتشارات طرح نو

٦– سفرەی فەقیران/ حەمه کەریم عارف/ چاپی١/ ٢٠١٢ دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

سیاسەت و دەسەڵات

حەمەکەریم عارف

١- داروخانی سیاسەت=هەرەسی ڕژێم :

هەر دەسەڵاتێک بگریت وەستاوەتە سەر شەرعییەتی خودی دەسەڵاتەکە وئیمکاناتی مەتریالیستی وئەبستمۆلۆجی خۆی.وەستاوەتە سەر قەوارەو رادەی ئەو سەڵاحیەتەی هەیەتی.وەستاوەتە سەر رادەی قبوڵکردنی ئەو دەسەڵاتە لە لایەن بەرانبەرەوە.بەرانبەر،چ هەڵوێستێکی دەربارەی هەیە،چەند لە مومارەسە جۆراوجۆرەکانی دەسەڵاتڕازییە.سەرچاوەی شەرعیەتی دەسەڵاتیان دەبێ دەستورێکی ئیعتراف پێکراویان زەرورەتێکی شۆڕشگێری کۆمەڵایەتی بێت..دەسەڵات بە یەکێک لەو سەرچاوانە شەرعیەت وەردەگرێت ودەسەڵاتڕانان دەکارن مومارەسەی بکەن وماف وکەرامەتی بەرانبەر چ وەکو تاک و چ وەکو کۆمەڵ بپارێزن. واتا دەسەڵات بۆی نییە لە سنووری شەرعیەتی خۆی دەربچێتیان سەڵاحیەتی خۆی بەدەر لە دەستوور زیاد بکات وبە ناوی دەسەڵات و سەڵاحیاتەوە ماف وکەرامەتی بەرانبەر وخەڵکی پێشێل بکات و لە قاڵبی بەرژەوەندییە تەسکەکانی خۆی بدات..

هەڵبەتە جیاوازییەکی زۆر هەیە لە نێوان دەسەڵات وەکو حەقیقەتێکی کۆمەڵایەتی واقیعی،یان وەکو مافێکی کۆمەڵایەتی پشت بەستوو بە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی سیاسی مرۆڤانی،ولە نێوان دەسەڵات وەکو واقیعێکی کۆمەڵایەتی سیاسی پشت بە ستوو بە هێزوزۆرداری وخۆسەپاندن وکەمکردنەوەو لە قاڵبدان وتەنانەت سڕینەوەو پێشێلکردنی ماف وکەرامەتی بەرانبەر چ وەکو تاک وچ وەکو کۆمەڵ.هەڵبەتە لە سایەی ئەمجۆرە دەسەڵاتەدا شتێک نامێنێت بەناوی هاووەڵاتی ودەستورێک نابێت ئەرک ومافی هاووەڵاتی،بەدەر لە هەر وابەستەگی وئیحتوبارێکی نا یاسایی دیکە،دیاری بکات وبپارێزێت وهاوسەنگی پەیوەندی نێوان دەسەڵات و سەرانی دەسەڵات وجەماوەری خەڵک رابگرێت،وهاوکێشە سیاسییەکە سەنگەلا دەبێت وبارە سیاسییەکە خوار دەبێت و باری خواریش بە سەلامەتی و بە شێوەیەکی سروشتی وئاسایی ناگاتە جێ.خۆ ئەگەر تۆزێ بە وردی لە واقیعی مرۆڤانی ژیانی گەلانی دنیا وردبببینەوە،دەبینین هەندێ دەسەڵات هەیە کە هیچ سەرچاوەیەکی شەرعی نییەوجۆرە کەڵگاییەکەو لە لایەن

دەستەوتاقم وتوێژێکی‌تایبەتییەوە بەسەر جەماوەری خەڵکدا دەسەپێنرێ وجەماوەری خەڵک بە مێگەل دەزانێ وهەر بەو چەمک و مەفهوومەشەوە مامەڵەی لە تەکدا دەکات.هەندێ دەسەڵات هەیە شەرعیەتی خۆی لە زەرورەتی کۆمەڵایەتی وئابوری و سیاسی سەردەم وقۆناغی خۆیەوە وەرگرتووە،لێ دەسەڵاتڕان ئەو شەرعییەتە بە قازانجی خۆی بەکاردێنێت و رۆژ بە رۆژ زیاترو زیاتر پەنا وەبەر حیلە قانون وحیلە شەرعیەت دەبات وچاو وڕاولە جەماوەری خەڵک دەکات وکڵاویان لەسەر دەنێت وخۆی بە سەریاندا دەسەپێنێت.دیارە ئەمجۆرە دەسەڵاتانە ،هەردووکیان دەسەڵاتی سەلبین وهیچ خێرێک بۆ جەماوەری خەڵک نادەنەوە.لێ جۆرە دەسەڵاتێکی دیکەش هەیە کە مومارەسەی دەسەڵات بە بێ هیچ جۆرە خۆسەپاندن وخورتییەک دەکات وڕێزی شەرعییەتی خۆی دەگرێت وبە یەک چاو سەیری ئەندامانی کۆمەڵ دەکات وپێوەرو پێوانەی مامەڵە کردنی دەگەڵ بەرانبەردا چ وەکو تاک و چ وەکو کۆمەڵ تەنیا هاو وەڵاتی بوونی ئەندامی کۆمەڵگەیە وەکو ئەرک ومافی یاسایی ئەو هاو وەڵاتیە.

شەرعییەت بریتییە لە شێوازوچۆنییەتی دەسەڵاتڕانی،جاری وایە شێوازی سەرکوتکاری وکەڵەگایی وخورتی بەکاردێت، جاری وایە شێوازی قەناعەت پێکردن وسازان و نەرمکێشی بەکاردێت.جاری وایە شێوازی پارەبەخشینەوەو دیاری وسەوقاتی وپێشکەشی وتەنانەت پلەو پایەی ناڕەواش بەکار دێت..هەندێجار دەسەڵات بە گوێرەی قۆناغ و بە پێی بەرژەوەندی خۆی تێکەڵەیەک لە هەر هەموو ئەو شێوازانە بەکار دێنێت.زۆرجار کێشەوکێشماکێشی نێوان تاک ودەسەڵات،لەسەر شێوازو چۆنیەتی حوکمڕانی دەسەڵاتە،کە لە ڕێگەی حوکمڕانی خۆیەوە دەیەوێ خۆی بەسەر خەڵکیدا بسەپێنێت وشێوازێک دەگرێتەبەر کە زۆرترین سەڵاحیەتی بداتێ ولەو ڕێگەیەوە درێژە بە تەمەنی دەسەڵاتڕانی خۆی وەکو دەسەڵات بدات.

هەڵبەتە ئەگەر بە وردی سەرنجی هاوکێشەی پەیوەندی نێوان تاک و دەسەڵات بدەین،دەبینین کێشەی نێوانیان لە خودی دەسەڵاتەکەدایە،لە شێوەی دەسەڵاتەکەو لە ناوی دەسەڵاتەکەدا نییە کە دەکرێ هەر شێوەو ناوێک لە خۆی بگرێت، هەروەها کێشەکە لە شەخسی حوکمڕاندا، چ تاک بێت،چ حیزب وچ گەل،نییە.بەڵکو کێشە ڕاستەقینەکە لە شەرعییەتی ئەو کەسەدایە کە حوکم دەکات،لە چۆنیەتی حوکمکردنەکەیدایە، لەو خەڵکەدایە کە حوکمیان دەکات.هەروەها لە ڕادەی ئەو سەڵاحیەتەدایە کە دەدرێ بە دەسەڵاتیان دەسەڵات بۆ خۆی زەوتی دەکات ولە

مامەڵەکردنی رۆژانەدا بەسەر جەماوەری خەڵکیا دەسەپێنێتیان دەسەڵات دەیدات بە هەندێ لە پیاوانی خۆی ،یان هەندێ دامودەزگای ئەمنی وسانسۆر و ئایدۆلۆجی..کە ئەمە زۆر بە زەقی لە هەرێمی کوردستاندا دەبینرێت،ومن بەش بە حاڵی خۆم بە دیاردەیەکی ترسناکی نا نەتەوەیی و بە یەکێک لە فاکتەرەکانی هەرەسی دەسەڵاتی کوردی دەزانم،کە بێگومان درەنگ یان زوو رووددات.هەروەها کێشەی نێوان تاک ودەسەڵات، لە شێوازوچۆنیەتی بەکارهێنانی ئەو سەلاحیەتە زۆرەیە کە دەسەڵات ودامودەزگا زۆر زەوەندەکانی هەیانە،ئیدیءیان پێیان دراوە یان زەوتیان کردووە. دەسەڵات ئەو فشە سەلاحیەتانە پاچڤەی واقیع دەکات ودەیکات بە میکانیزمی جێ بەجێکردنیءیاساو رێساو بڕیارو تەعلیماتەکانی خۆی ولەو رێگەیەوە زەمینە بۆ جێبەجێکردنی نەخشەو بەرنامەو پرۆسە سیاسی وئابوری و کۆمەڵایەتی وئەمنی وعەسکەرتاریەکانی خۆی خۆش دەکات.رەنگە بتوانرێت شێوازە سەرەکییەکانی مومارەسەی دەسەڵات لە سێ جۆرە شێوازدا چڕبکرێنەوەو هەر دەسەڵاتێک بگری یەکێک لەو شێوازانە،یان هەندێ شەقڵ ولایەنی ئەو شێوازانەی تیادا بەدی بکرێت.یەکێک لەو شێوازانە، شێوازی زۆرەکی وخورتییە:لەمجۆرە شێوازەدا، دەسەڵات بۆ خۆسەپاندن وملکەچکرنی جەماوەر پەنا دەباتە بەر زەبرو زەنگ وناچارکردن و هەڕوگێڤ و تۆقاندن. دووەم شێواز بریتییە لەوەی کە دەسەڵات لە رێگەی سەروەت وسامان وپارەوپول و بەخشش و دیاریی و تەنانەت پلەو پایەی نایاسایی وخەیاڵییەوە خەڵکی بۆ لای خۆی رادەکێشێت.ئەمە لە هەرێمی کوردستاندا زۆر زەق ودیارە،دانی دیوەخانانە بە ئاغاو کوێخاو کردنەوەی دوکان ودوکانچەی بە ناو رۆشنبیریی بە نێوی ئەم خێڵ و ئەو تیرەو تایفەوە، بە ناوی کوسوکارو دۆست و بناژۆو خزمی خەزوری سەپانی شێخی ئەم مەنسول وئەو مەنسولەوە یان خانەنشینکردنی دەیان وسەدان کەسی نا شایستەبە دەرەجەی بەرێوەبەری گشتی و وەزیرو وەکیل وەزیرەوە..باشترین نموونەن.جۆری سێیەم دەکرێت نێو بنرێت دەسەڵاتی سازگاری،کە ئەو دەسەڵاتەیە پشت بە دیالۆگ وگۆڕینەوەی بیروڕایان دەبەستێت و هەوڵدەدا لە گەڵ بەرانبەردا بسازێت و رێزی بگرێت ومافی رادەربڕینی بداتێ و وەکو هاووەڵاتییەک رێزی بگرێت و نەی چەوسێنێتەوەو دەنگی خەفە نەکات وپێوەری سەرەکی بۆ هەر جۆرە مامەڵەیەک دەگەڵ بەرانبەردا تەنیا هاووەڵاتی بوون بێت و بەس،کە بەداخەوە لە هەرێمی کوردستاندا هەستی هاو وەڵاتی بوون لە لای تاکی کورد نەک ریشاژو ناکرێت،بەڵکو بە زەقی وبەپراکتیکیءڕیشەکێش دەکرێت..

٢ - دۆخە گۆڕکێی دەسەڵات:

هەر دەسەڵاتێک بگریت جۆرە مەیلێکی زۆرەکی وخورتی وخۆسەپاندنی تێدایەو رەگێکی دەچێتەوە سەر خۆپەرستی و ئەنانیەت ودکتاتۆرییەت.ئەمەش وایکردووە کە دەسەڵات نەتوانێت بە ئاسانی دەگەڵ واقیعدا بسازێت ودۆخەگۆڕکێ بکات ولە دەسەڵاتی رووتەوە بگۆڕێت بۆ بەرێوەبردن وئیدارەی دەسەڵات.چونکە ئەم پرۆسەیە دەگەڵ کرۆک و جەوهەروتەبیعەتی خۆپەرستانەی جڵەوناپەزێردا تێکناکاتەوەوئەگەر مل بۆ ئەم نەشتەرگەرییە سیاسیە قورس وبە ئازارە بدات،ولەدەسەڵاتەوە بگۆڕێت بۆ بەرێوەبردن وئیدارەی دەسەڵات مانای وایە خۆی پەڕوباڵ دەکات،وخۆی لە قاڵبی دەقە دەستوری ویاساییەکان دەدات کە سەڵاحیەتەکانی کەم دەکاتەوە،دەستی دەبەستێتەوەو سنووری بۆ دادەنێت ودەوری مێژوویی تاک لە نێو دەسەڵاتدا زۆر کەم وکاڵ دەکاتەوەو دەیسڕێتەوە،بەڕادەیەک کەمی دەکاتەوەو دەیسرێتەوە کە ئەگەر ئەو تاکە یان کاراکتەرە نەشمێنێت و یەکێکی دیکە بێتە جێی،هیچ گۆڕانێک لە واقیعی دەوڵەت وجۆری حوکم وشێوازوسیستەمی رژێم ناگۆرێت،وهەموو کایە سیاسی وئابوری و رۆشبیریی وخزمەتگوزارییەکان بە دەقی خۆیانەوە دەمێنن وبە جۆرێ بەرێوە دەچن وەک ئەوەی هیچ شتێک نەگۆڕابێت و رووی نەدابێت.وەک ئەوەی سەرۆک لانەچووبێت،نەگۆرابێت وکەسێکی دیکە نەهاتبێتە جێگای..وەک ئەوەی پێشەوا نەرۆیی بێت وکەسێکی دی نەهاتبێتە شوێنی.دەوڵەت لە رووی سیاسەتی گشتی ودامودەزگاو دامەزراوە دەستووری ومەدەنی وخزمەتگوزارییەکانەوە ناگۆرێت..چونکە دەوڵەت بریتی نییە لە دەسەڵاتی حوکمڕان تا بەرووخان یان گۆڕانی دەسەڵاتەکە برۆخێتیان بگۆرێت.بەڵکو دەوڵەت گشتە ودەسەڵات پاژێکە لەو گشتە،دەوڵەت بریتییە لە دەستوور،لە یاسا،لە ئیدارە..دەسەڵات لە چوارچێوەی دەوڵەتدا بە نێوی دەوڵەتەوە کاروبار بەرێوە دەبات،بە ناوی دەستوورەوە، بە ناوی ئیدارەوە حکومەتایەتی دەکات وشەرعییەتی خۆی لە دەوڵەت ودەستوورو ئیدارەوە وەردەگرێت،نەک لە خۆسەپاندن و توندوتیژی وزەبروزەنگ وناچارکردنی بەرانبەرەوە چ وەک تاک وچ وەک کۆمەڵگە.

جا بە هەموو پێوەرو پێوانەیەکی سۆسیولۆجی نە دەوڵەت دەکاتە دەسەڵات وحکومەت،ونە دەسەڵات دەکاتە دەوڵەت.دەوڵەت وەک پێکهاتەو قەوارەیەکی مێژووکرد،زادەو بەرەنجامی کەڵەکەبوونی بە درێژای هوشیاری کۆمەڵایەتییە،کە هەموو

چالاکی وچەلەنگییە رۆشنبیریی و ڕامیاری و ئابورییەکان دەگرێتەوەو لە میانەی گەلێکیان نەتەوەیەکەوەو لە سنووری ئاقاروخاکێکی دیاریکراودا چێدەبێت وپێکدێت و لە چوارچێوەیەکی دەستووری دامەزراوەییدا بەرجەستە دەبێت و لە هەردوو ئاستی ناوخۆو دەرەکیدا مومارەسەی سەروەری خۆی دەکات کە لە ئاستی ناوخۆدا لە پەیوەندییەکانی دەوڵەت بە دەسەلاتەوەو لە پەیوەندییەکانی دەسەلات(حکومەت)بە هاوولاتییەوە خۆی دەنوێنیَ،و لە ئاستی دەرەکیشدا لە پەیوەندییەکانی دەوڵەت دەگەڵ دەوڵەتانی دیدا خۆی دەنوێنێت.

بەلام دەسەلات(حکومەت) قەوارەوپێکهاتەیەکی سیاسی رەوتەنییە و شەرعییەتی خۆی لە قەوارە مێژووکردەکەوە کە دەوڵەتە وەردەگرێت.واتا دەوڵەت خودانی سەروەرییە وخودانی ئەو شەرعییەتەیە کە هەموو ئەندامان وتوێژوچینەکانی کۆمەڵ،بەو حکومەت ودەسەلاتەشەوە کە حوکمی کۆمەلگە دەکات وبەرێوەی دەبات،دەبیَ گوێڕایەڵ وپابەندی بن.ئیدی لێرەوە دەسەلات دەبێت بە پاژێک لە گشتی دەوڵەت ودەبیَ گوێرایەڵ و پابەندو وەفاداری گشت پرەنسیپ،حوکم،بەهاو پێوانە سیاسی،کەلتوری و ئەخلاقییەکانی دەوڵەت بێت. واتە دەوڵەت گشتە..وپێویستە پابەندی دامودەزگاو دامەزراوە دەوڵەتییەکان بەو گشتەوە(دەوڵەت)زۆر زیاتر بێت لە پابەندییان بە پاژەوە(دەسەلات و حکومەت)کە لە چوارچێوەی دەوڵەتا هەم ئەو دەزگایانە بەرێوە دەبات وهەم پەیوەندی هاوولاتیان بەو دامودەزگاو دامەزراوانەو بە کۆمەلگەوە بە جۆریَ رێکدەخات کە گوێڕایەلی بۆ دەسەلات، ماناو چەمکی گوێڕایەلی بۆ دەوڵەت بگەیەنێت،نەک بۆ خودی دەسەلات وەکو دەسەلات.

هەرچەندە چەمکی دەوڵەت بوونێکی مەتریالیستی واقیعی زەقی نییە کە زەقاوزەق بلَی من دەوڵەتم،وەکو چۆن دەسەلات بوونی پراکتیکی خۆی هەیە و لە سەرۆکیان لە پاشا یان لە میردا خۆی دەنوێنێت..بۆیە زۆرجار چەمکی دەوڵەت وچەمکی دەسەلات(حکومەت)تێکەڵ دەکرێت ودەوڵەت بە دەسەلات ،ودەسەلات بە دەوڵەت دەزانریَ،لە کاتێکا دەوڵەت گشتەو،دەسەلات(حکومەت)پاژە لەو گشتەدا.

دیارە تێکەڵکردنی چەمکی دەوڵەت دەگەڵ دەسەلاتدا وچەسپاندنی ئەو بۆچوونە لە واقیع و لە زەین وهزرو وەعی و رۆشنبیریی خەڵکیدا، زەمینە بۆ دەسەلات خۆشدەکات کە بەرەو دکتاتۆریەت وشمولییەت بڕِ◌ِوات...وخۆی بخاتە سەرووی دەسەلاتی دەوڵەتەوەو دەوڵەت بخاتە پشت پەردەی دەسەلاتەوە..هەر لێرەشەوە جۆرە

تێکەڵکردنێک لە نێوان ئەرکی هاووڵاتی لە هەنبەر دەوڵەت وئەرکی لە هەنبەر ئەو دەسەڵاتەی کە حوکمی دەکات و بەرێوەی دەبات،دروست دەبێت.هەروەها لە نێوان ئەرکی کاربەدەستو بەرپرسانی دەسەڵات لە هەنبەر ئەو دەسەڵاتەی کە خۆی نوێنەرایەتی دەکات ودەگەڵ ئەرکی بەرانبەر بەو دەوڵەتەی کە لە سایەو سێبەریدا وەکو هاووڵاتیەکی ئەو دەوڵەتە دەژی نەک وەکو مەنسول لە دەسەڵاتەکەدا.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەوڵەت چەمک و زاراوەیەکی مجەرەدو خەیاڵی نییە،بەڵکو بوونێکی لۆژیکی وشەرعی خۆی هەیەو هەموو رۆڵەکانی ئەو گەل یان گەلانەی کە لە ئاقاریا دەژین لە خۆی ولە یەکتر کۆدەکاتەوەو مێژووی سیاسی ورۆشنبیری و کۆمەڵایەتیان ریشاژۆ دەکا، واتە حوزوری دەوڵەت لە نێو کۆمەڵگەدا لە رووی مەعنەوییەوە حوزورێکی مێژوویی رۆشنبیریی وکۆمەڵایەتی دەبێت ولە رووی واقیعی ولۆژیکییەوە حوزورێکی دەستوری یاسایی ئیداری دەبێت.دیارە ئەم دوولایەنە لەلایەکەوە لە پەیوەندییەکانی حکومەت ودەسەڵات بە دامودەزگا ودامەزراوەکانی دەوڵەتەوە،ولە لایەکی ترەوە لە پەیوەندییەکانی حکومەت بە دامودەزگاودامەزراوە تەنفیزییە ئیدارییەکانی دەسەڵاتەوە بەرجەستە دەبێت،وهەروەها لە پەیوەندی هاووڵاتی دەگەڵدەوڵەت و پەیوەندی حکومەت دەگەڵ هاووڵاتیدا خۆی دەنوێنێ و بەرجەستە دەبێت.

ئیدی لە میانەی ئەو دیاردەو پەیوەندی وکارلێکانەوە،ئەویاساو رێساوبنەماو پرەنسیپانە چێدەبن کە پەیوەندی نێوان دەسەڵات و خەڵکی،وخەڵکی ودەسەڵات دیاری دەکەن.هەر لە چوارچێوەو لە ناوجەرگەی ئەو هاوکێشە سیاسیانەوە سنووروسەڵاحیەتی دەسەڵات و شەرعیەتی مومارەسەی دەسەڵات وبوارو مەیدانەکانی ئازادی و دادپەروەری وبەهای هاووڵاتی بوون وهەستکردن بە بوون وسەروەری و هەیبەت وشکۆی دەوڵەت دەردەکەوێ..بۆیە ئەرکی دەسەڵاتی بێ دەوڵەتیەجگار قورسەو نابێ تەنیا بە دەسەڵاترانی قایل بێ،بەڵکو دەبێت زیرەکانە میکانیزمێکی واقیعی ومۆدێرن وهاوچەرخ بدۆزێتەوە کە پرۆسەی دەسەڵاترانی،ئەگەر بە شێوەیەکی مەعنەویش بووە بگۆرێت بۆ پرۆسەی دەوڵەترانی وگشت ئەو بۆشاییە مێژوویی ورۆشنبیریی وکۆمەڵایەتی ودەستوری وقانوونی و ئیداریانە پربکاتەوە کە لە غیابی دەوڵەتدا دروست بووەو دروست دەبێت...

٣- دەسەڵاتی بێ دەوڵەت:

ئەرکی دەسەڵاتی بێ دەوڵەتیەجگار قورسە ونابێت تەنیا بە دەسەڵاتڕانی رووت قایل بێت،بەڵکو دەبێت زیرەکانە میکانیزمێکی واقیعی ومۆدێرن وهاوچەرخ بدۆزێتەوە کە پرۆسەی دسەڵاتڕانی،ئەگەر بە شێوەیەکی مەعنەویش بووە بگۆڕێت بۆ پرۆسەی دەوڵەتڕانی وهەموو ئەو بۆشاییە مێژوویی وکەلتوری وکۆمەڵایەتی ودەستوری و قانوونی و ئیدارییانە پڕبکاتەوە کە لە غیابی دەوڵەتدا دروست بووەو دروست دەبێت..بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە کە دەسەڵات بکرێت بە ئەڵتەرناتیفی دەوڵەت،و والە جەماوەری خەڵک بگەیەنرێ کە دەوڵەت دەکاتە دەسەلات،ودەسەڵات دەکاتە دەوڵەت،بەڵکو بە پێچەوانەوە دەبێ دەسەلات بکرێ بە پرد بۆ گواستنەوە بەرەو دەوڵەت کە بۆ میللەت دەکاتە کەناری ئەمان و ئارامی،ولە سایەی دەوڵەتدا بە ئەزموونی خۆی مومارەسەی ژیان دەکات وبە کەماڵی دڵنیایی بەشداری لە بەرهەمهێنانی مێژووی تیرەی بەشەردا دەکات.دیارە بێ دەوڵەتی،گەورەترین خاڵی لاوازی هەر دەسەڵاتێکە چەند تۆکمەوبتەو وبەهێزیش بێت،دەسەڵاتی بێ دەوڵەت وەکو پیاوێکییەک لاق وایە، بە ئاسانی هاوسەنگی خۆی پێ راناگیرێت،لەگەڵ بچووکترین گۆڕانی هەلومەرجی بابەتی وخودیدا،دەلەرزێ،دەلەقێ ودرەنگ یان زوو هەرەس دێنێت وزەرەرمەندی گەورەش میللەت وکۆمەڵگە دەبێت "..تۆپینی خۆی و زەرەری خاوەنی"ئەمە جگە لەوەی دەسەڵاتی بێ دەوڵەت،لە رووی سایکۆلۆژییەوە گرێی کێماسی هەیە وهەمیشە چاوی لە پشتیوانی دەرەکی و بێگانەیە.هەڵبەتە هیچ کۆمەک وپشتیوانییەکی رامیاری لە رای خودادا پێشکەش نەکراوەو ناکرێت.ئیدی لێرەوە مینجاڕی سیاسەت دەست پێدەکات وکوڕم دەوێ بە سەلامەتی لێی رزگاربێت.

بەڵام وێڕای ئەمەش هەموو دەزانین هەر دەسەڵاتێک بگری جۆرە مەیلێکی زۆرەکی وخورتیایەتی وخۆسەپاندنی تێدایەو رەگێکی دەچێتەوە سەر خۆپەرستی و ئەنانیەت ودکتاتۆریەت، بۆیە کاتێ کە هەستدەکات دەوڵەت گەمارۆی دەدات،سنوور بۆ دەسەڵات وجم وجوڵ وچالاکی ودەسەڵاتەکانی دادەنێت،وریگەی پێشێلکاری و قانونبەزێنی و زێدەگاڤی نادات،کار بۆ ئەوە دەکات، بەرەبەرە ئامادەگی دەوڵەت کەم وکاڵ بکاتەوەو خۆی ببێت بە ئەڵتەرناتیفی دەوڵەت و وا لە خەڵکی بگەیەنێت کە دەوڵەت دەکاتە دەسەلات،ودەسەڵات دەکاتە دەوڵەت.ئیدی لە رێگەی ئەم حیلە سیاسەتەوە شەرعییەت بە دزی وزەوتکردنی سەروەری مەعنەوی ولۆژیکی دەوڵەت دەدات ولەسەر حیسابی

بێ دەوڵەتی،پتر خۆی بەسەر کۆمەڵگەو جەماوەری خەڵکیدا دەسەپێنێت وئیدی لێرەوە پەیوەندی نێوان دەوڵەت ودەسەڵات (حکومەت) سەنگەلا دەبێت.چونکە رادەی سەروەری دەوڵەت،کە دەبێ هەموو کاتێ لەم هاوکێشە سیاسیەدا، دەوڵەت گشت ودەسەڵات پاژ بێت،شێوەو سروشتی پەیوەندی دەوڵەت بە دەسەڵاتەوە،کە دەوڵەت بەرێوەی دەبات،دیاری دەکات.دیارە پەیوەندی نێوان هاووڵاتیان وحکومەتیش رەنگدانەوەو بەرەنجامی لۆژیکی و واقیعی هەمان پەیوەندی نێوان دەوڵەت ودەسەڵاتە(حکومەت)،کە ئەو پەیوەندییە سەنگەلا بوو،هەموو پەیوەندییەکانی دیکەش لاسەنگ دەبێت.هەرکاتێ دەسەڵاتی حکومەت کەوتە سەرووی دەسەڵاتی مەعنەوی ولۆژیکی دەوڵەتەوە،ئەمە خۆی لە خۆیدا دەکاتە دزین وداگیرکردن وزەوتکردنی مافی سەروەری دەوڵەت،کە دەبێت لە سەرووی هەموو سەروەرییەکەوە بێت.چونکە سەروەری دەوڵەت دەکاتە سەروەری گەل و سەروەری گەلیش بۆ تێکرای گەلە وەکو کۆمەڵگە نەک وەکو تاک.یانی سەروەری گشت بەسەر پاژەکانیدا،ئیدی ئەو پاژانەی حکومەت یان حیزبیان چینیان تاقم وگروپ یان تاک بن،دەبێ ملکەچی سەروەری گشت بن.جا خەڵکی کە پابەندو وەفاداری حکومەت دەبن لەبەر خاتری سەروەرییە گشتەکەیە نەک لەبەر خاتری خودی حکومەتەکە،بۆیە هەرکاتێ حکومەت ودەسەڵات نەیتوانی هاوسەنگی پەیوەندی نێوان دەوڵەت ودەسەڵات بپارێزێت،گومان و پرسیاران دروست دەبن کە ماکی گۆڕان وگۆڕینن.

جا لەم پێودانگەوە ئەوەمان بۆ بە دیاردەکەوێ کە ئەرکی مێژوویی هەر گەل وحکومەتێک ئەوەیە کە بونیاتنانی دەوڵەت پێش بونیاتنانی دەسەڵات بخات.چونکە دەسەڵات بێ دەوڵەت پایەدار نابێت،بۆ نموونە زۆر دوور نەرۆین، میرنشینەکان کورد چیان لێهات؟هەڵبەتە مەبەست لە بونیاتنانی دەوڵەت ئەوە نییە بێی دامودەزگا بۆ دەسەڵات دامەزرێنی و بە گوێرەی مەیل وئارەزووە سایکۆلۆژی و پێداویستی وکەڵکەڵە سەقەت و نا ئەقڵانی ونەفەسە قاچاغچیەکانی دەسەڵات وحکومەت دای برێژیت و لە قاڵبی بدەی.بۆ نموونە فاشیزم لە ئیتاڵیاو نازیزم لە ئەڵمانیا تەنیا دەسەڵات بوون،دەوڵەت نەبوون،چونکە ئەوەی لە سایەی ئەو دوو دەسەڵاتەدا بونیات دەنرا،بونیاتنانی دەسەڵات بوو نەک بونیاتنانی دەوڵەت،وەهەموو دامودەزگاکانیش هی دەسەڵات بوون و لە خزمەتی دەسەڵاتدا بوون،واتا دامودەزگای دەوڵەتی نەبوون،بەڵکو دامودەزگای سوڵتەوی بوون و دەسەڵات بۆ خۆی ولە پێناوی خزمەتی خۆیدا دایمەزراندبوون،گومانیش لەوەدا نییە کە دامودەزگای سوڵتەوی زادەی هۆشمەندی و

وەعی دەسەڵاتیان تاکەکانی ناو دەسەڵاتە، ئاشکراشە دەسەڵات بەلای حکومەت و دەسەڵاتدا دایدەکێشێت،ئەوەندەی خۆی وەکو دەسەڵات بەلاوە گرینگ و مەبەستە،ئەوەندە دەوڵەتی بەلاوە گرینگ ومەبەست نییە،بگرە زۆرجاریش دەوڵەت بە کۆسپ وتەگەرەی بەردەم خۆی دەزانێت،کەسنوورو چوارچێوەی بۆ دادەنێتوسەڵاحیەتەکانی لە قالبی قانوون دەدات.خۆ وەعی تاکیش رەنگە زۆرجار خۆپەرستانە بێت وزادەی بەرژەوەندی تاک بێت،یان بۆ خزمەتی بەرژەوەندی وقازانجی حیزبێکیان چینێکیان تایفەیەک وخێلێک پیادەبکرێت.

لەوەیە دەسەڵات هەبێت کار بۆ بونیاتنانی دەوڵەت بکا وهەوڵی بەهێزکرنی دەسەڵات وسەروەری دەوڵەت بدات وهەموو دامودەزگاکانی دەسەڵاتی(حکومەت)بخاتە ژێر رکێف،یان بە پێچەوانەوە هەوڵبدات هەیبەت وشەوکەتی دەوڵەت بشکێنێت وبڕست لە دامودەزگاکانی دەوڵەت ببڕێ کە بریتین لە دامودەزگا دەستووریەکان،دەزگا پەرلەمانییەکان،دامودەزگای پیشەیی ومەدەنی جەماوەری،دامودەزگای دادڤانی ودامودەزگای چاودێری.نەک هەر ئەوەندە بەڵکو هەندێجار کار بۆ روخاندنی دەوڵەت دەکات. بۆ نموونە کەیەکێتیی سۆڤییەت هەرەسی هێنا،لە پێشا دەوڵەت رووخا نەک دەسەڵات وحکومەت، بگرە دەسەڵات دەوڵەتی بەرەو ئەو هەرەسە ترسناکە برد کە ئیستاش روسیا بە دەوڵەت و بە دەسەڵاتەوە پێوەی دەناڵێنێ ونەهاتووەتەوە تایمی خۆی.دیارە بەزۆریهەرەسی دەوڵەت،هەرەسی حکومەت ودەسەڵاتی بە دوادا دێت،چونکە کە گشت روخا پاژ بە ئاسانی خۆی راناگرێت.بەڵام هەرەسی دەسەڵات،ناکاتە هەرەسی دەوڵەت.بە تایبەتی ئەگەر دەوڵەتەکە دەوڵەتێکی دامەزراوەیی بەهێز بێت وبتوانێ خۆی ودەسکەوتە دەستووری و دامەزراوەییەکانی بپارێزێت، رەنگە زوو بە زوو دەسەڵات وحکومەتێکی دی بەرهەم بێنێتەوەو نەکەوێتە گێژاوی بۆشاییەکی ترسناکەوە،ئەگەر ئەو حکومەت ودەسەڵاتە بوێرێ سەروەری دەوڵەت بخاتە سەرووی هەموو سەروەرییەکانی ترەوەو سەروەری دەوڵەت بە سەرچاوەی شەرعییەتی دەسەڵاتی خۆی بزانێت.دیارە ئەمە زۆر زەحمەتە،بە تایبەتی لە وڵاتانی پاشکەوتوودا.بۆیە بێ دەوڵەتی سەرچاوەی چەوسانەوەو پەرتەوازەیی نەتەوەیە،ئیدی ئەو چەوساندنەوەو پەرتەوازەکردنە لە لایەن حکومەت ودەسەڵاتەکەی خۆیەوە بێتیان لە لایەن ئەو هێزە نائاساییانەوە بێت کە لە هاماجی بێ دەوڵەتیدا سەرهەڵدەدەن.بۆیە کە دەسەڵات لە سایەی بێ دەوڵەتیدا وەکو هێزێکی مادی سیاسی،ئابوری، فیکری،ئەمنی خاوەن دەزگای ئیداری بە زەبروزەنگ سەرهەڵدەدات،هەوڵدەدات زەروورەتی

سەروەری دەوڵەت لە مێشک و ویژدانی هاوولاتی بسرێتەوەو زیاتر دەسەڵات بەرجەستە بکات،تا حکومەت ودەسەڵات شوێنی دەوڵەت بگرێتەوەو پەیوەندی هاوولاتی دەگەڵ دەسەڵاتدا بێت نەک دەگەڵ دەوڵەتدا،هاوولاتی ملکەچ وگوێڕایەڵ و وەفاداری دەسەڵات بێ نەک دەوڵەت،کە ئەمە بێ چەندوچوون دکتاتۆریەتی دەسەڵاتی لێدەکەوێتەوە.

بۆیە تەنیا ئەو حکومەت ودەسەڵاتە دەتوانێ دەوڵەت بونیات بنێت کە خۆی لە دەسەڵاتەوە بگۆرێت بۆ بەرێوەبرنی دەسەڵات،واتا قابیل بێت بەوەی لە سایەی دەوڵەتدا کە دەکاتە سیستەمێکی سیاسی ودەستوری وکارگێڕی جێگیر ئیش بۆ ئیدارەی دسەڵات بکات نەک بۆ دەسەڵات..

٤- دەسەڵات لە پێناوی دەسەڵاتدا!! :

هەر دەسەڵاتێک بگریتیان لە دەسەڵاتی رووتەوە دەگۆرێت بۆ ئیدارەیەک کە دامودەزگاودامەزراوەکانی کۆمەڵگە لە سایەی دەسەڵاتی دەوڵەتدا،واتا لە سایەی دەستووروياسا وئیدارەدا،بەڕێوەببات..واتە بەم چەمکە دەسەڵات دەکاتە زانست و هونەری بەرێوەبردنی کۆمەڵگە لە سایەی دەسەڵاتی دەوڵەتدا.لەم حاَڵەداسیستەمێکی جێگیرو سەقامگیری سیاسی،دەستوری کارگێڕی دێتە ئاراوە وجێگیری وئارامی سیاسی وکۆمەڵایەتی ودەروونی چێدەبێًت،کە سەرچاوەو ئیلهامبەخشی گۆڕانی ریشەیی و پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی وداهێنانی کەلتوری و بەرهەمهێنانی شارستانی و ژیارییە...یان وەکو دەسەڵاتی رووت،رۆژ بەرۆژ پتر رەگ دادەکوتێ و دەبێتە دەسەڵات لە پێناوی دەسەڵاتدا!!وبە خورتی خۆی دەسەپێنێ و دەچێتە خانەی سیستەمە سیاسیە ناجێگیرو ناسەقامگیرەکان وخۆی دەکات بە ئەڵتەرناتیفی دەوڵەت وسەرچاوەی شەرعیەتی خۆی وهەموو موماره‌سە ناشەرعییەکانی خۆی.هەڵبەتە دەسەڵات لە سایەی سیستەمی ناجێگیرا هەمیشە نیگەرانە،لە دڵە راوکێدایە،لە خەمی مان و بەردەوامبوونی خۆیدایە،بۆیە زوو زوو گۆڕانی سەرڤەسەرڤەو رواڵەتی بە مەبەستی درێژەدان بە تەمەنی خۆی وەکو دەسەڵات لە خۆیدا دەکات،بە بێ ئەوەی هیچ زەمینەسازییەکی سیاسی ئابووری کەلتووری وکارگێڕی لۆژیکی بۆ ئەو سووکە گۆڕانە سەرڤە سەرڤەو رواڵەتیانە بکات..غافڵە لەوەی هەر گۆڕانکارییەک، حیسابی ورد بۆ واقیع نەکات،مەرجە بابەتییەکانی واقیع وتایبەتمەندییە شارستانی و ژیاری و کەلتووریەکان بە هەند

وەرنەگرێت وفەرامۆشی بکات،دەکەوێتە بەرەی سیستەمی ناجێگیرو سیاسەتی هەنووکەییەوە،ونەک هیچ گۆڕانێکی ریشەیی سیاسی وئابوری و کەلتوری وکارگێڕی پێ دروست ناکرێت،بەڵکو کۆمەڵگە دەخاتە گێژاوێکی ترسناکی ئەنارشیزمیەوەو بە جۆرێ چەواشەو گەوجی دەکات کە گۆڕینی دەموچاوەکان بە گۆڕان بزانێت!! وبیر لە گۆڕینی سیستەم وبەرنامەی کار نەکاتەوە،کە کلیلی کردنەوەی دەرگای گۆڕانە،کە زەمینە سازییە بۆ سیستەمی سیاسیسەقامگیروجێگیر. سیستەمی سەقامگیر،ئەو سیستەمەیە کە هەموو دامودەزگاو دامەزراوە رامیاری وئابوری وکەلتوری و کۆمەڵایەتی وتەنانەت سوپاییەکانیشی پشتیوانەو پاشخانێکی سیاسی و دەستوری ویاسایی وکارگێڕی جێگیرو ئارامی ئەوتۆی هەبێت کە بتوانێت لە سایەی هەر گۆڕانێکی سیاسیدا،هاوسەنگی خۆی بپارێزێت ودرێژە بە شەرعیەتی بوونی خۆی بدات..دیارە جێگیروسەقامگیر لێرەدا بەو مانایە نیە کە دەسەڵات هەتا هەتایە هەر لەسەر حوکم بێیان سەرۆک وسەرانی دەسەڵات بە درێژایی تەمەنی خۆیان هەر حوکمڕانی بکەن.یان دەسەڵات بارودۆخی کۆمەڵایەتی بە دەقی خۆیەوە رابگرێت،رێگەی هیچ گۆڕان و گەشەکردن وپێشکەوتنێک نەدات.بەڵکو سیستەمی جێگیرو سەقامگیر،بەو سیستەمانە دەگوترێت کە راستەوخۆپەیوەست نییە بە هیچ کەس و کەسایەتییەکەوە، ئیدی ئەو کەس وکەسایەتیە هەرکێیەک دەبێت،چەند خاوەنی خزمەت بێ وچەند لە رووی خەباتی سیاسییان عەسکەرییەوە خاوەن مێژووی پڕ شکۆ بێت،تا بە نەمان یان گۆڕانی ئەو کەس و کەسایەتیانە نەمێنێ وبگۆڕێت وهەڵبوەشێتەوە.واتە ئەو جۆرە سیستەمە،قۆرخ وپاوان وقەدەخەی راستەوخۆی هیچ کەس وکەسایەتی و گروپ وحیزبێک نییە..بە رۆیشتنی تاقمێک وهاتنی تاقمێکی دی چالاکی و تواناو سەقامگیری وهاوسەنگی وبەردەوامبوونی خۆی لە دەست نادات.ئەو جۆرە سیستەمە لە سایەی دەسەڵاتی دەوڵەتدا،هی میللەتە وبە شێوەیەکی دەستوری ویاسایی زۆر بە ئاسانی وئاسایی دەستاودەست دەکات..چونکە سەقامگیری وجێگیریی راستەقینەڕاستەوخۆ بە ندە بە مەوزوعیەتی دامودەزگا ودامەزراوە دەوڵەتییەکانەوە،نەک بە خودی دەسەڵاتەوە،تا راستوخۆ ملکەچ و گوێرایەڵی دەسەڵات بێ و بە فەرمان ودەستوری دەسەڵات ئاراستە بکرێ،چونکە ئەگەر راستەوخۆ لە ژێرڕکێف وکۆنترۆڵ و فەرمانی دەسەڵاتدا بێت،هەنگێ لە کۆمەڵگەو جەماوەری خەڵک دادەبڕێت و بۆشاییەکی ترسناک دروست دەبێت،وئیدی ئەو سیستەمە جێگیرو سەقامگیرە دەلەقێ،مەوزوعیەتی خۆی لە دەست دەدات.لە دەزگاو دامەزراوەیەکی نیشتمانییەوە دەگۆڕێت بۆ دامەزراوەیەکی

سوڵتەوی دکتاتۆری قێزەون.بەهەرحاڵ لە سیستەمی جێگیروسەقامگیردا تەنانەت داموودەزگاو دامەزراوە خزمەتگوزاری وبەرهەمهێنەکانیشڕاستەوخۆ پەیوەست نین بە دەسەڵاتەوە،بە تایبەتی دەسەڵاتی سیاسی،بەڵکو تا ڕادەیەکی زۆر بێ لایەنن،وسیستەمی جێگیرو سەقامگیر ڕێگە نادات،دەسەڵات ئەو داموو دەزگایانە بۆ خۆ وبە قازانجی خۆی ئاراستە بکات،وبیکات بە مەیدانی گەمە سیاسیەکانی خۆی.چونکە ئەگەر ڕێگەی ئەوەی دا،سەقامگیریی خۆی لە دەست دەدات و زەمینە بۆ سیستەمی ناجێگیر وسیاسەتی هەنووکەیی وکودەتایی خۆشدەبێت.

هەڵبەتەیەکێک لە مەرجەکانی جێگیری وسەقامگیری ئەوەیە کە دەسەڵات،تەنیا خەریکی حوکمڕانی خۆی بێت، حوکمڕانی بە مانای بەڕێوەبردنی دام ودەزگا ودامەزراوەکانی کۆمەڵگە، نەک بێت خۆی لە ژیان و گوزەران وکاروباری خەڵکی هەڵقورتێنێ،دەرفەتودەلیڤەی کاریان لێتەنگ بکات،وسنوور بۆ تەماوهیواو ئاواتیان دابنێت و ڕێگەی بەرهەمهێنانیان لێبگرێت،ولە هەموو شتێکدا خۆی بکات بە هەڤڕکی جەماوەری خەڵک..چونکە خەڵکی دەسەڵاتیان بۆ ئەوە ناوێ کە نانیان بۆ دروستبکات،فەلاحەتیان بۆ بکات،یان لە جیاتی ئەوان بازرگانی بکات،سەواو مامەڵە بکات و بازارو هەموو کایە هەستیارەکانی ژیان بۆ خۆی و خزم وکەس وکاروخێڵ وتیرەو تایفەی خۆی قۆرخ وقەدەخە بکات..خەڵکی دەسەڵاتیان تەنیا بۆ ئەوە دەوێت،کە نوێنەری دادپەروەری میللەت بێ،کایەکانی ژیانیان بە شێوەیەکی دادپەروەرانەی یەکسان بۆ دابین بکات و ئاسۆی پێشکەوتن وگەشەکردن وداهێنانیان لە بەردەمدا بکاتەوە. واتە دەسەڵاتێک،دەتوانێت بچێتە خانەی سیستەمی جێگیرو سەقامگیری سیاسییەوە کە بە شێوەیکی دادپەروەرانە،ولەسایەی دەسەڵاتی دەوڵەتدا،خۆی تەنیا بۆ بەڕێوەبردنی دامەزراوە هەمە جۆرەکانی کۆمەڵگە تەرخان بکات..

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

* السلگە و الفرد...برتراند رسل/منشورات الجمل گ١ ٢٠٠٥ ،ترجمە وتقدیم دکتور نوری جعفر

* سالم القمودی،العدل والحریە،الدارالجماهیریە للنشر والوزیع والاعلان/١٩٨٧

* العدل والحریە/الدارالجماهیریە للنشر والتوزیع والاعلان-١٩٩٧/سالم القمودی

* بارزان نیوز،ژمارە:١٩٨/٢٠١١/١/٣٠،ل٧،دۆخەگۆڕكێی دەسەڵات،حەمەكەریم عارف

* سیكۆلوجیە السلگە،سالم القمودی/مكتبە مدبولی،گ ١٩٩٩

مشتێك لە خەرواری مێژووی ئیسلامی سیاسی

حەمە كەریم عارف

"1"

سیاسەت بە كورتی و بە كرمانجی دەكاتە هونەری چۆنیەتی ڕێبەرایەتی كردن وزانینی هونەری حوكمڕانی..دیارە زاراوەی سیاسەت كۆن نیە.لای عەرەبی جاهیلی و سەردەمی سەرەتاكانی ئیسلامدا زاراوەی "دەها"ی بۆ بەكارهاتووە. عەرەب لە سەردەمی جاهیلیدا بەبێ بوونی دەوڵەت بەكاریان هێناوە، واتە بێئەوەی دەوڵەتیان هەبووبێ ئەم زاراوەیەیان بەكار هێناوە.بەم پێیە مەرج نییە (دەها) پەیوەست بێ بە بوونی دەوڵەتەوە.بەڵكو ئەزموون وشارەزایی وزانیاریە لەمەڕ ڕێبەری كرن وبەڕێوەبردنی پەیوەندییان لە هەر سیستەمێكی كۆمەڵایەتیدا

"2"

لێ زاراوەی سیاسەت لە ڕۆژگاری تازەدا دوو لایەن دەگرێتەوە، هەم هونەری ڕێبەرایەتی و هەم هونەری حوكمڕاِنی كەواتە بوونی دەوڵەت مەرجە بۆ مومارەسەی سیاسەت. لە سەردەمی ئیسلامیدا (ماوەردی و ئیبن خەلدوون) سووربوون لەسەر مەرجی دەوڵەترانی..بەڵام تا سەردەمی ڕاشدینش دەوڵەترانی ئاوێتەیەك بووە لە پرەنسیپی سیاسی پراكتیكی وپرەنسیپی شەرع و شەریعەت.بەڵام دەوڵەتی ئیسلامی لە پاش ڕاشدینەوە خۆی لە حوكم و پرەنسیپەكانی شەریعەت دوور خستەوەو تەنیا لە بواری دادڤانیدا (قەزایی) نەبێ ئەویش بە مەرجێ زیانی بۆ سیاسەتی دەوڵەت و بەرژەوەندی دەوڵەترانان نەبێ.

"3"

دیارە ئەم هاوكێشەیە جۆرە پەیوەندییەك لە نێوان هزرڤانی سیاسی وحوكمڕاندا چێدەكات، ئیدی ئەو پەیوەندیە چاك بێ یان خراپ! هەڵبەتە ئەم پەیوەندیە لە بواری

پراکتیکیدا لە رۆژاوادا بتەوتروکۆکترە تا لە رۆژهەلات. لە رۆژهەلاتدا ناکۆکی وناتەبایی لە نێوان هزری سیاسی و سیاسەتی مەیدانیدا زاڵە. هەربۆیە رۆشنیران یان لەگەڵ دەوڵەتدان وەکو سەرچاوەیەکی خۆشگوزەرانی شەخسی یان دەرکراو وراوەدوونراون و لەبەرەی ئۆپۆزیسیۆندان، بۆیە دەبینین شەهیدانی هزری سیاسی لە رۆژهەلاتدا زۆرترن تا لە رۆژاوا.لە بواری فەلسەفەدا پێچەوانەیە.

"4"

بەم پێیە محەمەد (د.خ) یەکەم سیاسەتوانە لە ئیسلامدا، هەروەها یەکەم سەرکردەو یەکەم حوکمڕانە. دەوڵەتە ساواکەی لەسەر بناغەیەک رۆِنا کە (لەقاحیەت)ی باوی سەردەمی جاهیلی تێدا رەچاوکرد. ئەبوبەکرو عومەریش لەسەر هەمان(لەقاحیەت)ی ئەو رۆییشتن. ئیدی یەکەم لادان و پێشێلکاری لەم ڕووەوە لەلایەن عوسمانەوە کرا، پاشان لە لایەن عەلیەوە پەیڕەوکراو تا ئەمەوییەکان هاتن و(لەقاحیەت)یان وەلانا. هەڵبەتە کێشەی سیاسی لەسەردەمی خەلافەتی عوسمانەوە دەستی پێکرد و ئەوەبوو خەڵکەکە ڕاپەڕی و عوسمان کوژرا.چونکە لە مەیدانی حوکمڕانیدا لە (لەقاحیەت) لایداو لە باری سیاسەتی داراییشەوە لە حوکمی شەریعەت دەرچوو. بەڵام ڕەگ و ماکی کێشەکە دەچێتەوە سەر سەردەمی عومەر، سەرچاوەکەشی ئەو ئەرستۆکراتیەتە نۆباوە بوو کە لە ئەنجامی فتوحات و وڵاتانگیرییەوە هاتە ئاراوە..ئیدی بەرەبەرە چینێکی دەوڵەمەندی دنیایی پەیدا بوو کە معاویە سەرکردایەتی دەکرد، ئەم چینە لە ئەنجامدا سەرکەوت و عەلی لەلایەن خەواریجەوە هاتەکوشتن، ئەمەش بەڵگەی کرۆک وجەوهەری دنیاداری کۆمەڵگەی ئیسلامیە.هەرچەندە لایەنە ناکۆک وهە ڤدژەکان هەموویان هەر پشتیان بە دەقی ئاینی دەبەست بەڵام کێشە تەوەرییەکەیان لەسەر ئاین نەبوو. ئیسلام لەمەدا لە مەسیحیەت و بوزیەت جیاوازە.نە مەسیح و نە بوزا دەوڵەتیان دانەمەزراند، ئەمانە زیاتر ئاینیان دامەزراند نەک دەوڵەت زیاتر ئاموچیاری ئاینی بوون تا سەرکردەی کۆمەڵایەتی. بەم پێیە دەوڵەتی ڕاشدین تەنیا دەوڵەتێکی دینی نییە، بەڵکو پڕاوپڕ بە وشەی دەوڵەت ،دەوڵەتە.لەباری چالاکییەوە کۆمەڵگەی مەبەست بوو نەک مەعشەرێکی کەم، جا عومەر دەرهەق بە ئوروستۆکراتیەتی نۆباو خەتای کرد، بۆیە دەبوایە بیر لە رێگەیەک بکرێتەوە عومەر لەسەر رێگەی ئەم چینە دەوڵەمەندە تازەیە و نەشونمای ئەم چینە، کە بە فتوحات کەرەستەی بینای دەوڵەتی خۆی فەراهەم دەکرد، لاببرێ.

"5"

ئەگەر مەتریالیزم لە چوارچێوەو مەرجە زانستییەکانی هاتە دابڕاندن و کرا بە ئایدۆلۆجیا بۆ ئەوەی ببێ بە مەتریالیزمێکی خالیسەی پەتی، جۆرە پیرۆزی و قودسییەتێکی نوێ بەرهەمدێنێ.دیارە قودسیەت کە ڕەگی داکوتا، دەبێت بە رێگر لە بەردەم پەرەسەندن و گەشەکردنداو دەبێ هەوڵبدرێ لە قودسیەت و پیرۆزی بخرێ و ئەمەش هەوڵ و تەقەللایەکی فرەی گەرەکە.ریبەری ئەم مەیدانە لە ئیسلاما تەها حسەینە کە لە کتێبی (فی الشعر الجاهلی)دا بۆ یەکەمجار گۆمی مەنگی مێژووی پیرۆزی شڵەقاند. دیارە ئەمە هەنگاوێک بوو کە لە باوەشی لاهوتی عوسمانیدا بەختی خۆی دەگەڵ فیکری وەستاودا تاقیکردەوە، باجەکەشی ئەوە بوو کە درایە دادگاو لە مامۆستایەتی کۆلیژی ئەدەبیات دەرکرا. دیارە ئەمە باجێکی کەمە لە چاو باجی فیکری ئازادی رۆژاوا لە سەدەکانی ناوەڕاست و سەردەمی رێنیسانسدا. بەڵام تەها حسەین کەمۆکەیەک پاشگەزبووەوەو چاپێکی دیکەی ئەو کتێبەی بە ناوی (فی الادب الجاهلی) کردەوە، لە چاپی یەکەم دەوڵەمەندترو خەملیوتر بوو ، تەنیا هەندێ دەستەواژەی بە درۆخستنەوە ی راستەوخۆی دەقە ئاینییەکانی لێ لابرد، ئیدی هیچی لێ نەگۆرِ َ ی بوو.

تەها حسەین ئەندامی حیزبی وەفد بوو، بەر لە عەبدولناسر سەرکردەی بزاڤی نیشتمانی بوو لە میسر، کە لە ساڵی ١٩٥٠دا وەفد بۆ حکومەتایەتی هەڵبژێردرا، تەها حسەین کرا بە وەزیری مەعاریف ،وەزیرێکی سەرکەوتوو بوو، زۆر دەسکەوتی باڵای بۆ خوێندن لە میسردا بە دەست هێنا .

"6"

لە دوا ساڵەکانی ژیانی پەیامبەردا بە ئاشکرا ئەوە دیار بوو کە دورگەی عەرەب بەرەو ئەوە دەچێت ببێ بە یەک کۆمەڵگەی سیاسی و (یثرب) بەرێوەی ببات.بە پێی قسەی نووسەرانی مێژووی ژیانی پێغەمبەر ژمارەی ئەو حاکم و والیانەی کە لە کاتی مردنی پێغەمبەردا لە سەر کاربوون گەییە شازدە کەس لە نێوان والی بە مانای بەرێوەبەری ویلایەت وەکو لە مەککەدا، یان نوێنەری پێغەمبەر لەپاڵ حاکمی ئەسڵی دەڤەرەکەدا وەکو لە یەمەن و بەحرەیندا، یان مەنسولی باج ودابەشکردنی زەکات.

محەمەد (د.خ) پاش هیجرەتەکەی هەوڵیدا کە (یەترب) بکات بەیەک مەعشەرو لە دەوری خۆی خڕی بکاتەوەو بۆ ئەمەش دوو ڕێگەی گرتەبەر:

-*برایەتی ئاینی لە نێوان موهاجیرین و ئەنسارداو لە نێوان ئەوس وخەزرەجدا خستە جێگەی برایەتی خێڵەکی. ئەم کارە هەنگاوێکی گەورە بوو، هێزێکی کاریگەریی بۆ محەمەد(د.خ) دروستکرد کە لە نەخشەو پلانەکانی داهاتوویدا پشتی پێبەست.

-*پەیمانێکی هاوبەشی لە نێوان موسوڵمانان وجولەکەکانی یەتربدا دانا بە پشتیوانی پرەنسیپە هاوبەشەکانی هەردوو لا.ئەم هەوڵە لە بنەڕەتدا پەیوەستە بە پەیوەندی نێوان بیرکردنەوەی ئاینیی محەمەدو دابە یەهودییە مەسیحییەکانەوە.

محەمەد لە بواری مەعنەویاتدا ئەپەڕی لێهاتوویی و کارامەیی لە بەکارهێنانی هەندێک بەشی ئایدۆلۆژیای ئاینی بۆ قوڵکردنەوەی حەماسەت و ئامادەسازی قوربانی دان لە ریزی پەیڕەوانی خۆیدا نواند، لەوانە: قەزاو قەدەر، جەبرییەتی مەرگ، جەبرییەتی ڕزق و رۆزی وبەستنەوەی بە خواو بەستنەوەی ئەو بەڵاو نسیبەتانەی بەسەر مرۆڤدا دێن بە خوداوە، سەبر، تەوەکول، بەشداریی فریشتان لە جەنگدا.

محەمەد لە بانگەوازە ئاینییەکەی خۆیدا هەر شێوازێکی سیاسی گونجاو ولەباری دەگرتە بەر.یەکێک لەوانە مەسەلەی پشت بەستن بە هەواڵگری بوو،بۆ نموونە مۆنت گەمری وات-ی ڕۆژهەلاتناسی هاوچەرخ دەڵێت:هەواڵگری محەمەد یەکێک بوو لە فاکتەرەکانی سەرکەوتنی بەسەر قورەیش و غەیری قورەیشدا.

محەمە(د.خ) لەسەرەتادا وەکو ئاموچیارێکی ئاینی دەستی بە بانگەوازەکەی خۆی کرد، لێ پاش هیجرەت کەوتە سیاسەتکردن.ئەمە خۆی لە خۆیدا تاقیکردنەوەیەکی تواناکانی خۆی بوو کە چەند دەگەڵ بارودۆخی جیاوازدا دەسازێ و هەڵدەکات. ئەوەبوو بە کردەوە توانای سیاسی محەمەد بە دیارکەوت. خۆ ئەگەر لەسەر ڕێبازی یەکەمی (ئاینی) بەردەوام بوایە ئەو پەڕەکەی دەبوو بە مەسیحێکی تازە، ئەویش لە سەردەمێکا کە پێغەمبەرێکی جیاوازی دەخواست...جا ئەمە باجی گواستنەوە لە پێغەمبەرایەتیەوە بۆ دەوڵەتڕانی بوو، هەندێک پَیان وایە مەسیح ئەم باجەی نەدا بۆیە بەزی. بەڵام محەمەد(د.خ) باجەکەی داو سەرکەوت.بۆیە میکاڤیللی هەر لەم پێوانگەوە دەڵێت پێغەمبەرانی بێ چەک سەرناکەون.

پێغەمبەر بۆ ئەوە نەهات جماعەتێکی ئاینی پێکەوە بنێ،هەقی قەیسەر بدات و ئیدی مژولی پەیوەندییەکی ئاینی خالیسە بێت دەگەڵ خودادا.شێوەی موسوڵمان بوونی جەزیرە- زەبری چەک و پاشان مژدەی ئاینی، مانایەکی جیاوازی بەم ڕەوتە بەخشی، ئەویش بریتی بوو لە یەکخستنی جەزیرە لە سایەی یەک سەرکردایەتیدا.هەر لە بەرژەوەندی ئەم سەرکردایەتیەدا، سیستەمی خێڵەکی دەستبەرداری هەندێ شوێن و پایە بوو کە لە بری دەسەلات و حکومەت بەرێوەی دەبرد،لە وەڵاتی عەرەبدا خوردەمیرو پاشایانی بە دەسەلات نەمان.بوون بە موسوڵمان، واتە ئیعترافکردن بە دەسەڵاتی مەدینە کە لە دوا رۆژانی ژیانی محەمەدا بوو بە سوپایەکی هێندە بە هێز کە دەیتوانی بگاتە هەر دەڤەرێکی وەڵاتی عەرەبان و بەزۆر بیکات بە ئیسلام.جا گەییشتنی ئیسلام بە دوڕگەی عەرەب وێڕای مانا ئاینییەکەی دەیکردە گۆڕانکارییەکی سیاسیش کە لە دەوڵەتێکی بەهێزی یەک دەسەلات و یەکگرتوودا بەرجەستە بوو. هەر لەم پێودانگەوە مەسەلەی خەلیفە هاتە گۆڕێ، یانی کێ پاش پێغەمبەر دەسەڵاتی ئاینی و دنیایی بەرێت بەڕێوە، ئیدی زاراوەی خەلافەت ، واتە خەلیفەی پێغەمبەری خودا هاتە ئاراوە.

"7"

هەرچەندە قورئان هەندێ زاراوەی سیاسی پەیوەست بە حوکمڕان وەک مەلیک و ئیمام و ولی تێدایە، بەڵام وێنایەکی روونی لەمەڕ دەسەڵات تێدا نییە کە ڕێبازێکی سیاسی دیاریکراو پێکبهێنێ.بەلامَ وێڕای ئەمەش دوورە محەمەد بیری لە مەسەلەی خەلافەت نەکردبێتەوە. لە قسان گوایە حەزیکردووە عەلی لە دوای خۆی دابنێ، یەکێک لەوانە فەرموودەی (غدیر خم)ە کە دەڵێت: "من كنت مولاه فعلی مولاه"

لە کۆبوونەوەی سەقیفەدا کە لە رۆژی مردنی محەمەدا(د.خ) ئەبوبەکری تیا هاتە هەڵبژاردن، شێوەیەکی سەرەتایی دەنگدان پەیڕەو کرا ئەویش تەوقەکردن بوو دەگەڵ پاڵێودراوا وەکو نیشانەیەکی ڕەزامەندی، ئیدی ئەم تەوقەکردنە ناونرا سۆزدان (بەیعە)

هەندێک لە هاوچەرخان پێیان وایە ئەوەی لە سەقیفەدا کرا، پرۆسەیەکی هەڵبژاردنە پڕ بە مانای هاوچەرخی هەڵبژاردن.بەڵام ئەمە وانیە، چونکە هەموو موسوڵمانان لەو کۆبوونەوەیەدا بەشداریان نەکرد، تەنیا دەم سپییانی موهاجرین و ئەنسار ئامادە بوون، دیارە زۆربەی ئامادەبوان دەنگیان بۆ ئەبوبەکر دا،ئەمەش بەسەر هەموو موسوڵمانانداا سەپێنراو واتە ڕای زۆربەی موهاجرین و ئەنسار کە بە قازانجی ئەبوبەکر بوو ، کرا

به بریکاری ڕای هەموو موسوڵمانان .کەواتە ئاشکرایە کە مافی هەڵبژاردنی خەلیفەی پێغەمبەر لە ئەبوبەکرەوە تا ئەوانی دی ، بە پێی کۆبوونەوەی سەقیفە تەنیا لە بازنەی موهاجرین و ئەنساردا مایەوە، بیانووش بۆ ئەمە ئەوە بوو کە ئەوان (موهاجرین و ئەنسار) باری قورسی خەباتیان شانبەشانی پێغەمبەر کێشاوە !!

بەهەرحاڵ پاش ئەوەی ڕووداوەکان پەرەیان سەند، ئەنجوومەنی شوراش هەندێ فراوان بوو.تەنیا لە بازنەی موهاجرین و ئەنساردا نەمایەوە، بەڵام ئەهلی زیممە – ئەو ناموسوڵمانانەی کە سەرانەیان دەداو وەکو هاووڵاتی حەساویان بۆ دەکرا- لە هەڵبژاردن بێ بەری کران، هەرچەندە ئەم پرەنسیپە، هەڵبژاردن لەباری پراکتیکییەوە، لە چەمکە دیموکراتییەکەی ناشواتەوە، مادامێکی لە کۆمەڵگەیەکدا ئەنجام دەدرێت کە زۆربەی هەرە زۆری خەڵکەکەی موسوڵمانن، بەڵام دانانی باوەڕ – چ ئاینی چ سیاسی- بە پیشمەرجی هەڵبژاردن لەگەڵ دیموکراتیە تدا تێکناکاتەوە. ئەمە جگە لەوەی یاسایەک نەبوو کە مافی هەڵبژاردنی پێ دیاریی بکرێت و ڕێکبخرێ.

بە هەرحاڵ شورای ئیسلامی قۆناغێک بوو لە بواری پەرەسەندنی دیموکراتییەتدا بەڵام دەرفەتی بۆ نەرەخسا ببێ بە سیستەمێکی تەواو لەو بوارەدا ..

"8"

خەلیفە، هەر بەماناکەیدا دیارە مەبەست لەو کەسەیە کە جێی پەیامبەری خوا دەگرێتەوەو د ڕێژەی پایەی ئەو، ئامانجێن ئەو وسیاسەتی ئەو دەبێت و هەمان ئەو ئەرکە ئاینیانە دەبینێ کە پێغەمبەر دیتوونی وتاقە جیاوازیان ئەوەیە کە ئەمیان (خەلیفە) پێغەمبەر نییە..پەیوەندی پێغەمبەرو رەفتاری پێغەمبەر هەرگیز لە پاشاو مەلیکان نەچووە، بۆیە خەلیفەکانیشی وەکو مەلیک و پاشایان نەبوون تەنیا لە یەک شتدا نەبێت ئەویش ئەوە بووە کە خەلیفە تا مردن هەر لەسەر حوکم بووە. پاشایەتی بە میرات لە مەلیکی پێشترەوە بۆ مەلیکی دوای خۆی دەمایەوە، بەڵام خەلیفە بە هەڵبژاردنی شورا دیاری دەکرا..بەم پێیە دەبێت بەو چاوەوە سەیری حکومەتی ڕاشدین بکرێت کە حکومەتێکی دەستووری بووە.دەستووری ڕاشدینەکان دوو سەرچاوەی هەبووە: یەکێکیان تۆمارکراو بووە(قورئان) ودووەمیان تۆمار نەکراو بووە (سوننەت)..ئەو ئیرادەی لەم دەستووره دەگیرێت ئەوەیە کە بە زمانێکی تەشریعی پڕ بە مانای تەشریع نەنووسراوە. قورئان بە زمانێکی ئەدەبی زۆر باڵا نووسراوە، فەرموودەو حەدیسیش

چیوای له زمانی قورئان کەمتر نییه، ئەمەش وایکردووه ئەحکامی ئەو دەقانە وەلاوەبنرێن که به حوکمی زمانه ئەدەبییەکەیان تەفسیرو لێکدانەوەی جۆراوجۆر هەڵدەگرن.ئیرادی دووەم له دەستووری ڕاشدین ئەوەیه که دەزگایەکی پێویست بۆ بەقانونیکردنی دەسەڵاتی خەلیفە نەبووە تا ببێ به زامنی دستووریەتی حوکمڕانی.تاقە زامن موهاجرین و ئەنسار بوو که کاریگەریی خۆی بەسەر دەسەڵاتدا سەپاندبوو، به تایبەتی له سەردەمی ئەبوبەکر وعومەردا.بەڵام دووبەرەکی ودەستەبەندیو ناکۆکی له سەردەمی عوسماندا کردیەکارێک له ژێر باری ئیلتیزاماتی ئەنجوومەنی شورا دەربچێت وپشت بەوانه ببەستێ که له ڕێگەی دەسکەوتەکانی فتوحاتەوە دەوڵەمەند بووبوون و وەکو چینێک له حاڵی دەوڵەمەندبوون و جێگیربووندا بوون،هەر ئەمەش سەری عوسمانی خوارد،خەڵکەکە لێی ڕاپەڕین و جماعەتی عەلی کوشتیان..که عەلی هاته سەر حوکم گەڕِایەوە بۆ شەریعەت،بەڵام حوکمی عەلی بریتی بوو له چوار ساڵ ناکۆکی و چەند بەرەکی ئەوەبوو جماعەتی عوسمان به سەرکردایەتی معاویه هاتنەوە سەرحوکم و ئیدی به یەکجارەکی دەوڵەت و شەریعەت لێکدی جیاکرانەوە،دەوڵەت بەرەو دکتاتۆریەتێکی زۆر توندو تیژ چوو،خەلافەتی ئومەوی وعەباسییان نموونەی هەرە دیارو زیندووی دکتاتۆریەت بوون..

"9"

بێگومان سەرکەوتنی بانگەوازی ئیسلامی تەنیا قەرزارباری محەمەد نیه.هیچ تەڤگەرێک بەبێ ئەو کادیرە سەرکردایەتیانەی که شوێنی جیاواز له باری هێزەوە له بینای بزووتنەوەکەدا دەگرن، خۆی به پێوە ناگرێت. واته ئەگەر بزاڤ و تەڤگەرەکه به خێوەت و دەوارێکی گەورە بچوێنرێ، ئەوا کادرێن سەرکردایەتی ئەستوونەکانی ئەو خێوەتەن و هەر یەکەیان له شوێنێکەوە بەرزی دەکەنەوە. بەڵام دیاریکردنی ئەو دەورو ڕۆڵانەی که هەر کادیرێک دەیبینێ هەموو کاتێک ئاسان نییه.چونکه واباو بووە که له نووسینی مێژووی بزاڤە کۆمەڵایەتی وسیاسیەکاندا، ڕووداوەکان به ئەمرو ئامۆژگاری پێشەواکەیەوە گرێ دراون. جا ڕەنگه ئەم دابه زۆر ناهەقانەش نەبێت، به تایبەتی که عەبقەریەتی پێشەوا به ڕادەیەک بێ که بتوانێ دەوری پەیڕەوان و سەرکردایەتی کادیرەکانی وەشێرێت.جا محەمەد وێڕای بلیمەتی و زیرەکی خۆی، هەمیشه توانای یاوەرەکانی بەهەند وەرگرتووەو شیرەت و ڕاوێژی پێکردوون و ئایەتی لەسەرە..

به هەرحاڵ دەوری ئەو کەسایەتیانە لەسایەی پێشەوایەکی گەورەو زیرەک و بلیمەتدا بە ئاسانی بەدیار ناکەوێت، مەگەر لە غیاب یان مەرگی ئەو پێشەوایەدا بەدیار بکەوێت..هەڵبەتە جماعەتی ئەبوبەکر-عومەر لەپاش مەرگی محەمەد ئەم توانایەیان سەلماند.ئەبوبەکر کە بە خەلیفە هەڵبژێردرا جماعەتی سەعد بن عبادە کە لە ئەنسارەکان بوو، لەگەڵ جماعەتی عەلی کوڕی ئەبی تالیبدا زۆر ناڕازی بوون،جۆرێک لە هەڵگەڕانەوەی ناوخۆو ویاخیبوون سەری هەڵدا، کە دەشیا ببێ بە مایەی هەڵوەشانەوەی هەڵبژاردنەکەی ئەبوبەکر، بەڵام ئەبوبەکر خۆی شێلو نەکرد،زۆر بە توندی بەرپەرچی یاخی بووانی دایەوەو ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە گیروگرفتی هەڵبژاردنی ئەبوبەکر بکەوێتە پەراوێزو مەسەلەی ئەگەری شەڕی هەڵگەڕاوەو یاخیان بێتە پێشەوەو ببێ بە گیروگرفتی یەکەم. هەڵوێستی توندو نەگۆڕی ئەبوبەکر وسازش نەکرنی لەگەڵ هیچ لایەنێکی(ڕەدەدا)تاکتیکێکی سیاسیانە بوو بۆ شاردنەوەی قەیرانە ناخۆییەکەی، تاکتیکی خڵافاندنی خەڵکی و چاوبەستەکێ بۆ تێپەڕاندنی کێشەو قەیرانێکی ناوخۆ، لە ڕێگەی دروستکردن یان گەورەکردنی قەیرانێکی دەرەکی، تاکتیکێکی باوە لە مێژووی سیاسەتدا، هەرچەندە بەکارهێنانی ئەو تاکتیکە لە زۆربەی حاڵەتەکاندا، بەڵگەی نەبوونی متمانەیە لە نێوان گەل وسەرکردایەتیدا.

بە هەرحاڵ ئەبوبەکر دوو ساڵ و سێ مانگ حوکمی کردو ئەوجا مرد،هەڵبەتە عومەر کەسایەتی دووەم بوو لەناو باڵی حوکمڕاندا،بۆیە پێشبینی ئەوە دەکرا لە جێگەی ئەبوبەکر حوکم بگرێتە دەست. عومەریش هەڵبژێردراو جگە لە عوسمان و هاوەڵەکانی کەس ناڕازی نەبوو، ئەوانیش لەوە دەترسان عومەر لە گەڵیاندا توند بێت.بە هەرحاڵ ئەبوبەکرو عومەر لەسەر ڕێبازی محەمەد ڕۆیشتن. هەندێجار واسەیری عومەر دەکرێت کە تەواوکەری پەیامەکەی محەمەدە. لەسەردەمی ئەودا ئیسلام گەییە ئێران لە ڕۆژهەڵاتەوەو گەییە لیبیا لە ڕۆژاواوە.هەر لەسەر دەستی ئەو، ئەو کیانە سیاسیەی کە محەمەد لە (یەترب) دایمەزراند هەنگاوی مەزنی بەرەو بە دەوڵەتبوونی تەواوەتی نا.لە سەردەمی ئەودا (بیت المال) دامەزرا کە بە یەکەم دەزگای ئیداری و کارگێڕی دادەنرێت. لە (بیت المال)دا تۆماری تایبەت بە دەرامەت و بودجە هەبوو.تۆماری تایبەت بە ناوی ئەو تاقم و کەسانە هەبوو کە بەخشش دەیگرتنەوە. هەر لە سەردەمی ئەودا سەرەتاکانی دەسەڵاتی قەزایی پەیدا بوو. دەگێڕنەوە کە عومەر (شریح بن الحارث)ی کردبوو بە قازی لە کوفە،ئەم پیاوە چ کارێکی نەدەکرد جگە لە قازیەتی و دادوەری.هەڵبەتە سەرهەڵدانی دەزگای دادڤانی (قەزایی) بەندە بە سەرهەڵدانی

دەستوری یاساییەوە..دەگێڕ َنەوە عومەر فەرمانی بۆ والییەکانی دەرکردووە کە هیچ کەسێک بە بێ پرس و ئاگاداری ئەو ئیعدام نەکرێت. بۆ ئەوەی رەفتاری والییەکانی کۆنترۆڵ بکات چاودێری بەسەرەوە داناون.ئەمە هێم و بناغەی هەواڵگرییە، دەڵێن هەواڵگری عومەر هێندە بەهێز بووە کە لە کاروباری هەموو دەڤەرو قەڵەمڕەوەکان ئاگادار بووە.

عومەر یەکێک بووە لەوانەی زۆر گرینگی بە دەستپاکی والییەکانی داوە. ئەگەر کەسێکی لەسەر کارێک یان لە قەڵەمڕەوێک دابمەزراندایە، سەروەت وسامانەکەی دەنووسی، مەبەستی ئەوە بوو بزانێ لە کاتی حوکمڕانیدا، لە کاتی ئەنجامدانی کارە رەسمییەکەیدا سەروەت و سامانەکەی چەندی زیاد کردووە. ئەگەر زیادبوونەکە نابەجێ بوایە، لە والییەکەی دەپێچایەوە.

هەڵبەتە ئاین بە تەنێ! بەس نییە بۆ پاکبوونەوە، ئەگەر ئاین بە تاقە سەرچاوەی پاکبونەوە بزانین، ئەوا عومەر لەم ئەزموونەدا ئیکمالە و دەرناچێت..عومەر سوخەتی لاهوتیانی کەم بوو.پتر سەرکردەیەکی سوپایی وسیاسی بوو،عومەر لە ماوەی دوانزە ساڵەی دەسەڵاتی خۆیدا سەلماندی کە قوتابییەکی هەرە باشی قوتابخانە سیاسییەکەی محەمەد بوو.ئەم قوتابخانەیە گەلێک لەو بابەتانەی تیابوو کە میکاڤیللی دەیتوانی لە تیورییەکانی خۆیدا پشتیان پێ ببەستێ .

"10"

بەگوێرەی ژێدەروسەرچاوەکان عوسمان پیاوێکی بێدەسەڵات بوو.زیاتر بابایەکی کاسبکاروبازرگان بوو تا سیاسەتوان بێت.نە لەکاتی بانگەوازی ئیسلامیداو نە لەپاش بانگەواز ڕەفتارو هەڵوێستێکی وەهای نییە بکرێت بە بەڵگەی توانای سیاسەتوانی ئەو پیاوە.سەردەمی عوسمان نموونەی حوکمڕانی خزمخزمێنە وپاراستنی بەرژەوەندی تایبەتی بوو.بەڵام لەسەردەمی عومەردا، ئەم تاقم تاقمێنەیە ئاستێکی کۆمەڵایەتی تازەی وەرگرتبوو.ئاستێک کە زیاتر هەڵقوڵاوی سیاسەتێکی بە تۆبزی سەپێنراوبێت.

لەسەردەمی عوسماندا دەوڵەتی ئیسلامی بەرەو سەرکوتی ناوخۆیی چوو،وسیاسەتی گشتی زیاتر شەقڵی شەقاوەگەری وەرگرت.هەر لەسەردەمی عوسماندا یەکەمین ململانێی سیستەماتیک دژی دەسەڵات،لە ئیسلامدا سەری هەڵدا.دیارە کە عەلی کوڕی ئەبی تالیب سەرپەرشتی ئەم ململانێیانەی دەکرد.ئەم کێشماکێشە لە ئاخروئۆخری

حوکمڕانی عوسماندا پەرەی سەندو بوو بە ڕاپەڕینی چەکداری وموسوڵمانانی میسروعێراق و حیجاز بەشداریان تێدا کرد..کۆمەڵە شۆڕشگێڕێکی موسوڵمان ئابلوقەی ماڵی خەلیفە عوسمانیان داو داوایان لێکرد یان سیاسەتی خۆی بگۆڕێت یان دەست لە دەسەلات هەڵگرێت..بەڵام کە بۆیان دەرکەوت خەلیفە دەستی دەستیان پێدەکات،تا فریای خۆی بکەوێت و هێزیان بێنێتە سەر،بۆیە هێرشبەران بە ڕێبەرایەتی محەمەدی کوڕی ئەبی بەکری هەواداری عەلی هێرشیان کردە ژوورەوە،عوسمان هیچی بە دەستەوە نەما ئەوە نەبێ کە پەناوەبەر قورئان بەرێ وبکەوێتە قورئان خوێندن تا ختوکەی سۆزی ئاینی هێرشبەران بدات،بەڵام بێهودە بوو،کە کوژرا قورئانەکە بە باوەشییەوە بوو.

ئەم ڕاپەڕینە چەکدارییە هەندێ دەلالەتی لە خۆگرتبوو کە یەکەمجار بوو لە مەیدانی سیاسەتی ئیسلامیدا سەری هەڵدەدا:

ڕاپەڕینەکە دژی خەلیفەیەک بوو کە پایەیەکی ئاینی یەجگار گەورەی هەبوو،وبەوە کۆتایی هات کە بەدەم قورئان خوێندنەوە کوژرا. ئەو خەڵکەش کە ڕێبەری ڕاپەڕینەکەیان دەکرد،پایەیەکی ئاینی گەورەیان هەبوو..هۆی کوشتنی عوسمان کەچڕەوی سیاسی خۆی بوو، بەڵام کەس زاتی نەبوو تاقە یەک کەچڕەوی ئاینی بداتە پاڵ.

معاویە بەڕای پێشینان بە سیاسەتوانێکی زۆر وریای عەرەب دەژمێردرێت..دیارە ئەم سەرکردەیە بەهرەو توانایەکی سیاسی چاکی هەبوو..یەکەم سیاسەتوانی موسوڵمان بوو بێ گوێدان بە پرەنسیپی ئەخلاق،پرۆژەکانی خۆی ئەنجام دەدا.معاویە یەکێک بووە لەو سەرکردە دەگمەنانەی کە پاشان میکاڤیللی خەوی پێوە دیتوون.پرەنسیپی "لە ڕای مەبەست گشت نارەوایەک ڕەوایە"بەشێکی تەواوی هەڵس وکەوت ورەفتاری ئەم سیاسەتوانەی گرتبووەوە،کە لە پێناوی پرۆژەوپلانەکانی خۆیدا لە هیچ نەدەپرینگایەوە.زۆر تیرۆری سیاسی ئەنجام دا،لەوانە تیرۆری مالک الاشتر،کە بووە مایەی ئەوەی بە ئاسانی میسر لە دەستی عەلی دەربێنێ.هەروەها تیرۆری حەسەنی کوڕی عەلی کە کۆسپ بوو لە ڕێگەی هەڵبژاردنی یەزیدی کوڕی معاویە..ئەم تیرۆرانە زۆر ترسنۆکانە هاتنە ئەنجام دان،ژەهری تیا بەکارهات، واتە قوربانیەکانی ژەهرخواردکران، پاشان ئەمە بوو بە باو لە ژیانی سیاسی ئیسلامیدا..معاویە بوو بە نموونەی خەڵکی پەیمانشکێن وبێ بەڵێن.بەڵێنی زۆری دەدا ودوایی خۆی لێنەدەکرد بە ساحێب.میکاڤیللیەت وادەخوازێ کە حوکمڕانی بە ئاوەز بە بەڵێنانی خۆیەوە پابەند

نەبێت بە تایبەتی کە بینی ئەم پابەندییە زەرەر بە بەرژەوەندییەکانی دەگەیەنێ وئەو هەلو مەرجانەش بەسەرچوون کە پەیمان و بە ڵێنەکانی تیا داوە..معاویە بەموو لەم پرەنسیپەی لانەداوە..ئەمەش بەڵگەونیشانەی ئەو کەلێنە گەورەیەیە کە کەوتە بەینی ڕەوشت وسیاسەتەوە..کۆمەڵگەی عەرەبی بە ماوەیەکی کەم پاش سەرهەڵدانی ئیسلام پەرەی سەندو زەمینە بۆ پەیدابوون وسەرهەڵدانی دەسەڵات خۆش بوو..

ئەم پەرەسەندنە لە سەردەمی عەباسییەکاندا زیاتر برەوی سەندو دەوڵەتی ئیسلامی بەرەو بە ئیمپراتۆریەت بوون چوو،بۆیە پایەودەسکەوتی خەلیفەی عەباسی لە هەردک رووی سیاسی و لاهوتییەوە زیادی کرد،واتە هەم وەکو ئیمپراتۆر پایەی زیادی کرد وهەم وەکو خەلیفە پیرۆزیی زیادی کرد..

حوکمی عەباسییەکان لەسەرەتادا پشتی بە موالییانی فورس کە ئەرکی بانگەوازی عەباسیان لە ئەستۆ گرتبوو،بەست..فورسەکان لە ڕێگەی ماڵباتانی دەسرۆ وبە دەسەڵاتی وەکو بەرامیکە و ئال سەهل و ئال تاهیرەوە بەشدارییان لە حوکمڕانی عەباسیدا کرد.هەروەها رۆشنبیرانی فارس نەژاد ئەزموونی ساسانییەکانیان لە باری کارگێڕی وسیاسییەوە کەشف کردوخستیانە بەردەست خەلیفەکانی عەباسیەوە.

ئیدی هیچ پەیوەندییەک لە نێوان دەوڵەت و پێگەی دەسەڵاتی خێڵەکی نەماو بەمەش قەوارەی فەرمی ئیسلام لە بەدەوییەت وخێڵایەتی رزگاری بوو،زەمینە خۆش بوو،دەرفەت ڕەخسا بۆ تێکەڵبوونی نەتەوەو رۆشنبیریی جیاواز کە ئەمەش سەرەتایەک بوو بۆ رێنیسانسی زانستی کە لەگەڵ حوکمی دووەم خەلیفەی عەباسیدا سەری هەڵداو دەستی پێکرد.

مەنسوور سێ ڕێگەی بۆ مامەڵەکردن دەگەڵ رۆشنبیراندا گرتە بەر:

-*ڕاکێشانیان بەلای خۆیدا تا هاریکاری دەگەڵدا بکەن.

-*کە بۆی نەهاتنە ڕ◌ِەدا ڕاوەدوویان بنێت چ بە حەپس و چ بە دەربەدەر کردن.

-*چاوپۆشی لەو چالاکیانەیان کە زەرەدوخەتەری ڕاستەوخۆیان بۆ پەزی دەسەڵات نییە..

مەنسوور دەیزانی رۆشنبیران لە ناوەندی رۆشنبیریدا سەنگێکی گەورەیان هەیەو وەکو توێژێکی کۆمەڵایەتی دکارن کار لە ڕای خەڵکی بکەن.بۆیە سوور بوو لەسەر ئەوەی لە

دەوروبەری خۆیان خڕبکاتەوە.هەڵبەتە بنەمای حوکمی ئیسلامی پاش ڕاشدین لەسەر میکاڤیللیەت بە هەردوو پرەنسیپەکەیەوە رۆنرابوو:

-*لەڕای مەبەست گشت نارەوایەک رەوایە.

-*جیاکردنەوەی ئەخلاق لە سیاسەت.

هەروەها لە سەر بنەمای بیرۆکراتییەت، واتە دابڕانی تەواو لە جەماوەری خەڵک .

"11"

ڕەنگە هەژاری ببێ بە مایەی زۆر تاوان وگوناح وخەتای ئەخلاقی وەکو:دزی، بەرتیل وحیزی و..بەڵام سەروەت و سامانی زۆر (دەوڵەمەندی)توغیان وزوڵم وگیانی دژمنکاری ولاوازبوونی باری مرۆڤانی لێدەکەوێتەوە،ئەمە جگە لەوەی دەوڵەمەندی بەزاندنی ئەو پرەنسیپە ئەخلاقیە باوانەی لێدەکەوێتەوە کە لە کۆمەڵگەیەکی دیاریکراوا باون.

سیاسەتی دەوڵەت ڕاستەوخۆ لە ڕەفتاری دەزگاکانیدا ڕەنگدەداتەوە.هەر دەوڵەتێک لە سەر هێم وبناغەی ابتزاز ڕۆبنرێت وقوتب وبەرپرسەکانی دەسکەوتی تایبەتی ونائاساییان هەبێت،دەبێ دەزگایەکی بەرتیلخۆر بخوڵقێنێ،ئەو دەوڵەتەی بە شێوەیەکی فاشیانە ڕەفتار لەگەڵ گەلدا بکات،دام و دەزگاکانیشی فاشی دەبن،چ وەکو دروستبوون و چ وەک ئەو روحیەتەی لەلای تاکەکانی زاڵ دەبێت.ئەم حاڵەتە زۆر بە زەقی لە وڵاتانی عەرەبدا بەدی دەکرێت..

"12"

محەمەد لە گەنجیدا زۆر دەسکورت بوو تا خەدیجەی خواست.خەدیجە بێوەژن بوو،ژنی کابرایەکی بازرگان بوو،گومان لەوەدا نییە کە سەروەت وسامانەکەی خەدیجە یارمەتیەکی زۆری دا،هەم پێداویستیەکانی خۆی بۆ دابین کرد و هەم پێداویستیەکانی بانگەوازەکەی تا پاش کۆچیش دابینکرد.کە لە مەدینەوە کەوتە ڕێگرتن لە کاروانی بازرگانی سەر بەقورەیش وشەڕی دژی مەککەو خوانەناسانی حیجاز، ئیدی سەرچاوەی تازەی سامانی وەدەستکەوتن.ئەمە جگە لەوەی پێنج یەکی دەسکەوت وغەنیمەتەکانی بە گوێرەی سورەتی ئەنفال بۆ خۆی مسۆگەر کرد.

دەوڵەتی ئیسلامی لەسەرەتاکانیدا زۆر خەسڵەتی بەدەویەتی لە خۆ گرتبوو،هەڵبەتە ئەمە بەر لەوەبوو کە پەرەبسەنێت و روو لە بونیاتنانی شارستانیەتی تایبەتی خۆی بکات.بەدەویەت لە جەوهەردا بریتیە لە سادەژینی کە لە بنەڕەتدا زادەی لاوازی سەرچاوەێن بژێوی و ناچاری خەڵکە..هەڵبەتە ئەم حاڵەتە لەسەردەمی عومەرو عەلی دا هەبوو، تەنانەت عەلی کە بەر لەوەی ببێ بە خەلیفە دەوڵەمەند بوو،سامانەکەی بەسەر خەڵکیدا دابەشکرد وخۆی بۆ ڕێبەرایەتی ئیسلام تەرخان کرد..بەڵام دەسەڵاتدارانی ئیسلام هەر زوو ڕوویان لە ڕابواردن و خۆشگوزەرانی کرد، خەلیفە وەکو هەر ئیمپراتۆرێک هەقی تەواوی لە (بيت المال)دا هەبوو، هیچ سانسۆرێک بەسەر ڕەفتاری دارایی خەلیفەوە نەبوو.حوکمڕانانی ئیسلام بەو چاوەوە دەیانڕوانیە دەسەڵات کە ئەوزارێکی شەخسی ڕابواردن و لەزەتکردنە..لەگەڵ زاڵبوونی ئەم کەڵکەڵەو خولیایەدا جماعەتێکی خۆشگوزەران لە دەستوپێوەندی دەوڵەت پەیدابوون کە بریتی بوون لە شاعیران و شایەران و لیبۆک وجەواری.ئەم جماعەتانە لەسەر بەخشش و دیاری وخەڵاتی حوکمڕانان دەژیان.ئیدی کار گەییە کۆڕو مەجلیسی خواردنەوەو گۆرانی وسەماو سوڕوچەقەنە.

"13"

زانستی سیاسەتوانی لە نک موسوڵمانان دەچێتە خانەی زانستە پراتیکیەکانەوەو سێ لقی بنەڕەتی دەگرێتەوە. یەکەم:زانستی ئەخلاق و رەوشت کە تایبەتە بە تاک. دووەم:بەڕێوەبردنی ماڵ کە خێزان دەگرێتەوە. سێیەم:وەزع وحاڵی هەموو خەڵکی وەڵات کە دەکاتە زانستی سیاسەت.ئەم زانستە هەموو لایەنێکی ڕێبەرایەتی وسیاسی وکۆبوونەوەیەکی شارستانی دەگرێتەوەو ئەم زانستە تەنیا لەبەر قازانجەکەی پەسندە دەنا کەس بۆ خودی سیاسەتەکە پەسندی ناکات،چونکە شتێک نییە ناوی سیاسەت لە پێناوی سیاسەتدا بێت.قازانجەکەی بریتیە لە دابینکردنی دادپەروەری و بەردەوامبوونی دادپەروەری لە هەموو روویەکەوە، دیارە دەسەڵاتخوازان بەر لە خەڵکی پێویستیان بەم زانستەیە و پاشان جەماوەری خەڵکی دێن...

**

تیرۆر لە سەرەتاکانی سەرهەڵدانی ئیسلامدا کارێکی پەسند نەبوو،دیارە ئەمەش بە پلەی یەکەم دەگەڕ ێتەوە بۆ ئەوەی کە بانگەوازی ئیسلامی هێشتا لە چوارچێوەو بازنەی مژدەو مزگێنی دەرنەچوو بوو، هێندەی دەسەڵات پەیدا نەکردبوو کە بتوانێ بە

ئاسانی چەک بەکاربێنێ و هێشتا بە تەواوەتی لە شوێنێکدا جێگیر نەبوو بوو کە بتوانێت ئەم جۆرە ململانێیە بکات.

بێگومان مێژووسازێکی وەکو پێغەمبەر دەیتوانی جیاوازی لە نێوان ڕەفتاری تاکێکدا کە لە پرەنسیپێن ناوخۆی بناغەی بونیادی ئەخلاقی کۆمەڵگەیەک دەدات بکات لەگەڵ تەکتیکی بزاڤێکدا کە بە چەک ئەنجام بدرێ ولە پێودانگی زەمینەیەکی سیاسی مێژوویی بەرینترو دوورمەوداترەوە هەڵبقوڵێت.

هەموو دەزانین کە لە (یەترب)دا جولەکە هەبوون و بە زۆری لە حەساروقەڵای دەرێی شاردا دەژیان،ئیدی تێکەڵەیەک بوون لە خەڵکی موهاجیرو خەڵکی ئەسڵی ناوچەکە (عەرەب). گەلێک تیرەو تایفەیان هەبوو لەوانە: بنوالنچیر، بنوالقنیقاع، بنو قریڤە، ئەمە جگە لە جولەکەی قەڵای خەیبەر لە دەرێی یەترب و لەسەر ڕێگەی شام.محەمەد لەسەرەتای هیجرەتەکەیدا هەوڵیدا لە دژی کافرانی مەککە،پەیمانیان لەگەڵ ببەستێ، لەسەر بنەمای باوەڕێن هاوبەشی نێوان هەردوو ئاینەکە،بەڵام بۆی نەچووە سەر، چونکە جولەکەکان پێیان وابوو بڵاوبوونەوەی ئیسلام پێگەیان لە دوڕگەی عەرەب لاوازو لەق دەکات. بۆیە لە مەدینەدا ڕۆڵی تابوری پێنجەمیان لەگەڵ قورەیشدا دژ بە ئیسلام بینی. بۆیە دەبوایە محەمەد هەوڵی لاوازکردنی کاریگەرییان بدات،تاقە چەکی دەستی بۆ ئەو کارە......

بـــــــــــــــۆ زانیاری پتر بڕوانە:فصول من تاریخ الاسلام السیاسی،هادی العلوی چاپی دووەم ١٩٩٩، کە چوار کتێبە لە یەک بەرگدا.

-*انسان وادیان/میشیل مالرب/مترجم:مهران توکلی/چاپ چهارم/١٣٨٥

-*حسین مروه/النزعا المادیه فی الفلسفه العربیه-الاسلامیه الجاهلیه- نشاه وصدر الاسلام/المجلد الاول/گ ٢٠٠٢- لبنان

سایکۆلۆجیای دەسەڵاتو جەماوەر

حەمە کەریم عارف

" 1"

هەر دەسەڵاتێک بگری،دیاردەیەکی سیاسی – کۆمەڵایەتی هەزارسەرو سەودایە،هەزارو یەک رووی ئاشکراو نادیاری هەیە. بەڵام رەنگە هەر هەموو ئەم سەروسەوداو روانە لە سایەی دوو ڕووی سەرەکیو بنەڕەتیدا کۆببنەوە، یەکەمیان ئاشکرایەو لە ئایدۆلۆجیاو ئایدۆلۆجیابازیدا خۆی دەنوێنیو بەرجەستە دەبێت، دووەمیان نادیارو شاراوەیە کە لە سایکۆلۆجیەتی دەسەڵاتدا خۆی دەنوێنی..هەڵبەتە هەر دەسەڵاتێک تایبەتمەندی خۆی هەیە، زادەو هەڵقولاوی هەلومەرجی کۆمەڵایەتی- سیاسیو قۆناغی مێژوویی خۆیەتی. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە جیاوازی لە نێو دەسەڵاتەکاندا هەیە، بەڵام ئەگەر لە هێڵە گشتیو شتە رواڵەتییەکانیشد جیاواز بن، ئەوا لە وردەکارییە پراکتیکییەکاندا خاڵی هاوبەشیان فرەیە. دەسەڵات بەو حەساوە کە دەکاتە چۆنیەتی مومارەسەی سیاسەتو سیاسەتیش لە هەردوو رووی شێوەو نێوەرۆکەوە، پرۆسەیەکی دەستەجەمیو بە کۆمەڵە، بۆیە پێویستە بۆمومارەسەکردنی سیاسەت (دەسەڵات) گەلێک یان دەستەو تاقمێک یان چینێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراو هەبێ.یانی هەر کاروکردەوەیەکی سیاسی بەندە بە بوونێکی کۆمەڵایەتیو لە دەرێی کۆمەڵدا بەرجەستە نابێت، خۆ ئەگەر بە زەبری گریمانەیەکی مەحاڵ ئەم حاڵەتە دروست

بکرێ،ئەوا هەنگێ سیاسەت دەگۆڕێو دەبێت به کردەوەیەکی رۆمانسیانەی تاکڕەوانەی دۆنکیشۆتی..بۆیه هیچ سەیر نییه دەسەڵات هەموو هەوڵێکی خۆی بخاته گەڕوخۆی به هەموو مەیدانەکانی ژیاندا بکاتو بیانخاته خزمەتی ئارمانجه نزیکو دوورەکانی خۆیەوە. جا که سیاسەتو دەسەڵات ئەو پەیوەندییه راستەوخۆیەی به جەماوەری خەڵکەوە هەیە،وکەرەستەو ئامرازێکی ئەوتۆی هەیه که کار له هەموو لایەنو مەیدانه سایکۆلۆجییەکانی دی بکاتو بیخاته ژێر ڕکێفو کۆنترۆڵی خۆیەوەو به گوێرەی پێوەرو مەبەستەکانی خۆی ئاراستەو رابەرایەتی بکات، پێویسته جەماوەریش ئەوەندەی هۆشمەندیو ڕۆشنبیرییو ڕۆشنبینی سیاسی هەبێ، که بتوانێ بەرگری له خۆی و مافەکانی خۆی بکات، لایەنی کەمی ئاراسته سیاسییەکان بخوێنێتەوەو بزانێت که دەسەڵات چی له خەڵکیدەوێت، دەتوانێت چی بۆ بکات، تا به قەناعەتەوە فەرمانی به جێبێنێ یان فەرمانی له عاردی بداتو به گژیا بچێتەوە..دەبێ له ئاستێکی هۆشمەندی ئەوتۆدا بێ که سەرچاوەی هەندێ له هەڵوێستەکانی، هەندێ له بڕیارو هەندێک له رەفتارەکانی بزانێتو له هوشیارییەوە ئەو هەڵوێستو بڕیارو رەفتارانه هەڵسەنگێنێو رەفز یان قبوڵیان بکات..واته جەماوەر بۆ ئەوەی کڵاوی دەسەڵاتی لەسەر نەکرێ دەبێ رۆشنبینیو جیهانبینییەکی سیاسی ئەوتۆی هەبێ که پەی به لایەنی کەمی سایکۆلۆجیەتی دەسەڵات ببات، چونکه هیچ دەسەڵاتێک له بنەمای سایکۆلۆجی ئەقڵی بەدەر نیه، هەمیشه ئایدۆلۆجیا دەکات به دەمامکو رووە سایکۆلۆژییەکەی خۆی پێ دەشارێتەوە که سەرچاوەی راستەقینەی دەسەڵاتەو وەکو ئامرازێکی کاریگەر له کاتی پێویستدا، ئەوەندەی بارودۆخی دەستوریو بونیای رۆشنبیری کۆمەڵایەتی باو ڕێگه بداتو چەند ئەم بونیاده ڕێگەی بەکارهێنانی ئەو شێوازە بدات که دەسەڵات بۆ بەڕێوەبردنو رابەرایەتی کۆمەڵگەو سەپاندنی دەسەڵاتی خۆی بەسەر کۆمەڵگەدا، بەکاری دێنێ..

جا دەسەڵات به گوێرەی هۆشمەندیو کەم هۆشی کۆمەڵگە،یان دەبێ ببێت به ئیدارەیەکو له سایەی دەسەڵاتی دەولەتدا به گوێرەی دەستورو یاسا دامو دەزگاکانی کۆمەڵگه به ڕێوە بباتو یان لایەنه سایکۆلۆجیەکەی، واته دیوه شاراوەکەی زاڵ دەبێتو ئایدۆلۆجیا،دیوه ئاشکراکەی وەلاوە دەنێتو دەسەڵات دەبێت به هەموو شت، به هەموو دەوڵەت، دەوڵەت دەکاته دەسەڵاتو دەسەڵات دەکاته دەوڵەت، هەموو شتێکی وڵات به بەشەرو هەموو سەرچاوەکانی ژیانەوە دەخرێته خزمەتی دەوڵەتو دەسەڵاتەوە..بەڵام هەموو دەسەڵاتێک ئەگەر له ترۆپکی هێزو بتەویشدا بێت هەمیشه

جۆرە گومانێکی لایە، گومانێکی ترسامێز، ترس لە ئاسایشو تەناهی، دەخوازێت نەزمو نیزام وەکو سەعاتی میقات کراو بێت، هەمیشە خۆی بە هەق دەزانێت، دەیەوێ بە هەر شێوازێک بێ هەقانیەتی خۆی لە هزرو دەروونی جەماوەری خەڵکیدا ڕیشاژۆ بکات، زۆرجار منەتی بەلاش بەسەر جەماوەری خەڵکو هاووڵاتیاندا دەکات، زوڵمو زۆری رژێمی پێش خۆی بە چاوی خەڵکیدا دەداتەوە، غافڵە لەوەی هەر قۆناغێک پێداویستی خۆی هەیەو پەیوەندییە جۆراوجۆرەکانی خۆی بەرهەم دێنێ..بۆیە لە بچووکترین سەنگەلایی پەیوەندییە باوەکان دەترسێتو هەر دەنگێکی ناڕازی کپ دەکاتەوە..واتە هەموو دەسەڵاتێک، ئۆپۆزیسیون رەفز دەکاتەوە، با خۆیشی لە رێگەی شۆڕشو ئۆپۆزیسیونکارییەوە جڵەوی دەسەڵاتی گرتبێتە دەست، زۆر بە ئاسانی خیانەت لە رابردووی خۆی دەکات، ئەوە بیری خۆی دەباتەوە کە غیابی ئۆپۆزیسیون نیشانەی دکتاتۆریەتە..ڕەنگە زۆری نەهەق نەبێت ئەگەر ئەوە رەچاو بکرێ کە ئەم رەفزو رەفزکارییە لە خوێنی دەسەڵاتدایە، بەشێکی لە جیابوونەوە نەهاتووی تەبیعەتو سروشتی دەسەڵاتە، بەڵام دەبێ ئەوەش بزانرێ کە ئۆپۆزیسیونکاریش زادەو بەرەنجامی دەسەڵاتە، هەموو دەسەڵاتێک ماکی ئۆپۆزیسیون لەگەڵ خۆیدا هەڵدەگرێتو بە دژەکەی خۆی کە ئۆپۆزیسیونە ئاوسە، بۆیە ئۆپۆزیسیون بەشێکە لە واقیعی دەسەڵات ، لە واقیعی سەرکوتکاریو ملکەچاندنی خەڵک. چونکە مرۆڤ بە تەبیعەت دژی ملکەچییە، دژی هەر جۆرە فەرمانبەرداریو گوێڕایەڵیو ملکەچییەکە ئەگەر لە باری دەروونیو ئەقڵییەوە بڕواو قەناعەتی بە ڕەوایی دەسەڵات وەکو هەقێکی شەرعی دەسەڵاتدارو بە ڕەوایی گوێڕایەڵی خۆی وەکو ئەرکێک بۆ جێبەجێکردنی ئەم هەقە نەبێت..بۆیە هەموو دەسەڵاتێک لە جەماوەر ، لە یەکگرتنی جەمادەر، لە جمو جوڵی جەماوەر، وەکو هێزێکی شاراوە، کە لەگینە لە هەر ساتێکا لە دەسەڵات راپەڕێو بەرەی لە ژێر پێیان دەربێنێ، دەترسێت..بۆیە هیچ دەسەڵاتێک نەک هەموو حەقیقەتەکان ناخاتە بەردەستی جەماوەر، بەڵکو حەقیقەتەکانی بە نیوەچڵیو شێواوی دەخاتە بەردەست، بەمەش نەک هەر چەواشەی دەکات، بەڵکو مەسخو دێوانگۆڕیدەی دەکاتو بە ئاراستەیەکیدا دەبات کە دژی بەرژەوەندییەکانی جەماوەر بێتو بە قازانجی دەسەڵات بشکێتەوە..هەڵبەتە جەماوەر لە ساوپەنای ئەم جۆرە دەسەڵاتەدا ناتوانێ بە ئیمکاناتی ئاسایی خۆی هەموو حەقیقەتەکان بەدەست بێنێ، بۆیە زۆرجار لە رووی نەزانینەوە دژی بەژەوەندی خۆی دەوەستێتەوەو هەندێ دروشمی بریقەدارو رواڵەتی لە خشتەی دەباتو سوکنایییەکی کاتی بە ناخی ناڕازیی دەبەخشێت. بە ناوی

ئۆپۆزیسیونەوە بەگەڵ رەوتێک دەکەوێت کە نەک بنەماکانی ئۆپۆزیسیونی تیا نییە، بەڵکو تەبیعەتی پێکهاتەکەی، تەبیعەتێکی سازشچییە، ئیدی کاتێ جەماوەر بە خۆی دەزانێ لە قەل‌و کۆتران بووە ،ئیدی ئاستەنگ‌و قەیرانی دیموکراتیەت سەرهەڵدەدات‌و جەماوەر هەر ئەوەندەی زەحمەتە هەست بەوە بکات خەڵەتێنراوە، ئیدی بە هیچ ڕاناوەستێ‌و قۆناغی کش شاو شا مات دەست پێدەکات...

"2"

هەڵبەتە سیاسەت رێگەیە بۆ دەسەڵات.یەکێک لە تەبیعەتەکانی سیاسەت ئەوەیە کە هەر هەموو کایە ئاینی‌و دنیاییەکان بەناوی هاوکاری‌و هاوئامانجی‌و یەکێتیی نەتەوەیی‌و چینایەتی‌و پیشەیی بخاتە خزمەتی خۆیەوە، تا دەگاتە دەسەڵات، هەرکە دەگاتە دەسەڵات ئیدی حەزی بە هیچ جۆرە شەریکایەتییەک نامێنێ‌و شەریکەکانی دوێنێی لێدەبێت بە هەڤڕک‌و داوای جیابوونەوەیان لێدەکات.ئیدی لە پێناوی بەرژەوەندی دەسەڵات، هەزارو یەک رێگەی پرٙپێچ‌و پەنا دەگرێتە بەروهەزارو یەک پاکانە بۆ هەقانیەتی داواکانی خۆی دادەتاشێت‌و لە رای بەرژەوەندی دەسەڵاتدا لە هیچ جۆرە درۆو دەلەسەو پەیمانشکێنی‌و بێ بەڵێنییەک ناپرینگێتەوەو وتە هەرە بە نێوبانگەکەی میکاڤیللی (١٤٦٩- ١٥٣٢) "لە رای مەبەست گشت نارەوایەک ڕەوایە" بە ئاشکراو بە نهێنی دەکات بە دروشم‌و رێنوێنی خۆی..دیارە بە پێی ئەم پرەنسیپەی میکاڤیللی سیاسەت ملکەچ‌و پابەندی هیچ یاساو رێسایەکی ئەخلاقی نابێت،و هیچ پەیوەندییەکیان لە نێواندا نابینێ. ئیدی لێرەوە دەکەوینە نێو ئەو زنجیرە گێژەنگ‌و گێژاوە هەڤدژە سایکۆلۆجیەوە کە میکاڤیللی بە زەبری واقیعبینی خۆی پێی گەیی..بەمەش دەکرێ میکاڤیللی بە یەکێک لە پێشەنگەکانی بانگەوازی جیاکردنەوەی ئاین لە سیاسەت لە لایەک‌و سیاسەت لە ئەخلاق لە لایەکی ترەوە دابنرێت..ئەوەبوو هزرڤانانی رۆژاوایی بە پێی زەرورەتی سیاسی‌و مێژوویی‌و هەلومەرجی کۆمەڵایەتی خۆیان کەوتنە پەیرەویکردنی پرەنسیپی عەلمانیەت..ئەمەش خۆی لە خۆیدا پەرچەکردارێکی توندبوو لە هەنبەر گوشاری کڵێساو دەستوەردانی ئاشکراو نهێنی لە سیستەمی دەسەڵاتی سیاسی‌و ئابوری‌و تەنانەت ئەم دەستوەردانە گەییە بوارە زانستییە رووت‌و چالاکییە ئەزموونگەرییەکانیش.

بۆیە جیاکردنەوەی سیاسەت لە ئەخلاق‌و وەسیلە لە ئامانج‌و مەبەست بوو بە ئاواتی شاراوەی هەموو دەسەڵاتێک، ئیدی ئەو باوەڕە چەسپی کە دەسەڵات نە پابەندی

ئەخلاقەو نە لە رای ئەخلاق، بە مانا باوە مەعنەوییەکەی ئەخلاق، تێدەکۆشێت، بەڵکو پابەندی بەرژەوەندیە چ گشتی بێ چ تایبەتی.. بۆیە سیاسەت وەسیلەو حەرامیو حەڵاڵی،و ئەخلاقداریو بێ ئەخلاقی وەسیلەی بەلاوە گرینگ نیە،بەڵکو ئەو مەبەستو ئامانجو قازانجو بەرژەوەندییەی بەلاوە گرینگە کە بە زەبری ئەو وەسیلەیە دێتە دی. چونکە سیاسەت لە مەیدانی پراکتیکدا ئەخلاقیاتی خۆی بەرهەم دێنیو زۆرجاریش گەر بۆی بلوێ دەیگشتێنێ ..

"3"

هەڵبەتە ڕیشاژۆبوونی دەسەلات ، خە تای جەماوەری خەڵکیشی تێدایە، زۆرجار جەماوەری خەڵک دۆستو دژمنی خۆی ناناسێت، ئەقڵی بە بەرژەوەندییەکانی خۆیدا ناشکێت، نوێنەری راستەقینەی خۆی ناناسێت، بۆیە کاتێ کە دەجمێ ودەیەوێت گوزارشت لە نارەزایی خۆی بکات، بە ناو بەرگری لە خۆیو مافەکانی خۆی بکات جڵەوی خۆی دەداتە دەست سۆزو گودازانو دوور لە هەر هزرینێکی ئەقڵانی لۆژیکی وەکو خێڵی قە لەموون خڕ دەبێتەوەو بێهودە بە یەکدا دێ..دیارە هەر جەماوەرێک نەتوانێو هەوڵنەدات فێری ئەوە بێت بەرگری لە خۆی بکات هەر بۆ ئەوە باشە وەکو کۆیلە رەفتاری دەگەڵ بکرێت، بە درێژایی مێژوویش هەر واکراوە.یان زۆرجار جەماوەری ناهوشیارو خێڵەکی دەکەوێتە ژێر کاریگەرییو هاندانی بە ناو پێشڕەوانێکەوە کە بە قازانجو بەرژەوەندی خۆیو تاقمێکی خۆی ئاڕاستەی دەکات، دیارە ئەو بەناو پێشرەوانە، ئەم سۆزو گودازەی جەماوەری ناهوشیار دەخوێننەوەو دەزانن کە جەماوەری کاڵفامو ناهوشیار ناتوانن بیربکەنەوەو رازین بەوەی یەکێک یان تاقمێک هەبێ رێبەرایەتیان بکاتو لە جیاتی ئەوان گوایە بیر بکاتەوە!- ئەمە دەرهاویشتەی کۆمەڵگەی خێڵەکیو پاشکەوتووە- بۆیە ئەو بەناو پێشڕەوە کە لە ناخدا کەسێکی دەسەلاتخوازە لە جیاتی هزرو هزرینی لۆژیکیو واقیعی بگشتێنێو بکات بە چرای بیرکردەوەی خەڵکی، لە رێگەی دروشمو ئارمی بریقەدارەوە ڕۆحی فەتح دەکاتو خۆی لە لای دەپیرۆزێنێو بەمجۆرە لە سەرلێشێوانو گومڕاییەکی ئەوتۆوەی دەگلێنێ کە بە ئاسانیو زوو بە زوو لێی دەرنەچێت، تا درێژە بە تەمەنی دەسەلاتو دەسەلاتداری خۆی بدات. دیارە گێلیەتیو سەرلێشێواوی جەماوەریش دیاردەیەکی بۆماوەییو هەمیشەیی نیە، پەیوەندی بە ژینگەی کۆمەلایەتیو قۆناغی مێژوویی خۆیەوە هەیە، بە گوێرەی گۆڕانی ژینگەو قۆناغ دەگۆڕێت، دەسەلاتبازان ناتوانن هەتا

سەر چەواشەی بکەنو بە قازانجی خۆیان ئاراستەی بکەن..بۆ نموونە لە رۆژگاری ئەمرۆدا، لە زۆر وڵاتێن جیهاندا جەماوەر دەنگو سەنگو هێزی خۆی هەیەو چاودێرێکی کاریگەرە بەسەر دەسەڵاتو چۆنیەتی بەرێوەبرنی دەسەڵاتو بە تۆبزی خۆی دەکات بە شەریکی بەرێوەبرنی دەسەڵات..بەڵام وێرای ئەوەش ئەگەر بە وردی زەینی باری دەروونیو سایکۆلۆژی جەماوەر بدەین، بە تایبەتی کاتیَ کە دەجمیَ و کۆدەبێتەوە، دەبینین هاروژانو یەکێتییەکەیان زیاتر سۆزدایو کاتیە، زۆربەی کات کە تاک بە گەڵ جەماوەر دەکەویَ، جڵەوی هۆشمەندی شەخسی لە دەست بەر دەبێت، و خۆی لە بیر دەکاتو گیانی سەرکێش وتۆسنی جەماوەر لەگەڵ خۆیدا رایدەماڵیَ.بەڵام ئەمە بەو مانایە نیە کە جەماوەر هێز نییە، با، هێزەو هێزێکی خەتەریشە چونکە یەجگار سازو ئامادەیە بۆ هەر مومارەسەیەکی پراکتیکی، کە دوور نیە تەختو بەختی دەسەڵاتی رۆژ وەربگێڕیَو وەرچەرخانێکی گەورە، چ باش چ خراپ لە مێژوودا دروست بکات.

بۆیە دەبینین تا رۆژگاری ئەمرۆکە لە زۆر شوێنی دنیادا دەسەڵاتە دکتاتۆریو سەرکوتکارییەکان، ئەگەرچی لە دڵی خۆدا هەڵوێستی جەماوەر بە نا ئەقڵانی دەزانن، بەڵام کە رووبەرووی غەزەبو خرۆشانی جەماوەر دەبنەوە پشی پشییەکی فرەی بۆ دەکەنو بە رواڵەت دان بە هەقانیەتو رەوایی داواو هەڵوێستیاندا دەنەنو بە قسەی لوس دایان دەمرکێننەوەو بە دروشمی پوچەڵ بە ئەقڵیان پێدەکەن،و غافڵن لەوەی بەم کارەیان درێژە بە تەمەنی دەسەڵاتی پرَشەرمەزاریخۆیان دەدەن، جا ئەمە دیاردەیەکە لە تەبعو تەبیعەتو سایکۆلۆجیەتو رفتاری هەر دەسەڵاتێکی سەرکوتکاریو دکتاتۆریدا هەیەولە ڕای مەبەستدا گشت ناڕەوایەکی پیَ ڕەوایە.

"4"

دەسەڵات هەرچییەک وهەر چۆنێک بیَ، لە ئەفلاتونەوە بیگرە تا دەگاتە میکاڤیللی،لە ئەسیناوە بۆ ڕۆما، لە نازیەتەوە بۆ فاشیەت،لە لیبرالیەتەوە تا کۆمۆنیزم، لە دەسەڵاتی ئاینیەوە بۆ دەسەڵاتی مەدەنی،لە وابەستەگی ئاینییەوە بۆ وابەستەگی ئەتنی،لە رۆژهەڵاتەوە بۆ رۆژاوا،لەو خاڵەدا لەیەکدی دەچن یان لێکدی نزیک دەبنەوە کە لەسەر بناغەیەکی دەروونی ئەقڵی رۆنراون و ئەو بنەماو بناغەیە ئاراستەوسەمتە هزریەسیاسیەکەیان وسیستەمی کارکردنەکەیان وجۆرو چۆنیەتی ئەو دەسەڵاتەو مومارەسەی دەسەڵاتەکە دیاری دەکات،ولەبارترین رێگە بۆ وەدیهاتنی چۆنیەتی

دەسەڵاتەکە دیاری دەکات.دیارە دەسەڵات هەندێک لەم لایەنانە دەخاتە روو وئەوجا دێت لە چوارچێوەیەکی ئایدۆلۆجی سیاسی ئابوری کۆمەڵایەتیدا دایدەرێژێتەوەو کاری لەسەر دەکات وزۆر شتیش دەشارێتەوە بۆ ئەوەی ناوبەناو بە گوێرەی قۆناغی پێویستیەکانی خۆی وەکو هەڵوێست وبڕیارو پرۆژە بەرەبەرە دەریان بخات تا لە لایەکەوە رووی خۆی پێ برازێنێەوەو لە لایەکی ترەوە بیکات بە دێوجامەی ڕاوە جەماوەرو ڕەواندنەوەی توڕەیی و غەزەبی خەڵکی،وزەمینە بۆ قەبوڵکردنی سیاسەتی دەسەڵات خۆشبکات،ژینگەیەکی سایکۆلۆژی ئەوتۆ بۆ خۆی بخولقێنێ کە لەوێندەرەوە تێهەڵچێ وهزرو مەرامە تایبەتیەکانی خۆی لە قالبی واقیع وپەیوەندیان و دام ودەزگایاندا دابڕێژێ وئەو کۆمەڵگەیەی پێ بەرێوەبەرێ کە گەرەکیە حوکمی بکات.ئیدی دەسەڵات- بەگوێرەی ئەوەو لەبەر رۆشنایی ئەوە- سیستەمی سیاسی وئابوری و هەروەها ئایدۆلۆجیای خۆی هەڵدەبژێرێ و لەسەر جۆرە حوکمێک دەگیرسێتەوە کە بشێت بە گوێرەی ئەو سیستەمە وبەپێی ئەو ئایدۆلۆجیایەی هەڵیبژاردووە مومارەسەی بکات وکۆمەڵگەی پێ بەرێوەبەرێ وکۆنترۆڵی بکات..ئیدی حەقیقەت و ماهیەتی دەسەڵات لە میانەی ئەو سیستەمەوە کە هەڵیبژاردووە،ولە میانەی جۆری حوکمکردنەکەیەوە بە دیار دەکەوێ کە ئاخۆ دەسەڵاتێکی باشە یان خرپە،دادپەروەرە یان زاڵم، هەروەها ئەو تایبەتمەندیە سایکۆلۆجی و ئەقڵیەش بە دیاردەکەوێ کە لە پشتیەوە وەستاوەو ئاراستەو ڕێبەرایەتی دەکات .

ڕاستە هەر دەسەڵاتێکی سیاسی یان ئابوری یان کۆمەڵایەتی،سایکۆلۆجیەتی تایبەتی خۆی هەیە،کایەیەکی دەروونی ئەقڵی تایبەتی هەیە کە لە سایکۆلۆجیەتەکانی تری جیا دەکاتەوە،وهەریەکێکیان لە مەدارێکی دەروونی کۆمەڵایەتیدا بەرجەستە دەبێت و دەردەکەوێ،ودەیەوێ لەوێوە خۆی بەسەر مەوداوکایە دەروونیە کۆمەڵایەتیەکانی دیکەو دەوروبەریا بسەپێنێ،بە تایبەتی ئەو مەوداوکایانەی کە لە خۆی کەم دەسەڵاتترن،بەڵام لەگەڵ ئەمەشا کۆمەڵێک خەسڵەت وسیمای دەروونی ئەقڵی هاوبەش هەیە ڕەنگە لە هەموو دەسەڵاتەکانداو لای هەر دەسەڵاتدارێک وکەسێکی ناو دەسەڵاتدا دووبارە ببێتەوە،ئیدی ئەو دەسەڵاتە هەرجۆرێک بێت وئەو دەسەڵاتدارە لە هەر پلەو پایەیەکدا بێ ومومارەسەکردنی دەسەڵاتەکەی هەر چۆنێک بێت..بۆ نموونە هەموو دەسەڵاتێ هەوڵ بۆ سەقامگیری وبەردەوامبوون لە دەسەڵاتدا دەدات،دەیەوێ خەڵکی بخاتە ژێر ڕکێف وکۆنترۆڵی خۆیەوەو بەلای خۆیدا رایان بکێشێت و نەیاران و ئۆپۆزیسیۆن ونارازیان لە دەسەڵات بە هێزو فێڵ و بەهەڕەشەو بە دەم چەورکردن

سەرکوت بکات، لە خشتەیان بەرێت،چاوبەستەکێیان لێبکات و بێدەنگیان بکات.هەروەها بەرگری لە ئاسایشی دەسەڵات وداکۆکی لە بەرژەوەندیەکانی دەسەڵات وهەوڵدان لە پێناوی وەدیهاتنی ئامانج ومەرامەکانی دەسەڵات لە چوارچێوەی ئەو واقیعەدا کە حوکمی دەکات،لە خەسڵەتە هاوبەشەکانی هەموو دەسەڵاتەکانە.

دیارە لە کۆی ئەم خەسڵەت وسیما سایکۆلۆجی ئەقڵیە هاوبەشەولە کۆی ئەو ئەنگێزەو هاندەرو ئەزموونە دەروونی ئەقڵانیانەی یەک دەسەڵاتەوە ئەو شتە دروست دەبێت کە پێی دەگوترێت سایکۆلۆجیەتی دەسەڵات..

"5"

هەڵبەتە جڵەوی هەموو دەسەڵاتێک لە دوائەنجاما دەگەڕێتەوە بۆ تاک..واتە بۆ سەرکردە، بۆ پێشەوا،بۆ سەرۆک..یان بۆ ئەندامانی ئەنجومەن..ئەندامانی لیژنە،یان بۆ دەستەیەک، وەک:حیزب،چین،تایفە، تیرە. واتە هەموو دەسەڵاتێک بە شێوەیەکی راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ ڕەنگدانەوەی سایکۆلۆجیەتی ئەو تاک یان دستەو ئەنجومەن و لیژنانەیە کە مومارەسەی دەسەڵاتەکە دەکەن،واتە سایکۆلۆجیەتی هەر دەسەڵاتێکی دیاریکراو لە راستیدا دەکاتە سایکۆلۆجیەتی ئەو تاک وئەنجومەن ولیژنانەی کە لە دەسەڵاتدان..دەسەڵات دەکاتە چۆنیەتی بەکارهێنانی سیاسەت بەو شێوەو شێوازەی کە دەسەڵاتەکە ڕەنگی دەرێژێ ودەیەوێ، بۆیە هەر هەموو سیما بنەڕەتی وخەسڵەتە تایبەتیەکانی دەسەڵات،لە بڕیاروهەڵوێستەکانیا ڕەنگدەداتەوە،لە ڕەنگڕشتنی سیاسەتی ناوخۆو دەرەوەیدا ڕەنگدەداتەوە،جۆری پەیوەندییەکانی دەسەڵات دەگەڵ هاووڵاتیاندا چ ئەوانەی دەگەڵین و چ ئەوانەی دژین، دیاری دەکات وهەموو دام ودەزگاکانی جێبەجێکردنی ئەو سیاسەتە شەقڵ ومۆرکە سایکۆلۆژی ئەقڵیەکەی دەسەڵاتی ناڤبری وەردەگرن.ودەسەڵات هەوڵدەدا سەراپای ژیان لەو دەڤەرەدا کە حوکمی دەکات،بەبیرو بۆچوون وخولیاو خۆزیاو وێناو تەسەورات وپێداویستیە مەتریالی و ئایدیالیەکانەوە لە قاڵبی ڕەهەندە سایکۆلۆژی ئەقڵیەکەی خۆی بدات،تا سەقامگیریەکی نەگۆڕ،وگوێڕایەڵی وملکەچیەکی ئەوتۆ مسۆگەر بکات کە ئاوات وئامانجەکانی بۆ بێنە دی،وهەر شەبەنگ وتاپۆیەکی ئۆپۆزیسیۆن و یاخیبوون و راپەڕینی لێ دوور بخەنەوە.جا بۆ لێکدانەوەو لە بنج و بناوانکردنی ئەنگێزەو هۆکارو ڕایەڵە نادیارەکانی هەر هەڵوێست و بڕیارێکی دەسەڵات دەکرێت پەنا وەبەر رەهەندو مەودای سایکۆلۆژی ئەقڵی ئەو دەسەڵاتە ببرێ..خۆ زۆر جاریش دەشێت گرینگترین

خەسڵەت وسیمای سایکۆلۆژی دەسەڵات لە کەسایەتی یەک کەسدا بەرجەستە ببێ،هەڵبەتە نموونەی ئەمە لە مێژوودا بە زەقی و روونی لە هەڵس وکەوت و رەفتارو کاروکردەوەی گەلێک لەو کەسایەتیانەی کە گەییونەتە دەسەڵات رەنگی داوەتەوەو شەقڵی سایکۆلۆژی ئەقڵی خۆیان بە دەسەڵاتی قۆناغی خۆ بەخشیوە،لەوانە: مۆسۆلینی لە ئیتالیا،هیتلەر لە ئەڵمانیا،ستالین لە یەکێتیی سۆڤیەت، فرانکۆ لە ئەسپانیا و سالازار لە پرتوگال و زۆری دی لە رۆژهەلات و رۆژاواو هەرچوار نکالی ئەم دنیایە.

"6"

دیارە ئەم دیاردەیە هێشتاش لەو وەڵات وکۆمەڵگانەدا کە پەیوەندی خێڵەکی تیایاندا زاڵە،برەو وباوی خۆی هەیە.چونکە خەڵکانی سادەو ئەقڵیەت دەشتەکی دەسەڵاتداران زۆر لەوە زیاتر دەبینن کە هەن،بە تایبەتی کە کەناڵی راگەیاندنیش بە ناوی بانگەشەوەو لە ژێر پەردەی بانگەشەوە زیاد لە پێویست دەیانرازێننەوەو مکیاجیان دەکەن ولە ئەفسوون و خەرمانەی وایان دەگرن کە وەکو رەمزو فریاڕەس بێنە بەرچاو وبێ هیچ لێکدانەوەو دوودڵییەک تێکڕای کاروباری وڵاتی بدەنە دەست وببێ بە هەمەکارەو هەموو دام ودەزگاکانی دەوڵەت بخاتە ژێر ڕکێفی خۆی و بەرە بەرە رەمزیەت پەیدا بکات،نەک هەر ببێ بە رەمزی کەسایەتی دەسەڵات، بەڵکو ببێت بە خود وجەوهەری دەسەڵات،وهەموو تایبەتمەندی وخەسڵەتە سایکۆلۆجیەکانی دەسەڵات لەم کەسایەتیەدا کۆببێتەوەو وێڕای بەشداری رواڵەتی گەڵ لە دام ودەزگا دەستوریەکان لە حوکم دا،هەر خۆی قەرارسازبێ و رابەرایەتی ورێنوێنی کۆمەڵگە بکات وفەرمانی ئەو فەرمانی دەسەڵات بێ و بە هیچ هەنجەت وبیانوویەک لە عاردی نەدرێت..دیارە لەم حاڵەدا هەڵوێستی دەسەڵات لە کاریگەریە سایکۆلۆجیەکانی ئەم کەسایەتیە بەدەر نابێت،بە تایبەتی لە مەیدانە هزری ورامیاری وراگەیاندنەوانیەکاندا،بۆیە ئەو هەڵوێست وبریارانەی بە ناوی دەسەڵاتەوە وەردەگیرێن ودەدرێن لە زاتیەت وتاکڕەوی وخۆپەرستی بەدەرنابن ودەشێ لەبەر رۆشنایی بارە دەروونیەکانی دەسەڵاتدارا وردبکرێنەوە.

هەڵبەتە دەشێت سایکۆلۆجیەتی دەسەڵاتێکی دیاریکراو لە چەند کەسێکدا،میناکی:ئەنجومەنی سەرۆکایەتی، ئەنجومەنی سەرکردایەتی، لیژنەوکۆمیتەی حیزب..یان لە دام ودەزگای دەستوری قانوونی کارگێڕیدا بەرجەستە ببێت،کە خەسڵەت وتایبەتمەندییە پێکهێنەرەکانی سایکۆلۆجیەتی دەسەڵات بەسەر تێکڕای ئەم دەزگا

دەستوریانەدا دابەش دەبێت وشەقڵی یەک کەس یان یەک کەسایەتی وەرناگرێت،ئەگەر ئەو کەسایەتیە خودی سەرۆکیش بێت.ئەمە زیاتر لەو رژێم و دەسەڵاتانەدا دەردەکەوێ کە بەڕاستی لەسەر هێم وبناغەیەکی دەستوری یاسایی واقیعی پراکتیکی هاتبێتە دامەزراندن، لەم حاڵەدا دەسەڵات بۆ خۆی دەگۆڕێت ودەبێت بە یاساو ئیدارەو کەسایەتی دەسەڵاتدار دەستبەرداری دەوری مێژوویی خۆی لەسەر شانۆی ڕووداوەکان دەبێت.واتە خودی دەسەڵاتدار لە پرۆسە دەستوریە قانونیە ئیداریەکە وەکو سیستەم ڕەنگ ناداتەوە.یانی لێرەدا سایکۆلۆجیەتی دەسەڵات، سایکۆلۆجیەتی ئەو کەس و کەسایەتی و تاکانە نیە کە لە دەسەڵاتەکەدا کاردەکەن.چونکە ئەو کەسەی کە فەرمان وئەمری دەسەڵات جێبەجێ دەکات، هەرکە بە پراکتیکی داخڵی پرۆسەی جێبەجێ کردن بوو ئیدی بیروبۆچوونی خۆی فەرامۆش دەکات،قەناعەتە شەخسیەکانی وەلاوە دەنێت وباری دەروونی خۆی لەبیر دەباتەوە، وەک بڵێی دەچێتە پێست و قاڵبی کەسایەتیەکی ترەوەو تا لە کارەکەی نەبێتەوە ناگەڕێتەوە دۆخی ئاسایی خۆی.بۆیە زۆرجار دوای ئەوەی کارێک دەکات کە لێی ڕازی نیە،یان بە هەڵەو خەتایەکەوە دەگلێ بەوە بەرگری لە خۆی دەکات، کە ئەوەی کردوویەتی بە ئەمری دەسەڵات و بۆ دەسەڵاتی کردووەو تەنیا بابایەکی جێبەجێکار ومامور بووە.بۆیە هەندێک لەسەرانی دەسەڵات ئەو خەڵکە دوودڵ و ڕاڕایانە، ئەوانەی گومان لە گوێڕایەڵی ودڵسۆزیان دەکەن، لە خۆ نزیک دەکەنەوە،تەماحیان دەخەنە بەر،پۆست و پلەو پایەی گەورەی بەرەونەقیان دەدەنێ،تا لێیانەوە نزیک بن و هەمیشە لەبەر چاو بن وپاشان لە کاری ئەوتۆیانەوە بگلێنن کە ببن بە بەشێک لە دەسەڵات. وەک ئەوەی کاری نائاساییان بۆ دەسەڵات پێبکەن، کاری ناقانونیان دژ بە خەڵکانی دەرێی دەسەڵات،یان نارازی لە دەسەڵات پێبکەن، یانی بەجۆرێک تێوەیان بگلێنن کە نەتوانن دەستبەرداری دەسەڵات بن، نەتوانن دوای ئەوەی دەسەڵات دادەدۆشن وەکو بەرزەکی بانان بۆی دەربچن و هەرچی خراپەکاری نایاسایی ونا ئاسایی و خەتاو تاوان هەیە بیدەنە پاڵ دەسەڵات و بکەونە هەڵویستفرۆشی نیشتمانی ونەتەوەیی..بەڵێ بە جۆرێکیان بە دەسەڵاتەوە دەبەستنەوە کە هەرگیز نەتوانن دەستبەرداری ببن،وهیچ چارێکیان نەمێنێ تەنیا بەردەوامبوون دەگەڵ دەسەڵات و ڕەوتی دەسەڵاتدا نەبێت، تەنیا گوێڕایەڵی وملکەچیان بۆ بمێنێتەوە، چونکە دەبن بە بەشێک لە دەسەڵات و زەرەرو قازانجی دەسەڵات بە هی خۆیان دەزانن..وبگرە هەندێجار ئەو تاکانە هەرکە بەگەڵ دەسەڵات کەوتن ئیدی لە خۆیان دەگۆڕێن و دەچنە پێستی کەسایەتیەکی تازەوەو جلی دەسەڵات دەپۆشن..خۆ

ئەگەر بەخۆشی نەیەوێ ئەو دۆخەگۆڕکێیە بکات، خەڵکی بۆ ئەوەی هاندەدەن و داوای لێدەکرێ کە بە گوێرەی پێویستیەکانی پۆست وپایەی تازە رەفتار بکات و وای دەبەنە مێشکەوە کە بە هەقی خۆی و بە توانای خۆی گەییوەتە ئەو ئاستە،وهەرچەند هاوار بکات لالە حەمە نیە، هەر لالە حەمەیە وکاتێ بە خۆی دەزانێ بە جۆرێ ئاوێتەی دەسەڵات بووە کە ناتوانێت بە خەیاڵیش لێی جیا بێتەوە.ئیدی هەموو خەمێکی دەبێت بەوەی کە سەرووی خۆی لێی ڕازی بێت و بۆ ئەمەش هەرچی خەڵک وخوا پێیان ناخۆش بێت دەیکات.

"7"

هەر دەسەڵاتێک بگری هەوڵی ئەوە دەدات وێناو تەسەورو بۆچوونە سیاسی وئابوری وکۆمەڵایەتییەکانی خۆی لە قاڵب وچوارچێوەی بەرنامەیەکی دیاریکراودا بخاتە ڕوو،وبەشێوازی تایبەتی خۆی کار بۆ وەدیهاتنیان بکات. کۆی ئەو تەسەورو بۆچوونانەش دەکاتە ئایدۆلۆجیا،ئایدۆلۆجیاش یان بەرهەمی دەسەڵاتەکەیە یان وەرگیراوەو لە قاڵبی دامودەزگاو ئۆرگانە دەوڵەتی و حکومەتیەکان دراوەو دەسەڵات بە گوێرەی نۆڕین وبەرژەوەندی و شرۆڤەو لێکدانەوەو بنجۆڕی خۆی یاساو ڕێساو فرمانی بۆ دادەڕێژێ وکار بۆ جێبەجێکردنی دەکات و دەیەوێ ئایدۆلۆجیای خۆی بەسەر ئەو کۆمەڵگەیەدا بسەپێنێ کە حوکمی دەکات و وابنوێنێ کە ئەمە ئایدۆلۆجیای زۆربەی هەرە زۆری جەماوەری خەڵکیە..واتە دەسەڵات لە ڕێگەی دامودەزگاو ئۆرگانە حکومەتی و دەوڵەتیەکانەوە دەیەوێ شەرعیەت بەو ئایدۆلۆجیایە بدات وموریدو دەروێشێکی ئەوەندە زۆری بۆ پەیدا بکات، وابێتە بەرچاو کە ئایدۆلۆجیای جەماوەری خەڵکە..وبەمەش دەسەڵات دەکاتە نوێنەری ڕاسەقینەو شەرعی جەماوەری خەڵک. بە پێیە ئایدۆلۆجیا دەکاتە رووە ئاشکراکەی دەسەڵات وهەموو حەقیقەتەکانی دەسەڵات نانوێنێ..جا وەکو چۆن هەمو سیاسەت ودەسەڵاتێک بە ئایدۆلۆجیا ئاوس وبارگاویە،هەموو ئایدۆلۆجیایەکیش مەیل ونۆڕینێکی سیاسی هەیەو چاوی لەوەیە لە ئەنجامدا بگاتە دەسەڵات،هەر هیچ نەبێت لە پێناوی جێبەجێکردن و پراکتیزە کردنی مەیل ونۆڕین وبۆچوونە سیاسیەکانی خۆیدا..دیارە هەر ئایدۆلۆجیایەک بڵێ چاوی لە دەسەڵات نییە وهەوڵ بۆ دەسەڵات نادات، ئەمە جۆرە چاووڕاو وخۆشاردنەوەیەکە بۆ غافڵگیرکردنی هەڤڕکەکانی خۆی،چونکە هیچ ئایدۆلۆجیایەک نیە خەڵکی لە پێناوی هیچدا بەسیج بکات وسازبدات، یان جێگەی بنکەیەکی ڕۆشنبیریی رووت بگرێتەوەوکار بۆ

بڵاوکردنەوەی رشنبیریی ومەعریفەت بکات.چونکە ئایدلۆجیا لە کرۆک وجەوهەردا هزرێکی پراکتیکی بەسیجکاریە(تعبئوی)،خەڵکانێک ئامادەو سازدەکات بۆ پاراستنی ئەو واقیعە کۆمەڵایەتیەی کە هەیە یان گۆڕینی بۆ باشتر..

دیارە دەسەڵات بە زەبری ئەم رووە دیارە، واتە بە زەبری ئەم ئایدۆلۆژیایە پاکانە بۆ مومارەسە سیاسی و ئابوری ورۆشنبیریی وتەناهییەکانی خۆی دەکات وبەگوێرەی توانا لە نێو خەڵکیدا ڕیشاژۆی (ئایدۆلۆژیا)دەکات ودەیکات بە چەکێک بۆ بەرگری لە قەوارەو مان وبەردەوامبوونی خۆی لە دەسەڵاتدا..هەڵبەتە دەسەڵات ئەم ئایدۆلۆژیایە دەکات بەرەمزوسومبلێکی خۆی وەکو دەسەڵاتێکی خودان ئایدۆلۆژیا، خودان هزروبیر، خۆی پێوە بادەدات..شەرعیەی خۆی پێ ریشاژۆدەکات تا خەڵکی زیاتر لە دەوری ئەم ئایدۆلۆژیایە خڕببنەوە،گێچی شەرعیەتی دەسەڵات بەرزترو زیاتر دەبێت.شەرعیەت پەیداکردن یەکێکە لە کەڵکەڵەو خەمە سەرەکییەکانی هەر دەسەڵاتێک.چونکە هەردەسەڵاتَێک بە نیازی بەردەوامبوون بێت،خۆبەخۆ هەست بەوە دەکات ناتوانێت بە بێ بناغەیەکی بتەو بەردەوام بێت ویەکێک لە مەرجەکانی بەردەوامی دەسەڵات ئەوەیە کە تەنیا پشت بەهێزو زەبرو زەنگ وخۆسەپاندن نەبەستێت،بەڵکو کارێک بکات کە خەڵک وقەوارە سیاسیەکان خۆبەخۆ قەبوڵی بکەن.وبیسەلمێنێ کە دامودەزگایەکە شەرعیەت ورەوایی خۆی لە ڕەزامەندی خەڵکیەوە وەرگرتووە.

بەڵام دەسەڵات زۆربەی کات ئایدۆلۆژیا وەکو پەردەیەک بەکاردێنێ، بیەوێ هەرشتێک دەربکەوێ پەردەکەی لەسەر لادەدات وبە پێچەوانەوە نەیەوێ شتێک دەربکەوێ پەردەپۆشی دەکات و ئیدی لێرەوە نەک هەر دووڕوویی ودووفاقی بگرە هەزار ڕوویی دەسەڵات دەست پێدەکات وخەڵکانێکی هوشیاری دەوێ کە حەقیقەتە پەنهان و نادیارەکانی دەسەڵات، یانی باری سایکۆلۆژی دەسەڵات بخوێننەوە،چونکە بمانەوێ ونەماەوێ هەردوو باری ئایدۆلۆژی وسایکۆلۆژی هەردەسەڵاتێک لە کارلێکی بەردەوامدان ئیدی چ کارلێکی ئەرێنی بێ یان نەرێنی..هەرکاتێ ئایدۆلۆژیا،واتە ڕووە ئاشکراکەی دەسەڵات دەگەڵ سایکۆلۆژیا،واتە ڕووە پەنهانەکەی دەسەڵاتدا،کە لە بنەڕەتدا بریتیە لە هەوڵی دەسەڵات بۆ خۆسەپاندن ودەسەڵاترانی وسەقامگیری و بەردەوامی لە دەسەڵات و رەفزکردنی هەر بەرهەڵستکارییەک لە هەنبەر هەڵوێست وکاروبڕیارەکانی خۆیدا،با ئەو بەرهەڵستکاریە هەمان ئایدۆلۆژیای دەسەڵاتیشی هەڵگرتبێ، تێک نەکاتەوە ئیدی جۆرە سەنگەلاییەک دەکەوێتە نێوان سایکۆلۆژیاو

ئایدۆلۆژیای دەسەڵاتەوە، دەکەویتە نێوان لۆژیکی دەسەڵات وەکو دەسەڵات ولۆژیکی ئایدۆلۆژیا وەکو ئایدۆلۆژیا و،دەسەڵات تووشی ئینفیسام دەبێت، لە ڕووی فەرمییەوە دەگەڵ ئایدۆلۆیادایە،ولە ڕووی سایکۆلۆژی و دەروونیەوە بەشەرمەوەو ژێراوژێر دژی ئایدۆلۆژیا دەوەستێ،بەتایبەتی ئەگەر بزانێ ئەم دژایەتیە لە قازانج و بەرژەوەندی خۆیدایەو خزمەتی مەرامەکانی دەکا وئامانجەکانی دێنێتە دی.بۆیە دەسەڵات لەو حاڵەتانەدا کە ئایدۆلۆژیا فریای ناکەوێ وئاوات و ئامانجەکانی نایەنێتە دی،پەنا وەبەر هەڵوێست و بڕیارو ئیجرائاتی سیاسی یان ئابوری یان تەناهی یان سوپایی ئەوتۆ دەبات کە نەک دەگەڵ ئایدۆلۆژیادا تێک ناکاتەوە ،بەڵکو هەندێجار دژیشی دەوەستێ. بۆیە دەسەڵات هەندێجار هەمان ئایدۆلۆژیا بۆ خزمەتی ئاوات وئامانجە سایکۆلۆژیەکانی خۆی بەکاردێنێ وبەجۆرێ ڕاڤەو شرۆڤەی دەکات ولە مەیدانی پراکتیکیدا بەکاری دێنێ،کە پێداویستی ومەیل و ئارەزووە سایکۆلۆییەکانی بێنێتە دی و تێروپاراوی بکات.

"8"

ڕەنگە ئەگەر بڵێین چ شتێک لە دەرێی مێژوودا نیە نەبێت بە زێدەڕۆیی، بەڵکو ئاماژەش بێت بۆ ڕۆڵی هەرە مەزنی مێژوو لە پێکهاتەی کۆمەڵگەدا.مێژووش تەنیا ڕابردوو نیە،بەڵکو ئیستاو داهاتووشە، ئەو زەمەنانە بە جۆرێ ئاوێتەی یەکدی دەبن ودەکەونە حاڵی کارلێک و تەماسەوە ئەگەر هاوێرکرنیان مەحاڵ نەبێت ئەوا گەلەک ئەستەمە.چونکە مێژوو پرۆسەیەکی بەردەوامە ولە گەشەکردن و گۆڕانی بەردەوامدایە و زندوویەتی خۆی لە ڕووداو ودیاردە زندووەکانی شوێنکاتەوە وەردەگرێت وتاریخیەتیان پێدەبەخشێت.هەڵبەتە مرۆڤ قارەمانی سەرەکی و کاریگەری ناو داستانی چڕوچوغوردی مێژووە.ئەم قارەمانەش بە تەبیعت وسروشتی خۆی بوونەوەرێکی گۆڕانپەزێرو گۆڕانخوازە.چونکە خودان هزروبیرە، هەمیشە عەوداڵی زانین و مەعریفەتە وکەڵکەڵەیەکی هەمیشەیی کەشفکاری وداهێنانی هەیەو سەوداسەری ئەوەیە هەموو شتێ، گشت دیاردەو ڕووداوێک لە بنج وبناوان بکات وتاقیبکاتەوە..واتە بە جۆرێک ئاوێتەی پرۆسەی گۆران وگۆڕانکاری دەبێت کە بەخۆیشی دەبێت بە بەشێک لەو پرۆسەیە وبە ئاسانی هیچ قاڵب و سیستەم و ئایدۆلۆژیایەک،جگە لە گۆڕان قەبووڵ ناکات.واتە مرۆڤ بە تەبیعەت بوونەوەرێکی قاڵبپەزێر نیەوبەشێکە لە واقیعی گۆڕان ولەسەرووی پرۆسەی گۆڕانەوە نابێت.کەچی زۆرجار دەسەڵات بەمەبەستی

کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگە بە قازانجی خۆی، دەیەوێ بە تۆبزی لە هەردوو باری تیۆری و پراکتکییەوە کۆمەڵگە لە قاڵبی ئایدۆلۆژیایەکی نەگۆڕوجێگیرو دیاریکراو بدات وهەموو کایە هزری وسیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی وکەلتورییەکانی بەو سەمتەدا ئاراستە بکات و وابنوێنێ هەموو ڕێگا کەلتووری وکۆمەڵایەتی وسیاسی و ئابوریەکانی کۆمەڵگە دەچنەوە سەر هەمان ئایدۆلۆژیاو لەوێندەرەوە درێژە بە ڕەوتی ئاسایی خۆ دەدەن.جا لەم حاڵەتەدا واقیعی کۆمەڵایەتی کە بە گۆڕان ئاوسەو لە زاوزێی بەردەوامدایە، لە خۆتازەکردنەوەو کاژفرێداندایە، لە ڕێگەی بەرهەمهێنانی چەمک و وێناو دۆزوپرەنسیپانی تازەوە خۆی وەکو واقیعێکی کۆمەڵایەتی تازە بەرهەمدێنێتەوە،سنووری ئەم لۆژیکە ئایدۆلۆژیە سیستەماتیکە نەگۆڕو جێگیرە دەبەزێنێ وقاڵبشکێنی وئۆپۆزیسیونکاری دەست پێدەکات..دەسەڵات لەم بارودۆخەدا هیچ جۆرە گلەیی وگازاندەو ڕەخنەیەکی بابەتی وزانستیش قەبوڵ ناکات ودەکەوێتە پینەوپەڕۆی هەڵەو پەڵەکانی خۆی، پرۆژە کاڵوکرچ ونیوەچڵ و هەندێجار وەهمیەکانی خۆی بە ڕووی خەڵکیدا دەداتەوەو لە قەوارەی خۆیان گەورەتریان نیشان دەدات و بە وردە دەسکەوتانی پەراگەندە،داوای دەسکەوتی ستراتیژی و گەورە لە بیر خڵکی دەباتەوە،وایان قەرزاربار دەکات دەبێ منەتبارو شوکرانەبژێریشی بن.هەڵبەتە هەر بەوەندەوە ناوەستێ وبەگوێرەی ڕادەی بارگرژییەکە ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ دەکەوێتە چاوسوورکردنەوەو هەڕەشەو وگوڕەشەو سەرکوتکردن ودوورخستنەوەو تەنانەت پاکتاوکردنی جەستەیی موخالیفان و نەیارانی ڕژیمەکەی.دیارە کە ئایدۆلۆژیا نەیتوانی بەگەڵ پرۆسەی گۆڕان بکەوێ و کرا بە شتێکی پیرۆزی ئاین ئاساو خرایە سەرووی ڕەخنەوەو ویسترا واقیع و کۆمەڵگە کە لە حاڵی گۆڕانی هەمیشەییدایە، لە قاڵبی ئەو بدرێ، نەک ئەو بەگەڵ کاروانی گۆڕان بخرێ کە هەوێن و ماکی ژیانە، زەرەدێکی گەلەک فرە لە ئیمکاناتە فلیڤانیەکانی ئینسان دەدات و ڕەوتی گەشەکردن وپەرەسەندنی واقیع و کۆمەڵگە بەرەو باشتر لە گرێژەنە دەبات ودەبێت بە سەرچاوەی هەموو ستەم و زوڵم و زۆرو دکتاتۆریەتێک وئیدی دەکەوێتە پاشەکشەو هەرەس دێنێ.هەڵبەتە هەندێجار خودی دەسەڵات دەبێتە هۆی پاشەکشەو هەرەسی ئایدۆلۆژیا،دێت لەبەر هەندێ بەرژەوەندی تایبەتی خۆی ،ئیدی چ بەرژەوەندی سیاسی بێ یان ئابوری یان بانگەشەیی وپرۆپاگەندەیی، بەشێوەیەکی زۆر کاڵوکرچ و نابابەتی ئەو ئایدۆلۆژیایە لە مەیدانی پراکتیکیدا پیادە دەکات ودووچاری شکست و ناکامی دەبێت، ئیدی ئایدۆلۆژیاکە چەند لە ڕووی تیۆری و نێوەرۆکەوەو وەکو فیکر

دروستیش بێت، لەبەرچاوی جەماوەری خەڵک دەکەوێت،چونکە خەڵکی ئەوەندەی لایەنی عەمەلی ئایدۆلۆژیا،یان فیکرێک دەبینن ولا گرینگە، دروستی لایەنە تیوریەکەی ئەو فیکرە یان ئایدۆلۆژیایەیان لاگرینگ نیە،هەموو ناکامی یا سەرکەوتنێکی عەمەلی ئایدۆلۆژیاکەش دەگێڕنەوە بۆ لایەنە تیوریەکەی.واتە ئایدۆلۆژیا لە ناو واقیعدا چەند خۆشدەست بێ و واقیعیانەتر بە دەنگ پێداویستیەکانی ژیانیانەوە بێت،ئەوەندە پەسندترە،و دیارە پێچەوانەش پێچەوانەیە. هەر فیکرو ئایدۆلۆژیایەک لایەنی تێوری وپراکتیکی خۆی هەیە.پێویستە ئەم دوو لایەنە لە کارلێکی تەواودا بن.فیکر لە میانەی پراکتیکەوە بوونی خۆی دەسەلمێنێ،پراکتیک بە پشتیوانی فیکرەوە دروستی خۆی دەسەلمێنێ.ئەگەر ئەم دوو لایەنە لە یەکدی دابڕان ئەوا ئایدۆلۆژیا دەبێ بە فیکرێکی ئایدیالی خالیسەی دوور لە واقیع و ڕووداوەکانی ناو واقیع و دەبێت بە کاوێژکردنەوەو وشکەجایەکی بێهوودەو پراکتیکش سەرچاوەی هێزی خۆی لە دەست دەدات و دەبێت بە ئامێرێکی ڕووت.کەواتە ئایدۆلۆژیا وەکو دیاردەیەکی هزری، وەکو جۆرێک لە هزرینی کۆمەڵایەتی لە ناو بونیادی کۆمەڵگەدا کار دەکات و لە هەلومەرجی کۆمەڵایەتی و قۆناغ وسەردەمی مێژوویی نایەتە دابڕان ولە سەرووی گۆڕان و پرۆسەی گۆڕانەوە نییە، وبەمانا تەجرییبەکەی زانیستیش زانست نیە، بە دڵنیاییشەوە بنکەیەکی ئەبستمۆلۆجی ڕووتیش نیە کار بۆ بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیری ومەعریفەت بکات،بەڵکو لە کرۆک وجەوهەردا هزرێکی پراکتیکی بەسیجکارییە، خەڵکانێک ئامادەو ساز دەکات بۆ ئەوەی بە ئاراستەیەکی دیاریکراودا واقیعێکی کۆمەڵایەتی بپارێزن یا بگۆڕن..بۆیە ئایدۆلۆژیاش وەکو هەر تیورییەکی مرۆڤانی سیاسی ،ئابوری یان کۆمەڵایەتی بە گۆڕان وگۆڕانکاری ئاوس و بارگاویە و ژیان ومانی بەندە بەوەوە چەند دەتوانێ بە گوێرەی قۆناغ و دەسکەوت و کەشفکاریە زانستی و مەعنەوی و واقیعی و پێداویستیە مرۆڤانیەکانی کۆمەڵگە خۆی تازەبکاتەوە.چونکە ئایدۆلۆژیا خۆی لە خۆیدا چالاکی وچەلەنگی مرۆڤ، کۆمەڵ ،کۆمەڵە، گەل ،نەتەوە و ژیارو شارستانیەت بەرجەستە دەکات و هەموو ئەمانەش لە حاڵی گۆڕانی هەمیشەییدان، بۆیە ئایدۆلۆژیاش دەبێ بگۆڕێت.هەڵبەتە تیرەی بەشەریش هەرگیز لە ئاستێکی نەزۆکی فیکری وەهادا نییە کە ناچاربێ بە حەپسی ئایدۆلۆژی قاییل بێ، بەڵکو ئەقڵێکی سروشتی وشارستانی ئەوتۆی هەیە کە بتوانێ سنوورو بازنەی ئایدۆلۆژی ببەزێنێ وبەو ئاراستەیەدا بڕوات کە بەتواوەتی خۆی بناسێت و لە خۆی بگات. بۆیە پابەندی بە حەرفیەتی ئایدۆلۆژیاوە خۆی لە خۆیدا بەدۆگماکردنیەتی،دابڕاندنیەتی لە واقیعی ئاوس وبارگاوی بە گۆڕان و

رەنگە هەندێجار ببێتە مایەی داڕووخان وهەرەسهێنانی تەواوەتی ئەو ئایدۆلۆژیایە. بۆیە هەر دەسەڵاتێک بیەوێ لە پێناوی بەرژەوەندی خۆیداو بە تۆیزی لە هەردوو باری تیوری وپراکتیکیەوە کۆمەڵگە لە قاڵبی ئایدۆلۆژیایەکی نەگۆڕ بدات، ئەوا ئاو لە دنگا دەکوتێ و بیەوێ ونەیەوێ جارِی مەرگی خۆی دەدات.

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

-*جوستاف لوبون/سیکولوجیە الجماهیر/ت:هاشم سالح/بیروت ١٩٩١

-*بارزان/ژ:٢٠١٠/٤/٢٥/١٦١،حەمە کەریم عارف

-*الایدولوجیە/محمد سبیلا/المرکز الپقافی العربی- بیروت/١٩٩٢

-*گریز از ازادی/اریک فروم/ت:عزت الله فولاد وند/چاپ ششم ١٣٧٠/انتشارات مروارید

-*سیکولوجیە السلگە/گ١٩٩٩/١ سالم القمودی

ژینامە

حەمە کەریم عارف

*- کەرکووکییە و لە ساڵی ١٩٥١دا لەدایک بووە.

•- لە ساڵی ١٩٧٥ کۆلیژی ئەدەبیاتی بەغدای تەواو کردووە.

•- یەکەم بەرهەمی شیعرێکە بەناوی (هەڵبەستێکی هەتیو کەوتوو) کە لە ژمارە (١٧٠) ڕۆژنامەی هاوکاری لە ١٩٧٣/٦/٨ بڵاوبووەتەوە.

•- لە ساڵی ١٩٧٥ەوە بە بەردەوامی نووسین و بەرهەمی ئەدەبی بڵاو دەکاتەوە.

•- سەرنووسەر یان بەڕێوەبەری نووسین یان سکرتێری نووسین یان ئەندامی دەستەی نووسەرانی ئەم گۆڤار و بڵاوکراوانە بووە: گۆڤاری گزنگی نووسەرانی کەرکووک، نووسەری کوردستان، کەلتوور،نووسەری کورد، گوڵانی عەرەبی، ئاڵای ئازادی تا ژمارە ٢٢٢، گۆڤاری نەوشەفەق.

* - جگە لە ناوی خۆی، بە تایبەتی لە گۆڤاری گزنگی نووسەرانی کەرکووک،نووسەری کوردستان، کەلتوور، ڕۆژنامەی ئاڵای ئازادی تا ژ: ٢٢٢ بەناوی گۆڤەند، زنار، سیپان، پاکزاد، محەمەدی حاجی، سیروان عەلی، دیدار هەمەوەندی، هێژا، ح. ع ،هامون زێباری، با زەوان عەبدولکەریم،قەرەمیرزا، ڕەندی عارفزادە، حەمۆکە، بەرهەمی بڵاو کردووەتەوە.

*- لە ساڵی ١٩٧٤ – ١٩٧٥دا پێشمەرگەی شۆڕشی کوردستان بووە، لە هەشتاکاندا بۆ ماوەی نۆ ساڵ، بێ وابەستەگی حیزبی پێشمەرگە بووە و وەکو بەشدارییەکی مەیدانی و ویژدانی لە خەباتی ڕەوای نەتەوەی کوردا شانازی پێوە دەکات و منەت بەسەر کەسدا ناکات، چونکە باوەڕی وایە کە ڕۆڵەی میللەتی مەزلوم مەحکومە بە پێشمەرگایەتی.

•- لە هەشتاکانەوە تا ٢٠١٠/٨/٢٠ڕاستەوخۆ سەرپەرشتی و سەرۆکایەتی لقی کەرکووکی یەکێتیی نووسەرانی کوردی کردووە.

•- زۆر بەرهەم و کتێبی چاپ و بڵاو کردووەتەوە، لێ زۆربەی هەرە زۆریان، بە تایبەتی ئەوانەی لە چیادا چاپ بوون بە نوسخەی هێندە کەم بڵاوبوونەتەوە،لە نرخی نەبوو دان و هەر ئەوەندەیە کە لە فەوتان ڕزگار بوون. هەندێک لە وانە:

١-تیرۆژ، کۆ چیرۆک، چاپی یەکەم ١٩٧٩

٢-کۆچی سوور، ڕۆمان، چاپی یەکەم،١٩٨٨،چاپی سێیەم ٢٠٠٧

٣-بەیداخ، چیرۆک، چاپی یەکەم ١٩٨٨

٤-داوەتی کۆچەرییان، کۆ چیرۆک ،چاپی دووەم ٢٠٠٥

٥-لە خۆ بێگانە بوون، کۆمەڵە چیرۆک،چاپی یەکەم (١٩٩٩) دەزگای گوڵان

٦-کوچ سرخ، کۆ چیرۆک، بە فارسی، وەرگێران چاپی یەکەم ١٩٨٧ شاخ

٧-نینا، ڕۆمان، سابت رەحمان، چاپی یەکەم،شاخ،١٩٨٥ چاپی سێیەم ٢٠٠٥

٨-نامۆ، ڕۆمان، ئەلبیر کامۆ، چاپی یەکەم، شاخ١٩٨٧چاپی چوارەم ٢٠٠٩ وەشانخانەی سایە،سلێمانی

٩-ڕێبەر، ڕۆمان، مەهدی حسین، چاپی یەکەم (شاخ) ١٩٨٣، چاپی دووەم، ٢٠٠٧

١٠-شکست، ڕۆمان، ئەلکساندەر فەدایەف، چاپی شاخ (راه کارگر)، چاپی دووەم، ٢٠٠٩ خانەی وەرگێڕان.

١١- هاوماڵەکان، ڕۆمان، ئەحمەد مەحمود، چاپی دووەم ٢٠٠٠ دەزگای گوڵان

١٢ – بێناسنامەکان، ڕۆمان، عەزیز نەسین، چاپی سێیەم ٢٠٠٦

١٣- قوربانی، ڕۆمان، هیرب میدۆ، چاپی یەکەم ٢٠٠٤ دەزگای شەفەق

١٤- دووره ولات، ڕۆمان ع. ڤاسموف، چاپی یەکەم٢٠٠٠ دەزگای گوڵان

١٥- ئازادی یا مەرگ، ڕۆمان، کازانتزاکیس، چاپی یەکەم ٢٠٠٣ کتێبخانەی سۆران، چاپی دووەم: ٢٠٠٨

١٦- چیرۆکەکانی سەمەدی بیهرەنگی، چاپی دووەم، ٢٠٠٤ کتێبخانەی سۆران هەولێر

١٧- ئامانجی ئەدەبیات. م. گۆرکی، چاپی شاخ ١٩٨٥

١٨- ئەو رۆژەی کە ونبووم (کۆمەڵە چیرۆکی بیانی) چاپی یەکەم،٢٠٠٦

١٩- جێ پێ (کۆمەڵە چیرۆکی فارسی) چاپی یەکەم ٢٠٠٦،نووسەرانی کەرکوک

٢٠- زندە خەون، کۆمەڵە چیرۆک، چیخۆف،چ١،دەزگای موکریانی

٢١- چیرۆکستان ،کۆمەڵێک دەقورەخنەی جیهانی چ١ ،٢٠٠٥،نووسەرانی کەرکوک

٢٢-دیدارو دەقو رەخنە،چ١،٢٠٠٥

٢٣-دیداری چیرۆکڤانی، چ١،٢٠٠٥

٢٤-ئەو بەرخەی کە بوو بە گورگ ،چ١،٢٠٠٨نووسەرانی کەرکوک

٢٥- میوان، چیرۆک،ئەلبێر کامۆ

٢٦- مەسەلەی کورد لە عێراقدا،عەزیز شەریف،چاپی دووەم ٢٠٠٥

٢٧- مێژووی رەگ و رەچەڵەکی کورد، ئیحسان نوری پاشا،چ١،١٩٩٨١

٢٨- کورد گەلی لە خشتەبراوی غەدر لێکراو، د. کوینتەر دیشنەر، چاپی سێیەم ٢٠٠٤

٢٩- لە مەهابادی خوێناوییەوە بۆ کەنارێن ئاراس، نەجەف قولی پسییان، چاپی یەکەم ٢٠٠٦

٣٠- کورد لە سەدەی نۆزدەوبیستەمدا،کریس کۆچرا،چاپی شەشەم ٢٠١١

٣١ –کورد لە ئینسکلۆپیدیای ئیسلامدا،چاپی یەکەم ١٩٩٨

٣٢- چینی کۆن، چ١(   )دەزگای موکریانی

٣٣- دلێریی خۆراگرتن، ئەشرەفی دەهقانی

٣٤- خەباتی چەکداری هەم تاکتیکە هەم ستراتیژ، مەسعودی ئەحمەد زادە

٣٥- ڤنسنت ڤان گوگ، شانۆنامە، باول ئایز لەر

٣٦- بە دوعا شاعیرەکان، شانۆنامە، جەلیل قەیسی (گزنگ ژ:١٢)

٣٧- جولەکەکەی مالّتا، شانۆنامە،کریستۆفەر مالرۆ.

٣٨- دادپەروەران، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ

٣٩- بەد حالّی بوون، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ.

٤٠- چاو بە چاو، شانۆنامە، گەوهەر مراد (غولّام حسەینی ساعیدی)

٤١- ریچاردی سێیەم، شانۆنامە، شەکسپیر.چاپی یەکەم ٢٠٠٩، بڵاوەخانەی سایە، سلێمانی

٤٢- گەمەی پاشا و وەزیر، شانۆنامە، عەبدوڵلائەلبوسێری..

٤٣- منداڵە دارینە، چیرۆکی درێژ بۆ منداڵان.

٤٤- فاشیزم چییە؟ کۆمەڵە چیرۆک بۆ منداڵان، یەلماز گونای

٤٥- شوانە بچکۆلەکە، چیرۆکێکی درێژی چینی یە بۆ منداڵان

٤٦- زارۆکستان (چوار شانۆنامە بۆ مناڵان)

٤٧- چەند چیرۆکێک لە ئەفسانەی یونانی کۆنەوە (٢٣ئەفسانە)

٤٨- لە گەنجینەی حیکایەتی تورکمانییەوە. (ئەفسانەی ئەسپی ئاشق)چاپی یەکەم٢٠٠٨

٤٩- ئەفسانەێن گریکی و رۆمانی، چاپی یەکەم (٢٠٠٤) کتێبخانەی سۆران، هەولێر

٥٠- ئیلیادە، هۆمیرۆس، چ١،دەزگای سەردەم ٢٠٠٩

٥١- گۆڤەند و زنار (فەرهەنگی فارسی – کوردی) حەمە کەریم عارف، چ١(٢٠٠٦-٢٠٠٨)دەزگای موکریانی

٥٢-چۆنیەتی فێربوونی زمانی فارسی، چ١، ٢٠٠١

٥٣- چرنیشفسکی، فەیلەسوف و زانای گەورەی میللەتی روس

٥٤- چایکۆ فسکی، ژیان و بەرهەمی.

٥٥- ئیدگار ئالین پۆ، ژیان و بەرهەمی.

٥٦- جاک لەندەن، ژیان و بەرهەمی

٥٧- گوگول، نووسەری ریالیست

٥٨- یەڵماز گونای، ژیان و بەرهەمی

٥٩- سادقی هیدایەت، ژیان و بەرهەمی

٦٠- خافروغ لە شیعر دەدوێ، ژیان و بەرهەمی

٦١- راگەیاندن لە پەراوێزی دەسەڵاتدا (بە شەریکی) چاپی یەکەم (٢٠٠١) دەزگای گوڵان

٦٢-راگەیاندن لە نێوان حەقیقەت بێژی و عەوام خەڵەتێنی دا، حەمە کەریم عارف،چ(١)،٢٠٠٥

٦٣- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (لە کۆنەوە تا سەدەکانی ناڤین).چاپی یەکەم٢٠٠٨

٦٤- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (لە سەردەمی رینیسانسەوە تا ئێستا).چاپی یەکەم٢٠٠٨

٦٥- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (ئەدەبیاتی ئینگلیزی زمان- ئەمریکاو ئینگلیستان لە سەرەتاوە تا ئێستا).چاپی یەکەم٢٠٠٨

٦٦- ریالیزمودژە ریالیزم لە ئەدەبیاتدا،سیروس پرهام،چ٢٠٠٤،١،دەزگای سپیرێز

٦٧- قوتابخانە ئەدەبییەکان،رەزا سەید حسەینی، چ٢٠٠٦،١دەزگای موکریانی

٦٨- مێژووی ئەدەبیاتی روسی، سەعیدی نەفیسی

٦٩- لێکدانەوەیەک لەمەڕ نامۆ ، لویس ریی ،چ٢، ٢٠٠٦

٧٠- هونەروژیانی کۆمەڵایەتی، بلیخانۆف، چ١(٢٠٠٥)دەزگای موکریانی

٧١- گوزارشتی مۆسیقا،د. فوئاد زکریا، چ١،یانەی قەڵەم ٢٠٠٦

٧٢- رێبازە هونەرییەکانی جیهان

٧٣- پێکهاتەی بەدەنی و چارەنووسی ئافرەت،(چ١) ٢٠٠٦

٧٤- شیعر کوژی..حەمە کەریم عارف، چ١/ ٢٠١٠/کۆمەڵەی روناکبیری و کۆمەڵایەتی کەرکوک، ژمارە(٧٠)

٧٥- دەربارەی رۆمانو چیرۆک، حەمەکەریم عارف،چ١، ٢٠٠٨

٧٦- مەرگی نووسەرو چەند باسێکی دیکەی ئەدبی-رۆشنبیری،حەمەکەریم عارف،چ١، ٢٠٠٥نووسەرانی کەرکوک

٧٧- ناودارانی ئەدەب، حەمە کەریم عارف، (چ١) دەزگای موکریانی،٢٠٠٩

٧٨- پەیڤستانی من، حەمە کەریم عارف،چاپی یەکەم()

٧٩- پەڵکە رەنگینە، حەمە کەریم عارف،چ١، ٢٠٠٤

٨٠- خیانەتی حەڵاڵ، حەمە کەریم عارف

٨١-بووکی هەزار زاوا،(جانتا) کۆچیرۆک، بزورگی عەلەوی

٨٢-ئەبوزەر، د.عەلی شەریعەتی

٨٣-ریوایەت، ڕۆمان، بزورگی عەلەوی

٨٤-وقفات فی رحاب الپقافە الکوردیە، حەمە کەریم عارف

٨٥-هەژاران، ڕۆمان، دوستوفسکی

٨٦-دەیڤد کۆپەرفیلد، (رۆمانی کورتکراوە بۆ نەوجەوانان) چارلس دیکنز

٨٧-ئۆدیسە، داستان، هۆمیرۆس

٨٨- ظل الصوت و قصص اخری، تقدیم و ترجمە جلال زنگابادی

٨٩-شازادە و گەدا، رۆمان، مارک توین

٩٠-توحفەنمای ئەدەبیاتی جیهانی

٩١-سفرەی فەقیران   حەمە کەریم عارف

٩٢-باڵندەکەی من   رۆمان، فریبا وفی

٩٣- نامەکانی تولستۆی

٩٤- جەمیلە، رۆمان   جەنگیز ئایتماتۆف

٩٥- حەفتا چیرۆکی چینی بۆ مناڵانی کورد

٩٦- الرحیل الدامی....تقدیم وترجمە: جلال زنگابادی

٩٧- كۆڵوانە سوور... کۆچیرۆک بۆ منداڵان

٩٨- ئەو پیاوەی کە سێبەری خۆی فرۆشت ..رۆمان..شامیسۆ

٩٩- دکتۆر...شانۆنامە...برانسیلاڤ

١٠٠- با خەییام باش بناسین /جەلال زەنگابادی

١٠١- دۆزەخی پیرۆز، رۆمان ،برهان شاوی

١٠٢- من و نەنکم و ئیلاریون و ئیلیکۆ / رۆمان / نودار دومبادزە

١٠٣- یادگارییەکانی خانەی مردووان/ دۆستویفسکی

١٠٤-مێژووی رۆمانی تورکی

١٠٥- دیوار...کۆچیرۆک...............کۆمەڵێک نووسەر

١٠٦- کۆکۆرۆ..............ڕومان.........ناتسومی سوسکی

١٠٧- کانییە قارەمان....کۆچیرۆک بۆ مێرمنداڵان /حەمەکەریم عارف

١٠٨- ئەودیوی مەرگ...........حەمەکەریم عارف/چ١٢٠٠١/ موکریانی

١٠٩- قاوشی ژمارە شەش/ چیخۆف/ پێشەکی و پاچڤەی: حەمەکەریم عارف

١١٠- گەمژە، ڕۆمان، دوو بەرگ، دۆستۆیفسکی

١١١- دەربارەی هۆزان و هۆزانڤانی...

١١٢- ساڵنمای ژیان و بەرهەمی...

١١٣- تاراس بۆڵبا/ ڕۆمان/ گۆگۆل

١١٤- لە زمانی چیرۆکنووسانەوە

١١٥- جیهانی چیرۆک (کۆمەڵێک دەق ورەخنە)

١١٦- رۆبینسۆن کرۆزۆ/ ڕۆمان/ دانیل دیفۆ

١١٧- هەزار پیشە...............حەمەکەریم عارف

١١٨- چیخۆف...هنری ترۆیا

١١٩- دۆنی ئارام/١

١٢٠- دۆنی ئارام/٢

١٢١- دۆنی ئارام/٣

١٢٢- دۆنی ئارام/٤

١٢٣- دەربارەی ئۆدێسە

١٢٤- دەربارەی نامۆکەی ئەلبیر کامۆ

١٢٥-ژیان و بەرهەمەکانی دۆستۆیفسکی

١٢٦-گەنجینەی ئەدەبیاتی کلاسیکی جیهان

١٢٧-بەنگکێشێکی عەودالی بەهەشت"ڕۆمان"

١٢٨- سێو و سیمرغ" کۆ حیکایەت"

١٢٩- بیرەوەرییەکانی ئانا گریگۆریڤنا دۆستۆیفسکی

١٣٠-پوشکین سەرقافڵەی ئەدەبی ڕووسی

١٣١-گۆگۆڵ،دامەزرێنەری ریالیزمی رەخنەیی

١٣٢-ڕەبەنێکی ڕەشپۆش، چیخۆف

١٣٣- کەنیزۆ ،کۆمەڵێک چیرۆکی هەڵبژاردەی فارسی

١٣٤- داستانی بەرخودان ، ن: ئەشرەفی دیهقانی .

١٣٥- جیرۆکی شاریک ، رۆمان ، ئەحمەد مەحموود.

١٣٦- مردووی زندوو ، ڕۆمان ، هنری ترۆیا

١٣٧- کۆڵانی میدەق، رۆمان، نەجیب مەحفوز

١٣٨- چۆن پۆڵامان ئاودا، ڕۆمان، ئۆسترۆفسکی

١٣٩- بیست و سێ چیرۆکی تۆڵستۆی

١٤٠- چارەنووسی مرۆڤێک ،شۆلۆخۆف

١٤١- قەیرانی سێبەر ، حەمە کەریم عارف

١٤٢- ئەفسانەی تەروادە

١٤٣- لە بەردەم عەرشدا، نەجیب مەحفووز

١٤٤- دڵی شەو، نەجیب مەحفووز

١٤٥- ئاوێنەکان، نەجیب مەحفووز

١٤٦- جەنابی ڕێزار، نەجیب مەحفووز

١٤٧- دەورانی منداڵیم، ماکسیم گۆرکی

١٤٨- خڕخەپان ، گی. دو مۆپاسان

١٤٩- یەڵماز گونای (ژیانی سەر بەرزانە)

١٥٠- هاوسەفەر ،ماکسیم گۆرکی.

١٥١- ئەو ڕۆژەی سەرکۆمار کوژرا، نەجیب مەحفووز

١٥٢- خەمی نان (لە نێو خەڵکیدا) ،ماکسیم گۆرکی

١٥٣- ڕۆژانی زانستگەم، ماکسیم گۆرکی

١٥٤- پییر و جان، ڕۆمان ، مۆپاسان

١٥٥- دەنگدانەوەکانی ژیانم، نەجیب مەحفووز

١٥٦- دەروازەیەک بۆ سینەمای کوردی، بورهان شاوی

١٥٧- بیل ئامی، ڕۆمان، مۆپاسان

١٥٨- ساڵپا، ڕۆمان، یڵماز گونای

١٥٩- ڤیان، کۆ چیرۆک، مۆپاسان

١٦٠- هۆرلا، کۆ چیرۆک، مۆپاسان

١٦١- هەوەڵین بەفر، کۆچیرۆک، مۆپاسان

١٦٢- دوو هاوڕێ، کۆچیرۆک، مۆپاسان

١٦٣- چاوەڕوانی، کۆچیرۆک، مۆپاسان

١٦٤- خاتو باتیست، کۆچیرۆک، مۆپاسان

١٦٥- دەروازەیەک بۆ جیهانی چیرۆک وڕۆمان،حەمەکەریم عارف

١٦٦- خیانەتی حەڵاڵ، حەمە ەریم عارف، چ٢

١٦٧- شەری ئاخر زەمان، رۆمان، ماریۆ بەرگازیۆسا

١٦٨- دەق بییانووە بۆ گێڕانەوە، حەمە ەریم عارف

١٦٩- خان خەلیلی، ڕۆمان، نەجیب مەحفوز

١٧٠- هۆلیوود، رۆمان، بۆکۆفسکی

١٧١- ماسیە زێڕینەکە، رۆمان، لۆکلیزۆ

١٧٢-سەربهوردی پیرەمێردێکی سەد ساڵە، رۆمان

١٧٣- حەمە کەریم عارف پیاوێک....غازی حەسەن

١٧٤- سەفەرنامەکەی ریچ

١٧٥-ئیفلاسی سیاسی و قاتی سیاسەتوان

فەرهەنگۆک

ئا

ئەداو ئەتوار: رەوشت و ئاکار

ئارایشتکار : ئارایشتگەر ، مکیاجکار

ئەوک : قورگ، گەروو، بەرمل

ئاسیو : ئازار، بەڵا ، زیان، زەرەر

ئاشخانە : مووبەق، چێشتخانە

ئەنگۆ: ئێوە، هەوە، هون

ئەگەرنا: دەنا، ئەگینا، ئەگین، گەرنا

ئێژی : دەڵێی

ئەفسووناوی : سیحراوی، جادوویی

ئیکلام : کڕنۆش، سەرچەماندن بۆ ڕێزگرتن

ئامێز : باوەش، هەمێز

ئەزبەنی : گەورەم، قوبان

ئاران: گەرمەسێر، گەرمیان، زستانەوار

ئۆین: پیلان، دەسیسە، فێڵ و مەکر

ئۆینباز : بەمەکرو فێڵباز، پیلانگێڕ

ئێشک: پاس، کێشک

ئاکنجی: نیشتەجێ

ئالوودە:گیرۆدە، خووپێگرتوو

ئاوەز: هۆش، فام، ئەقڵ

ئاشپەز: شیوکەر، چێشت لێنەر، چێشتچی

ئەنگێزە: هۆ، هاندەر، سۆنگە

ئەستەم: زەحمەت، ئاسێ ، دژوار

ئەسەح: ئەکید، خویا، مەعلووم

ئیرەیی: حەسوودی

ئەستێڵ: حەوز

ئیستەرەم: دەمەوێ

ئەستەڕ: بەر، بەری کەواو...

ئاپۆڕا: حەشامات، قەرەباڵغی، حەشیمەت

ئاشووب: پەشێوی و ئاژاوە

ئەوزار: ئامراز، ئامێر، وەسیلە

ئاغەڵ: جێی داکردنی مەڕو بزن لە دەمی سەرمادا

ئەسکەمیل: کورسی

ئاوەز: ئەقڵ

ئاخێز: نیوە هەستان

ئەوقات: پارێزەر

ئۆل: ئاین

ئیسقایی: نەخۆشی ئاوبەند

ئیکۆنە: شەمایل، وێنەو پەیکەری پیاوانی ئاینی ومەزەبی

ئاریشە: کێشە، گرفت

ئاودڕکە: ئاودڕ، ئەو شوێنەی ئاو دایدڕیبێ

ئاڵچاخ و دەنی: سووک و بێ ئابڕوو، خوێڕی

ئاوردوو: سوتەمەنی،شەواتەک،ئێزنگ وقەڵاشکەری

ئاسین: قۆڵەکراس، قۆڵەکەوا، سۆرانی

ب:

باوەژن: زڕدایک، هۆی دایک، باجی

بیرازکردن: دارکاری کرن

بایەقوش: کوند، کوندە پەپو، بوەکوێرە

باب: باوک

باڵانما: باڵانوێن، ئاوێنەی باڵاڕوان

بەلەز: خێرا، بەپەلە، گورج

بایس : هۆ، باعیس ، سەبەب

بلوور: شووشە

بێنەوا: هەژار، بێچارە، داماو

بە تۆبزێ: بە زۆر، بە خورتی

بە روحم : بە بەزەیی ، دلۆڤان

برنجە: جۆرە کانزایەکە، زەردی سەماوەر(قصدیر)

بەلەنگاز: بێچارە،نەدار، بەسەزمان

بەرۆک: یاخە، یەخە

بەکاوەخۆ: بە هێواشی

بەرسڤ: وەڵام

بەڕک: گیرفان، باخەڵ

بالیفۆکە: سەرینی بچووک، گۆشە

بوری: تێپەڕی

بیلبتون: بە تەواوەتی

بەو ئاوایە: بەو جۆرە، بەو شێوەیە

باریە: لۆسە

بەستێن: رۆخ، کەنار، گوێ چەم، دەم چەم

بێشە: دارستان، لێر

بەرکۆشە: بەرهەڵبێنە

بن پیاڵە: ژێر پیاڵە

بۆرەقنە: ئامال بۆر، مەیلەو بۆر، بۆرباو

بوێر : ئازا، دلێر

بێوەی: بێ زیان، سەلامەت

باڕ : بێچووە مەلی بەهارە

بێزوو: بێزگ، مەگیرانی

بێزگەوان: بێزووکەر

بەڵانس: هاوسەنگی

بارتەقا: باتەقا، هەنبەر، بەرانبەر

باجەوان: باجگر

بەسوێ: بە ژان، بە ئازار

بەردەبار: پیاوی زاناو بە تەگبیر

بێدادی: نەهەقی

بەیتاڵ: پزیشکی ئاژەڵان

بویەر: رووداو

باژێرۆک: شارۆچکە

باشار: دەربردن، خۆراگرتن

بەرایی: پێشایی، بەراهی

بەڵەد: شارەزا، رێزان، رێنوێن

بەفرە ژیلکە: بەفری زۆر دەنک ورد

بەلەک: پووز

بە خورتی :بە تۆپزی

بالیف: سەرین، پشتی

بەگەنکردن: پەسندکردن

باندۆر: کاریگەریی

بایس: هۆ،باعیس، سۆنگە

بەرخودان: مقاوەمەت

بارخانە:کەلوپەلی بازرگانی، باری لەسەر یەک هەڵچنراو

بەرجەوەن: دیمەن

بۆدڕ: بۆنی توندی ماسی و تەگە

بۆدراو: برژاو، خاوەبرژ

بەڵخ: بەڵغ، کەڕوو

باسریشک: بەفرو باران پێکەوە

پ:

پێشخزمەت: نۆکەری بەردەستان

پارک: باخ

پسمام : کوڕە مام، ئامۆزا

پواز: سنگێکە لە درزی داری قەڵشاوی دەنێن تا نەیەتەوە یەک

پۆڕ: باڵندەیەکی خۆش گۆشتە، لە مریشک گەورەترە

پێشکار: خزمەتکار

پەیڤ : وشە، وتە ، قسە

پەز: مەڕ، مێگەلە مەڕ و بزن

پەری : فریشتە

پاژ: بەش

پرتەو: تیشک ، روناکی

پێکڤە: پێکەوە، بە هەڤڕا

پڕ: زۆر، تەژی

پۆستین: فەروە، کەوڵی تیسکن

پەژمردە: چەرمسی، ژاکاو

پایدۆس: دەست لە کار هەڵگرتن

پۆلکە: گاگۆز

پەسیو: پەسیڤ، هەڵامەت

پیتاک: باربوو، کۆکردنەوەی دارایی

پێل: شەپۆل

پەسلان: قیامەت، ئەو دنیا

پاتاوە: پێڵاو، کاڵە.

پاتۆق: شوێنی کۆبووەوە

پۆڕ: قژ

پێشداوەری: حوکمی پێشوەختە

پانکردنەوە: ماستاوساردکردنەوە، ڕووپامایی

پەشم: قسەی قۆڕو بێ مانا

پزیشکیار: یاریدەدەری پزیشک

پەتۆ: بەتانی

پووت: ١٦کیلۆگرام

پاڵدوو: پاڵوو، کەژووی بن کلکی بارەبەر

ت:

تەمەشاڤان: بینەر، سەیرکەر

تەماشاخانە: شانۆ، نمایشسەرا

تەژی: پڕ، لیپاو لیپ، سەر ڕێژ

تا: لا، لایەن

تێشت: نانی بەیانی، قاوەڵتی، بەرقلیان، تاشتی

تالووکە: مەترسی، خەتەر

تەبارە: دەغڵی گەیشتووی نەدوراو، قایمە دەغڵ

تەژەو ناقۆلا: گەورەو ناشیرین

تاین: یارۆ، فلان، ناڤبری

تاژی: سەگی ڕاو، تانجی

تەشقەڵە: گەڕ، بیانووپێگرتن

تەیرو تو: باڵندەو مەلان

تەوازۆ: تەوازی، عوزرخوایی، داوای بوردن

تخوب: سنوور، کەوشەن، تخووم

تەوێڵ: ناوچەوان، هەنیە، ئەنی، توێڵ،جەمین

تۆرینۆک:توورەو دڵناسک

تەختەبەن: تەختە خەو

تەقوو: بەڵکوو ،هاتوو

تاقەتکردن: شاردنەوە، داکردن

تۆلاز: مێباز، چاو لەوەرێن

تیلمە: تیلماسک

تیلاگ: لاسەر

تاوەگاز: تاوانگاز، بە هەتاو سووتاو

تەڵفیزی: تەڵفیسی، تەوس، گاڵتەو گەپ

تەریدە : رێگر ، چەتە

توولەک: وەرینی مووی لەش

تۆسن: سەرکێش، نا رام

تەڤگەر: نەسرەوت، بزووتنەوە

تەمراندن: کوژاندنەوە

تاری : تاریک

تۆماکۆ : تووتن

تەشبریق : هەورە تریشقە، بروسکە

تووک: نزای خراپ ، دوعای شەڕ

تاخ: گەڕەک

تاس: سەر رووتاوە، دەغسەر

تەرز: جۆر، نەوع

تەخلیت: نە ئەسڵ، تەقلید، کۆپی

ج:

جەگەن: گیایەکە لاسکی سێ سووچە لە زەڵکاودا دەڕوێ

جنگن: شەڕانی، دڕ، نەگونجاو، جنگز

جنگز: شەڕانی، بەدفەڕ

جەلۆ: هەرزە پیاو، سەرسەری

جندەخانە: سۆزانی خانە، قەحپەخانە

جەڕباندن:تاقی کردنەوە، تەجرەبە کردن

جوڕنە: حەوزۆکەی گەرماو

جما: جوڵا، بزوا

جڤاکی: کۆمەڵایەتی

جوابی کرد : دەری کرد ، ئیزنی دا

جمکانە : دووانە، جمک، لفانە

جەندەک: تەرم

جلە شینە: قەوزەی سەر ئاو

جانکوش: مجێوری کڵێسا، خزمەتکاری کڵێسا.

چ:

چەلەنگ: چوست و چالاک، گورج و گۆل، شۆخ و شەنگ

چینی: جۆرێ سواڵەتی هەرەباشە، وەکو کاشی

چتۆ: چۆن، چلۆن، کوو

چڕین: وتن (بۆ گۆرانی و قام)

چێڵ: مانگا

چەنگ: ئامێرێکی موسیقایە، هارپ

چەکمە: جەزمە، پووت

چەمەنزار: مێرگ، مێرغوزار، سەوزەزار

چما: بۆچی، ئەڕا، لەبەرچی

چقڵ: دڕک، دڕو، دڕی

چەرچی: فرۆشیاری گەڕیدە، دەستفرۆش

چوغورد: چوغور، چغر، چڕ

چمک: سووچ، گۆشە

چوارنکال: هەرچوارلا

چێبوو: دروست بوو

چەمووش: سڵ، ڕەوەک، لەقەهاوێژو گازگر

چەرموو: سپی

چەرچی: دێوەرە،فرۆشیاری گەرۆک، دەستفرۆش

چاوساغ: دەسکێش، جاسووس، سیخوڕ

چەلیپا: خاچ، سەڵیب

چاوگ: دەستە چیە

ح:

حایرمان: سەرسام بوون

حەسار: حەوش

حەنەک: جەفەنگ،قسەی گاڵتەو گەپ

حەشەری: بەر بەتاو، ژنی بە ئاڵۆش

حەژمەت: مەینەت، خەفەت، کەسەر، داخ، خەم

حەجامات: خوێن بەردان

حەوجە : پێویست

حەوێق: بەرزایی ئاسمان

حەسحەس: پاسەوانی شەوی ناوشار، جەزایرچی

خ:

خەنی لە خۆتان: خۆشی لە خۆتان

خشکۆک: دەلال، جوانکیلە، جوان، قەشەنگ

خەنەقاندن: خنکاندن ، لە سێدارەدان

خوبزە: خولاّم، نۆکەر، خزمەتکار، خزمەتچی

خورجین: هەگبەی لە بەن، جانتای لە بەن، خورج

خا: خات، خاتوون، خانم ، یا

خاپاندن: فریودان، تەفرەدان، خەڵەتاندن

خاپینۆک: فریبۆک، فێڵباز

خانەدان: نەجیمزادە، ئەسڵزادە

خودان: خێو، خاوەن، ساحێب

خوڵک: خولق

خۆرتی: بە تۆبزی، بە زۆری

خشت: رێک، بێ کەم و زیاد

خاکی: بێ هەوا، بێ فیز

خەرگە: پەڕۆی کۆن و پیس

خوابەختەکی: خۆو بەخت، بە هەڵکەوت

خەبتین: خەبات کردن

خشکۆک: جوان، خشیک

خویا: ئاشکرا، دیار ، روون

خۆرانگاز: تاوە سووت، سووتاو لەبەر خۆر

خەفیە :جاسووس، خەوەرچین، هەواڵدز

خۆڵەکەوە: خۆڵەمێش

خەمرە: کوپەی زۆر گەورە

خەنۆل: خەندەران، دەم بە پێکەنین، ڕووخۆش

خزاگ:عەرەبانەیەک کە بەسەر بەفرا ڕایدەکێشن

خەنەتیلکە: قرێژە بەرد، قەوزەی سەر بەرد،خەنە تیفک

خوارۆخ: زۆرخۆر، پڕخۆر

خەپلە: خڕخەپان، کولەباڵای قەڵەو

خەلەک: ئەڵقە

خەرەنگەز: مۆزەشینە، مێشەکەرانە، مێشێکی سەوزی گەورەیە بە وڵاخی بەرزەوە دەدات

د:

داماو: بێنەوا، بەلەنگاز، بێچارە

دەڤەر: ناوچە، ئاقار، شوێن، جێ

دێرکەوتن: دواکەوتن

دلپاقژ: دڵپاک، بێ فڕو فێڵ، بێ گزی

دەربار: دیوەخان و بارەگای پاشا

دەهری : زۆر تورە

داگەڕان: هاتنە خوارەوە

دڵنەواز : دلگیر، مایەی دڵخۆشی

دلۆڤان: بە بەزەیی، دڵنەرم، میرەبان

دیدەوانی: ئێشکگرتن (بە تایبەتی ئێشکی سەر قەڵات و بورجان)

داپیرە: دایە گەورە، نەنک

دەلیڤە: دەرفەت ، هەل

درەخت: دار

دەرباریيان: دەست وپێوەندانی دیوەخان و بارەگای پاشایەتی

دڕوو: دڕک، چقڵ، دڕی

دڵڕەش: بێ بەزەیی، ستەمکار، دڵرەق، ڕکوونی

دامە: مۆر

دنگ: دینگ، ئامرازی چەڵتووک کوتان

دەڵەکدان: پاڵنان

دڕدۆنگ: دوودڵ، بە گومان

دوونیەتی: خوێڕیەتی، بچووکی

دەڵەچە: مەرایی کەر، ماستاوچی

دۆنکی: داردەستی حەسحەسی ناو بازاڕ

دیرۆکنووس: مێژوو نووس

دەڕەڤی: هەڵەهات، رایدەکرد

دەرۆزە: گەدایی، سواڵ

داشۆ: کاکە، براگەورە

دەهری : زۆر تورە

دەخەبتن : خەبات دەکەن

دۆغری : راست ، دروست

داغان : رووخان، وێرانکردن

دەغوول: دەسبڕ،خاپینۆک، فێڵباز، گزیکار

دوئێل: مبارەزە

دۆتمام: کیژەمام، ئامۆزا (بۆ کچ)

دەسەنە: بەخشین،

دوڕ: ناوەند، ناوەڕاست

دێر، درەنگ، جێگەی رەبەنانی فەڵە

دەست قلّپ: ماڵ بەفیرۆدەر

دەستە خوشک: دۆستی خۆشەویستی ژن بۆ ژن

دارکرۆک: دارکوتکە، دارکونکەرە

دەرەک: پۆلیسی دەرێی شار

ڕ:

رەقسین: سەما، هەڵپەڕین

ڕنەک: قەشەو

ڕدێن: ریش

روندک: فرمێسک، رونتک، ئەسر، ئەسرین

رۆحانی: پیاوی ئاینی

راز: نهێنی

ڕەژوو: زوخاڵ ، خەڵوز

ڕک : کووڕ، ڕژد

رابوون: هەستان

ڕازان: ڕاکشان، پاڵکەوتن، خەوتن، نووستن

رۆخانە: روبار، چۆم، چێم، ڕوو

ڕند: جوان، خوشیک، خوشکۆک

رمououدە: ئالوودە، هۆگر

رادەست: خۆ بە دەستەوەدان

رەند: مێرخاس، مەرد، پیاوانە

رەقیب: نەیار، خەنیم

ریسک: مغامەرە

ریوەڵە: بچکۆلەی لاواز، بێ نموود

رۆنیشت: دانیشت

رووپامایی: مەرایی، دەڵەچەیی، بن ریشەیی

راموسان: ماچ

ڕەهەنە: ڕەهەندە، عەودالّ ، ئاوارە، چۆڵگەڕ

ڕەبەن: سەڵت، زوگورت، راهب

ڕەبەنیتە: راهبە، ژنە فەڵەی تەرکە دنیا، ڕەبەنی ژن

ڕاوگە: جێگەی ڕاو وشکار

ڕێڤینگ: ڕێبوار، ڕێوی

ز:

زڕکیژ: کچی مێرد بۆ باوەژن، یان کچی ژن بۆ باوەپیارە

زێدە: زیادە

زەلام: گەورە، ناقۆڵاو تەژە

زار: دەم، دەو

زوڕییەت: وەچەو نەوەو نەتیرە

زێد: زاگە

زاگە: زێد، شوێنی لە دایکبوون، مەفتەن

زوخاڵ: ڕەژوو، خەڵووز

زگڕەش: ڕکوونی، بوغزن، کینە لە دڵ

زەوجین: زەماوەند

زڤڕینەوە: گەڕانەوە

زەیسان: زەیستان، ژنی تازە زاو

زەیەوان: زێوان، نیگابانی گۆڕ و گۆڕستان

زرانی: ئەژنۆ

زارۆک : بچیکان ، منداڵان

زەردەکەن: بزە، زەردەخەنە

زەروو: زالو

زیانۆک: بە زیان، زەرەردەر، زیاندەر

زگورد: زگورت، ڕەبەن، پیاوێک ژنی نەهێنابێ

ژ:

ژێوان: پەشیمان

ژارخەن: پێکەنینی ژەهراوی

ژارۆ: داماو، فەقیر، بەسەزمان

ژنەوتن: بیستن، ژنەفتن

س:

سەرزەنشت: سەرکۆنە، لۆمە

سەڵت: ڕەبەن، بێ ژن و منداڵ، عازەب

سەندەڵ: قاپقاپ، تەقتەقیلە

سپڵە: پێنەزان، بێ ئەمەک، بێ وەفا، نمەک حەرام

سۆز: پەیمان، بەڵێن

ستران: گۆرانی، قام، لاوک، لاوژە، کلام

ستێران: ئەستێرە، ئەستێران

سپێدە: بەرەبەیان

سەوزەزار: مێرگ، مێرگوزار، چەمەنزار

سەمت: لا، ئالی، رەخ

سەربوردە: بەسەرهات، سەرگوزەشتە، سەربهورد

سەرگوروشتە: سەربوردە،

سخێف: جنێو

سەختگیر:توند و بەزەبت و رەبت

سیوات: خوێنەواری

سائەقڵ: شێتۆکە

سەربۆز: سەر ماش و برنج

سیاناو: قوڕاو

سێوی: هەتیوو، منداڵی بێ داک و باب

سیکتر: دەرکردن، تڕۆکردن

سونگی: قەمە

سەهەندە: بزۆز، نەسرەوت، زرینگ، ئاژاوەچی

سێبەندی: بێ شەرم و حەیا،

سابرێن: نێری، تەگە

سەرۆ: ئیلهام، سرووش

سازڤان: مۆزیکوان

سەرناڤ: ناونیشان

ستان: شار، پارێزگا

ستاندار: پارێزگار،متەسەڕیف

ساردخانە: مەیتخانە

سۆل:پێڵاوی سووکەڵەی بێ پانییە ،نەعل

سەردولکە: گۆرانی هەڵگوتن بە مردوودا

ساڤالۆک: منداڵی تازەزاوی جوانکیلە

سەلبەند: ڕێگەی بە بەرد فەرشکراو

سیسەم: تەختە خەو، تەختە بەن

سوێ: ئازار، ژان

سیخار: زوقم

ساقەتە: لاسکی گیا

سوتلی: قەپاتمە، ژنی بێ مارەیی بۆ ڕابواردن

سەدەم: هۆ، سۆنگە

ش:

شڕندە: ژنی دەمدرێژی شەڕانی بێحەیا

شڕپۆش: شڕۆڵە، بێ بەرگ و بار

شەیپور: بۆقی، کەڕەنا

شام: شیو، شیڤ، خواردنی ئێواران

شکەفت: ئەشکەوت

شکەستەنی: ناسک، شتێ زوو بشکێ

شتاقیان، هیچیان، کەسیان

شنگ: هێز، تاقەت، توانا

شەقاو: هەنگاو

شلینگ: پارەیەکە

شاپ: شەق

شەکەت: ماندوو، هیلاک

شوورە: دیوار

شەڕبار: پڕشەڕ، شەڕانی

شەنگوڵ: بە دەماخ، کەیف خۆش

شەبەیخوون: پەلامارو هێرشی شەوانە

شەلاق: شەلاخ، قامچی

شەم: مۆم، شەمالک

شەمدان: مۆمدان، شەمان، جێگەی مۆم

شۆڤار:زمان شڕ، نێوان تێکدەر، جاسووس

شوو: مێرد ، هاوسەری ژن

شەکەت: ماندوو. هیلاک

شاشک: مێزەر، پێچی مێزەر، شاشیک

شیرەت: راوێژ، ئامۆژگاری

شیرەتکار: راوێژکار

شادەتنامە: کارنامەی خوێندن

شۆخی : سوعبەت ، گاڵتە

شیڤ: شێو، شام، نانی شێوان، نانی ئێوارە

شێلەو بێلە: فێڵ و تەڵەکە

شەواک: گەمژە، گێلۆکە

شەمایل: وێنەی گەورە پیاوانی ئاینی ومەزەبی، ئیکۆنە

شیان: توانین

شەوەکی: بەرەبەیان، شەبەقی

شیبا: نەرمە بای شەوانە

شەوات: ئاگر بەربوونەوە

ع:

عاسا: دار عاسا، داردەست

عەیار: زیتەڵ، زۆرزان

عەبەنووس: دارێکی رەش و رەق و بەنرخە

عەیان: دیار، ئاشکرا، لەبەرچاو

عەگید: ئازا، پاڵەوان، جامێر

غ:

غارِ: ئەشکەوت

غوراِبی خەو: شیرنە خەو، خەوی قورس

غەوارە: غەریبە، بێگانە

ف:

فەرمایشت: فەرموودە، قسە

فەرخە: بێچوە مەل و جانەوەران

فشقیات: حەنەک، گاڵتەوگەپ، ئاخافتنی بێ تام

فراڤین: نیوەرۆژە، خواردنی نێوەرۆ

فەرسەخ: فەرسەق

فرناخ: لووت بەرز، بە دەعیە، روحزل

فاما: فامیدە، تێگەییشتوو، زیرەک

ڤالا: بەتاڵ، خاڵی، پووک، ئاواڵە، کراوە

فەڕەنگی: ئەوروپایی

ڤەمراندن: کوژاندنەوەی ئاگر، تەمراندن

ق:

قالیچە: مافووری بچووک

قرمز: سوور

قەڕاڵ: پاشا

قەڕاڵنشین: پاشانشین، ئیمپراتۆریەت

قورباقە: بۆق

قاوەڵتی: تاشتی، بەرقلیان، نانی بەیانی، تێشت، قاوەتوون

قووچانی: هەڵهات

قشتیلە: بچووکی جوانکیلە

قالۆر: قاوغ

قاپ: قاچ

قاوغ: قەپێلک، قاپۆرە

قوشقی: توورە، وەرەز، سڵ ، رەوەک

قەرقەشە: تەشقەڵە، شەرو ناخۆشی

قۆپی: زەڵکاوی قامیشەڵان

قەڵەمرەو: سنوور و کەوشەنی ژێر دەسەڵاتی کەسێک یان دەوڵەتێک

قوو: باڵندەیەکە لە قاز سپی ترو زلترە

قەڵایی:کانزایەکی سپی نەرمە مسی پێ سپی دەکەنەوە

قژاوڵە: تاق تاقکەرە

قاوش: هۆڵ، شوێنی نووستنی بە کۆمەڵ

قەساس: سزا، تۆڵە

قەرەبەخت: بەخت رەش، بەدبەخت، نەگبەت

قامک: پەنجە، ئەنگوست، پل، کلک

قامبێژ: گۆرانی بێژ

قەساو: قەساب

قەلەزراو: ترسنۆک

قەتاندن: بەسەربردن، گوزەراندن، بەڕێکرن

قاقڕ:زەوی رووتەن کە گیای لێ نەڕوێ

قومات:بابۆڵەی ساوا تێوە پێچان

قاشوانێ: گۆبازی، قاشوان

قەپاتمە: سۆیتەلی، ژنی بێ مارەیی بۆ رابواردن

قەموور: کووڕ، پشت کۆم

قەستە سەر: دوژمنی زۆر سەرسەخت، خەتەر

قەبە : گەورە

قۆشەن: لەشکر

قرێر: بڕیار، قەرار

قەوماو: بویەر، رووداو

قاوەتوون: تاشت، تێشت، قاوەڵتی، نانی بەیانی

قیڕات: گەرماپێو

قەڵبەزەن: تەزویرچی پارە

قرێژه بەرد: خەنە تیلکە،ورده شینایی پێکەوه نووساوی سەر بەردان

ک:

کوت ومت: ەقاودەق

کوانگە: کوانوو، ئاگردان

کارمامز: بەچکە ئاسک

کودەڵە: بێچووه بەراز

کوختە: کۆخ، خانووی چکۆلەو خراپ

کوڵکە: موو، توک

کولۆ: کولله

کەچرەوی: لە ڕێ لادان، تەحریفیەت

کەوەیی: شینکی، شینباو، خۆڵەمێشی

کێوه: بۆ کوێ

کەپەک: سۆس

کۆمەک: یارمەتی، هاریکاری

کلۆر: ناوبەتاڵ

کوریژگە: کوڕی بچووک

کەپوو: لووت، دفن

کەونارا: زۆرکۆن، شوێنەوار

کەسک: سەوز

کۆمیدی: پێکەنیناوی

کامکردن: نەوس تکان

کەزی: پرچ، زلف

کڵاوخود: کڵاوی ئاسنینی شەڕڤان

کڵاوقژ: پۆڕی دەسکرد

کەرب: رق و کینە

کان: مەعدەن

کێوستان: کۆسار، کۆجاڕ

کۆڵۆنی: موهاجیرنشین، نشیمەن، موستەعمەرە

کەمدوو: کەم قسە

کۆسار: کۆجاڕ، کێوستان

کەوی: ماڵی، دەستەمۆ

کەڤر: بەرد

کەڤرۆک: بەردەڵان

کەندەکار: کەسێک کە لە دار نەخش دەکەنێ

کێشکچی: پاسەوان، نیگابان

کۆ : سڵ، سڵکردنەوە

کەپوو : لووت، دفن

کارگە : وەرشە

کەرپووچ : خشتی سوورەوەکراو

کوند: بوەکوێرە، کوندە پەپوو، بایەقوش

کەودەن: گەوج

کاژستان: بێشەی دارکاژان

کرێت: ناشیرین، کاری خراپ

کەتواری: ریالیستی، واقیعی

کەوشەن : مەرز، سنوور ، ئاقار، تخووب

کنوکۆ : چوونە بنج و بناوان ، تۆژینەوە

کسۆک: سەگ

کەستەک:سندە گڵ، کلۆ قوڕی وشکەوە بوو

کۆشیار: چالاک، پڕکۆشش

کینەکێش: ڕک هەڵگر، ڕکونی

کەت: تەختەخەو

کەرەمکە: بفەرموو

کەوە ڕۆژ: رۆژی بێ هەتاو، سپییە ڕۆژ

کۆما: کۆمەڵێک

کەڵەباب: کەڵەشێر، دیکل

کسۆک: سەگ، توتکە سەگ

کۆلاشدم: دووپشک

گ:

گۆساخ: چاوقایم، رووقایم

گەدا: پارسەک، سواڵکەر، دەرۆزەکەر

گورزە: باقەی گەورە

گەرەکمە: دەمەوێ ، دەخوازم

گەمە: یاری، وازی، کایە

گەنج: زێرو زیو، ماڵی دنیا

گەردنبەند: ملوانکە

گازکردن: بانگکردن

گۆرین: یارۆ، ناڤبری

گوند: دێ، ئاوایی

گومناو: ناوبزر، نەناسراو

گۆزینگ : قولەپێ

گەڵۆز: ناولینگ

گول: گەڕ و گول

گاگۆز: پۆلکە

گارد: پاسەوانی تایبەت

گۆنگ : ئاڵۆز

گەنگەشە: موناقەشە

گووراو : مەخلووق

گووفەک: زبڵدان، سەرانگوێلک

گازی: بانگکردن

گڕۆز: وڕکن

گڵکۆ: گۆڕ، ئارامگە

گمێز: پێشاو

گاڵدان، دنەدان

گازن: گلەیی، گازاندە

ل:

لە کەیفان: لە خۆشیان

لە بیلادەوە: لە ئیجادەوە، لە بنەڕەتەوە

لیرەوار: دارستان، جەنگەڵ، بێشەڵان

لاپرەسەن: فزوڵ، فزوڵی

لۆسە: باری

لەزگ بوو: خەریک بوو، وەخت بوو

لێ: بەڵام

لێبڕا: بڕیاری دا

لۆسە: باریە

لاق: قاچ، لنگ

لەزکرن: خێراکردن، پەلەکردن

لایده: بێگانه

لەهەنبەر: بەرانبەر

لێ : بەڵام

لەیستۆک : بووکەشووشه، بووکەڵە

لەگەز : مەتەڵ

لەش بەبار: نەخۆش

لەگین:رەنگە، لەوەیە

لەوتاوە : پیس بووە

لەز : خێرا ،پەلە

لەبڕ : یەکسەری، بەقۆنتەرات

لاشەڕ : بێوەی، سەلامەت ، دوورە شەڕ

لاکەوە : لاچۆ ، برۆ کەنار

لە نک: لە کن، لە جەم، لە دەف، لەلا

لەگام: چەورە، زگ لەوەڕێن

لێژگە: لێژایی، نشێو

لالۆ: برای دایک، خاڵە، خاڵۆ

لەیزتۆک: ئامێری گەمە

م:

موغازە: فرۆشگە، دوکان

مێریڤان: دلۆڤان، میهرەبان

مشوور: تەگبیر، بەخەم کردن

مژوول: سەرقاڵ، سەرگەرم

مڵ وموش: ملۆمۆ، گەران و بۆنکردنی زەمین بۆ پەیداکردنی خواردن

مۆڵ: زۆر، فرە، زەحف

مژمژە: مەساسە

میرغەزەب: جەلاد

مەزرا: کێڵگە

مقاش: ماشە

مەگیرانی: بێزوو

مەرزو بۆ: وڵات، نیشتمان

مقەوا: کارتۆن

مەنهۆڵ: زێراب

مەزڵ: قۆناغ، جێی مەبەست

میرەبان : دلۆڤان ، میهرەبان

ماڵبات: خانەوادە ، بنەماڵە

مدارا :سەبرو حەوسەڵە ، دڵڕاگرتنی دۆست و ئەحباب

مووبەق : ئاشخانە

موغەیری: موغاری، بوغاری، کوانووی نێو دیوار

منجڕ :نەژنەو ،سوور لەسەر شتێک

مسکێن : ڕەعییەت، بەرحوکمی ئاغا

مەعلان : پسپۆڕ ، لێزان

مخابن: بە داخەوە

مراک : کەوچک ، کەچک

مینا، میناک: وەک، وەکو

مەخفەر: پۆلیسخانە، قەرەوڵخانە

مادونی: مۆڵەت، ئیجازە

مەرگی مفاجا: سەکتەی دڵ

مەحزەر: نووسینگەی مارەو تەڵاقان

مەژی : مێشک

مامۆژن: ئامۆژن، ژن مام

مراک: کەوچک، کەچک

مافور: قالی

مەتەرێز: مەتەرێس، سەنگەر

مامێر: ڕەبەنیتەی بەتەمەن

ماسێر: رەبەنیتەی گەنج

متوو: هۆگر

مرداو: قۆپی

مەکرۆ: مەکرباز، فێڵباز

ماڵنج: ماڵە

ن:

نەزاکەت: ئەدەب، سەلاری

نیگابان: پاسەوان

نەیجەزار: قامیشەڵان

نسیبەت: بەڵا، موسیبەت

نەترە: ورە

ناچیز: هیچ، زۆر کەم

نەژاد: رەگەز، رەچەڵەک، ئەسڵ

ناحەز: ناشیرین

نێچیرڤان : ڕاوچی

نشیمەن: بارەگا ، شوێنی دانیشتن

نەزاکەت : لوتف و ئەدەب

نک : کن ،لا، جەم ، دەف

ناڤبری : ناوبراو

نەژنەو :نەبیست، منجڕ

نووچە :هەواڵ، خەبەر

نمەد : لباد، نیوداشت: نە کۆن و نەتازە

نها : ئێستا، هەنووکە، نهوو

ناڤسالٚ : میانە ساڵ

نووکە : هەنووکە ، نهو، نها، ئیستا

نەخاسما: بە تایبەتی

نوخان: ناخون، نینۆک

نەسرانی: فەڵە، مەسیحی

ناباب: ناباو، دژەباو، ناپەسند لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە

و:

وەمێنێ:بمێنێتەوە

وەکرد: کردەوە

وەشێرت: شاردەوە

وێنا: تەسەور

وار: هەوار، شوێن، مەڵبەن

واز : کراوە، پێچەوانەی داخراو

وێدەدەم: دەدەمێ

وەقف کردن : تەرخان کردن

وەردەوەدان : لە جارێ پتر کێڵان

وەردیان : زیندانەوان

وەشانخانە: بڵاوەخانە، دارالنشر

وەشانکار: بڵاوکەرەوە، ناشر

وڕاوە: وڕێنە

ودم:مومبارەکی، پیرزی

وشکەبار:میوەی وشکەوەکراو

وەکوژاندن : تەمراندن، کوژاندنەوە

وێمدە : بمدەیە

واز: ئیشتیاو ئارەزووی خواردن

وەزەن: ئازار

وشترالوک:حوشتر خۆرە، عاگول

وازوازی: دەمدەمی مجێز

ە:

هانکە هانک: هەناسە برکێ

هەژگ: لکەداری وشکەوە بوو، چڕوچیلکەی ئاوردوو

هەڕوگیڤ: هەرەشەو گورەشە

هەڵدێر: جێگەی زۆر بەرزو قیت لە شاخ و کێودا

هەزاربەهەزار: شاخی زۆر بەرزو عاسی

هەڵزنان: هەڵگەڕان بۆ سەرەوە

هایم: سەرگەردان، وێڵ

هەنبەر: بەرانبەر

هەترەش: زەندەق، زراو

هەنووکە: ئیستا، نها، نهوو

هۆشن: بەهۆش

هەتەر: مەودای حوکمی چاو

هۆڤی: کێوی، وەحشی

هۆدە: ژوور، ئۆتاغ، دیوو

هزرو هزرین : بیرو بیرکردنەوە

هەیڤ : مانگ

هەیڤەشەو: مانگە شەو

هەدا : سەبر ، حەوسەڵە

هەراوزەنا : هەراو هەنگامە

هەڕەمە : تێکەڵ و پێکەڵ، گەنم ودانەوێڵەی تێکەڵکراو

هاپۆ : مام

هەڵەشە :لەسەر، بێ ئەقڵ

هەرەت : تاف

هەتوان : مەرهەم ، مەڵحەم

هەڤڕک : ملەکەر، ململانێ، ڕکبەڕکێ

هەڕوو : هەڕە ، برۆ

هەنگێ : هەینێ ، ئەوسا

هەشتاو : پەلە ، لەز، خێرا

هاوکوف:دوو کەسی لە یەک ئاستی کۆمەڵایەتی

هاودەستی:هاوبەش لە کەین و بەینان

هەیڤۆک: هەیڤک، مانگیلە، مانگی یەک شەوە

هێورین: حەوانەوە

هاماج: ئۆتمۆسفیر

هەڵاوێردن: جیاکرنەوە

هاتە وەشاندن ، بڵاوکرایەوە

هزرڤان: بیرمەند، زانا

هەنیە: تەوێڵ، ناوچەوان

هەلاکەت: گیانەڵڵا، ئاویلکە، ئاوزینگ، حاڵی مردن

هەڵاژیان: ڕاکشان

هاژۆتن: لێخوڕین

هەڵماساو: ئاوساو

ی:

یاڵ: تووکی سەر ملی شێرو یەکسم

یەکهاوی: یەکجۆر، یەکدەست، بێگۆڕان

یارۆ : فلان

یاتاخ : پێخەف ، نوێن

یەختە: خەسێنراو، گون دەرهێنراو

یونیفۆرم: جلکی فەرمی یەکچەشن